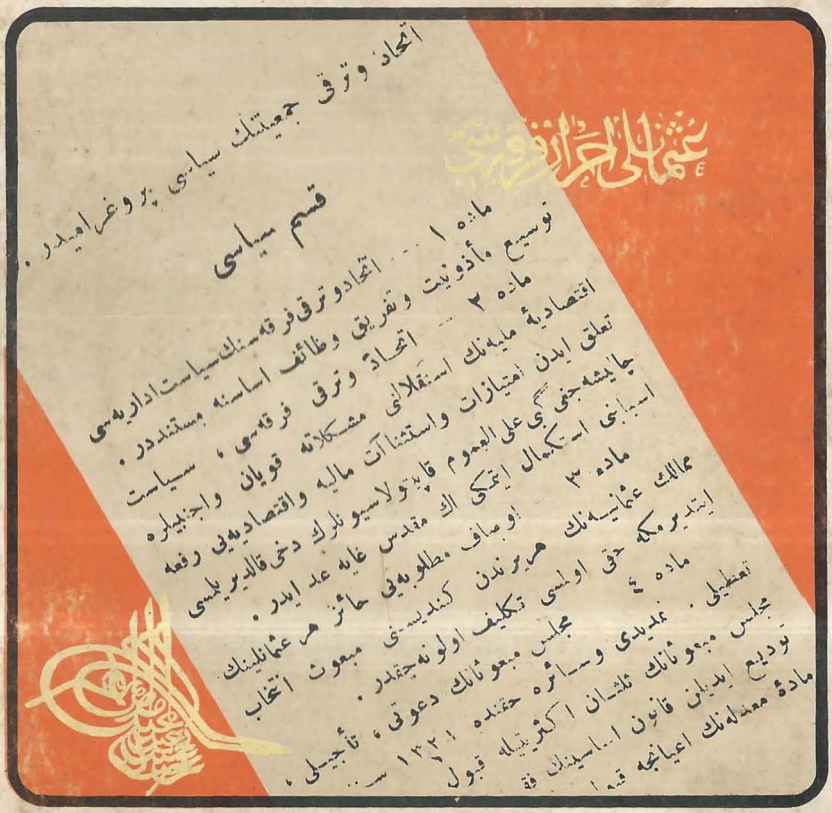
M.SENCER Türkiye'de Siyasal Partiler

AZGELİŞMİŞLİĞİN YAPISI

Muzaffer Sencer

Türkiye'de siyasal partilerin sosyal temelleri

geçiş yayınları

Dr. MUZAFFER SENCER

TÜRKİYE'DE SİYASAL PARTİLERİN SOSYAL TEMELLERİ

Kasım 1971, İstanbul

ÖNSÖZ

Bu çalışma, 1971 Mart'ında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine Sosyoloji bilim dalında «Siyasal Davranışların Sosyal Temelleri» başlığıyla sunulmuş doçentlik tezinin ilk veya giriş bölümüdür (1). Adı geçen incelemenin genel olarak amacı, bir alan araştırması temeli üzerinde Türkiye'de çeşitli sosyo-ekonomik kategoriler arasındaki siyasal tercih ve davranış farklılıklarının gözleminden hareketle, bu tercih ve davranışları belirleyen nesnel koşulları ortaya çıkarmaktır. Bu bakımdan, incelemenin ağırlık merkezi, ikinci bölüm, yani siyasal davranışların son kertede nesnel temellere dayandırılabileceği varsayımını koğuşturmak üzere 1969 Milletvekilleri Seçimi öncesinde alanda, doğrudan doğruya seçmenler üzerinde görüşme tekniğiyle yürütülen bir araştırmada elde edilen sonuçların çözümlenmesi ve yorumlanması olmuştur.

Ancak bu kitabı oluşturan ilk bölümde, araştırma konusunun tarihsel bir temele dayandırılması için Türkiye'deki siyasal örgütlenme ve gelişme sürecinin başlangıcından bu yana ve ayrıntılı bir şekilde ele alınması zorunlu görülmüştür. Bu süreç içinde, Osmanlı İmparatorluğundan başlanarak günümüze kadar siyasal gelişmelere paralel olarak kurulmuş — başta ana partiler

(1) Bu tez, ilgili «bilim jürisi»nin 18 Ekim 1971 tarihli ilk toplantısında, İst. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Profesörü Cahit Tanyol, aynı Fakültede Tarih Profesörü Tayyip Gökbilgin, Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Sosyoloji Profesörü Tahir Çağatay ve aynı Üniversitenin Eğitim Fakültesi Profesörü Hamide Topçuoğlu'nun olumsuz oylarıyla reddedilmiştir.

olmak üzere — büyük küçük bütün siyasal örgütler, programları ve uygulamaları temel alınarak çözümlenmiştir.

Bununla birlikte, söz konusu inceleme 1971 Mart'ından önce tamamlanmış olduğu için, o tarihten bu yana Türk siyasal hayatında gözlenen önemli gelişmelere yer veremeyişi bir yana, bu gelişmeler sonunda siyasal partiler tablosunda beliren köklü değişiklikleri değerlendirmek olanağı da bulamamıştır.

Bu çalışmada siyasal partiler, toplumun ekonomik ve sosyal gelişim süreci içinde oluşan yeni üretim güçlerine göre belirmiş sosyal sınıf ve kategorilerin siyasal ideolojilerinin temsilcisi olarak temellendirilmiştir. Böylelikle, incelemenin son amacı olan, **«siyasal davranışların sosyo-ekonomik nesnel karakteristiklere göre biçimlendiği»** varsayımına genel ve tarihsel bir dayanak sağlanmıştır.

Bu tarihsel temel çerçevesi içinde ve bir alan araştırmasının verileri üzerinde varılan sonuçlar ve yapılan çözümleme ve çıkarımlar, bu çalışmayı tamamlayan ikinci bir kitabın konusu olacaktır.

Dr. Muzaffer SENCER

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğunda Siyasal Örgütlenme

Diğer toplumlarda olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğunda da, siyasal örgütlenme ve mücadele sosyal sınıfların veya kategorilerin ideolojik çıkarlarının ifadesi olarak sınıfsal yapı değişikliklerinin sonucu olmuştur.

Evrim süreci içinde, Batı'dakinden farklı bir sosyo ekonomik yapı oluşturan Osmanlı İmparatorluğunda, bu yapının ürünü olarak beliren sınıflaşmanın statik karakteri yüzünden siyasal örgütlenme ve partilerin doğuşu çok gecikmiştir. Başka bir deyimle, üretim ilişkilerinin temel niteliğine bağlı olarak sınıfsal yapısının gelişme ve evrimleşmesinin ağır ya da dış dinamik sonucu olmasından ötürü, Osmanlı İmparatorluğu siyasal mücadele ve örgütlenmelere ancak yakın zamanlarda sahne olmuştur :

Gerçekten, çeşitli nedenlerle, Osmanlı Devleti, üretim güçlerini merkezi kontrol altına alan bir sistem kurmuş ve bu merkezi kontroldur ki mülkiyet ilişkilerini belirleyen komünal (miri) toprak rejiminin doğmasına yol açmıştır.Komünal mülkiyet, yani miri toprak veya timar sistemi, toprak mülkiyetinin devlete ait olduğu, bireyin sadece tasarruf hakkının bulunduğu bir sistemdir(1). Bu sistemde, mülkiyeti devlete ait olan top-

(1) M. Sencer : Osmanlı Toplum Yapısı. s. 233

raklar, Osmanlı Devletinin askeri organizasyonuna uygun olarak, değerlerine göre has, zeamet ve timar adını taşıyan dirliklere ayrılmış ve bunların gelirleri askeri görevler karşılığında kişilere bırakılmıştır.

İşte Osmanlı İmparatorluğu'nda toprağın komünal mülkiyeti ve toprak insan ilişkilerini belirleyen kuralların sonucu olan üretim organizasyonu, mülkiyet ilişkilerinin ve buna bağlı olarak sistemin çözülmesini engellemiş ve onlara statik ya da evrime dirençli bir özellik kazandırmıştır.

Evrime karşı dirençli olan Osmanlı toplumu, ancak 16. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Batı kapitalizminin çözücü etkileriyle yapısal değişikliğe uğramıştır.

Şöyle ki, ilk plânda Batının ekonomik üstünlüğünün doğurduğu mali sorunlar yüzünden vergi sisteminde yapılan köklü değişikliklerle miri toprak rejimi giderek çözülmüş, toprağın özel ellerde toplanmasına paralel olarak reayanın topraktan kopması, yani emeğin özgürleşmesi durumu belirmiştir.

Öte yandan, iç dinamikle özgür emek yaratılmadığı için el sanatları düzeyinde kalan Osmanlı endüstrisi, Batının manifaktür endüstrisinin ucuz ve kaliteli mallarıyla rekabet edememiş ve giderek çökmüştür. İşte bu iki durum, yani emeğin özgürleşmesi ve kent zanaatının çözülmesi, aynı tarihsel sürecin, yani Batı Kapitalizminin etkisinin ürünü olduğu için, emeğin özgürleşmesi, yerli bir kapitalizmin doğuşu için bir ön koşul olamamıştır.

Bununla birlikte, kırsal kesimlerde emeğin topraktan kopuşuna paralel olarak özel mülkiyetin yaygınlaştığı ve büyük çiftliklerin kurulmaya başladığı görülmektedir. Gerçekten, köylüden alınan vergilerin tür ve mik-

tarca artması yanında, vergi toplama yol ve yöntemindeki yeni uygulamalar, geleneksel kır yapısını köklü değişikliklere uğratmıştır. İltizam sistemiyle dirliklerin bir spekülasyon konusu olmaya başlaması üzerine miri toprakların hukukça olmasa da fiilen özel mülkiyete dönüşmesi olayı birlikte yürümüştür(1).

Görüldüğü gibi, geleneksel Osmanlı sisteminin, dış dinamikle, yani dış kapitalizmin etkisiyle içine girdiği yapısal değişiklik sonunda, kır kesiminde sipahireaya sınıflaşması, giderek yerini büyük toprak sahibi ağalarla ortakçı-ırgat ilişkisine bırakmış, kentlerdeyse Osmanlı azınlıkları ve yabancılardan oluşan ve çoğunluk, Batı kapitalizminin aracısı olan ticaret burjuvazisi gelişmiştir.

İşte özellikle, Tanzimat döneminden başlayarak, ideolojik yönü, Batılılaşma, Batılı yaşama biçimi ve yenilik hareketleri olan burjuva reform hareketlerinin temeli, geleneksel Osmanlı sisteminin çözülmesiyle beliren yeni mülkiyet ilişkileri, yani yeni sosyal sınıflar olmuştur. Bu yeni ilişkiler, kır kesiminde, timar sisteminde hak ve yükümlülükleri belirlenmiş ve garantilenmiş küçük köylünün (reayanın) borçlandırılması veya mülksüzleştirilmesiyle sonuçlanmış, kentlerdeyse, ticaret burjuvazisinin aracılığıyla ve kolaylıkla İmparatorluğa giren ucuz ve kaliteli Batı mallarıyla rekabet edemeyen yerli zanaatkâr ve esnafın yoksullaşmasına yol açmıştır. İşte maddî sonuçları, küçük üreticiliğinin çöküşü olan Batılılaşma ve burjuvalaşma hareketi, formel yönüyle, yani birliğinde getirdiği yeni bir anlayış ve mo-

---

(1) M. Sencer: Türkiye'de Köylülüğün Maddi Temelleri. s. 84-85

dern bir yaşama biçimiyle, bu sınıfın tepkisiyle karşılaşmıştır. Küçük üreticinin varlığını hazırlayan ve garantileyen ilişkiler, dinsel hukuk sistemi, yani şeriata uygun düştüğü için, söz konusu tepki, ideolojik olarak dinsel bir görünüş kazanmış ve yenilik hareketlerine karşı dinin ve geleneğin savunulması şeklinde belirmiştir.

İlkece, geçmişe, dinin belirlediği ilişkilere, yaşama biçimine dönüş amacını taşıdığı için gerici bir özellik gösteren bu direnme, bütün modernleşme süreci boyunca devam etmiş ve egemen sınıflar karşısında başarıya ulaşamayan ve «tarihin tekerleğini geriye çevirmeye» çalışan bir hareket olmaktan öteye geçememiştir.

Sınıfsal yapıdaki bu değişikliklere paralel olarak, kır kesiminde toprakları ele geçirerek giderek güçlenen büyük toprak sahipleri (âyan ve beyler), miri toprak rejimi ve Sultan'ın, özel mülkiyet haklarını kısıtlayan ve özgür gelişmeyi engelleyen kurallamalarına karşı mücadele ederek, ilk olarak «âyan»dan Alemdar Mustafa Paşanın aracılığıyla Sultan II. Mahmut'la 1808 yılında bir «Senedi İttifak» yapmış(1) ve yenilik hareketlerinin gerçekleşmesine çalışma karşılığında merkezi otoriteyi sınırlayarak Sultanın yerel yetkilerini paylaşmışlardır(2).

Âyanlar, toprak üzerinde özel mülkiyet haklarını garantileyen Batı burjuva hukuku çıkarlarına uygun düştüğünden, adı geçen hukukun İmparatorluğa aktarılması amacında olan Batılılaşma hareketlerine karşı çıkmamış ve gerçekten II. Mahmut tarafından askeri

(1) M. Sencer: Dinin Türk Toplumuna Etkileri. (I. Baskı) s. 97
(2) R. Okandan Amme Hukukumuzun Ana Hatları, s. 101-T. Z. Tunaya Batılılaşma Hareketleri. s. 26

timarların kaldırılmasından ([1]) sonraki dönem, miri toprak sisteminin çözülme dönemi niteliği kazanmıştır. Tanzimat'ın ilânından 1858'e kadarki süre, miri toprak rejimi kurallarının Batı'nın özel mülk anlayışına göre değiştirilmesi yolunda hazırlık yılları olmuş ve yeni mülkiyet ilişkilerini düzenlemek üzere hazırlanan 1858 tarihli Arazi Kanunnamei Hümayunu, mülk toprakları (arazii memlûke) resmen tanımıştır([2]).

Bununla birlikte, Batılılaşma hareketleri, ilk plânda, İmparatorlukta Batı Kapitalizminin aracısı veya temsilcisi durumunda olan azınlık ve yabancı ticaret burjuvazisinin ihtiyaçlarının ürünü olarak gelişmiştir. Gerçekten, Batı ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğundaki hıristiyan halka eşitlik ve garanti tanınması yolundaki ısrarlı istekleri, 1839 yılında Tanzimat Fermanı'yla başlayan politik reformları hazırlamıştır([3]). «Tanzimat»ı ilân eden «Gülhane Hattı Hümayun»u, İmparatorluğun değişen yapısının yarattığı ilişkileri kurallamak üzere, «bundan böyle Devleti Aliye ve Memaliki Mahrusemizin hüsni idaresi (iyi yönetilmesi) zımmında (amacıyla) bazı kavanini cedide (yeni kanunların) vaz ve tesisi (konması) lâzım» olduğu gerekçesiyle «işbu kavanini mukteziyenin (gerekli kanunların) mevaddı esasiyesinin (ana maddelerinin)», «emniyeti canü mal (can ve mal güvenliği) ve tayini vergi (vergilerin belirlenmesi) ve asakiri mukteziyenin (gereken askerlerin) sureti celp (alınma) ve müddeti istihdamı (askerlik

---

([1]) K. Karpat Turkey's Politics. s. 9

([2]) M. Sencer Türkiye'de Köylülüğün Maddi Temelleri, s. 86

([3]) K. Karpat A.g.y. s. 10

süreleri) kaziyelerinden (ilkelerinden) ibaret»(1) olduğunu belirtmiş ve adı geçen kanunların «taba ı saltanatı seniyeden (Osmanlı uyruklu)» «ehli islam ve mileli saire (diğer uluslar)» arasında ve herkes için eşit olarak uygulanmasını öngörmüştür(2).

Bir kanunlaştırma hareketini haber veren Tanzimat'tan sonra çıkarılan ve yerli kanun niteliği taşıyan kanunların ilki 1840 tarihli Ceza Kanunu olmuştur. Kanunun girişinde «Kaffei tebaii devleti aliyenin (bütün Osmanlı uyruklarının) bilâistisna (istisnasız) emniyeti can ve mal ve mahfuziyeti ırz ve namus (ırz ve namusun korunması) hukuku mefruzası (edinilmiş haklar)»ından söz edilmesi, Batının «doğal hukuk» ve Fransız Devrimi'nin eşitlik ilkesinin etkisini açıkça göstermektedir(3).

Rusların, Osmanlı İmparatorluğundaki ortodoksları koruma yolundaki isteklerinin yol açtığı 1853 Savaşının sonunda, 1856 Paris Anlaşmasını önceleyen günlerde, yabancı devletlerin baskısıyla Abdülmecit, 1856 «Islahat Hattı Hümayunu»nu yayınlamıştır. Özellikle hıristiyan uyrukların hukukunu genişletmek düşüncesiyle çıkarılan bu Hattı Hümayun'da, 1839 Fermanıyla uyruklara tanınan bütün haklar ve ayrıcalıklar yeniden doğrulanmış ve «bunun kamilen fiile çıkarılması (bütünüyle gerçekleştirilebilmesi) için tedabiri müessirenin (etkili tedbirlerin) ittihazı (alınması)» gerektiği belirtilmiştir.(4).

---

(1) R. Kaynar Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, s. 177
(2) H. V. Velidedeoğlu Kanunlaştırma Hareketleri, s. 174
(3) H. V. Velidedeoğlu A.g.y. s. 177
(4) R. Okandan A.g.y. s. 108-109

1858 Arazi Kanunnamesi'nden sonra, kurallama hareketlerinin en büyük ürünü Mecelle olmuştur : 1870-1877 tarihleri arasında hazırlanmış olan «Mecellei Ahkâmı Adliye»nin gerekçesini Ahmet Cevdet Paşa şu şekilde dile getirmiştir :

«Gündengüne Avrupalıların memaliki mahruseye tevarüdü (Osmanlı İmparatorluğu'na gelişleri) ziyadeleşip (artıp) alelhusus kırım muharebesi münasebetiyle fevkalâde çoğaldı ve bu cihetle dairei ahzu ita (alışveriş alanı) vüsat buldu (genişledi). Dersaadette ruzmerre (hergün) zuhure gelen devaii ticareti (ticaret davalarını) bir mahkemei ticariye idare edemez oldu. Ecnebiler mehakimi şeriyeye (şeri mahkemelere) gitmek istemez, müslim aleyhinde gayri müslimin şahadeti (tanıklığı) şeran istima olunmamak (dinlenmemek) meselesi ise Avrupalıların nazarına pek ziyade çarpar olduğundan hıristiyanların Mehakimi şeriyede muhakemelerine itiraz eder oldular. Bundan dolayı bazı zevat, Fransa kanunları Türkçe'ye tercüme olunup da mehakimi nizamiyede onlar ile hükmolunmak fikrine sahip oldular. Halbuki bir milletin kavanini esasiyesini (temel kanunlarını) böyle kalb ve tahvil etmek (değiştirmek) o milleti imha hükmünde olacağından bu yola gitmek caiz olmayıp ulema güruhu ise o makule alafranga efkâra sapanları tekfir ederlerdi (kafirlikle suçlarlardı)» (1).

Görüldüğü gibi, Batıyla ticaret ilişkilerinin çoğalması ve yabancı devletlerin baskısı Osmanlı İmparatorluğunda kanunlaştırma hareketine yol açmıştır(2).

---

(1) Ahmet Cevdet Paşa Tezakir. 1-12. s. 62-63
(2) H. V. Velidedeoğlu A.g.y. s. 189

Bu yerli kanunların dışında yine aynı ihtiyaçla, «muamelatı ticaretin (ticaret işlemlerinin) nizamatı kaviye ve müstahsene (sağlam ve elverişli bir düzen) tahtında (altında) bulunması» amacıyla «Kanunnamei Ticaret (1850)», «Usulü Muhakemei Ticaret Nizamnamesi (1862)», «Ceza Kanunnamei Hümayunu (1858)», «Usulü Muhakematı Hukukiye Kanunu (1881)» ve «Usulü Muhakematı Cezaiye Kanunu (1880)», aktarma kanunlar olarak yürürlüğe girmiştir. Bu arada, dinsel ilkelere göre hüküm veren şeriye mahkemelerinin Batı (burjuva hukuku) kaynaklı yeni kanunları uygulamaya elverişli olmadıkları görülerek, yeni mahkemeler ihtiyacını karşılamak üzere «nizamiye mahkemeleri» kurulmuştur(1).

Kısası, Tanzimat ve Islahat Fermanları, Osmanlı İmparatorluğunu bir hammadde kaynağı ve bir mamul madde pazarı haline getiren kapitalist Batı ülkelerince, gerek kendi uyruklarının, gerekse işbirlikçi yerli azınlıkların can, mal ve namus güvenliği ve eşitliğini sağlamak ve şeri hukukun kurallayamadığı ticarî işlem ve sorunları sağlam bir hukuk sistemine dayandırabilmek çabalarının ürünü olmuştur.

İşte Osmanlı İmparatorluğu'nda bu yapısal değişmelerin sonucu olarak başlayan ve kaynağını Fransız burjuva ideolojisinde bulan Batılılaşma süreci, asker ve sivil Osmanlı küçük bürokratlarının düşünce ve eylem ortamını hazırlamış ve bu ortamda, onların, söz konusu ideolojiyi benimseyerek ve çevresinde örgütlenerek ilk siyasal hareketleri başlatmalarına olanak sağlamıştır.

---

(1) H. V. Velidedeoğlu A.g.y. s. 196-203

TANZİMAT DÖNEMİ

Gerçekten, Batı Kapitalizminin İmparatorluğa egemen olmasına paralel olarak çağdaş burjuva toplumlarının, özellikle Fransa'nın çeşitli kurumları ve geçerlikte olan politik kavramlarını tanımak olanağı bulan Osmanlı küçük bürokrat aydını, Doğu'nun geriliği sorununa çözüm yolları aramış ve Fransız Devrimi'nin Avrupa'ya getirdiği özgürlük, eşitlik, v.b. gibi ideolojileri Batı üstünlüğünün ana etmeni olarak görmüştür. Başka bir deyimle, Batı'nın Osmanlı İmparatorluğuna üstünlüğü, Osmanlı aydınınca maddi yapı farklılığında değil, ayrı bir gelişme aşamasının ideolojik ifadesinde aranmıştır. Edebiyat kanalıyla İmparatorluğa giren Fransız burjuva ideolojisi, Fransız Devrimi'nin arka plânında yatan düşüncelerin Osmanlı küçük bürokratlarına aktarılmasında aracılık etmiştir. Tanzimat döneminde 1789 devriminin parolası olan özgürlük, eşitlik, insan hakları gibi kavramlar bir kutsallık kazanmış ve bu akış içinde yetişen genç Osmanlı aydınları İmparatorluğu kurtaracak yolun eşitlik ve özgürlük yolu olduğu ve bütün kötülüklerin temelinde «mutlakiyet»in bulunduğu görünüşünü benimsemişlerdir. Geleneksel mülkiyet ilişkilerine dayanan monarşiye karşı küçük burjuva bürokratlarının muhalefeti, giderek politik mücadele ve

örgütlenme biçimini kazanmıştır. Ve bu hareket, işbirlikçi yerli ve yabancı burjuvazinin çıkarlarına uygun düştüğü için korunarak etkin bir şekilde desteklenmiştir.

19. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nda ulusal amaç güden politik kuruluşlar Hıristiyan azınlıklar tarafından örgütlenmiştir. Bunu, müslüman olanların kurdukları örgütler izlemiştir. Bunların ilki, Sultan'ın Hıristiyanlara eşitlik bağışlamasına karşı bir tepki olarak bazı islâm aydınlarınca 1859 da kurulan gizli Fedayiler Cemiyeti'dir(1).

Üyeleri yakalanarak Kuleli Kışlası'nda sorguya çekildiği için «Kuleli Vak'ası» olarak da adlandırılan bu örgüt, bazılarınca, «inkılâp» hareketlerinin ilki ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kaynağı sayılmışsa da(2), şeriat kurallarını yerine getirme amacında olan suikastçi bir kuruluş olarak nitelenebilir(3).

Bu örgütü, 1865 yılında kurulan «Yeni Osmanlılar Cemiyeti» izlemiştir. Bu, Paris ve Londra'da çalışan ve meşrutî bir monarşiyi amaçlıyan ilk ana Osmanlı politik örgütüdür.

Gerçekten önce İstanbul'da gizli olarak kurulan ve daha sonra Paris'te, Mustafa Fazıl Paşa'nın yönetimi ve maddi yardımiyle, Namık Kemal, Ziya (Paşa) ve Ali Suavi'nin içinde bulunduğu bir yönetim kurulu kuran Yeni Osmanlılar(4), Fransız burjuva düşünce orta-

---

(1) K. Karpat A.g.y. s. 12

(2) A. B. Kuran İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, s. 7

(3) T. Z. Tunaya Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 90

(4) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 92 - M. C. Kuntay «Sarıklı İhtilâlci», s. 41

mı içinde örgürlük ve devrim anlayışlarını geliştirmişlerdir.

Özellikle Tanzimat döneminin sonlarına doğru, Abdülaziz zamanında beliren istibdat eğilimlerine karşı gelişen bu fikir akımının Yeni Osmanlılar adını taşıyan temsilcileri, orijinal bir politik görüşün değil, 18. yüzyıl Avrupası'nın liberal anlayışının sözcülüğünü yapmışlardır(1). Bunlardan Şinasi, Reşit Paşa'ya yazdığı övgüde Tanzimat'ın getirmek istediği yeni hukuk sistemini bir kurtuluşun belirtisi olarak karşılamakta, Ali Suavi ise Paris'te yayınlanan «Ulum» gazetesindeki makaleleriyle istibdadı şiddetle eleştirmekte ve halk egemenliğinden söz etmektedir. Ziya Paşa Osmanlı Devleti'nin çöküşünü önleyecek tedbirler arasında bir «Esas Teşkilât Kanunu»nun yapılması ve bir meclisin kurulması gereğine değinmekte(2), Montesquieu, J.J. Rousseau gibi Fransız Devriminin hazırlayıcısı olan düşünürlerin etkisiyle Namık Kemal, «Bir Şartname-i Esasî» olmadığı gerekçesiyle Gülhane Hattı'nı yetersiz bulmakta ve bunun ancak «Hürriyet-i Efkâr (Düşünce Özgürlüğü)», «Hâkimiyet-i Ahali (Halk Egemenliği)» ve «Usul-ü Meşrevet (Parlamentarizm)» gibi temellere dayanması halinde bir «Şartname-i Esasî» özelliği taşıyapılabileceğini ileri sürmektedir(3).

Programı, «memlekette idare-i mutlaka'yı, idare-i meşruta'ya tahvil» amacını gütmekle ve islâmcı ve Osmanlıcı olmakla birlikte ünlü bazı sarrafları da içine

---

(1) R. Okandan A.g.y. s. 119
(2) R. Okandan A.g.y. s. 120
(3) R. Okandan A.g.y. s. 120

alan(1) bu cemiyetin Fransa'da yeniden düzenlediği programda «Hıristiyan tebai-i Osmaniyye'nin (Hıristiyan Osmanlı Uyruklarının), ıslâhına çalışmak» bir temel ilke haline gelmiştir(2).

Görüldüğü gibi, zengin azınlıklar tarafından desteklenen bu cemiyet, Osmanlı yerli ticaret burjuvazisinin çıkar ve ideolojisine uygun düşen bir program geliştirmiştir(3).

Birinci Jön Türk hareketi olarak nitelenen ve Ali Suavi'nin yayınlamağa devam ettiği «Muhbir» (1867) ve Ziya Paşa'nın Londra'da çıkardığı «Hürriyet» (1868) gazetesiyle İmparatorlukta etkili olan bu kuruluş, üyelerinin İstanbul'a gelişinden sonra(4) dağılmış ve daha

---

(1) Bunlar, Köseoğlu Agop ve Hıristaki Efendilerdir. T. Z. Tunaya A.g.y. s. 91

(2) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 91-94

(3) Hilmi Ziya Ülken'e göre, «Tanzimat'ın hukukî eşitlik ilkesi, başlıca azınlıkların işine yaramıştır». Bunlar, «memlekete sokulan yabancı sermaye ile birleşerek en kuvvetli seviyeye yükselmişler ve bu değişme eski Türk ticaret ve endüstrisinin devamlı olarak aleyhine gelişmiştir». «Islâhat Fermanı bu gelişmeyi büsbütün azınlıklar lehine ilerletmiş ve Hayriye Esnafı yabancı ve azınlık sermayesi önünde fakirleşmeye başlamıştır». «Yeni Osmanlılar hareketinin etrafında azınlık ve yabancılar büyük rol oynamıştır». Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, s. 74

(4) Abdülaziz'in Fransa yolculuğunda kendisiyle anlaşan Mısırlı Mustafa Fazıl Paşanın «Nazır» olmak üzere İstanbul'a gelişinden sonra, Paşa'dan sürekli aylık alan Namık Kemal (1871), Ziya Paşa (1872) da Türkiye'ye dönmüşlerdir. A. B. Kuran A.g.y. s. 12-13

Ancak 1876'da Abdülhamid'in tahta çıkmasından sonra İstanbul'a gelen Ali Suavi, Namık Kemal'in bu hareketini «pazarlığı uydurmuş olmak» şeklinde niteleyerek «kendisinden ihtiraz olunmasını (sakınılmasını) ihvan-ı vatandan (yurtseverlerden) rica» etmiştir. M. C. Kuntay A.g.y. s. 73

sonraki hareketlerin kökeni olmuştur.

Kısası bir burjuva devrimi niteliği taşıyan 1789 Devrimi sırasında Fransa'da belli bir sınıfın politik haklar elde etmek amacıyla ülküleştirdiği kavramlar, Batı'nın üstünlüğünü ideolojisinde bulan Yeni Osmanlılar ve daha sonra Genç (Jön) Türklerce benimsenmiştir. Böylelikle, bütün sorunların çözüm yolu olarak belirlenen ve yerli azınlıklarca da desteklenen «meşruti» yönetim, Osmanlı İmparatorluğundaki ilk siyasal örgütlenmenin güdüsü ve örgütlerin temel programı olmuştur.

İşte aydınların, politik alanda ek reformlar, yani Meşrutiyet talebi, Sultan ve bürokrasisinin yeni Osmanlılık politikasını gerçekleştirmek isteği ve dış güçlerin baskısı, sonunda, yeni sultan Abdülhamid'in, 23 Aralık 1876 da ilk Osmanlı Anayasasını (Kanunu Esasi) yayınlamasına yol açmıştır([1]).

([1]) K. Karpat A.g.y. s. 12-13

I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

Osmanlı İmparatorluğunda müslüman olmayanlara tanınacak hak ve ayrıcalıkları incelemek üzere İstanbul'da bir konferans yapıldığı sırada(1) ilân edilen ve kaynaklarını Fransa ve Belçika kanunlarında bulan «Kanunu Esasi»(2) yeni bir dönemin, I. Meşrutiyetin başlangıcı olmuştur.

1876 (1293) Kanunu Esasisi yurttaşlara yazılı bazı haklar bağışlamış ve aynı zamanda Mebusan Meclisi ve Ayân Meclisinden oluşan bir Parlâmento (Meclis-i Umumi) getirmiştir. Bununla birlikte Kanun, yasama meclisleri üzerinde Sultanın bütün yetkilerine dokunmamış, Padişah'a istediği zaman, bu meclisleri ve yine (üyelerini kendisinin istediği gibi atayıp azlettiği) yürütme organını toplamak ve dağıtmak hakkını tanımıştır(3).

Ama batı örneğinde bir anayasa olmaktan uzak(4), politik bir doktrin ve ideolojiden yoksun olan Kanunu Esasi, geçerlikte olan politik sistemde köklü bir deği-

(1) R. Okandan A.g.y. s. 206
(2) R. Okandan A.g.y. s. 149
(3) K. Karpat A.g.y. s. 13
(4) T. Z. Tunaya Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, s. 44

şiklik doğurmamış ve üstün iktidar ve yetkilerin ulusa değil «sülâlei âl-i Osman'dan usulü kadimesi veçhile (eski sistem gibi) ekber evlâda(büyük oğula)» özgü olduğunu kabul etmiştir(1).

Öte yandan Padişahın, ilânını bildirdiği «Hattı Hümayun»unda belirtildiği gibi, «ahkâmı şer'i şerife mutabık olan (şeriat hükümlerine uygun olan)» 1293 Kanunu Esasi'si, Osmanlı Devleti'nde başlangıçtan beri egemen olan dinsel özeliği, yani Devletin teokratik karakterini ortadan kaldırmak bir yana. tersine bu özelliği onaylamıştır.

Laik bir devletin varlığını dile getirmekten uzak olan ve 11. maddesiyle devletin resmi dininin İslâmlık olduğunu belirten(2) Kanunu Esasi'de, devlet yine teokratik özelliğini korumaktadır. Adı geçen maddede «dini islâm»ın korunması gereğinden söz eden Kanunu Esasi'nin 7. maddesinde hükümdara «ahkâmı şeriye»yi yürütme görevinin yüklendiği, 27. maddesinde dinsel işleri yürütmekle görevli Şeyh ül İslâmlığın devlet örgütünde yer aldığı, 87. maddesinde adlî yasama kurumlarının yanında şeri mahkemelerin tanındığı ve 64. maddesinde de islâmî ilkelere aykırı kanunları «red» yetkisinin Ayan Meclisi'ne verildiği görülmektedir.

Bununla birlikte Kanunu Esasi, «Devleti Osmaniye tabiiyetinde (uyruğunda) bulunan efradın (yurttaşların) cümlesine hangi din ve mezhepte olursa olsun Osmanlı tabir olunur (mad. 8)». «Osmanlıların kâffesi (bütünü) huzuru kanunda (kanun önünde) ve ahvali diniye ve mezhebiye'den maada memleketin hukuk

(1) R. Okandan A.g.y. s. 148-151

(2) S. M. Arsal Teokratik Devlet - Lâik Devlet. Tanzimat, s. 93

ve vezaifinde mütesavidir, (mad. 17)» hükümleriyle, yurttaşlar arasındaki eşitlik ilkesini, «Osmanlıların kâffesi hürriyeti şahsiyelerine malik ve aharın (başkalarının) hukuku hürriyetine tecavüz etmemekle mükelleftir (mad. 9)» ve «Hürriyeti şahsiye her türlü taarruzdan masundur, hiçkimse kanunun tayin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile mücazat olunamaz (cezalandırılamaz) (mad. 10)» (1) maddeelriyle gelişen yerli ve azınlık burjuvazinin ihtiyaç duyduğu kişisel özgürlüğü temellendirmek istemiştir.

18 Mart 1877 de toplanan 130 üyelik Meclis, 86 toplantı yaparak, 14 Mart 1878 de II. Abdülhamit tarafından olağanüstü durumlar ve halkın yetersizliği gerekçesiyle kapatılmıştır(2).

1878 den 1908 e kadar II. Abdülhamit otokratik ve despotik bir yönetim kurmuştur(3).

Bu duruma karşı ilk tepkiler, II. Abdülhamit'i tahttan indirerek V. Murat'ı tekrar padişah ilân etmek amacında olan iki komiteden gelmiştir. Bunlardan biri, Yeni Osmanlılarla arası açılan «sarıklı ihtilâlci» Ali Suavi(4)

---

(1) R. Okandan A.g.y. s. 155-171

(2) Abdülhamid'in, «Meclisi Mebusanın ikinci defa küşadında (açılışında)», belirttiği gibi, «ilk sedde (kapatmaya) sebep, milletin hali rüşde (olgunluğa) vasıl olmamış bulunmasıdır.» 1908 Meşrutiyeti'nden sonra da Abdülhamid, «usuli meşrutiyetle idare edilmek için iktiza eden (gereken) rüşt ve sedadı (olgunluk ve yeterlik), milletin henüz ihraz edemediğini (hazırlayamadığını) tahmin etmekle hatâ etmediği» kanısındadır. Abdühamid'in Hatıra Defteri, s. 142-143

(3) K. Karpat A.g.y. s. 13

(4) İslâmcı Ali Suavi'nin Yeni Osmanlılarla bozuşmasının nedeni her şeyden önce sarığıyla temsil ettiği geleneklerden kopmayarak Cemiyet'in benimsediği ve yerli azınlık ve uluslara bağımsızlık görüşü kazandıran burjuva milliyetçilik ideolojisini benimsememiş olmasıdır. Bak. M. C. Kuntay A.g.y. s. 58-61 ve s. 136-137

nin Üsküdar Cemiyeti, diğeri de Kleanti Skalyeri-Aziz Bey Komitesidir(1). Bu gizli komitelerden ilki, 20 Mayıs 1878 de Çırağan Sarayı baskınıyla bir hükümet darbesi yapmaya kalkışmış(2), diğeriyse harekete geçme olanağı bulamadan dağıtılmıştır(3).

Batı'nın Aydınlanma Dönemi Felsefesinin Osmanlı İmparatorluğundaki uygulayıcıları olarak İmparatorluğu «meşrutî» bir yapıya ulaştırmak isteyen, bununla birlikte teokrasi çerçevesini aşamayan Genç Osmanlılar(4) I. Meşrutiyetin hazırlayıcısı olmuşlar, öte yandan 31 yıllık istibdat döneminde, yurt dışında Abdülhamit'in şahsına ve rejimine karşı yoğun bir eyleme girişen Jön Türkler, II. Meşrutiyetin temellerini hazırlamışlardır.

Abdülhamit giderek bütün özgürlükleri ortadan kaldırıp, 1877 den sonra Anayasayı'da askıya alınca Osmanlı İmparatorluğunda ve dışarda-sonradan Jön Türkler Cemiyeti olarak bilinen- birçok gizli örgüt kurulmuştur. Bunların ana amacı, Sultanı, 1876 Anayasasını yeniden uygulamaya zorlamak olmuştur. İşte bu amaçla, Paris'te Ahmet Rıza Bey, İstanbul Mektebi Tıbbiyeyi Askeriyesi öğrencilerinin kurduğu bir örgütü

---

(1) T. Z. Tunaya Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 97-102

(2) 1878 Türk-Rus Savaşının en kritik dönemindeki bu hareket, Namık Kemal tarafından «Rusya Parmağı» olarak nitelenmişse de, aslında savaşı kazanmak üzere V. Murad'ın başa geçirilmesi amacını gütmüştür. F. R. Atay, Başveren İnkılâpçı, s. 61

(3) F. H. Tökin Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, s. 32

(4) T. Z. Tunaya Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, s. 46-66

(İttihaddı Osmani) (1) model alarak, başka bir deyimle yurt dışındaki temsilciliğini üstlenerek(2) 1889 da Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin temellerini atmıştır(3).

Çalışmalarına önce, Tıbbiye, Mülkiye ve Harbiye okullarında gizli komiteler kurmak şeklinde başlamış olan ve çeşitli baskı, tutuklama ve sürgünlere rağmen gelişen Cemiyet, Rumeli'de ve Paris'teki merkez dışında, Cenevre ve Kahire'de de şubeler açmıştır. Paris Merkez Şubesi «Meşveret», Cenevredeki şube «Osmanlı», Kahire'deki şube'yse «Kanunu Esasi», «Basiretül Şark» ve «Hak» (ve bir ara Abdullah Cevdet'in «İçtihad» dergisi) adlı gazetelerle sürekli yayında bulunmuş ve bunlar, ülke içindeki İttihat ve Terakki Örgütü aracılığıyla halka dağıtılmıştır(4). Bu ikinci Jön Türk hareketinin temel amacı, Abdülhamit istibdadına son vererek meşruti bir rejim kurmak ve çağdaş ihtiyaçlara göre ıslahatlar yapmak şeklinde özetlenebilir. Rum, Ermeni v.b. gibi azınlıkların da içinde bulunduğu ve bu yüzden ticaret burjuvazisiyle küçük bürokratların ortak ideolojisini benimsemiş olan bu cemiyetler İmparatorluk'ta özellikle burjuva milliyetçilik hare-

---

(1) Bu «Cemiyet», Askerî Tıbbiye öğrencileri İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmet Reşit, Bakû'lu Hüseyinzade Ali ve Diyarbakırlı İshak Sukûti'nin, «ülkenin içinde bulunduğu felâketlerin temelini hükümetin yönetim sisteminde, ulusal geleceğin bir kişinin istek ve hevesine bağlı bulunmasında» görerek kurdukları bir örgüttür. A. B. Kuran İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, s. 30

(2) R. Okandan Amme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet, s. 7

(3) K. Karpat A.g.y. s. 13

(4) F. H. Tökin A.g.y. s. 32-33

ketlerinin yoğun olduğu Balkanlarda önemli gelişmeler göstermekle birlikte, belli bir görüş ve eylem biçimi üzerinde uzlaşamamışlardır.

İşte çeşitli ülkelerde kurulmuş bütün Jön Türk Cemiyetlerini bir merkezde toplamak ve ortak bir hareket çizgisi belirlemek üzere, 4 Şubat 1902 de Paris'te gizli bir kongre yapılmıştır.

Bununla birlikte, kongre, özellikle, tasarlanan iç devrimde a) ordunun ve b) yabancı ülkelerin desteğine başvurmanın, gerekli olup olmadığı konusunda ikiye ayrılmıştır(1). «Müdahaleciler», ikinci görüşü, yani yabancı ülkelerin müdahalesinin gerekli olduğu tezini savunarak Prens Sabahattin'in önderliğinde «Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti»ni kurmuş, ilk grup, yani ordunun desteğini ön görmekle birlikte yabancı müdahalesini kabul etmeyen «ademi müdahaleciler»se Ahmet Rıza'nın başkanlığında Cemiyetlerinin adını «Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti» şeklinde değiştirmiş ve bundan sonra önder bir Jön Türk Örgütü olarak kalmışlardır(2).

---

(1) Bu iki tezden ilki, bir devrimin sadece yayın yoluyla gerçekleştirilemeyeceği, askeri gücün de bu harekete katılmasını sağlamak gerektiği şeklindedir (Ademi müdahalecilik).
Diğeriyse devrimin Türkler veya Osmanlılar tarafından kendi başına yapılamayacağı, bu konuda yabancı devletlerin müdahalesi gerektiği tezidir (Müdahalecilik). (T. Z. Tunaya, A.g.y. s. 106). Bu ikinci tez kongrede ilk olarak Ermeniler tarafından öne sürülmüş, Prens Sabahattin de devrim karışıklıkları sırasında herhangi bir yabancı hükümetin kendi çıkarı adına müdahalesini önlemek üzere şimdiden anlaşma yapılacak bir özgür ve demokrat hükümetin müdahalesini sağlamak gerektiği görüşüyle, bu teze katılmıştır. A. B. Kuran A.g.y. s. 152

(2) K. Karpat A.g.y. s. 14

1902 yılında ortaya çıkan ve iki ayrı ideolojiyi temsil eden bu ayrılık, İkinci Meşrutiyetten başlayarak Cumhuriyet döneminde de değişik politik kuruluşlar şeklinde varlığını sürdüren ana siyasal mücadelenin ilk belirtisi olmuştur.

Bu iki ana siyasal doğrultudan ilki, Ahmet Rıza Bey grubuyla ilk temsilcisini bulan ve sivil aydınların orduyla işbirliğine dayanan ulusal ve merkezi bir seçkinler yönetimini amaçlayan harekettir. Diğeriyse, küçük bürokrasinin bu ideolojisine karşı olarak Prens Sabahattin grubuyla beliren ve yerli azınlık ve yabancı burjuvazinin sözcülüğünü yapan siyasal kanattır. Böylelikle, o zamana kadar savundukları ve liberal hukuk temeline dayanan programlarıyla burjuvazinin çıkarlarıyla uzlaşan küçük bürokratlar şimdi ona aykırı düşmeye başlamışlardır.

Ahmet Rıza Bey'in başkanlığını yaptığı grup, düşünsel kaynağını Fransız pozitivizminde bulmuştur. Auguste Comte'un bir ardılı olan Ahmet Rıza Bey'in çıkardığı ve ülke dışında Genç Türklerin gazetesi olan Meşveret, pozitivist öğretilerin sözcülüğünü yapmıştır. Ahmet Rıza Bey, -açıkça belirtmemekle birlikte- Türklerin egemen bir rol oynayacakları **merkezi bir hükümetle** sağlanacak bir Osmanlıcılık'ın koyu bir savunucusudur. Diğer bütün Genç Türkler gibi hanedanı, Osmanlı İmparatorluğunu birleştirici bir etmen saymış, din sorunundaysa, İslâmlıkta Auguste Comte'un fikirleri çerçevesinde reform yapılabileceğine ve yapılması gerektiğine inanmıştır(1).

Gerçekten «tek tek kişilerin kendi çıkarları peşinde

(1) K. Karpat A.g.y. s. 18

koşmaları» temeline dayanan bir klâsik liberal sistemin insanları bencilleştirdiği bir ortamda 19. yüzyılın kötümser insan imajından hareket eden Ahmet Rıza'ya göre «insan, ihtiyaçlarını en kolay yoldan gidermeye çalışan egoist ve tembel bir hayvan»dır. «Allah ve jandarma korkusu olmasa, hırsızlık, doğal eğilimlerine en uygun bir davranış olacaktır.»

Bu nedenle, Ahmet Rıza, politik sistemini «güç» ve «iktidar» kavramlarına dayandırmış olan A. Comte'un etkisi altında, otoriter bir devlet anlayışını ifade eden ilkeler geliştirmiştir. Pozitivizm'e uygun olan bu politika ilkelerine göre, sosyal organizm karmaşıklığını arttırdıkça insan, genel uyumun sağlanması için gittikçe daha güçlü bir mekanizmaya ihtiyaç gösteren kollektif organizma içinde olduğundan, devlet yönetimine daha çok bağımlı olacaktır.

Bu yüzden, hükümet etme, özce, kişisel çıkarlara karşı kamu çıkarlarını koruyacak yürütme gücünde yoğunlaşır. Yine, bu nedenle, bütün yönetim mekanizması, seçmenlerce değil bu yürütme organı tarafından belirlenmelidir.

Son olarak yine bu bakımdandır ki seçilmiş meclislerin görevi ancak bir gözetme fonksiyonunu yerine getirmektir(1).

Bu nedenledir ki Ahmet Rıza, kütlelere bırakılamıyacak olan devlet yönetimini bir elit (seçkinler) in eline bırakmak amacı güden bir görüşü savunmuştur. Askeri bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğunda, Avrupanın kaynaklarına göz diktiği bir dönemde, kaliteli elemanlardan oluşması gereken ordu, amaç olarak, «gaza»

(1) Ş. Mardin Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, s. 152-154

fikrini değil «vatanperverliği» benimsemelidir. O halde, bu yeni askeri elitin, yani subayların politikaya karışarak, iktidarın yetkisizlerin eline geçmesine yol açan sürece engel olmaları zorunludur(1). Görüldüğü gibi Ahmet Rıza, Osmanlı küçük bürokrasisinin ideolojisini sistemleştirmiştir. İşte 1902 Paris kongresinden sonra Ahmet Rıza'nın dile getirdiği ideolojiye göre kurulan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyetinin «Nizamnamei Esasi»si, «Vatan ve milletin selâmet ve saadetini isteyen Osmanlı vatanperverleri tarafından» kurulmuş olan bu «Cemiyet»in amaçlarını şu şekilde belirlemiştir:

«Osmanlı anasırı muhtelifesi (çeşitli ulusları) arasında ihtisasatı vatanperverane ve insaniyetkaraneden (yurtsever ve insancıl duygulardan) mütevellit (doğan) bir ittihaddı samimi (içten birlik) vücuda getirmek, vatanın terakki ve itilâsına (ilerleme ve yükselmesine) Osmanlıları elbirliğiyle çalışmaya sevk ve teşvik etmek, (madde 3)».

«Devleti Aliyei Osmaniyenin istiklâli siyasi (politik bağımsızlık) ve tamamii mülkiyetini (mülk bütünlüğünü) muhafaza (madde 4)», ve «hukuk ve serveti milliyeyi (ulusal hak ve servetleri) müdafaa, hanedanı Osmani, makamı hilâfet ve saltanatı seniyede kalmak üzere idarei keyfiye ve müstebidei hazıranın (bugünkü keyfi ve zorba yönetimin) bir idarei mesudeyi adileye inkılâbına (bir mutlu, adil yönetime dönüştürülmesine), 1293 tarihli Kanunu Esasi'nin tatbiki ahkâmı (hükümlerinin uygulanması) ile ıslahatı umumiye icrasına (genel bir ıslahatın yapılmasına) say eylemek (çalışmaktır) (mad. 5)»(2).

---

(1) Ş. Mardin A.g.y. s. 154-158

(2) T. Z. Tunaya Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 123

Gerçekten A. Comte'un felsefesini Osmanlı İmparatorluğunun yapısına uygun bulan(1) Ahmet Rıza Beyin pozitivist görüşleri, Mısır'da Mizan dergisini çıkaran, daha sonra Cenevredeki Genç Türkler örgütünü kuran ve Halifenin yönetiminde bir islam imparatorluğunun kurulması görüşünde olan Murat Beyin muhalefetiyle karşılaşmışsa da, en önemli tepkiyi Prens Sabahattin'den görmüştür. Prens Sabahattin, Ahmet Rıza Bey'in görüşlerine karşıt olarak, yönetimin merkezi olmaktan çıkarılması, kişisel girişkenliğin teşviki ve aydınların, hükümet görevleri aramak yerine üretici işlerle uğraşmaya yöneltilmesi yoluyla Osmanlı İmparatorluğu için köklü bir yapı değişikliği önermiştir(2).

Gerçekten, Prens Sabahattin'e göre, İstibdat'ın bütün sorumluluğunu bir kişiye yüklemek isteyen İttihat ve Terakki anlayışı, «mutlakiyet» yerine «meşrutiyet»in yani yönetim erkinin şu veya bu türünün savunulmasını her sorunun çözüm yolu sanmış, biçimi doğuran temeli kavramak gereğini, siyasal baskının doğrudan doğruya sosyal hayatımızın güçsüzlüğünden ileri geldiğini sezememiştir. Bir toplumu ve yöneticilerini «ıslah» edebilmek için, o toplumun sosyal yapısını tanımak ilkesinden hareket eden Prens Sabahattin, Science Sociale okulundan E. Demolins'in ayırımına dayanarak Türkiye'nin, yönetim hayatını, özel hayat ve etkin bir üretime üstün tutan «bütüncü (communautaire)» bir toplum olduğu kanısındadır. «Bütüncü yapılarda, yönetim biçimi ne olursa olsun, sonuç hep aynıdır; siyasal zorbalık ve sosyal yoksulluklar.» «O halde

---

(1) Z. F. Fındıkoğlu «İş» Dergisi. sayı 3-4 (1934)
(2) K. Karpat A.g.y. s. 19

Türkiye'nin kurtuluşu, bilinçli bir yolda yapı değiştirmeyle, yani özel girişkenliğin gelişmesi ve yönetim hayatı alanında desteklenmesiyle mümkündür.»

«Oysa ülkemizde ailelerin, çocuklarını bağımsız bir hayata hazırlamayışları, onlara, girişkenliklerine dayanarak yaşamak ve yükselmek gücünü veremeyişleri, onların hayat güçlüklerini çözmek için bir dayanak aramalarına ve resmi görevleri üretim uğraşılarından üstün tutmalarına yol açmaktadır.»

«Birçok tarihsel gerekçelerle ve toprakların aile topluluğunca tasarrufu yüzünden özel mülkiyetin kurulamayışı, batının ekonomik gücü ile yarışmamızı önlemektedir.»

«Özel hayatın bağımsızlık ve dayanıklılıktan yoksun oluşu, yerel hayatın, yetkililerince sağlam bir şekilde düzenlenmesine ve merkezi gücün etkisinin azalmasına engel olmaktadır. Yönetim hayatının özel hayata üstünlüğü üzerine kurulu olan «bütüncü» bir ülkede, yönetim, zorunlu olarak memur sınıfının eline düşmektedir. Bu yüzden, ordu, memur sınıfı içinde özellikle savaş için hazırlanmış kısım olduğuna göre, doğal olarak politikaya karışmaktadır. Ordunun iç politikayı düzenleyecek bir durum kazanması, yani hükümetin orduya dayanması toplumumuzun güçsüz bir sosyal yapıya bağlılığına kanıttır(1)».

Prens Sabahattin'e göre kurtuluş yolunda izlenmesi gereken doğrultu, a) Yönetim hayatının düzenlenmesinde, merkezciliğin sınırlandırılması, bölgesel yönetimin yerel hükümetlere bırakılması, ortaklaşa işletmeden özel mülkiyete geçilmesi, ülke kaynaklarının iş-

(1) Prens Sabahattin Türkiye Nasıl Kurtarılabilir, s. 16-50

letilmesi ve bayındırlık işlerinde hükümetçe özel girişkenliğe kolaylıkların gösterilmesi, okulların özel girişkenliği verimli kalacak şekilde düzenlenmesi, b) Özel hayatın düzenlenmesinde ise, -bütüncü yapıdan bireyci yapıya geçiş, yani yapı değişikliği eğitimle sağlanacağına göre- ailelerin, bireyci aileler kuracak çocuklar yetiştirmesinin sağlanmasıdır(1).

Bu görüşler, kısaca dendikte, Osmanlı İmparatorluğunda Batıdaki nitelikleriyle bir burjuva sınıfı yetiştirmek eğilimini yansıtmaktadır. Başka bir deyimle Prens Sabahattin'in savunduğu özel girişkenlik, Batının özellikle anglo-sakson ülkelerinin burjuva sınıfı örneğine dayanmaktadır(2).

İşte 1902 yılında kurulan ve programının 1. maddesi «Memaliki Osmaniye'de (Osmanlı Ülkesinde) tatbik edilecek ıslahatı siyasiye, sunuf (sınıflar) ve tebaanın (uyrukların) bilaistisna kaffesine (bütününe) şümulü olmak üzere, vilâyeti mevcudenin (var olan vilâyetlerin) ademi merkeziyet (merkez dışıcılık) ve tevsii mezuniyet (yetkilerin genişletilmesi) usül ve kaidesi ile idaresi esasına müstenit olacaktır (dayanacaktır) (3), şeklinde belirlenen «Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti», Prens Sabahattin'in bu düşüncelerini temel almış ve etkisini II. Meşrutiyet boyunca çeşitli muhalefet partilerinin programlarında sürdürmüştür.

Anlaşılacağı üzere, bu program, ordunun desteğiy-

---

(1) Prens Sabahattin A.g.y. s. 52-60

(2) M. Sencer Önsöz (Prens Sabahattin Türkiye Nasıl Kurtarılabilir, Çeviri.) s. 25

(3) A. B. Kuran İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, s. 234

le yapılan bir devrim ve bunun sonunda kurulacak hükümetin, yine güçsüz bir sosyal yapının ifadesi olan merkezciliğin ifadesi olacağı görüşüyle asker ve sivil küçük bürokratların ideolojisine aykırı düşmüş ve bu sınıfın öncülüğünde yapılan II. Meşrutiyet üzerinde bütün etkinlik şansını yitirmiştir.

Görüldüğü gibi, Ahmet Rıza Bey'in liderliğini yaptığı «Terakki ve İttihat Cemiyeti» A. Comte'nun etkisiyle merkeziyetci bir meşrutiyetin savunuculuğunu üstlenmiş(1), Prens Sabahattin ise «Science Sociale (ilmi içtima)» okulunun görüşlerine paralel olarak merkezdışıcılığı önererek bölgesel yönetim özerkliği ve kişisel girişkenliğin geliştirilmesi tezini ileri sürmüştür. İşte ulusal ideolojiye dayanan bu merkezci sistem anlayışıdır ki İttihat ve Terakkinin iktidarı ele almasından sonra ekonomi politikasının da temeli olmuş ve özellikle çıkarları kısıtlanan işbirlikçi ticaret burjuvazisi ve hıristiyan azınlıkların muhalefeti ile karşılaşmıştır. İşte belirgin çizgilerle birbirinden ayrılan bu iki program, Türkiye politika tarihinin günümüze kadar uzanan iki ana doğrultusunun kökeni olmuştur.

1902 yılındaki Paris Kongresi sonunda söz konusu ana ayrılığın yanında, başka gruplaşmalar olmakla birlikte, çeşitli Cemiyetler şeklinde beliren bu gruplaşmalar da ideolojik bakımdan bu iki ana doğrultuyu izlemiştir. Bunlardan biri, 1904 de, İstanbul'da aralarında Satvet Lütfü'nün de bulunduğu Mercan İdadisi öğrencileri tarafından kurulan **Cemiyeti İnkılâbiye**'dir. İlk dönemlerde bağımsız çalışan Cemiyet, ülke dışındaki Jön Türklerle işbirliği yapmak istemiş ve Teşebbüsü Şahsi ve

(1) T. Z. Tunaya Batılılaşma Hareketleri, s. 68-72

Ademi Merkeziyet Cemiyetiyle anlaşarak onun İstanbul Şubesi haline gelmiştir. 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe girmesini isteyen Cemiyet, II. Meşrutiyetin ilânından sonra İstanbul'a aktarılan ana Cemiyetle birleşmiştir(1).

Diğerlerine gelince, 1902 anlaşmazlığını amaçtan sapma sayan Cenevre Jön Türkleri 1904 de, içlerinde Abdullah Cevdet'in de bulunduğu **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetini** kurmuşlardır. Amacı, «Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti erkân ve efradının (üyelerinin) unvanı cedit (yeni bir adla) ile, temin ve takyidi revabıtı (ilişkilerini sağlamak), tanzimi umuru mesaisi (iş ve uğraşılarını düzenlemek)» olmuştur(2).

1906 da Şam'da kurulan ve başında Mustafa Kemal'in bulunduğu **«Vatan ve Hürriyet Cemiyeti»** de, Anayasanın tekrar yürürlüğe girmesi, Meşrutiyetin kurulmasını amaç edinmiştir. Üyelerinin çoğu ordu mensubu olan Cemiyet, Mustafa Kemal vasıtasıyla Selânikteki «Terakki ve İttihat Cemiyeti» ile ilişki kurmuş ve 1908 hareketinden sonra adı geçen Cemiyetin Şam şubesini oluşturmuştur(3).

1906-1907 yıllarında çoğunluğunu, Hukuk öğrencilerinin meydana getirdiği **«Selâmeti Umumiye Klübü»**yse, çalışmalarını Jön Türk yayınlarını gizlice dağıtmaya özgü kılmıştır. Meşrutiyetin ilânı günlerinde eylemini yoğunlaştıran örgüt, Osmanlı Demokrat Fırkasının nüvesi olmuştur(4).

---

(1) F. H. Tökin A.g.y. s. 35
(2) T. Z. Tunaya Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 145-146
(3) F. H. Tökin A.g.y. s. 36
(4) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 152-153

Son önemli Jön Türk örgütü ise, 1906 da Selânik'te İsmail Canbulat (mülâzım) ve Mithat Şükrü (muallim) nün ön ayak oldukları ve aralarında Talât (Paşa)nın da bulunduğu İttihat ve Terakkiciler tarafından kurulan **«Osmanlı Hürriyet Cemiyeti»**dir. Amacı, özellikle Rusların Bulgarları koruması türünden dış müdahaleleri tanımamak ve ordu içinde yandaş kazanmak olan(1) Cemiyet, istibdadı yıkmak programını gerçekleştirmek için özellikle ordu arasında güçlü bir kadro yaratmıştır(2).

Ahmet Rıza Bey'in Cemiyeti, 1906 da Selânik'te bir subaylar ve hükümet memurları grubunca kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyetiyle birleştikten sonra gerçek bir güç kazanmıştır. Bu birleşmeden sonra, Genç Türk Cemiyetleri, Müslümanların ve ulusal bağımsızlık kazanma umuduyla İttihat ve Terakkiyi destekleyen Hıristiyan azınlık gruplarının ortak yardımıyla gücünü giderek arttırmıştır. Bu sıralarda Ahmet Rıza Bey, Prens Sabahattin'in grubuyla geçici bir uzlaşmaya varmıştır. Böylece 1908 in hemen öncesinde, bütün Genç Türk Cemiyetleri ortak bir amaç çevresinde birleşmişlerdir:

Gerçekten, Cenevre'deki Ermeni komitecilerinin örgütü olan «Taşnak-Sütyan» cemiyetinin kalkışımıyla «Terakki ve İttihat Cemiyet»iyle «Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti»nin, kendi nitelikleri korunmakla birlikte ortak bir programa göre çalışmaları kararlaştırılmıştır. 1907 Ocağında toplanan Kongre'de Ahmet Rıza'nın, Prens Sabahattin ve Ermeniler grubundan «hukuku hilâfet ve saltanatın kongre tarafından ka-

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 113
(2) F. H. Tökin A.g.y. s. 36

bul edildiğinin ilânını» istemesi, çatışmalara yol açmışsa da bu hakkın tanınması üzerine ortak bir bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiriye göre, «Devleti izmihlâlden (yıkılmaktan) ve mahvü taksim (bölünüp, yokolmak)» tan kurtarmak amacıyla «bu kadar felâketlere sebebiyet veren bir usulü idareyi derhal ve her ne vasıta ile olursa olsun yıkmak elzemdir. Bunun için matlubumuz: 1) Sultan Hamidi tahttan feragate icbar (çekilmeye zorlama), 2) İdarei Hazıranın esasen tebdili (yürürlükteki rejimin kökten değiştirilmesi), 3) Usulü meşveret ve meşrutiyetin tesisi(1)» dir.

Bu amaç, Balkan halkının desteğiyle, çok az kan dökülerek ve halkın beklenmedik coşkunluk ve sevinci içinde II. Meşrutiyet'le gerçekleşmiştir(2).

«Rumeli Islahatı» nı konuşmak üzere «Düveli Muazzama» nın 1908 Haziranında Ravel'de toplanması(3) üzerine «İttihat ve Terakki Cemiyeti» Kanunu Esasinin geri gelmesi ve Meşrutiyetin yeniden kurulması amacıyla çalışmalarını hızlandırmış ve askeri güçlerin desteğini kazanarak Selânik'te başlattığı hareketle(4) II. Meşrutiyet veya «İlanı Hürriyet» adını taşıyan bir dönemin başlamasını sağlamıştır.

---

(1) A. B. Kuran İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, s. 234-241
(2) K. Karpat A.g.y. s. 14-15
(3) T. Z. Tunaya Hürriyetin İlanı, s. 16
(4) İttihat ve Terakki'nin kararıyla Abdülhamit yönetimine karşı ilk ayaklanma hareketi, 6 Temmuz 1908'de Manastır'da Kolağası Niyazi'nin Resne dağlarına çekilerek yayınladığı bildiriyle yürürlükteki rejime son vermek amacında olduğunu ilânı ile başlamış, bir başka subayın, Binbaşı Enver (Paşa) in, Selânik çevresinde hareketin başına geçmesiyle genişlemiş ve 23 Temmuz'da Selânik, Hükümet Konağının işgaliyle Makedonya'ya yayılmıştır. F. H. Tökin A.g.y. s. 38

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

Bizzat Abdülhamit'in Hattı Hümayunu'yla 11 Temmuz 1908 de, 1876 Kanunu Esasisinin yeniden yürürlüğe girmesiyle II. Meşrutiyet dönemi açılmıştır(1).

24 Temmuz 1908 de Mebusan ve Ayân Meclisleri toplantıya çağrılmış, Yeni Meclis için vilâyetlerde iki dereceli seçim yapılmış ve Anayasa uyarınca Ayân üyeleri Padişahca atanmıştır(2).

1876 (1293) Kanunu Esasisi'nin, Meşruti yönetimle uzlaşamaz bir özellik taşımasına rağmen, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra, adı geçen Kanunu Esasi kaldırılarak yeni bir Anayasa meydana getirilmiş değildir. 1293 Kanunu Esasisi temel alınarak, hükümleri, meşruti yönetimin yapısına uygun bir kılığa sokulmak ve ulusal egemenlik ilkesiyle az çok uzlaşabilmesi sağlanmak istenmiştir.

Bununla birlikte, kabul edilen öneriler Osmanlı İmparatorluğunun teokratik özelliğinde bir değişiklik doğurmamıştır.

Gerçekten, Kanunu Esasi'nin değişen 3. maddesinin ilk fıkrası «Saltanatı Seniyeyi Osmaniye (Osmanlı

---

(1) R. Okandan Amme Hukukumuzun Ana Hatları, s. 254
(2) F. H. Tökin A.g.y. s. 38

Saltanatı), Hilafeti kübrayı İslâmiyeti (İslâm Hilafetini) haiz olarak sülalei âli Osmandan usulü kadimesi veçhile (eski sistem gereğince) ekber evlada (büyük oğula) attir», 4. maddesi, «Zati Hazreti Padişahi hasbel hilafe dini islâmın hamisi ve bilcümle tebai Osmaniye'nin hükümdar ve Padişahıdır.» hükümlerini koymakta, 5. maddesi, «Zatı Hazreti Padişahi'nin nefsi hümayununa» bir kutsallık tanımakta, değişen 7. maddeyse hutbelerde adının anılacağını belirtmektedir. Ayrıca, Şeyhülislâm'ın Padişah tarafından seçilerek atanacağını, «ahkâmı şeriye»nin korunması ve yürütülmesiyle yükümlü bulunduğunu bildiren ve Şeyhülislâm'ın Kabineye girmesini imkân alanında bulunduran Kanunu Esasi'nin 118. maddesi, kanunların meydana getirilmesinde «ahkâmı fıkhiye (fıkıh yani islâm hukuku hükümleri)» nin temel alınmasını öngörmektedir(1).

1293 Kanunu Esasi'sine II. Meşrutiyet'in getirdiği yenilikler, Osmanlı Devletinin monarşik yapısında da bir değişiklik meydana getirmemiştir. Devletin, hükümet biçimi olarak kendine özgü niteliği soyaçekimsel bir monarşi olmasıdır.

Bununla birlikte, 3. madde gereği, Padişahın tahta çıkışında Kanunu Esasi hükümlerine uyacağına dair yemin etmekle yükümlü tutulması, hükümdara tanınan yetki ve ayrıcalıkların kanunla sınırlandırıldığını göstermektedir. Öte yandan 5. madde gereği, «Nefsi hümayunu mukaddes ve gayri mesul olan Zatı Hazreti Padişahiye» verilen geniş yetkiler Heyeti Vükela (Bakanlar Kurulu) tarafından yürütüleceğinden(2) ve yürüt-

(1) R. Okandan A.g.y. s. 293-297
(2) R. Okandan A.g.y. s. 297-303

me organı yasama organının denetimi altında bulunduğu ve ona karşı sorumlu olduğu için, bu yetkilerin ulus temsilcileri tarafından denetlenebilmesi sağlanmıştır. Gerçekten, 1878 olayından alınan dersle Kanunu Esasi'de 1909 yılında yapılan değişikliğe göre, Heyeti Vükela, Meclis tarafından kolayca düşürülebilmekte, buna karşılık yürütme organı (Padişah ve Heyeti Vükela) Meclisi Mebusan'ı daha güç koşullarla dağıtabilmektedir(1).

(1) Bununla birlikte, kısa bir zamanda bir parti baskısı kuran «İttihat ve Terakki»nin Meclis'teki temsilcileri arasındaki çözülmelerin ve muhalefetin artması üzerine, meclis çoğunluğu karşısında yürütme organının ağırlığını sağlamak amacıyla (T. Z. Tunaya Hürriyetin İlânı. s. 37-38) 1911 yılında özellikle 35. maddenin değiştirilmesiyle, yürütme organının Meclisi daha kolay dağıtabilmesi yolunda bir tedbire başvurulmuş ve bu teklif büyük tartışmalara yol açarak ancak 1914'de kabul edilmiştir. (T. Z. Tunaya Batılılaşma Hareketleri s. 47)

İttihat ve Terakki (Birlik ve İlerleme) Fırkası

Böylelikle önderleri alt orta sınıftan gelen ve 1908'e kadar temelce Sultan'ı, 1876 Anayasasına uymaya zorlamak amacını güden bir siyasal dernekken İttihat ve Terakki, ansızın ülkeyi yönetmek görevini üstlenmek zorunda kalmıştır. Bu alanda hazırlıksızlığının farkında olan Cemiyet, önce İktidara geçmemek ve bir «vatani» örgüt olarak kalmak kararını almıştır.

Ancak, yapılan seçimlere katılıp adayları ezici bir çoğunlukla Mebusan Meclisine seçilince, oldukça garip bir durum belirmiş, (cemiyetin, bizzat bir politik parti olmadığını ileri sürmesine rağmen) Sultanın yürütme gücü İttihat ve Terakki üyeleri ve sempatizanlarından meydana gelen yasama meclisinin sıkı bir şekilde kontrolu altına girmiş, ancak, Cemiyetin gizli Merkez Komitesi bütün politik eylemlerin yönetimini elinde tutmuştur.

Böylece, İttihat ve Terakki giderek politikaya girmiş, üyelerinden birini, Sait Paşa'yı Sadrazam olarak atamış ve ancak 1913 de bir politik parti olma kararını almakla birlikte, çoğunluk kendi üyelerinden bazıları tarafından kurulan muhalefet partilerini ortadan kaldırmaya girişmiştir(1).

(1) K. Karpat A.g.y. s. 16-17

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1908 (1324) 5 Teşrinievvel tarihli kongre kararları belli bir ölçüde Prens Sabahattin'in etkilerini taşımaktadır. Örneğin bu kongrede alınan kararlardan 13. süne göre, «terakkiyatı memleketin tevsi (geliştirilmesi) ve idamesi iki türlüdür. Birincisi Hükûmetçe yaptırılacak terakkiyat, ikincisi ahali ve efradı cemiyet (kişiler) tarafından yapılacak terakkiyat. Ahali ve efrad-ı cemiyetin sâyleri (emekleri) ile temin edilecek terakkiyat, efrad-ı ümmette, teşebbüsât-ı nafiaya (bayındırlık kalkışımlarına) meyl (eğilim) ve istidat uyandırıp teşciine (desteklenmesine) ve devam-ı muvaffakiyetine (başarısının devamına) gayret etmek üzere heyatı merakezeden (merkez kurullarından) ahvali mahalliyeye nazaran (bölgesel koşullara göre) bir kaç zat bu işle uğraşmalıdır.)

«Hükümetçe yaptırılabilecek terakkiyat, 1) vilâyetlerde maarif, ticaret, sanat, ziraat ve bilûmum terakkiyatın teminine hemen yegâne (biricik) vasıta olan tevsii mezuniyet ve selâhiyetin (yetkilerin genişletilmesinin) bir an evvel valilere itası (verilmesi) için tesirat yapılması, 2) vilâyetlerin daire-i selâhiyeti (yetki alanları) dışında olan umur-u nafia-i umumiye (genel bayındırlık işleri) için tesirat yapılması (etkide bulunulması)»dır.

Görüldüğü gibi benimsenen bu ilkeyle, her türlü ekonomik gelişmenin biricik aracı olarak yetkilerin merkezde toplanmıyarak genişletilmesi gibi, Prens Sabahattin grubunun ana görüşleri savunulmuştur.

Aynı kongre'de «kabul ve tasvip edilen» «siyasî program»da da «Bilcümle Osmanlılar»ın «cins ve mezhep tefrik edilmeksizin müsavat ve hürriyeti tammeye

(tam eşitlik ve özgürlüğe) malik ve aynı mükellefiyete tabi» olduğu (mad. 9) belirtildikten sonra, «Amelelerle patronların hukuk ve vezaifi mütekabilelerini (karşılıklı hak ve görevlerini) tayin edecek kanunlar vaz-ı (çıkarılması) teklif olunacaktır, (mad. 13)» ve «Ashabı arazinin (toprak sahiplerinin) kanunen meri ve mahfuz (geçerli ve saklı) bulunan hukuku tasarrufiyesi (işletme hakları) ihlâl edilmemek şartıyla köylülerin arazi sahibi olmaları eshabının (koşullarının) istihzar edilmesi (hazırlanması) teklif olunacaktır, (mad. 14)» maddeleriyle endüstri burjuvazinin ve toprak sahiplerinin haklarının korunacağını vadetmiştir. Öteyandan 1909 yılında değiştirilen «siyasi program»ın 12. maddesinde, «Arazinin hukuku tasarrufiye ve intikaliyesi (kullanma ve intikal hukuku) mümkün olduğu kadar tevsi ve teshil olunacaktır (genişletilip kolaylaştırılacaktır)», ilkesiyle toprakta özel mülkiyetin kökleşmesi için bir adım daha atılmıştır(1).

Ayrıca, 1913 (1329) Kongresinde kabul edilen «siyasi program», «Ziraatin terakki ve inkişafı için ucuz faizli, uzun tekasitli (uzun taksitli) sermayenin erbab-ı ziraate temin ve tedariki maksadıyla memleketimizde itibarı akar (Kredi Fonsiye) bankası tesis ve küşadına (açılmasına) gayret olunacaktır, (mad. 18)»(2) maddesiyle toprak sahiplerinin sermaye ihtiyacının karşılanması öngörülmüş, «İhtiyacat-ı hazıra-i medeniyyeye (çağdaş ihtiyaçlara) gayrı muvafık olan (uygun olmayan) muamelât-ı ticariye ve adiyeyi (ticaret işlemlerini) tahdit ve eşkâl eden (sınırlayan ve biçimlendiren) mevad-ı kanuniyenin (kanun maddelerinin) tadili (değiş-

(1) T. Z. Tunaya Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 206-217, 242
(2) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 206-217

tirilmesi) teklif olunacaktır, (mad. 19)» ilkesiyle ticari burjuvaziye özgür gelişme olanağı sağlanması tasarlanmış ve «Teşvik-i Sanayi Kanununun mevki-i tatbika vazı (uygulanması) tesri olunacaktır (hızlandırılacaktır) (mad. 30)» görüşüyle de özel girişkenliği destekleme ve koruma amacı gözetilmiştir.

Bütün bu ilkelere rağmen, iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki'nin uygulamaları programa uygun olmamış, ülke içindeki mülkiyet ilişkileri sürdürülmekle birlikte ulusal bir sosyo-ekonomik bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Gerçekten ilk olarak 1913 programında da ifade edildiği şekilde «Fırka, siyaset-i iktisadiye-i, milliyenin (ulusal ekonomi politikasının) istiklâlini müşkülâta koyan (güçlüğe sokan) ve ecnebilere taalluk eden imtiyazat ve istisnaatı maliye ve iktisadiyeyi (mali ve ekonomik ayrıcalık ve bağışıklıkları) ref'a (kaldırmaya) çalışacağı gibi alelumum kapitülasyonların dahi kaldırılması esbabını istikmal etmeyi (tamamlamayı) en mukaddes gaye addeder (mad. 2)»([1]) ilkesiyle ulusal bir ekonominin kurulması tasarlanmış, her nekadar bu tasarı gerçekleşmemişse de yabancı ve yerli işbirlikçi burjuvazinin karşısına çıkılmıştır.

Öte yandan İmparatorluktaki her ulusun eşitlik ve özgürlüğü anlamında, Osmanlılık ilkesine rağmen, Hıristiyan azınlıklara karşı girişilen milliyetçi politika, örneğin 10 Ağustos 1909 tarihli «Cemiyetler Kanunu»nun kabulü ve Girit sorunuyla birlikte Rumların boykot edilmesi v.b.nin sonucu olarak([2]) özellikle yerli ve yabancı

([1]) T Z. Tunaya A.g.y. s. 206-217
([2]) A. B. Kuran İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, s. 258-261

ticaret burjuvazisinin tepkisine ve buna bağlı olarak azınlık ulusların direnmesine ve dış ülkelerin çeşitli komplolarına yol açmıştır.

Merkezi bir yönetimle hemen her «vilâyet ve kaza merkezindeki katib-i umumiler'iyle, hükümet, kontrolunu sosyal ve ekonomik alana yaymış ve böylece «yetkilerin genişletilmesi» ilkesini uygulamamıştır. Prens Sabahattincilere göre, «ülkede yeni bir endüstri ve tarım hayatı doğuracak özgürlüğü, daha doğrusu yetkilerin genişletilmesini sağlamak gerekirken, İttihat ve Terakki, **kuvvetle memleketi idare** etmeye kalkışarak bütün güçlerin tek bir merkezde toplanması ve merkezden başka her yerin ihmal edilmesi yanlışına düşmüştür.»

Öte yandan, yine aynı görüşe göre «Meşrutiyetin ilânından sonra göz önünde tutulacak sorunların başında, öğretim yöntemlerinin düzenlenmesiyle gençlikte kararlı bir kişisel bağımsızlığı yaratmak gelirken, tersine, bütün yüksek okullar Cemiyete bağlılık yeminine zorlanmıştır. Gerçi sonraları **Türk Yurtları, Türk Ocakları** gibi bir takım kuruluşlarla gençliğe yeni bir nitelik kazandırılmak istenmişse de, bunda izlenen yol Türklüğün beşiği olan Orta Asya'yı amaçlayan bir özellik kazandığından politik kuşkulara yol açmıştır(1)».

Görüldüğü gibi, Prens Sabahattincilerin ağır eleştirilerine hedef olan İttihat ve Terakki politikası, milliyetçilik ideolojisini yani Türkçülüğü benimsemiş ulusal küçük bürokrasinin, ülkede ve bağımlı uluslar ve azınlıklar üzerinde merkezi bir yönetim kontrolu kurması olmuştur. Giderek yerli burjuvazinin korunma ve desteklen-

---

(1) A. B. Kuran A.g.y. s. 258-261

mesi şeklinde beliren ve milliyetçi amaçlara yönelmiş bağımlı uluslarla yerli işbirlikçi ve yabancı ticaret burjuvazisinin çıkarlarına aykırı düşen bu politika, çok geçmeden, adı geçen çevrelerin örgütlü muhalefetiyle karşılaşmış ve böylece II. Meşrutiyetin çok yoğun ve çekişmeli politika sahnesi açılmıştır.

Diğer Fırkalar

İttihat ve Terakki partisinin uygulamalarına karşı ilk örgütlü tepki, amacı «her nevi icraat-ı hayriyede bulunmak ve icraat-ı hükümeti takdir ve tenkit» etmek olan ve 1908 Ağustos'unda kurulmuş **Fedakâran-ı Millet Cemiyeti**'nden, özellikle parlâmentoda tek parti eğemenliğinin eleştirilmesi şeklinde gelmişse de, gerçek anlamda ilk muhalefet partisi **Ahrar Fırkası** olmuştur. Gerçekten bu örgüt, özellikle azınlıkların temsil ettiği ticaret burjuvazisinin çıkarlarını dile getiren ve Osmanlı topluluğunun devamı için çeşitli ulusların eşitliğini politik bir tedbir sayarak İttihat ve Terakkinin buna aykırı politikasını bütünüyle yanlış bulanlar tarafından kurulmuştur(1).

Ahrar Fıkrasının 1 Eylül 1908 tarihli programının girişinde, açıkça, liberal bir doktrinin sözcülüğü yapılmıştır.

«İnsanlar hür ve hukuku beşer (İnsan hakları) nokta-i nazarından (görüş açısından) müsavi (eşit) olarak doğduklarından aharın (başkalarının) hukukuna tecavüz etmemek şartıyla hürriyet, hakkı temellük (mülk edinme hakkı), emniyet, huzur-u kanunda (ka-

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 240

nun önünde) müsavat, kanuna mütavaat (uyma), asayiş-i umumiyi muhil olmayan (kamu güvenliğini bozmayan) efal (iş) ve harekatta serbest, serbesti-i kelâm (konuşma özgürlüğü), serbesti-i matbuat, serbesti-i ticaret, serbesti-i müşareket (işbirliği), serbesti-i içtima (toplanma özgürlüğü), masuniyet-i mesakin (konut dokunulmazlığı) gibi hukuku umumiyeye maliktirler.»

Bu amaçla, Fırka, Prens Sabahattin'in etkisiyle, önce «vilâyatın hali hazırdaki (geçerlikteki) taksimat-ı mülkiyesinin (mülkî bölümünün) sureti umumiyede tadil ve tebdili (mad. 10)» hükmüyle yürürlükteki merkezi yönetim sisteminin değiştirilmesi gereğini belirtmiş «Emvali gayrı menkulenin (taşınamaz malların) tezyid-i itibarı (kredisinin arttırılması) ve hukuku tasarrufiyenin (kullanma haklarının) sureti katiyede temini (kesinlikle sağlanması) maksadıyla kavaid-i şeriye (şeri kurallar) dairesinde mülk ve vakıf hakkında mevcut kavaninin (kanunların) ihtiyacatı zamaneye (günün ihtiyaçlarına) tevfikan tadili (göre değiştirilmesi), arazi-i magsubiyenin (el konmuş toprakların) ashabına iadesi (sahiplerine geri verilmesi) (mad. 17)» maddesiyle toprak alanında özel mülkiyet hukukunu sistemleştirmek istemiştir(1).

Programında «tevsii mezuniyet (yetkilerin genişletilmesi)» v.b. gibi ilkelere yer verilmiş olması, partinin Prens Sabahattin tarafından kurulduğu görüşünü doğurmuşsa da, aslında parti kurucuları, «adlî ıslâhat» dolayısıyla danışman olarak getirilmiş Fransız Hukukçusu Kont Ostrorog'un danışmanlığıyla, aralarında ga-

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 247-248

zeteci Ahmet Samim'in de bulunduğu Türk ve azınlıklardan oluşan bir gruptur (1).

Doğrudan doğruya bir yayın organına sahip olmamakla birlikte, özellikle «Serbesti» ve Prens Sabahattin'in mali yardımıyla çıkan «Osmanlı» gazetelerince açıkça desteklenen, İkdam, Sabah, Yeni Gazete ve Sedayı Millet gazetelerinin de yakınlık gösterdiği Ahrar Fırkası, II. Meşrutiyetin ilk genel seçimine yalnız İstanbul'da katılmış ve hiç bir mebusluk kazanamamıştır.

Fırka seçimlerde kazanamamakla birlikte, Mebusan içinde, iktidar partisine karşı beliren ve özellikle Rum ve Ermeni, Arap ve Arnavutların katıldığı 50 den fazla mebustan meydana gelen bir muhalefet grubunca benimsenmiştir.

Bu arada, eski Jön Türklerden İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet'in yönetiminde daha önce kurulan Selâmet-i Umumiye Kulübünü bir politik kuruluş haline getirmek ve İttihat ve Terakki'nin sapmalarını önlemek ve halkın iktidar partisine karşı beslemeye başladığı hoşnutsuzluk dolayısıyla dağılmamasını «temin ve tersin» amacıyla 6 Şubat 1909 da **«Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırkai İbad)»** kurulmuştur.

Henüz kurulduğu bir sırada patlayan 31 Mart Olayı yüzünden kuruluşunu uzun süre tamamlayamayan bu fırka, İmparatorlukta demokratik reformların yapılmasını önermiştir.

Gerçekten «Demokrat Fırkası, Osmanlı namı tahtında (adı altında) bulunan efrad-ı milletten (ulus bireylerinden) ve bilhassa ahalinin ekseriyet-i azimesini (büyük çoğunluğunu) teşkil eden erbabı sanayi ile

---

(1) A. B. Kuran İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, s. 270

rençber, esnaf, amele ve sairden müteşekkil ve kaffe-i (bütün) Osmanlıların hukukunu, daire-i müsavat ve hürriyette (eşitlik ve özgürlük içinde) müdafaa ve muhafaza edecektir, (mad. 1) » ve «Fabrika, taşocağı, kumpanyalarla sair erbab-ı mesainin (işçilerin) işlediği yerlerde efradın (kişilerin) sermayedaran (sermaye sahipleri) tarafından duçar-ı zulüm ve teaddi (baskı ve zora uğramaması) için fırka, kumpanya ve sermayedaran ile işçiler ve esnaf ve amele heyetleri arasında teşebbüsatta bulunacaktır (mad. 4)» ve yine «vatanın ihtiyacatı mübremesini (zorunlu ihtiyaçlarını) istihzar eden (hazırlayan) çiftçi, amele, esnaf vesair erbabı sanayi ve köylülerden alınan vergilerin tenkisi (azaltılması) ve bilâkis sefahat ve mükeyyifat ile istifade edilemeyen müddehar (birikmiş) servetlerden alınan vergilerin tezyidine (arttırılmasına) bezl-i mesai edecektir (çalışacaktır). (mad. 5) ve ayrıca, «Vatanımızda mevcut ve kabili ziraat (tarıma elverişli) arazi-i haliye ve emiriyenin (boş ve miri toprakların) tevzii, fırkanın ahzıâmalidir (amacıdır) (mad. 10) » gibi maddelerle özellikle işçi ve köylülerin demokratik haklarının sağlanarak sosyal reformların gerçekleştirilmesini amaç gütmüştür.

Basın tarafından iyi karşılanan ve İstanbul'da «Türkiye», İzmir'de «Feryad», Manastır'da «Hukuku İbad» Halep'de «Ahali» adlı parti gazeteleri yayınlayan bu fırka, Mecliste temsilci bulamamış olmakla birlikte bütün muhaliflere yakınlık göstermiştir(1).

---

(1) İttihat ve Terakki'nin çeşitli suçlamalarıyla bu arada ihtilâl çıkarma ithamıyla karşılaşan Fırkai İbad, 1911'de Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na katılma kararı almıştır. T. Z. Tunaya A.g.y. s. 254-259

Bu arada, halkın, özellikle küçük üreticilerin, batılılaşma hareketiyle birlikte mülkiyet ilişkilerindeki değişikliğe paralel olarak giderek yoksullaşması üzerine, geçmiş dönemin özlemiyle yeniliklere ve politik rejime karşı gösterdiği ideolojik, yani dinsel tepkiden gücünü alan İslâmcılık akımı da bir politik parti olarak örgütlenmiştir. Gerçekten, halkın zararına olarak değişen mülkiyet ilişkilerinin ideolojik bir görünüşü olduğu için Batılılaşma hareketinin karşılaştığı genel direnme, II. Meşrutiyetin en önemli akımlarından biri olan islamcılık akımının kaynağı olmuştur.

Köklerini daha önceki dönemde bulan(1) ve II. Meşrutiyetin en yaygın akımı olan(2) İslâmcılığın yarattığı ortamda, Padişahın etkisinde olan Mehmet Kâmil Paşa kabinesinin düşürülmesinden sonra, şeriatın ortadan kalktığı ve din hükümlerinin uygulanmadığı gerekçesiyle 31 Mart (13 Nisan 1909) olayı doğmuştur!

İttihat ve Terakki'nin ordu ve yönetim kadrosundaki tasfiyeleri ve gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesinden doğan huzursuzluktan yararlanan İslâmcılar,(3) özellikle İstanbul'daki avcı taburlarına propaganda yaparak, askeri birliklerin 31 Mart'da «şeriat isteriz» parolasıyla(4) ayaklanmalarına yol açmışlardır. 31 Mart olayını hazırlayan ve onu Osmanlı İmparatorluğunu kurtaracak bir devrim hareketi sayan çevrenin üyeleri, «Volkan» gazetesinde toplanarak olaydan sekiz gün önce «Beyanname»sini yayınlayan «**İttihadı Muham-**

(1) R. Okandan A.g.y. s. 457
(2) T. Z. Tunaya Hürriyetin İlânı, s. 73
(3) T. Z. Tunaya İslâmcılık Cereyanı, s. 124-125
(4) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 131

medi Fırkası»yla eylem alanı bulan İslâmcılardır. «Nizamnamesinin 3. maddesinde belirtildiği şekilde «Cemiyetin maksadı, memalik-i hilâfette (hilâfet ülkelerinde) ve sair biladda (diğer ülkelerde) mütemekkin (oturan) anasır-ı muhtelife-i islâmiyenin (çeşitli islâm unsurlarının) tezhibi ahlâkına (ahlâklılığına) ve içtimai terakkiyatına (ilerlemesine) bais-i yegâne (biricik neden) olan Kuran-ı Kerim'in ilâyevmülkıyam (kıyamete kadar) temini devamına (devamını sağlamaya) say-ü gayret eylemek (emek ve çaba harcamak) ve kaffe-i (bütün) müsliminin faaliyeti siyasiye ve içtimaiyelerini tezyid (arttırıp) ve tevhid eylemek (birleştirmek) v.b.»dir(1) Volkan başyazarı ve partinin kurucularından olan Derviş Vahdeti'nin önderliğinde arka plânı hazırlanan hareket, bir «şeytanlar devri» olan Meşrutiyet'in «şeriat muhafızı» olması ve kanunların kaynağında «şeriatı Ahmediye»nin bulunması gerektiği(2) inancı ve reisi, «Hazreti Muhammed Mustafa» olan(3) bir partiyle «Kuran-ı Kerimin, Şeriatı mutahhara'nın devamına gayret etmek» (4) ilkesi üstüne oturtulmuştur. Bu hareketin sonucunda kabinenin istifası ve II. Abdülhamid'in «Şeri Şerif» hükümlerinin uygulanmasına daha çok önem verileceği yolundaki İrade'si sağlanmıştır. Şeriata uygun kanuni bir yönetim ve hükümet isteğinde bulunan ve Istanbul'a 11 gün hakim olan ayaklanma, Selânikten hareket eden ve «Hareket ordusu» adını taşıyan üçüncü ordu

---

(1) T. Z. Tunaya Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 271
(2) T. Z. Tunaya İslâmcılık Cereyanı, s. 118-121
(3) T. Z. Tunaya Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 271
(4) T. Z. Tunaya İslâmcılık Cereyanı, s. 123

tarafından bastırılarak II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle son bulmuştur(1).

31 Mart olayının yarattığı kargaşalık ortamı Hareket ordusuyla giderildikten sonra geleceğini bu olayın başarısına bağlamış olan İttihadı Muhammedi Fırkası kapatılarak, Volkancılar, başta Derviş Vahdeti olmak üzere idam ve çeşitli cezalara çarptırılmışlardır(2).

31 Mart olayından sonra, İttihat ve Terakki'nin politik durumu güçlenmiş ve hükümet yavaş yavaş bu partinin etki ve tekeline girmiştir.

Bu arada diğer muhalefet partilerine de baskı yapma fırsatı bulan İttihat ve Terakkinin, daha önce bir Babıali baskını plânlamakla suçladığı Fedakâranı Millet Cemiyeti bu olaydan sonra çalışmalarına son vermiş(3), öte yandan üyeleri koğuşturmaya uğrayan ve dağılan Ahrar Fırkası, sonunda ancak 30 Ocak 1910 da resmen kapandığını ilân etmiştir(4).

---

(1) R. Okandan A.g.y. s. 282-286

(2) T. Z. Tunaya Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 270

(3) F. H. Tökin A.g.y. s. 43

(4) Osmanlı Ahrar Fırkası'nın çalışmalarına son verdiği açıklanan bildiride, kapanma nedeni şu şekilde belirtilmiştir «Fırkanın tenemmüv ve inkişafa (gelişmeye) başladığı sırada maalesef zuhura gelen 31 Mart hadisei müellimesi (acı olayı) üzerine idarei devlete ârız olan ahvali fevkalâdeden (olağanüstü durumdan) dolayı, hayat-ı faaliyeti, ahkâm-ı meşrutiyetin (meşrutiyet ilkelerinin) tamami-i cereyanına (gerçekleşmesine) ve hürriyet-i şahsiyeyi (kişisel özgürlüğü) müemmin olan (garantileyen) serbesti-i efkâr (fikir özgürlüğü) ve hürmeti mütekabilenin (karşılıklı saygının) temadi (devamı) ve mevcudiyetine vabeste bulunan fırka-i siyasiyeye imkânı faaliyet kalmadığından şerait-i idarenin (yönetim koşullarının) hali tabiîyi iktisabına (normal durumu almasına) ve

Bununla birlikte, İttihat ve Terakkiye karşı muhalefet çok geçmeden yeniden örgütlenmeye başlamıştır:

Ahrar Fırkasının çalışmasına son verilmesi üzerine Kasım 1909 da, bir zamanlar bu Fırkanın «riyasetini deruhte etmiş olan» İsmail Kemal'in başkanlığında ve özellikle Arap ve Rum mebusların kalkışımıyla, yine liberal bir parti olarak **«Mutedil (Ilımlı) Hürriyetperveran Fırkası»** kurulmuştur. Bu parti, gelişen milliyetçilik akımlarına, Türkçülüğe karşı Osmanlı birliğini korumak ve özel girişkenliğe dayanan bir ekonomi politikası uygulamak tasarısındadır.

Gerçekten «Devlet-i Osmaniyenin memalik-i mevcudesi ve (var olan ülkeleri) Eyalat-ı Mümtazesinin (seçkin eyaletlerinin) halihazırı (bugünkü durumu) üzerine tamami-i mülkiyetinin (mülk bütünlüğünün) ve hukuk-u hükümranisinin (egemenlik haklarının) temin ve muhafazası Millet-i Osmaniyenin zımanı (garantisi) tahtında (altında) olması ile (olduğundan), hakimiyet-i milliyenin (ulusal egemenliğin) istiklâlini (bağımsızlığını) tahkim etmek ve bu uğurda bütün efradı Osmaniyeyi müheyya (hazır) kılmak Fırkanın takip edeceği mekasıdı asliyenin (ana amaçların) en mühim kısmını teşkil edecektir.» (mad. 1).

Bu yüzden «vahdet-i hakimiyet (egemenlik birliği) nokta-i nazarınca (açısından) muzır olacak (zararlı olacak) her türlü teşebbüsat-ı dahiliyeyi (iç kalkışımları) hele **ademi merkeziyet** tabir-i tahtında (adı altında) müstetir (örtük) olarak Osmanlı kitle-i mülkiyesinin

---

terbiye-i siyasiyenin hiç olmazsa bir dereceye kadar idrakine değin intizar (bekleme) ve tevakkufu (ara vermeyi) tercih ve tensip etmiştir (uygun bulmuştur). T. Z. Tunaya A.g.y. s. 253

maazallah teczieye (bölünmeye) giriftar olmasına (uğramasına) mukaddime teşkil eden (başlangıç olan) federalizm nazariyesini Fırka şiddetle reddetmiş»tir. (mad. 2).

Öte yandan «Ahaliyi işsizlikten kurtaracak teşebbüsat-ı nafia-i sınaiye ve ticariyenin (endüstri ve ticaret girişkenliğinin) hayz-ı fiile çıkması (gerçekleşmesi) için taraf-ı hükümetten tesri-i muamelâta (işlemlerin kolaylaştırılmasına) itina olunması ve sermayedarın (sermaye sahiplerinin) hukukunu temin ve haklarında lâzım gelen müsaadatı (izni) ibzale (çoğaltmaya) ve Ziraat Bankalarının ziraatı islâh için alât ve edevatı cedideyi ziraiyeyi (yeni tarımsal araçları) celb ve tedarik edebilecek (getirip sağlayabilecek) bir hal ve intizama getirilmesine» çalışılacaktır (mad. 16).

Basında özellikle Lütfü Fikri ve kısmen de Rıza Tevfik'in baş yazarlığını yaptığı çeşitli gazetelerle desteklenen Fırka, seçimlere katılmamış olmakla birlikte, Meclis'te temsilci bulmuş ve iktidara muhalefet etmiş, sonunda parçalanmış bir muhalefeti zayıf bularak Kasım 1911 de diğer muhalefet parti ve gruplarıyla birlikte kurduğu Hürriyet ve İtilâf Fırkasına katılmıştır(1).

---

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 277-285
Bu arada, yurt dışındaki bazı muhalifleri örgütleyen ve merkezi Paris'te olan bir sosyal reformcu parti kurulmuştur. (1909) **Islâhatı Esasiye-i Osmaniye Fırkası,** «Tekmil Osmanlılar, herhangi unsur ve mezhebe mensub olurlarsa olsunlar, hür doğar ve hür kalırlar; ve cümlesi aynı hukuka maliktir (mad. 1)» görüşünden hareketle «Bütün Osmanlılar — ahare (başkasına) zarar vermemek şartiyle — istediğini icraya (yapmaya) muktedir olacak serbestiye maliktir» sonucuna varmaktadır. «Hukuku Tabiiye» serlevhasiyle (Doğal Hukuk başlığıyla) ilk evvel varid-i hâtır olan (akla

İttihat ve Terakki Partisine bu kez kendi içinden gelen bir muhalefet II. Meşrutiyetin 2. partisini oluşturmak için 21 Şubat 1910 da **«Ahali Fırkasını»** kurmuştur.

Gerçekten altı mebusun iktidar partisinden istifasıyla kurulan bu partinin kuruluş amacı «Milletin bilâ tefriki cins ve mezhep ahali namı ile yad olunan kısmı mühimme (önemli kısmın)nin hakkı meşrutiyetleri olan selâhiyet-i hakimelerini (üstün yetkilerini) temin etmek»tir.

Ekonomi politikasına ilişkin önerileriyle İttihat ve Terakki programından köklü bir ayrım göstermeyen bu partinin programı, daha çok, Milliyetçiliğe karşı Osmanlılığı savunmak ve Meclis ve İktidar üzerindeki bürokrat egemenliğini azaltarak yerli eşrafın etkinliğini arttırmak eğilimindedir :

Gerçekten partinin programına göre, önce, «haki-

---

gelen) esaslar serbestii hakkı temellük (mülk edinme hakkı), emniyeti mal ve can (mal ve can güvenliği) v.b. dir. (mad. 11)» ilkesine dayanarak «Teati-i efkâr ve mütalâatta serbesti (fikir ve görüş alışverişinde özgürlük) insanın en kıymettar hukukundan biridir, bir Osmanlı, kanunun tayin ettiği hududun haricine çıkmamak şartiyle serbestçe söyler, yazar, tabeder. Binaenaleyh hali hazırdaki hürriyet-i vicdan, hürriyet-i içtima (toplanma), hürriyet-i kelâm ve matbuata (söz ve yazı) ait ahkâm-ı gayrı âdilânenin (âdil olmayan hükümlerin) en hür memleketlere tevfikan (göre) tadil ve tatbikini» önermektedir. Bu nedenle sosyal reformlar çerçevesi içinde, «Hali (boş) ve hükümete ait arazinin muhtacini ahaliye (halktan ihtiyaç duyanlara) tevzii» (mad. 38) ve «Patronla sermayedarana karşı ameleyi himaye edecek kavanin (kanunlar) ile müşareket-i mütekâbile (karşılıklı işbirliği) ve kazalara karşılık sigorta ihdası»nı (mad. 42) istemektedir.

miyet-i milliyeyi tahkime medar olmak üzere, Ayânın, kısmen taraf-ı milletten (ulus tarafından) intihap ettirilmesi (seçilmesi) için sarf-ı mesai edilecektir (çaba gösterilecektir) (mad. 5)» (1)ayrıca «mebuslar'ın zaman-ı intihaplarından (seçim dönemlerinden) lâakal (en azından) beş sene mukaddem (önce) daire-i intihabiyelerine (seçim bölgelerine) nüfusunu naklettirerek orada mutavattın (oturmuş) bulunmuş olmak, vali ve mutasarrıf ve kaymakam ve hükkâm (hakimler) gibi rüesayi memurini mahalliyeden (yerel büyük memurlardan) olmamak şartı, nazarı itibare (göz önüne) alınacaktır. (mad. 7)» şeklindeki maddelerle «Usul-ü intihab-ı Ayân (Ayân Seçim sistemi) ve «İntihab-ı Mebusan Kanunu (Mebus Seçim Kanunu) »nunda önemli değişiklikler önererek yerel eşrafın yasama organı üzerindeki kontrolunu kurmak istemiştir. Öte yandan, yine aynı programın «ittihad-ı anasırın (ulusların birliğinin) tesis ve takririne (kurulup yerleştirilmesine) tevessül olunacaktır (kalkışılacaktır) (mad. 13)» ilkesi de Osmanlı birliğine tanıdığı ağırlığı dile getirmiştir.

İttihat ve Terakki'yi, bir yürütme organı «istibdadı» kurmakla suçlayan Ahali Fırkası, iki yıllık bir dönemden sonra birleşik bir muhalefet kütlesi olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na kurucu olarak katılmıştır(2).

Bu arada, Hüseyin Hilmi'nin kişisel çabasının ürünü olan(3) ve sonunda iktidar partisini yıkmak ama-

---

(1) 1908'de yeniden yürürlüğe giren 1876 Anyasası'na göre Ayân Meclisi üyeleri padişah tarafından atanmaktadır.

(2) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 294-302

(3) II. Meşrutiyetin ilginç bir tipi olarak tanıtılan «Sosyalist» veya «İştirakçi Hilmi», henüz emek-sermaye çelişkinliğinin egemen bir nitelik kazanmadığı bir ortamda, bu partiyi bir sını-

cıyla oluşmuş Hürriyet ve İtilâf Fırkasına katılarak çalışması sona eren «**Osmanlı Sosyalist Fırkası**»nın kurulduğu görülmüştür.

Gerçekten bu parti II. Meşrutiyet'le birlikte oluşan çeşitli akımlar arasında Meclis dışında, doktrinini Baha Tevfik(1)in çizdiği, eylemini Hüseyin Hilmi'nin yürüttüğü bir muhalefet partisi olarak Eylül 1910 da örgütlenmiştir. II. Enternasyonelin en yoğun dönemlerinde kurulmakla birlikte, Osmanlı Sosyalist Fırkası, bir kaç kulüp ve-ayrı bir programla kurulmuş-Paris Şubesi dışında örgütlenme olanağı bulamamıştır.

Programa göre, «beşeriyeti mümkün olduğu kadar saadete, refahiyete isal (ulaştırma) yollarını düşünen» ve «günden güne daha feci, daha müşkül bir hale gelen Cemiyetin aç ve sefil evlâtlarının refahiyetini» isteyen bir «meslek» olan «sosyalizm», «mutlaka adalete mugayir (adalete aykırı) olan hali hazırı iktisadiyi (geçerlikteki ekonomiyi) tashih (düzeltme) etmek ister» ve «sermayenin mahdut ve behemehal müstebit kimseler elinde bulunmasına itiraz ile herkese hakkı kadar kaidesini vazeder (koyar) ».

Bu doktrinin ülkede yayılması amacı ile kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası, «anasır-ı muhtelife (çeşitli

---

fın çıkarlarının ideolojik bir ifadesi olamayacağı koşullar altında, kişisel bir davranışla kurmuş ve bu yüzden «parti, hemen hemen ilk gününden sonuna kadar Hüseyin Hilmi'nin elinde kalmış, onun âdeta kendi eseri ve şahsi malı olmuştur. (M. Süleyman Çapanoğlu Sosyalist Hilmi, s. 49)»

(1) 19. yüzyılın biyolojik evrimci materyalizmini temsil eden Baha Tevfik (1834-1914) (H. Z. Ülken Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, c. I, s. 376) bazılarına göre partinin kurucuları arasında değildir. (M. S. Çapanoğlu A.g.y. s. 48)

uluslara) arasında ittihat, uhuvvet, müsavat esaslarına hadim (çalışan) ve yegâne (biricik) esbab-ı tefrika (ayrılık nedeni) olan müneferat ve suitefehhümatı kavmiyenin (ulusların kin ve anlaşmazlıklarının) izalesine (giderilmesine) saidir (çalışır). Mekasıdı esasiyesinden (ana amaçlarından) birisi, ekseriyet-i azimeyi (büyük çoğunluğu) teşkil eden fırkay-ı ahali (yoksul halk) ve amale (işçi) sunufunun (sınıflarının) muhafaza-i hukuk (haklarını korumak) ve terfih-i hayat (hayat koşularını yükseltmek), ikincisi ise aynı mekasıdın (amaçların) daha ziyade teshil-i husulü (gerçekleşmesini kolaylaştırmak) için tekmil yeryüzündeki işçilerle teşrik-i mesai ve tevhidi (işbirliği) hareketleridir.

Görüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğu içinde ezilen sınıflar temeli üzerinde ulusal ayrılıkları ortadan kaldırarak Osmanlı birliğini kurmak ve uluslar arası işçi hareketleriyle işbirliği yapmak amacında olan Osmanlı Sosyalist Fırkası, bu amacın gerçekleşmesi için «Her türlü intihabatın (seçimlerin) bilvasıta (doğrudan) ve reyiam (genel oy) usuliyle icrası (mad. 1) », «Şimendiferler, bankalar, madenler, sigorta kumpanyalarının millileştirilmesi ile her türlü inhisarın refi (kaldırılması) (mad. 6) », «Amelenin hukuku sarihasını (açık haklarını) payimal edercesine tertip edilen grev ve sendika kanunlarının ref'ü ilgası (kaldırılması) (mad. 14) » nı önermektedir. Ayrıca işçi sınıfı için bir gün hafta tatili, sekiz saatlik iş günü v.b. gibi haklar talep etmiştir.

Basında, «İnsaniyet», «Sosyalist», «Muahede» ve özellikle «İştirak» gazeteleriyle görüşlerini savunan ve Meclis içinde temsilcisi olmamakla birlikte özellikle Ermeni ve Bulgar mebuslar tarafından desteklenen parti, seçimlerle ilgilenmek olanağı bulamamış ve kulüplerinin

«emniyet ve asayiş-i memleket nokta-i nazarından» kapatılmasından sonra üyelerinin tutuklanarak, sürgüne gönderilmesi üzerine dağılmış ve sürgünden sonra Fırka reisi Hüseyin Hilmi'nin ortak mücadele amacıyla Hürriyet ve İtilâf Fıkrasına katılmasıyla çalışmalarına son vermiştir(1).

1908 den sonra iktidarı elinde bulunduran ve ulusal ideolojiyi benimsemiş küçük bürokrasinin egemenliği altındaki İttihat ve Terakki'nin uyguladığı ve başarısızlığa uğramakla birlikte ulusal bir temele dayandırılmak istenen bir ekonomik ve sosyal politika, özellikle işbirlikçi sermaye ve öncelikle de azınlık ve diğer ulusların gittikçe artan tepkisiyle karşılaşmış, 1910 sonrası, muhalefetin meclis içinde ve dışında en yoğun noktaya vardığı dönem olmuştur.

Gerçekten 1908 de II. Meşrutiyetin ilânıyla, gerek endüstriel gerekse ticari **ulusal** girişkenlikte belirgin bir diriliş ve uyanış görülmüş ve bu ulusal kuruluşların çalışmalarını genişletmek üzere 1913 de bir «Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatı» çıkarılmıştır(2) Özellikle 1914 Birinci Dünya Savaşında, ülkenin bir çok alanlarında yabancı azınlık rekabetinin kesin olarak giderilmesine doğru sert adımların atılmasından sonra ulusal girişkenlik daha güvenilir gelişme olanakları kazanmıştır. Savaşın ilânıyla kapitülâsyonlar kaldırılmış, ulusal endüstri girişkenliğini yabancı rekabete karşı korumak amaciyla 1916 da bir gümrük kanunu düzenlenmiş ve ulusal endüstriyi harekete geçirecek bir «Sanayi Teşvik Kanunu» kabul edilmiştir. Böylelikle, tek tek Türk girişkenleri yeni iş alanlarına girerken, öte yandan «mil-

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 303-311
(2) N. Serin Türkiye'nin Sanayileşmesi, s. 97

li kantariye, milli mahsulat, milli mensucat, milli ekmekçilik v.b.» gibi bir çok ulusal şirketler, kooperatifler ve ulusal sermayeli bankalar kurulmaya başlamıştır(1).

Kısası, ulusal bir ideolojiyle yüklü küçük bürokratların hareketi olan 1908 Meşrutiyeti, ulusal ekonominin teşvik ve korunmasını amaç güden çeşitli kalkışımlara girişmiş, çok zayıf sermaye temeline dayanan kişisel veya şirketler şeklinde bir çok kuruluş ortaya çıkmakla birlikte(2), gerek kaynakların elverişsizliği, gerekse daha çok savaş ihtiyaçları için kullanılması ekonomide önemli bir kalkınmanın doğmasını engellemiştir(3).

Öte yandan uygulanan bu ulusal ekonomi politikası, ideolojik karşılığını, ulusal bir bilinç ve kültür yaratma amacı taşıyan bir akımda, yani Türkçülük'de bulmuştur. İttihat ve Terakki üyesi Ziya Gökalp'in başlıca temsilcisi olduğu bu akım, II. Meşrutiyet'in, diğerlerine oranla en etkin ideolojisi olmuştur.

Gerçekten, Z. Gökalp, Osmanlılık ülküsüne karşıt olarak geliştirdiği Türkçülük teziyle, Türk tarihini, Osman Gaziyi çok aşan bir geçmişe, Turan'a, yani Cengizlere, Attila'lara geri götürmüş ve kültürü kesinlikle ulus kavramıyla sınırlandırarak Türk kültürünü Oğuz törelerine kadar dayandırmıştır.

İttihat ve Terakki'nin ekonomik ve sosyal alanda milliyetçilik temeline dayanan politikası, başta imparatorluğu oluşturan diğer uluslar olmak üzere, Batı kapitalizminin aracısı olan yerli ve yabancı ticaret burjuvazisinin ve bunların bazı bürokrat ortaklarının sert tepkisiyle karşılaşmıştır. Aldığı koruyucu ve kısıtlayıcı ted-

(1) İ. H. Tökin Rakamlarla Türkiye'de Sanayi, s. 9
(2) İ. H. Tökin A.g.y. s 9
(3) N. Serin A.g.y. s. 97

birlerle ulusal burjuvaziyi yaratmak ve geliştirmek amacı güden İttihat ve Terakki iktidarına karşı bu muhalefet, 18. yüzyıl burjuvazisinin, devletin etkinlik ve denetimini en aza indirmeyi amaçlayan ideolojisini, yani klasik liberalizmi savunmuştur. Savaş yıllarının yarattığı ekonomik güçlüklerin doğurduğu genel hoşnutsuzluktan da yararlanan muhalefet, giderek geniş bir cephe şeklinde örgütlenme yoluna girmiştir.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası

İşte İttihat ve Terakkinin, radikal yöntemlerle sürdürdüğü bu ulusal politika, 21 Kasım 1911 de, birleşik bir muhalefet cephesi olarak **«Hürriyet ve İtilâf Fırkası»**nın doğuşuna yol açmıştır. Bilindiği gibi, Mutedil Hürriyetperveran ve Ahali Fırkalarının kurucu olarak katıldıkları bu örgüt, Meclis içinde milliyetçi amaçlarla Rum, Bulgar, Ermeni ve Arnavut gruplarının ve Kanunu Esasi değişiklikleri görüşülürken beliren Hizbi Müstakil (Bağımsız grup)in katılmasıyla büyük bir kütle olmuştur. Öte yandan Meclis dışında, eski Ahrarcılar, Osmanlı Demokrat Fırkası ve Osmanlı Sosyalist Fırkası üyeleri ve özellikle de Şeriat'i korumaya çalışan Islâmcıların v.b. desteğini kazanmıştır.

Böylelikle çok karmaşık ve ayrı cinsten bir yapı edinen ama, İttihat ve Terakki iktidarını yıkmak amacıyla oluşmuş olan Fırka, içindeki değişik öğeleri, programında üç ana ilke çerçevesinde toplamıştır: Bunlardan biri, Osmanlılık, ikincisi Merkezdışıcılık, üçüncüsü ise kişisel girişkenlik ilkeleridir.

Gerçekten, programının 1. ci maddesinde belirtildiği şekilde «Hürriyet ve İtilâf Fırkasının esas maksadı teşekkülü (kuruluş amacı) her türlü vasıta-i kanuniye ile memaliki Osmaniyede Meşrutiyeti hakikiyenin (ger-

çek Meşrutiyetin) temini cereyanına, anasırı muhtelifei Osmaniye (çeşitli Osmanlı ulusları) arasında her unsurun hayatı içtimaiye (sosyal hayat) ve faaliyeti tabiiyesi (doğal eylemleri) mahfuz kalmak (korunmak) üzere hakiki bir vahdeti siyasiye (politik birlik) tesisine ve vatanı Osmaniyenin duçar olduğu mehalikin (tehlikelerin) ve avamilinin (nedenlerinin) izalesi (giderilmesi) ile Osmanlı saltanatının temini atisine (geleceğini sağlamaya) çalışacaktır.» Ayrıca Fırka tarafından «ittihadı anasır (ulusların birliği) gayesi ancak anasır ve akvamı muhtelifenin (çeşitli ulusların) menfaati hakikiyelerinin (gerçek çıkarlarının) yekdiğeriyle (birbirleriyle) ve vahdeti Osmaniye (Osmanlı birliğiyle) ile teliflerinde (uzlaşmasında) aranılacaktır.»

Görüldüğü gibi, parti, imparatorluğu oluşturan çeşitli uluslara eşitlik tanınması ilkesiyle Osmanlı birliğini önermiş ve bu yüzden İttihat ve Terakkinin izlediği milliyetçi politikanın, ülkeyi çöküşe götüreceği düşüncesiyle, karşısına çıkmıştır.

Öte yandan, 32. ci maddede, «idarei vilâyet (vilayetlerin idaresi), tevsii mezuniyet (yetkilerin genişletilmesi) ve tefriki vezaif (görevlerin ayrılması) kaidesine (kuralına) tevkif edilecektir (dayanacaktır). Umuru nafia ve ziraat ve ticaret ve sanayie (bayındırlık, tarım, ticaret ve endüstri işlerine) müteallik hususatın, menafii esasiyeyi Devlete (Devletin ana çıkarlarına) veya vatanı Osmaniyenin müdafaasına temas eden mevaddden maada (maddelerden başka) kâffesi (bütünü) idarei mahalliyeye (yerel idarelere) terk edilecektir.» hükmüyle yönetimin merkezi karakteri kaldırılarak yerel idarelerin kurulması öngörülmüştür.

Üçüncü olarak, «Ormanların, madenlerin işletilme-

sini, fabrikalar tesisini, ziraatin terakkisini velhasıl servet ve ümranın (bayındırlığın) tezyidini (arttırılmasını) mucip olacak teşebbüsatı hususiye ve şahsiye (özel girişkenlik) ye ârız olan (konulan) mevani (engeller) külliyen izale edilecek ve bu hususat (hususlar) hakkında vaz olunacak kavanin ve nizamatın (kanun ve düzenlerin) hedefi, iraei teshilat (kolaylık sağlamak) olacaktır (mad. 55). »

«Ecnebi sermayedarının (sermayecilerin) memlekete duhulü (girmesi) teshil olunacak (kolaylaştırılacak)tır mad. 56» v.b. gibi maddelerle, İmparatorluğun her türlü kaynağının işletilmesi, özel ve kişisel girişkenliğe bırakılmış ve halkın yabancı rekabeti karşısında ezilmesi önlemek istenmekle birlikte, yabancı sermayeye kapıların açılması tasarlanmıştır.

Bu şekilde Merkezi Umumi istibdatına karşı parti halinde örgütlenen muhalefet kütlesi, iktidarla yoğun bir mücadeleye girişmiş ve İttihat ve Terakki partisini köklü ve sert tedbirler almaya sürüklemiştir.

Gerçekten, boşalan bir İstanbul mebusluğu için yapılan ara seçiminde (Aralık 1911) Hürriyet ve İtilaf adayının kazanması üzerine, muhalefetin ortadan kaldırılması amacıyla Meclis Nizamnamesinin 35. ci maddesinin değiştirilmesiyle Meclis dağıtılmış(1), 1912 yılında yapılan ve iktidarın her türlü yasa dışı yollara başvurduğu, «sopalı seçim» olarak adlandırılan ikinci genel seçimlerde Meclise ancak altı muhalif mebus girebilmiştir(2).

Böylece, Mecliste ve hükümet üzerinde muhalefet

---

(1) A. B. Kuran İnkılâp Tarihimiz ve Milli Mücadele, s. 494-496
(2) T. Z. Tunaya : A.g.y. s. 288 - F. H. Tökin A.g.y. s. 51

etkinliğinin azaldığı bir sırada, İmparatorlukta Arnavutluk ayaklanmasının patlak vermesinden yararlanan bir asker grubu (Halaskâr Zabıtan Grubu) hükümeti ürküterek düşürüp İttihat ve Terakkiyi iktidardan uzaklaştırmıştır :

Trablusgarp Savaşının kayıplarına eklenen ve özerklik isteğinde olan Arnavutluktaki ayaklanma, Rumelide bazı subayların hükümeti uyarmak amacıyla dağa çıkmasına paralel olarak İstanbul'da da hükümetin işbaşından çekilmesi için beliren hareket, «Halaskâr (Kurtarıcı) Zabitan Grubu» olarak 1912 ortalarında örgütlenmiştir : Başlıca, askerlerden oluşmakla birlikte, eski Ahrar Partisi üyelerinden Rıza Nur gibi sivillere de yer veren bu grup, Prens Sabahattin grubunun her türlü destek ve yardımını görmüştür.

Halaskâr Zabitan Grubu, yayınladığı bir bildiriyle, «Memleketimizin geçirmekte olduğu devrei buhran, bu günlerde hâd bir şekle geliyor, İnkıraz (çökme) tehlikeleri yine baş gösteriyor» kaygusundan hareket etmiş ve «vatanı inkırazdan kurtarmak, orduyu hakiki surette kuvvetlendirmek için çare olarak şu iki esas etrafında toplanan mevad (maddelerin)»in uygulanmasını istemiştir.

Bunlar, «İdarei hükümette meşrutiyeti hakikiye esaslarına riayeti temin» ve «orduda lâzime-i adaletin (adalet gereklerinin) tamamıyla icrası ve kavanin ve nizamata riayet edilmesi»dir.

Bu amaçla «yeni bir kabinenin mevkii iktidara getirilmesi» isteği, İttihat ve Terakki hükümetinin istifası ve «Büyük Kabine» adını taşıyan yeni bir kabinenin kurulmasına yol açmıştır. Devlet mekanizması üzerinde etkisi olamayan bu yeni kabineyi benimsemiş görü-

nen Hürriyet ve İtilaf Fırkasının ayrı cinstenliği ve yetersizliği yüzünden 1912 Temmuzunda Türk milliyetçiliği temeline dayanan **«Milli Meşrutiyet Fırkası»** kurulmuştur(1).

Akçoraoğlu Yusuf(2) un yöneticilerinden olduğu bu kuruluş, yeni kabine sırasında yine Meclisin dağıtıldığı ve Osmanlı Devletine karşı Balkan devletlerinin anlaşarak savaşa hazırlandığı bir dönemde Meclis dışında ortaya çıkan ve ilk olarak resmen uluscu ve türkçü politika güden bir örgüt olmuştur. Bu Fırkaya göre, bildirisinden de anlaşılacağı gibi, Osmanlı ülkesinde, Osmanlılığı güçlendirmek gerekmekle birlikte, İmparatorluk «temsili millî ve tevhidi anasır»a elverişli olmadığı için, bir «Osmanlı milleti» kurulamayacaktır. Bu bakımdan, «Osmanlılığın merkezi sikleti (ağırlık merkezi) Türklük ve İslamlık» olduğuna göre Osmanlı saltanatını korumakla birlikte, ana «unsur» olan Türklüğü güçlendirmek gerekir(3). Bununla birlikte, uzun süre yaşayamayan Fırkanın ana işi, milliyetçi öğretiyi ekonomik alana aktararak, yerli malı tüketim ve üretimini teşvik anlamında ulusal ekonomi ilkesi uygulayacak bir organ, ya-

---

(1) A. B. Kuran A.g.y. s. 496-508

(2) Akçoraoğlu Yusuf, Türkiye'de Türk milliyetçiliği temeline dayanan ilk kuruluş olan (25 K. evvel 1908) Türk Derneğinin ve yine aynı amaçla 19 Ağustos 1911'de «Türklerin zekâ, irfanca seviyelerinin yükselmesine ve irade ve teşebbüs sahibi olmalarına hizmet etmek üzere» kurulan Türk Yurdu Cemiyeti'nin başlıca kurucularındandır. Muharrem Feyzi Togay: Yusuf Akçora, s. 58-61

(3) Fırka bu düşünceyle aynı yıl kurulan Türk Ocağı'yla da yakın ilişkiye geçmiştir. T. Z. Tunaya A.g.y. s. 359

ni «İstihlâki Millî (Ulusal Tüketim) Cemiyeti» kurmuş olmasıdır(1).

Bu sırada, 4 Ekim 1912 de başlayan ve Osmanlı Devletinin yenilgisiyle bitecek olan Balkan Savaşı henüz sonuçlanmadan, 23 Ocak 1913 de yapılan ve Harbiye Nazırı Nazım Paşanın öldürülmesine yol açan «Babiali Baskını» sonunda iktidar yine İttihat ve Terakki Partisinin eline geçmiş ve Mahmut Şevket Paşanın sadrazamlığında yeni bir hükümet kurulmuştur(2).

Prens Sabahattin grubunun da içinde olduğu Muhalefetin hazırladığı bir darbe plânının ortaya çıkması ve yine 14 Haziran 1913 de Mahmut Şevket Paşanın bir suikast sonunda öldürülmesi üzerine(3) Halaskâr Zabitan Grubu ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası, elemanlarının tutuklanması, sürülmesi veya yurt dışına kaçmasıyla dağılmak zorunda kalmıştır(4).

Daha sonra, 1914 yılında yapılan seçimlere, tek parti olarak katılan İttihat ve Terakki, «bulunmaz Meclisi Mebusanı» kurmuş,(5) böylece 1918'e, yani Almanya yanında katıldığı Birinci Dünya Savaşının sonunda kendini dağıtma kararını verdiği döneme kadar hükümet kontrolunu elinde bulundurmuştur(6).

Gerçekten, savaşa son veren Mondros Mütarekesinin imzalanmasından önce Talât Paşanın başkanlığındaki son hükûmeti istifa eden İttihat ve Terakki Cemi-

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 358-359
(2) A. B. Kuran A.g.y. s. 507-526
(3) A. B. Kuran A.g.y. s. 527-534
(4) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 350-351
(5) F. İ. Tökin A.g.y. s. 52
(6) K. Karpat A.g.y. s. 18

yeti, 14-19 Ekim 1918 tarihlerinde son, dağılma kongresini toplamıştır.

Kongrede, İttihat ve Terakkiyi programıyla özümleyecek ve politik geçmişi bulunmayan kimselerden oluşacak bir yeni «Fırka»nın kurulması ve -«İttihat ve Terakki» adı «tarihe karıştığı» için- bu yeni partinin «Teceddüt (Yenilik)» adını taşıması kabul edilmiştir.

Bu arada, Osmanlı İmparatorluğunun yenilgisinden sorumlu tutularak suçlanan İttihat ve Terakki ileri gelenleri -14 Kasım 1918 de kaçan Talât, Enver ve Cemal Paşalar dışında- tutuklanarak yargılanmış ve parti mallarına el konmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti hukukça dağılmış olmakla birlikte, şüphesiz ki yok olmamış, bir yandan İstanbul'da «Hürriyetperver Avam» ve «Teceddüt» Fırkalarıyla Meclis ve politika üzerinde etkili olurken, bir yandan da şube ve kulüpleriyle Anadolu'da örgüt çekirdekleri bırakmış ve bu çekirdekler, **Müdafaai Hukuk** ülküsünü benimseyerek çoğu Müdafaai Hukuk ve benzeri kuruluşlara dönüşerek İstiklâl Mücadelesine katılmışlardır(1).

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 407-410

MÜTAREKE DÖNEMİ

30 Ekim 1918 tarihli «Mondros Mütarekesi»nin imzalanmasıyla başlayan ve bu andlaşmanın haksız uygulanmasına ve İmparatorluğun çeşitli bölgelerinin yabancı ve azınlıklar tarafından işgaline sahne olan bu dönem, bir yandan 14 madde halinde ilân edilmiş olan «Wilson ilkelerinin ışığında özellikle Amerikan koruma ve mandasını kabul eğilimiyle, öte yandan çoğunluk eski İttihatçılarca başlatılan müdafaai hukuk hareketiyle belirlenmiştir.»

Bu dönemde yeni kurulan hükümetler, karşılarında 1914 genel seçimiyle oluşmuş eski ve ittihatçı bir meclis bulmuş ve gerek İttihat ve Terakkiye karşı olan Sultan Vahdettin, gerekse iktidarda bulunan hükümet adamları bu meclisle bağdaşamayarak 4 Kasım 1918 de «Mebusan»ı dağıtmışlardır(1).

Söz konusu dönemde kurulmuş ve sayıları kabarık olan politik partilere gelince, Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu kritik duruma çözüm yolu olacak program konusunda büyük çeşitlilikler göstermekle birlikte, bunların, ortak özellikleri, İttihat ve Terakki düşmanlığı, hiç değilse onun eleştirilmesi ve partiler arası uzlaşma ve birleşme politikasının güdülmesidir.

---

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 399-401

Gerçekten, «Mütareke» döneminin başlamasıyla birlikte kurulan ilk partiler, Osmanlılık ve milliyetçilik ilkelerini uzlaştırarak Osmanlı Devletinin birlik ve bütünlüğünü sağlamak amacı gütmüşlerdir. Örneğin, ilk kurulan (5 Kasım 1918) **«Radikal Avam Fırkası»,** «Devleti Aliyenin tamamiyeti mülkiyesini (mülk bütünlüğünü) son derece gözetmek ve bütün aksamın ittihadına (birliğine) halel gelmemek şartile milliyet prensipleri dairesinde idaresini temin eylemek» amacına yönelmiş, yine Ali Fethi (Okyar) tarafından kurulan**«Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası»,** Osmanlı saltanatının korunması ve Kanunu Esasi'nin «milli hakimiyet» ve «Parlâmentarizm» ilkeleriyle uyumlu bir duruma getirilmesini öngörmüş ve «hali hazırın (bugünkü durumun) vehameti dolayısile hayatı mevcudiyetimizi muhafaza etmek üzere, mevcut fırkaların en muvafık (uygun) surette nasıl çalışacakları noktasının müzakeresi için» toplantı çağrısında bulunmuş, yine 24 Kasım 1918 de kurulan, İttihat ve Terakkinin politika sahnesine bıraktığı mirasçı olan **«Teceddüt (Yenilik) Fırkası»,** «parlâmenter bir hilâfet ve meşrutiyet»in korunmasından hareketle Osmanlıcılık ülküsüyle «milli hakimiyet» ilkesini birleştirmek gibi bir uzlaştırma yoluna başvurmuştur(1).

Yine İttihatçılara karşı olmakla birlikte kurtuluşu birlik ve bütünlükte bulan kuruluşlar şunlardır: Büyük

(1) 1919 yılında Ahmet Rıza Beyin başkanlığında kurulan ve ülkenin karanlık geleceği karşısında politik görüş ayrılıklarını gözönüne almaksızın ortak ve manevî bir cephenin kurulmasına çalışan «Vahdeti Milliye (Ulusal Birlik) Heyeti» de aynı doğrultuda bir örgüttür. T. Z. Tunaya A.g.y. s. 428-429

yenilgi karşısında partiler üstü bir anlayışıyla ulusal varlığı temsil etmek amacını gerçekleştirmek üzere, Wilson prensiplerine bağlı ve Padişahla «Osmanlı milletinin yekvücut olmasını» istiyen **Selâmeti Amme (Genel Kurtuluş) Heyeti,** yine, mütarekeden önce Prens Sabahattin'ci Satvet Lütfinin içinde bulunduğu, ihtilâlci bir örgüt olarak kurulup Aralık 1918 de fırkaya dönüşen ve «Beynelanasır (unsurlar arasında) tahaddüs etmiş (belirmiş) olan sui tefehhüm (yanlış anlama) ve bürudeti (yanılmayı) izale ederek (gidererek) bila tefriki cins ve mezhep (cins ve mezhep ayırmaksızın) Osmanlıların hukuku tabiiye ve müktesebesini (doğal ve edinilmiş haklarını) ve Devleti Osmaniyenin selametini kâfil (garantileyen) bir sulhün istihsaline (elde edilmesine) hadim (yardımcı) olmak» ereğiyle kurulmuş **«Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti»,** bu Cemiyetle birleşerek yeni bir fırka oluşturan **«Salâmeti Osmaniye Fırkası»,** bu iki örgütün birleşmesiyle 1919 da kurulan ve ikincisinin programını kabul ederek «Âmâli mülûkâneleri (yüksek emelleri) selâmeti mülk ve millete (ülke ve ulusun kurtuluşuna) matuf olan Zatı Hazreti Padişahinin (padişahın) erikei hümayunları (tahtları) etrafında usulü meşrutiyet dairesinde toplanarak Osmanlı vatanını elyevm (bugün) maruz bulunduğu mehalikten (tehlikeler den) kurtarıp sulhü selamete isal (ulaştırmak)» amacı gütmekle birlikte «memlekette ademi merkeziyeti idariyi (yönetimsel merkezdışıcılığı) tesis» ve «inkişaf ve hürriyeti iktisadiyeye (ekonomik gelişme ve özgürlüğe), teşebbüsü şahsiye (kişisel girişkenliğe) geniş sahalar açmak» şeklinde bir politik ve ekonomik program da öneren **«Sulh ve Selâmeti Osmaniye Fırkası»** dır.

Mütareke döneminin ana partisi olan Hürriyet ve

İtilaf'la ortak bir çalışmaya girişen bu Fırkanın, Prens Sabahattin okuluna dayanan programı, 4 Mayıs 1335 (1919) da kurulan ve üyeleri arasında adı geçen Fırkadan ayrılanlarla, eski Ahrar, Hürriyet ve İtilâf Fırkalarının kurucularının v.b. yer aldığı **«Milli Ahrar Fırkası»** tarafından geliştirilmiştir. Gerçekten «Saltanatı Meşrutai Osmaniye (Osmanlı Meşruti Saltanatının) müdafii (savunucusu)» olan bu fırka, «kuvayi milliyemizi (ulusal kuvvetleri) dahilde teksif (içte toplama), israftan muhafaza, refah ve tekamülü içtimaimizi (sosyal refah ve gelişmemizi) teshil (kolaylaştırmak)» istemiş ve «devamlı bir sulh devri maksadına matuf (yönelik) hayatı umumiye ve hususiye (genel ve özel hayat) ıslahatı» önermiştir: Bu reform programına göre, «idarei mülkiyede (mülki idarede) merkezi bir idare yerine mahalli idarelerin tesisi ve mahalli (yerel) salahiyetlerin (yetkilerin) tefrik (ayrılması) ve tahdidi (sınırlandırılması), şimdiye kadar memlekete memur ve müstehlik (tüketici) yetiştiren usulü terbiye ve talimin (eğitim ve öğretim sisteminin) terkile, teşebbüsü şahsiyi (özel girişkenliği) inkişaf ettiren (geliştiren) terbiye usulünün ikamesi (konması)» ve «arazii emiriye (miri topraklar) üzerindeki şahsî (kişisel) hukuku tasarrufiyeyi (kullanım haklarını) tevsi edecek (genişletecek) surette (şekilde) kavaninin (yasaların) tadili (değiştirilmesi)» ni öngörerek Batı burjuva toplumlarını model alan bir yapısal değişiklik tasarlamıştır.

Sulh ve Selâmeti Osmaniye Fırkası gibi Wilson prensipleri bağlı ve manda'ya karşı olan bu Fırka,**«Ahali İktisat Fırkası»**yla(1) anlaşarak 1919 seçimlerine katıl-

(1) 1 Kasım 1918'de örgütlenmiş olan bu Ahali İktisat Fırkası

mış([1]) ve Anadolu hareketinin gelişmesi üzerine kendisini dağıtmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde olduğu gibi, bu dönemde de burjuva ideolojisini savunan partilere paralel olarak, giderek gelişmekte olan işçi sınıfının ideolojisini yansıtan sosyalist veya sosyal demokrat partiler de kurulmuştur. Bunların ilki, 6 Ocak 1918 de Dr. Hasan Rıza'nın öncülüğünde oluşan Sosyal Demokrat Fırkasıdır. Dış ülkelerin programlarından yararlanılarak hazırlanan Fırka programına göre, amacı, «alelumum işçilerin, amele ve çiftçilerin tanzimi âmâl (işlerinin düzenlenmesi) ve teşriki mesaileri (işbirlikleri)», «iktisadi ve siyasi teşkilatın, sosyal demokrat esasatı (temelleri) üzerine tanzimi (düzenlenmesi)», «sermayedaran (sermaye sahibi) şirket ve cemiyetlerinin yine sosyal demokrat prensiplerine tevfiki (uydurulması)», tarımsal, endüstriel ve ekonomik sendikaların kurulması ve birleş-

---

da, «faaliyeti iktisadiye ve içtimaiyede (ekonomik ve sosyal işlerde) bilâ istisna (istisnasız) her ferdin hissemend (pay sahibi) olarak tufeylilikten (asalaklıktan) kurtulması ve içtimaî, iktisadî hürriyet ve istiklâline sahip olması ve ziraat, sanayi, ticaret erbabından ibaret olan müstahsillerin (üreticilerin) temini hukuk ve hakimiyetleri (hak ve egemenliklerinin sağlanması) ve hakkı hakimiyetin ahaliye aidiyeti» amacıyla liberal «içtimaî iktisadiyat»ı savunan bir partidir. T. Z. Tunaya A.g.y. s. 427

([1]) Adı geçen seçimlerde ülke çapındaki sorunlarda görüş birliğinin sağlanması için «bilcümle kuvayı milliyeyi tevhid etmek (birleştirmek) maksadiyle İstanbul'da müesses (kurulu) ve müteazzi (örgütlenmiş) umum heyetler, cemiyetler ve fırkalardan» oluşmuş Millî Kongre'nin özellikle İstanbul adayları arasında partilerin ortaklaşa anlaşmaları çabaları sonunda, birkaç fırka ortak liste hazırlamıştır. T. Z. Tunaya A.g.y. s. 418

tirilmesi, sosyal demokrat ilkelere göre kanun çıkarılması, uluslararası sosyal demokrat örgütüyle birlikte çalışma, bütün işçi haklarının, özellikle sermaye sahiplerine karşı savunulması için yardım kurumlarının kurulması, işçilerin geçimlerinin sağlanarak durumlarının düzeltilmesidir.

Sosyalist bir programla 22 Eylül 1335 (1919)da Ahmet Akif, Ethem Nejat, Dr. Şefik Hüsnü'nün kurduğu **«Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası»**ysa, «Teşkilat Nizamnamesi»nin 1. maddesine göre, «ilmî sosyalizm esaslarına göre Türkiye işçi ve çiftçilerinin, iktisadi hukuk ve menfaatlerini siyanet (gözetme) ve müdafaa» amacında olan bir partidir. Görüşlerini, bilimsel sosyalizmin organı durumunda bulunan Kurtuluş ve Aydınlık dergileriyle açıklamaya çalışan ve III. Enternasyonel'e eğilimli olan Fırka(1) Anadolu hareketini desteklemiş ve T.B.M.M. ne çektiği telgrafla «İstanbulun şuurlu işçilerinin», «Türk işçi ve köylü ordularının, bütün cihan proletaryasının müzaheretiyle, cihan emperyalizmine karşı kazandıkları zaferi kalblerinden alkışlamış» olduklarını belirtmiştir.

Aynı dönemde kurulmuş olan-20 Şubat 1335 (1919)-**Türkiye Sosyalist Fırkası,** değişik bir programı benimsemiş olmakla birlikte yine Hüseyin Hilmi'nin kalkışımına dayanan bir parti olması bakımından 1910 da kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkasının devamı niteliğindedir.

---

(1) 1919 seçimlerine katılan adayının aldığı oya dayanarak, bir Fırka yetkilisi, «sosyalizmin onlara (burjuva partilerine) galebe ettiğini ve edeceğine inandığını» belirtmiştir. (A. Cerrahoğlu Türkiye'de Sosyalizm, s. 118)

Programa göre, «sosyalizm, ademi müsavat (eşitsizlik) ve adaletsizliğe istinad eden (dayanan) cemiyeti hazıranın (bugünkü toplumun) teşkilâtı esasiyesinde (ana kuruluşunda) tebdilat ve tagyirat (değişiklik) icra ederek o cemiyeti kabili tahammül (dayanılır) bir hale ifrağ etmek (dönüştürmek) demektir: Buna vasıl olmak için kabul ettiği metalibatı esasiye (temel istekler) şunlardır:

a) Vesaiti imal ve mübadelenin (üretim ve değiştirim vasıtalarının) milli bir esasa irca ve ifrağı (dönüştürülmesi),

b) Aynı gayeye çalışanlarla, beynelmilel (uluslararası plânda) tevhidi efal ve harekat etmek (iş ve hareketleri birleştirmek)tir.» Bu nedenle, Fırka programı, «şimendifer, maden ocakları, bankalar, şirketler ve sair buna mümasil (benzer) müessesatı iktisadiye ile (ekonomik kuruluşlarla) bilumum vesaiti istihsaliye ve imaliyenin (bütün üretim ve yapım vasıtalarının) içtimai (sosyal) bir hale ifrağı»nı önermiş ve «sermayedar sınıfının zulmü altında ezilen küçük tacir, çiftçi, amele gibi fakir ve işçi sınıfının himayesini temin» için örgütlenmelerini istemiş ve sosyal güvenlikleri ve yaşama standartlarının yükselmesi yolunda çeşitli önerilerde bulunmuştur.

Özellikle işçiler üzerinde etkin olan bu parti, İstanbuldaki ünlü «tramvay amelesi» grevine ön ayak olmuş ve uluslararası sosyalist hareketle ilişkisini sürdürerek II. Enternasyonal'e bağlı kalmıştır.

Sözü geçen işçi sınıfı örgütleri yanında, 11 Ağustos 1336 (1920) de oluşarak «sayı zatisi (kendi emeğile) temini hayat eden (hayatını sağlayan) amelenin refah ve saadetini temin» amacını güden **Amele Fırkası**

ve yine sonradan Türkiye Sosyalist Fırkasından ayrılmış tramvay işçileri tarafından 12 Haziran 1338 (1922) de kurulan**«Müstakil Sosyalist Fırkası»** dışında, bu partilerin karşısında bir karşı ağırlık olmak üzere özellikle memurlar tarafından kurulmuş olan **«Osmanlı Mesai (İş) Fırkası»** -29 Kanunsani 1335 (1919)- işçi haklarının korunmasıyla ilgili bir program geliştirmişse de 1919 yılındaki seçimlerde kazanan adayı vesilesiyle sosyalist olmadığı ileri sürülmüştür(1).

İşçi sınıfının ideolojisini benimsemiş olan bu partiler ve temsil ettikleri sosyal doktrinin, henüz yeterince gelişmemiş de olsa işçilerin yoğun bulunduğu kesimlerin yabancı işgali altında bulunması yüzünden, Anadolu'da oluşan ulusal kurtuluş savaşının ideolojisini etkileyemeyişi bir yana, emperyalizme karşı verilen bir bağımsızlık mücadelesinin büyük bir öncelik ve öneme sahip olduğu bir dönemde, her sosyal sınıfıyla ulusu bir cephede toplamak çabasında olan Anadolu Hareketine yabancı ve aykırı düştüğü söylenebilir. Bu yüzdendir ki işçi sınıfının örgütlü ve ideolojik öncülüğünden yoksun kalarak başarılan ulusal bağımsızlık savaşı, bir demokratik devrimin ilk aşamasının bütün özelliklerini taşımamıştır.

Karşıt eğilimlerin varlığına rağmen, Mütareke dönemi boyunca, İstanbul Hükümetinin politikasına etkili olan parti, Milli Mücadeleye kesinlikle karşı çıkan Hür-

---

(1) Türkiye Sosyalist Fırkası tarafından gerçek bir işçi temsilcisi olmadığı ilân edilen Mesai Fırkası adayı Numan Ustanın «nasyonal sosyalist» olduğunu belirtmesi üzerine Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası yetkilisi de bu iddianın «sosyalizm prensiplerine karşı bir muhalefet» olduğunu bildirmiştir. A. Cerrahoğlu A.g.y. s. 117

riyet ve İtilaf Fırkası olmuştur Ocak 1919 da yeniden çalışmaya başlayan bu Fırka kendisini sanki bir iktidar partisi olarak tanıtmakla birlikte, bu dönemde birbirini izleyen on bir hükümetten ancak, Fırkanın eski ve ilk reisi Damad Ferid Paşa'nın beş kabinesi dolayısıyle bir iktidar partisi niteliği kazanmıştır.

1919 seçimlerine katılmadığı gibi Meclisi Mebusan'da da yer almayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, nazır ve şeyhülislamlar verdiği Damad Ferid hükümetlerini, özellikle de Anadolu hareketlerine karşı en sert tedbirleri alan son Ferid Paşa hükümetini güçlüce desteklemiş ve emperyalizme karşı girişilen ulusal mücadelenin amansız muhalifi olmuştur.

Gerçekten, onlarca Anadolu hareketi, «güya mudafaa veya muhafazai hukuku milliye fikrile» kendini ulusun bağrından doğmuş sayan, nitelik ve yetenekleri şüpheli bir takım kumandanların «isyan» ve «kıyam (ayaklanma)» ından başka bir şey değildir. «Halife padişahın güvenini kazanmış» «resmi ve meşru» bir hükûmete karşı gelen müdafaai hukukçuluk, bir «İttihat ve Terakki Hortlağı» dır(1).

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 399-471

Müdafaai Hukuk (Hakları Savunma) Cemiyetleri

Müdafaai Hukuk'culuk, «mütareke» den sonra, halka, «işgali, sabır ve sükunla karşılama» öğütünde bulunan İstanbul Hükûmetinin başeğici tutumuna karşı, özgürlük ve bağımsızlık ülküsüyle girişilmiş bir mücadele hareketidir. Bu mücadele hareketinin söz konusu tutuma üstün gelmesinin ana nedeni, mütarekenin haksız uygulanmasını daha da ağırlaştıran azınlık unsurların davranışları olmuştur(1).

II. Meşrutiyet dönemi boyunca, diğer ulusların milliyetçilik hareketlerine paralel olarak gelişen Türk milliyetçiliğini benimsemiş asker, sivil bürokratların önderliğinde özellikle taşra eşrafı (tüccar ve büyük çiftçileri) tarafından örgütlenen bu cemiyetler, ilk aşamada, «reddi işgal», «reddi ilhak», «müdafaai hukuk», «muhafazai hukuk», «istihlası vatan (vatanın kurtulması)» gibi adlar altındaki yerel kuruluşlardır.

Bunların ilki, 15 Aralık 1918 de merkezi Edirnede olmak üzere şehbender Şükrü Bey'in reisliğinde, Yolageldili tüccar Kasım efendi, Dimetokalı fabrikatör Cemal ve matbaacı ve Belediye Reisi Şevket Beyler tara-

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 472-474

fından kurulmuş olan **«Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi»** dir. Genel olarak müdafaai hukuk programına uymuşsa da bu Heyet, Trakyanın savunması ve Türklere geri verilmesini sağlamak gibi «mahalli (yerel) ve mıntakavi (bölgesel)» bir amaçla ortaya çıkmıştır.

İkinci Müdafaai Hukuk cemiyetiyse, yine Aralık 1918 de İzmir de tüccardan Moralızade Halit ve Nail, Menemenlizade Muvaffak, Binbaşı mütekaidi Hüseyin Lütfi, İtibarı Milli Bankası Müdür i sanisi Naci, sabık Dahiliye müsteşarı Cami, sabık Adliye Nazırı İsmail Sıtkı, eshabı emlâkten (mülk sahiplerinden) Şerif paşazade Remzi, v.b. nin kurduğu **«İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti»**dir. «Memlekette ekseriyeti teşkil eden anasırın (unsurların) hukukunu edillei ilmiye ve mukniasıyle (bilimsel ve inandırıcı belgeleriyle) enzarı medeniyete (uygar dünyanın yüzüne) karşı ispat eylemek» amacında olan bu Cemiyet, İzmir'in işgalinden önce ve sonra «Garbî Anadolu»nun haklarını savunmuştur(1).

Bir diğer örgüt de Kasım 1918 de Manisa'da, Karaosmanzade Kâni'nin önderliğinde kurulup İzmir'deki cemiyete katılan **«İstihlası Vatan Cemiyeti»**dir.

«Kilikya (Adana ve çevresi) Cemiyeti»yse, yine 1918 de, Hükümet merkezinde bulunan Adana eşrafının haklarını gereğinde daha güçlü bir şekilde savunabilecekleri düşüncesiyle bölgenin eski «nazır ve mebusların»dan kurulmuştur.

İzmir'in işgalinden sonra Ege bölgesinde kurulan direnme örgütlerine gelince, İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyetinin çalışmalarını İstanbul'a aktar-

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 481-484

ması üzerine, bir kısım yönetici ve üyeleri bölgenin iç kesimlerine çekilmiş ve direnmelerine devam etmiştir. Çeşitli adlar altında kurulan örgütler önce bulundukları bölgenin mülkî ve askerî yönetimini ele alıp milis teşkilatları oluşturarak doğrudan hak**larını korumuşlardır. Hareketin** birleştirilmesi bir zorunluk haline geldiğinden Denizlideki **«İlhakı Red Heyeti Milliyesi»**yle, onun içinde kaynaştığı Balıkesir'deki **«Hareketi Milliye - Reddi İlhak»** heyetleri, yine bütünüyle eşraftan oluşan temsilcileriyle önce Balıkesirde sonra da 16 Ağustos 1335 (1919) da Alaşehirde Kongre yaparak birliği sağlamış ve yayınladığı kararla «Büyük Kongreye atfen umum (bütün) Hareketi Milliye ve Reddi İlhak heyet ve cepheleri»nin Osmanlı Saltanat ve Hilafetine «sadakatı kâmileyi (tam bağlılığı) bir akide (kural) olarak hıfz ettiklerini (koruduklarını)» belirterek amaç ve temel ilkelerini şu şekilde belirlemiştir :

«Hareketi milliyenin gayei yeganesi (biricik amacı) bin beş yüz seneyi mütecaviz (aşkın) bir zamandan beri Türk ve İslâm olan sevgili memleketlerimizden vahşi ve adüvvü ırkımız (ırk düşmanımız) olan Yunanlıların tardından (kovulmasından) ibaret olduğuna göre, vatan tehlikesi karşısında bir kitlei muvahhide (tek bir kütle) halinde birleşen kardeşler tarafından her türlü fırka (parti) ihtirasatı (tutkuları) ile mesleki saire (diğer doktrin) efkâr (fikir) ve hissiyatının sureti katiyede (kesinlikle) merdud addedilmesi (reddedilmesi) alelitlak (genel olarak) kabul edilmiştir(1)».

İkinci Balıkesir Kongresiyle genelliği doğrulanan bu harekete paralel olarak, Ege Bölgesinde Heyeti Mil-

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 491-499

liye adıyla kurulan çeşitli kuruluşlar, aynı şekilde Nazilli Kongresiyle birleştirilmiştir(1).

Bu arada, diğer müdafaai hukuk kuruluşları yanında, 12 Şubat 1335 (1919) da merkezi Trabzon'da olmak üzere yine bölgesel amaçlarla, kentin eşraf ve diğer ileri gelenleri tarafından kurulmuş **«Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti»**, çevre sancak ve kaza merkezlerinde şubeler açarak silahlı teşkilât kurmuştur(2).

Kısası, yerli eşraf ve kumandanlar tarafından örgütlenen direnme hareketleri, giderek bir birleşmeye ihtiyaç göstermiş ve bu birlik «Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti»yle sağlanmıştır.

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 500
(2) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 506-507

Erzurum ve Sivas Kongreleri

Müdafaa-i hukuk hareketi yaygınlaşırken, İstanbul'da yazar Süleyman Nazif'in kişiliğine bağlı olarak kurulmuş olan **«Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti»**nin Erzurum'da açtığı şube, Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir Paşalar ve Rauf Bey'in katılmasıyla yeni ve bağımsız bir kişilik kazanmış ve bu hareketi yerellikten kurtararak düzenlemek ve genişletmek amacı taşıyan bir program olarak bir «nizamname» hazırlamıştır.

İşte 23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum'da toplanan kongre, müdafaa-i hukuk hareketini resmen ilân ederek ilkelerini kararlaştırmış ve bunların gerçekleşmesini bizzat kurduğu **«Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti»**nin programı olarak belirlemiştir(1).

Kongre adı geçen «nizamname» gereğince 9 kişilik bir «heyet-i temsiliye» seçerek dağılmıştır(2). Kongrenin kararlarında büyük rolü olan Mustafa Kemal Paşa'nın, -«namına»- sözcülüğünü yaptığı bu kurulun üyeleri, sabık Bahriye nazırı Rauf Bey, sabık Trabzon mebusu Servet ve İzzet Beyler, sabık Erzurum mebusu

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 490
(2) F. H. Tökin A.g.y. s. 60

Raif, sabık Bitlis mebusu Sadullah, Erzincan da nakşi şeyhi Şeyh Fevzi, sabık Beyrut valisi Bekir Sami ve Mutki aşireti Reisi Hacı Musa Beylerdir. Bu kuruluş, çalışmalarını, cemiyet örgütünü özellikle Doğu illerine yaymak ve Sivas'ta bir kongre toplamak amaçlarında yoğunlaştırmıştır(1).

4 Eylül 1919 tarihinde açılan ve Mustafa Kemal'i başkan seçen kongre(2) Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti temsilcileriyle Alaşehir, Denizli, Samsun, Çorum, Eskişehir, Yozgat, Afyonkarahisar, Bursa, Kastamonu, Niğde, Kayseri ve Üsküdar delegelerinden oluşmuştur. «Siyasi tarihimizin en mühim hadiselerinden biri olan»(3)Sivas Kongresinde, Erzurum Kongresinde alınmış kararlarla adı geçen Cemiyetin «Nizamnamesi» küçük değişikliklerle aynen kabul edilmiş ve çeşitli adlar altında çeşitli yerlerde örgütlenmiş olan kuruluşlar,**«Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti»** adıyla birleştirilerek merkezi Sivasta olan bu Cemiyetin şubeleri sayılmıştır. Kongre'de kararlaştırıldığı şekilde Cemiyetin programına göre, «Devleti Aliyei Osmaniye ile Düveli İtilâfiye (İtilâf Devletleri) arasında münakid (aktolunmuş) mütarekenamenin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 334 (30 Ekim 1918, Mondros) tarihindeki hudut dahilinde kalan ve her noktasında ekseriyeti (çoğunluğu) islâmlar teşkil eden aksamı Memaliki Osmaniye (Osmanlı ülkesi) yekdiğerinden (birbirinden) ve Camiai Osmaniyeden (Osmanlı topluluğundan) gayri kabili tecezzi ve infikak bölünmez (ayrılmaz) bir küldür (bütündür), (mad. 1)».

(1) V. C. Aşkun Sivas Kongresi, s. 76
(2) F. H. Tökin A.g.y. s. 60
(3) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 509

Rum ve Ermenilerin «millet ve vatanımızın zararına müeddi (yönelmiş) her nevi teşebbüslerine karşı milletimiz bilcümle vesaiti maddiye ve maneviyesiyle (maddi ve manevi vasıtalarıyla) müdafaa ve mukabelede kendini sahibi hak ve selâhiyet (hak ve yetki sahibi) telâkki eder» ve «bu bapta (konuda) Düvel-i İtilâfiyenin herhangi bir surette vuku bulacak teşebbüsatı (kalkışımı)nda»da «hukuk ve mukaddesatınızı bütün varlığımızla müdafaada katiyen tereddüt edilmeyecektir (mad. 2)».

«Hükümeti Osmaniyenin (Osmanlı Hükümetinin) tehlikei inhilâline (çökme tehlikesine) karşı, Hilâfet-i İslâmiye (İslam halifeliği) ve Saltanatı Osmaniyenin (Osmanlı saltanatının) bekası (devamı) esas maksadı (ana amacı) teşkil ettiği cihetle müttehiden (birlikte) müdafaa (savunma) ve mukavemet (direnme) esası kabul edilmiştir.» (mad. 3)

«Hükûmet-i Osmaniye, mülkümüzün (ülkemizin) herhangi bir cüz'ünü (parçasını) terk ve ihmal etmek ıztırarında (zorunda) bulunduğu anlaşıldığı taktirde, Hilafeti Mukaddese'ye (kutsal hilâfete) ve Saltanatı Osmaniye'ye (Osmanlı saltanatına) olan merbutiyemizi (bağlılığımızı) muhafaza ve temin etmek ve vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal bir idarei muvakkate (geçici yönetim) teşekkül edecektir. Mevzuubahs (sözkonusu) olan idarei muvakkate, teşkilâtı milliyemizin (ulusal örgütümüzün) vücuda getirdiği kongrece intihap olunacak (seçilecek) heyettir. Tasavvur edilen hal kongrenin mün'akit (toplanmış) bulunmadığı bir zamanda vukua geldiği taktirde **Heyet-i Temsiliye** işbu intihap (seçme) vazifesini muvakkaten (geçici olarak) deruhte edecek (üstlenecek)tir.» (mad. 4)

«Bu tasavvuratı (tasarıları) saha-i imkâna (imkan alanına) çıkarabilecek» Cemiyet'se «Vatanımızın maruz kaldığı hadisat ve vekayi (olaylar) ile ve tamamen aynı maksatla vicdan-ı millî'den (ulusal vicdandan) doğmuş cemiyetlerin ittihat (birleşme) ve ittifak ile hasıl olmuş olan kütle-i umumiye (genel)»si durumundaki ve «her türlü fırka (parti) cereyanlarından ârî (sıyrılmış)» bir «millî cemiyet» yani «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti»dir. (mad. 7)

Bu örgütün amacına gelince, bu, «Osmanlı vatanının tamamiyetini (bütünlüğünü) ve makam-ı muallâyı hilâfet ve saltanatın (yüksek hilâfet ve saltanat makamının) ve istiklâl-i millînin (ulusal bağımsızlığın) masuniyetini (dokunulmazlığını) temin (sağlamak) zımnında (üzere) kuvayı milliye (ulus gücünü) ve irade-i milliyeyi hâkim kılmaktır (mad. 7)»(1).

Kısaca özetlendiğinde, Mustafa Kemal'in önderliğindeki Erzurum ve Sivas Kongreleri, bir yandan ulusal sınırlar içindeki yerel direnme örgütlerini birleştirerek onları yurt bütünlüğünü ve ulus bağımsızlığını sağlamak üzere ulusal bir kuruluş haline sokarken, bir yandan da bağımsızlık savaşını tek bir cephe olarak verebilmek üzere hareketin amacını aynı zamanda -ulus egemenliğine ters düşen- hilâfet ve saltanatın korunması olarak öngörmüştür. Başka bir deyimle, Anadolu'da, özellikle işgal altında bulunmayan kesimlerde çok etkin olan ve Müdafaai Hukuk Cemiyetlerini olduğu kadar adı geçen Kongreleri de oluşturan eşraftan; geleneksel

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 509-518, V. C. Aşkun Sivas Kongresi, s. 130

büyük toprak sahipleri ve aşiret reislerinin vb. bağımsızlık savaşını desteklemelerini sağlamak için, ulusal ticaret burjuvazisi ve milliyetçi olan asker aydın zümreyle, hilâfet ve saltanatla bütünleşmiş olan «eşrafın prekapitalist kesimi» arasında bir ittifak yapılmıştır. Bağımsızlık savaşı bir yandan **ulus** için, bir yandan da otoritesini ulus dışı bir kaynaktan, islâm ümmetinin reisliğinden alan **hilâfet** ve bir «kişi»nin egemenliği olarak varlığı ulus egemenliğine aykırı düşen **saltanat** için verilmektedir. Politik rejimi saltanat, dinsel otoritesi hilâfet olan prekapitalist mülkiyet ilişkilerinin temsilcisi olarak geleneksel toprak ağalarının ve diğer bazı eşrafın ulusal bağımsızlık savaşına etkin olarak katılmasının nedenini, bu savaşın aynı zamanda hilâfet ve saltanat adına yapılmış olmasıdır(1).

Sivas Kongresinde kabul edilen Nizamname'nin 11. maddesiyle «irade-i milliyeyi hakim kılmaktaki âmâli cemiyetin (cemiyetin emelleri) ancak Millet Meclisi-

---

(1) Bu yüzdendir ki iki ayrı ideolojinin birlikte mücadelesini veren Kurtuluş Savaşı sonunda, özellikle azınlık rekabetinden ve egemenliğinden kurtulan ulusal ticaret burjuvazisinin de desteğiyle önder asker zümresi, ulusal egemenliğin dışında bir otorite tanımayan Cumhuriyet rejimiyle bu karşıtlığı gidermiştir. Gerek politik rejim, gerekse din alanında yapılan köklü reformlara karşı, geleneksel Osmanlı egemen sınıflarının ciddi bir direnmede bulunmayışlarının nedeni, ilerde görüleceği gibi, yeni rejimin geliştirdiği halkçılık ideolojisiyle, özellikle kır kesiminde geleneksel mülkiyet ilişkilerine dokunmaması bir yana, Batı hukukunu örnek alan birtakım reformlarla bu ilişkileri daha da güvenilir bir duruma sokmuş olmasıdır.

nin toplanarak, hukuku teşriiye ve murakabesine (yasama ve denetimi haklarına) tamamen ve emniyet ve serbestisi ile bilfiil sahip olması ile tahakkuk edeceği» (1) gerekçesinden hareket eden «Millî mücadele» hareketi, bu hareketi baltalamaya çalışan Damat Ferit hükümetiyle ilişkilerin gerginleşmesi üzerine İstanbul'la resmi bağlantısını keserek hükümet işlerinin Sivas Kongresi Temsil Heyeti tarafından yürütülmesi kararını almıştır.

Bu yüzden istifa etmek zorunda kalan Damat Ferit Hükümetinin Ali Rıza Paşa tarafından kurulmasından sonra, 20-22 Ekim 1919 da Amasya'da «temsil heyeti» adına Mustafa Kemal Paşa ve Rauf (Orbay) Bey'le yapılan görüşmelerle Erzurum ve Sivas Kongresinin kararları kabul edilmiş, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin meşruluğu tanınmış ve Osmanlı Mebusan Meclisinin hemen toplantıya çağrılması kararına varılmıştır.

Bunun üzerine 21 Aralık 1918 de dağıtılmış olan Meclisin toplanabilmesi için seçim yapılmış(2) ve böylelikle 12 Ocak 1920 de İstanbul'da toplanan son Mebusan Meclisi Erzurum ve Sivas Kongrelerinde verilen kararları onaylayan «Misak-ı Milli Beyannamesi»ni kabul etmiştir(3).

---

(1) V. C. Aşkun A.g.y. s. 134

(2) 1919'da yapılan bu seçimde, Müdafaai Hukuk şubeleri harekete geçerek kendi adaylarının kazanmasını sağlamış ve bu yüzdendir ki Anadolu'nun bütünüyle müdafaai hukukçuların etki ve denetimi altında olduğu gerekçesiyle seçimlere Hürriyet ve İtilâf Fırkası katılmamıştır. (T. Z. Tunaya: A.g.y. s. 513-452)

(3) H. N. Kubalı Cumhuriyet Anayasası, Yeni Türkiye, s. 113-114

Yeni Türkiye'nin kuruluşunu haber veren bu önemli Beyannamenin 1. maddesiyle, «Osmanlı Devletinin, sadece Arap çoğunluğunun oturduğu ve 30 Ekim 1918 tarihli mütarekenin imzası sırasında düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının geleceğinin, halkın serbestçe verecekleri oya uygun olarak belirlenmesi gerekeceğinden, adı geçen mütareke sınırları içinde din, ırk ve soyca birlik olan ve birbirine karşı saygı ve fedakârlık duygularıyla dolu bulunan, gelenek ve sosyal haklarıyla yaşadıkları çevrenin koşullarına bütünüyle uyan Osmanlı İslâm çoğunluğunun oturdukları kısımların tümünün, hiç bir nedenle ayrılık kabul etmez bir bütün» olduğu bildirilerek (Osmanlı İmparatorluğunun sonu) Türkiye'nin bölünmez bütünlüğü ilân edilmiştir(1).

Bununla birlikte, Anadoluyla İstanbul hükümeti arasında çok geçmeden beliren anlaşmazlıklar ve Ali Rıza Paşa Kabinesinin istifasından sonra, 16 Mart 1920 de İstanbul işgal edilmiş ve Mebusan Meclisi basılarak Milli Mücadele yandaşı mebuslar Malta'ya sürülmüştür(2).

Bunun üzerine 18 Mart tarihli oturumunda Meclis-te, «son zamanlarda Hilâfet ve Saltanat merkezinde olağanüstü durumlar olması ve Meşrutiyetle yönetilen ülkelerin hepsinde mebuslara sağlanan dokunulmazlık ve bağışıklığın, olayların zorlaması sonucunda kaldırılmış bulunması nedeniyle mebusluk görevinin gereklerinin, ülkenin içinde bulunduğu durumla bağdaşmak olanağından yoksun kaldığı» gerekçesiyle görüşmele-

(1) S. Ağaoğlu Kuvayı Milliye Ruhu, s. 30
(2) H. N. Kubalı A.g.y. s. 114

rin geri bırakılması oy birliğiyle kabul edilmiştir(1).

Bu durum karşısında Mustafa Kemal'in «vilayetlere ve müstakil livalara ve Kolordu Kumandanlarına gönderdiği «tamim» de «merkezi devletin dahi Düveli İtilâfiye (İtilaf Devletleri) tarafından resmen işgali, kuvvei teşriiye ve adliye ve icraiyeden (yasama, yargılama ve yürütme erkinden) ibaret olan kuvayi milliyei devleti (ulusal devlet gücünü) muhtel etmiş (bozmuş) ve bu vaziyet karşısında ifayi vazifeye imkân göremediğini hükümete resmen tebliğ ederek, Meclis-i Mebusan dağılmıştır. Şu halde merkezi devletin mesuniyetini, milletin istiklâlini ve devletin tahlisini (kurtulmasını) temin edecek tedabiri (tedbirleri) teemmül (düşünmek) ve tatbik etmek üzere millet tarafından salahiyetii fevkalâdeyi haiz (olağan üstü yetkiler taşıyan) bir meclisin, Ankara da içtimaa (toplanmaya) daveti ve dağılmış olan Mebusandan Ankara'ya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirak ettirilmesi zaruri görülmüştür(2)» gerekçesiyle Anadolu'da seçimle yeni bir Meclisin kurulması kararlaştırılmıştır.

Çeşitli direnme ve güçlüklere rağmen, «her parti, zümre ve cemiyet tarafından aday gösterilmesinin caiz olduğu» bu seçimler yapılarak meclis, İstanbul'dan gelen mebuslarla birlikte, ilk olarak 23 Nisan 1920 de Ankara'da toplanmıştır(3).

İlk toplantıda «Hükümet teşkili»ni «zaruri» sayan yeni Meclis, «Türkiye Büyük Millet Meclisinin fevkinde (üstünde) bir kuvvet» in bulunmadığı yolundaki(4)

---

(1) S. Ağaoğlu A.g.y. s. 32-33
(2) Atatürk Nutuk 1, s. 421
(3) S. Selek Anadolu İhtilâli I, s. 281-282
(4) Atatürk Nutuk, 1, s. 438

takririni kabul ederek Mustafa Kemal'i 24 Nisan'da reisliğe seçmiş ve «icra vekilleri heyeti»yle yasama yetkisi yanında yürütme yetkilerini de kullanmaya başlamıştır.

Bununla birlikte 5 Eylül 1336 (1920) de kabul edilen «Nisab-ı Müzakere Kanunu»nun 1. maddesinde «Büyük Millet Meclisi, **hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin** ihtilas (kurtuluş) ve istiklalinden ibaret olan **gayesinin** husulüne kadar müstemirren (sürekli olarak) inikat eder (toplanır),»(1) yargısıyla, amacını, karşıt kaynaklara dayanan iki egemenliğin birlikte **kurtarılması** olarak belirlemiştir.

Egemenlik konusundaki bu karşıtlık uzun süre devam ettirilmiş ve Büyük Millet Meclisinin programı olarak sunulan 7 Şubat 1337 (20 Ocak 1921) tarihli ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 21 Teşrinievvel (Ekim) 1336 (1920) tarihli gerekçesinde bir yandan, «Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, milli hudutlar dahilinde hayat ve istiklâlini temin ve hilâfet ve saltanat makamını tahlis (kurtarma) ahdile teşekkül ettiği» belirtilerek hilafet ve saltanat meşru bir egemenlik türü sayılırken(2), «Ana maddeler»de «Hakimiyet bilâkaydü şart (kayıtsız şartsız) milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müsteniddir, (mad. 1)» veya «İcra kudreti (yürütme gücü) ve teşri salâhiyeti (yasama yetkisi) milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve te-

---

(1) H. N. Kubalı A.g.y. s. 117-118

(2) Ayrıca «madde-i münferide (tek madde)»siyle, B.M.M.'nin adı geçen «Nisab-ı Müzakere Kanununun birinci maddesinde gösterildiği üzere gayesinin husulüne kadar» toplanmış kalacağı eklenmiştir. K. Arıburnu A.g.y. s. 12

merküz eder (toplanır) (mad. 2),» ve yine «Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümet, Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır (mad. 3)» (1) hükümleriyle egemenlik kaynağı olarak ulus ve ulusun temsilcisi olan T.B.M.M. gösterilmiştir.

Önceden de belirtildiği gibi genellikle ulusal ideolojiyi benimsemiş aydın sivil ve askerler yanında, din adamları, aşiret reisleri, şeyhler, büyük toprak sahipleri ve tüccarı içine alan eşrafın birlikte oluşturduğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, ilk T. B.M.M.'nin temeli olmuş ve buna bağlı olarak da Meclis, çatışan ideoloji ve çıkarları temsil eden karmaşık bir doku kazanmıştır.

(1) K. Arıburnu A.g.y. s. 11

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ DÖNEMİ

Kısası, 23 Nisan 1920 de ilk toplantısını yapan Türkiye Büyük Millet Meclisi döneminde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin egemen bulunduğu Meclis, Meşrutiyetten bu yana kurulmuş olan çeşitli politik parti ve Cemiyet üyelerini, yabancı ülkelere karşı hilâfet ve saltanatın ve yurt ve ulusun kurtuluş ve bağımsızlığını sağlamak amacıyla biraraya getirmiş ve bu yüzden, farklı ideolojileri içinde barındıran ayrı cinsten bir kuruluş özelliği taşımıştır.

Gerçekten ilk T.B.M.M., din adamlarından küçük memurlardan «beylere, reislere, şöhretleri memleket sınırını aşmış kumandanlara» kadar(1) çeşitli grup ve kategorileri içine almış ve bu yüzden de çeşitli düşünce akımlarına sahne olmuştur :

En çok Birinci Anayasa Kanunu'nun görüşülmesi sırasında ortaya çıkan bu akımlar üç ana öbekte toplanmıştır :

a) Yayınladıkları programla Milli Mücadele'yi burjuvazi ve kapitalizme karşı bir ayaklanma olarak niteliyen ve yeni ilkelerle yeni bir sistem öneren komünistler,

(1) S. Ağaoğlu A.g.y. s. 49

b) Bir çeşit sendikalizm öneren bir program çevresinde toplanarak Meclis'te «meslekî temsil esası»nı kabul ettirmeye çalışmakla birlikte, sınıf kavgası açmakla suçlandıkları için başarılı olamayan «tasanütçü (birlikçi)»ler(1).

c) Bu iki grubun dışında(2) en geniş kütleyi oluşturan milliyetçilere gelince, bunlar, kısa bir süre sonra «birinci ve ikinci gruplar» olarak adlandırılacak olan ama henüz bir cephe özelliği taşıyan mebuslardır.

Gerçekten, amacını bir yandan hilâfet ve saltanatın, diğer yandan yurd ve ulusun kurtarılması olarak belairleyen «Millî Mücadele» ve «T.B.M.M.»nde eşraf ve asker-sivil aydınlar işbirliğine gidilmiştir. Daha doğrusu, çoğunluk, eşrafın, yerel ve kişisel amaçlarla oluşturduğu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin merkezî bir birliği niteliğindeki Mecliste, ulusal bir ideolojiyle yurt ve ulusun bağımsızlığını sağlamak ereğine yönelmiş bürokratlar, aynı düşmana karşı verilen kurtuluş savaşını ortak bir cephe halinde sürdürebilmek için öncülüğü elinde bulundurmakla birlikte eşrafa dayanmak zorunda kalmışlardır.

Başka bir deyimle, işçi sınıfının yeterli bir nicel ve

---

(1) Bu grup, üyeleri, Ankara'da «Tesanüd» kahvesinde toplandıkları için bu adı almıştır.

(2) Bu iki program arasında, Mahmud Esad'ın savunduğu uzlaştırıcı bir tez yer almıştır
Bu tez, «Yeni Türkiye'nin manasını, müstahsillere (üreticilere) dayanan bir Halk Hükûmeti kurmakta» bulmuş ve bu hükümetin temellerini, «devletleştirme, dengeli bir bütçe, meslekî seçim, üreticilerin daha çok oy sahibi olması ve lonca yani sendika» şeklinde belirlemiştir. S. Ağaoğlu A.g.y. s. 51

nitel büyüklüğe sahip olamayışı bir yana, işgal altında bulunan kentlerde yoğunlaşmış olması, anti emperyalist mücadelenin kaçınılmaz bir şekilde asker-sivil kadronun öncülüğünde, ama büyük toprak sahipleri ve tüccar sınıfının işbirliğiyle yürütülmesine yol açmıştır. Bu bakımdan, iki ayrı amaçla da olsa, aynı sonucun elde edilmesine, yani emperyalizmle savaşın başarıya ulaşmasına kadar bu işbirliği süregelmiştir.

Yine bu yüzdendir ki, T.B.M.M.'nde, Bolşevizmi benimsemiş olanlar, gerçi tam anlamıyla antiemperyalist olmak bakımından bu «ittifak»la uzlaşmışlarsa da, bu ideolojinin içe dönük yönü bakımından onunla sert bir aykırılığa düşmüşlerdir. Gerçekten, bolşevik ideoloji bir yandan dışta emperyalizme karşı savaş verirken, içte de kapitalizme ve toprak sahiplerine karşı bir savaşın yürütülmesini öngördüğünden, sözü geçen «ittifak»ın tepkisiyle karşılaşmıştır. Bir yandan eşraf kendi varlığını ortadan kaldırmak amacında olan bir ideolojiye kesin bir şekilde karşı çıkarken, bürokratlar da emperyalizme karşı ulusal cephenin zayıflayıp çözülmesini önlemek üzere sınıf mücadelesi tezine aynı kesinlikle direnmişlerdir. Başka türlü dendiğinde, T.B.M.M. emperyalizme karşı yürütülen mücadelenin, ülke içinde de aynı zamanda kapitalizme ve her türlü sömürücülüğe karşı olmasını isteyen bolşevik eğilimli ideolojileri benimsememiştir. Bu bakımdan, ilk T.B.M.M. dönemi, birinci aşamada, zamanın koşulları gereği ulusal bütünlüğe aykırı, sınıf çatışıklığına dayanan her türlü görüş ve eylemi engellemiştir:

Gerçekten, ilk olarak, sendikalist bir tutumla Meclisin mesleki temsile, yani her sınıfın toplumdaki oransal

ağırlığına göre temsilciye sahip olması görüşü, yani «tesanütçü»lerin tezi Meclisce reddedilmiştir.

Şöyle ki; bizzat Mustafa Kemal tarafından hazırlanıp Meclis'e sunulan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ön projesinde, Teşkilât-ı Esasiye Encümeni'nin yaptığı iki ana değişiklikten biri, ön projede yer alan «Türkiye Halk Hükümeti» deyimini korumakla birlikte, onda bulunmayan «meslekî temsil» sistemini kabul etmesi olmuş tur(1). Örneğin, Encümen'in gerekçesinde dile getirildiğine göre, «bu usul ile hem halkın bir dereceli intihaba geçmesi, hem de umumî refahın ve memleketin ümran ve selâmetinin kafil ve zamini (garantisi) olacak surette sai ve amel erbabının (emek ve iş sahiplerinin) tamamiyle temsil edilmesi ve böylece de halk sunufunun (sınıflarının) kendi ihtiyacatı ile vasıtasız meşgul olması gibi fevaid (yararlar) elde edileceği düşünülmüştür» (2).

İşte, bu değişikliğin Mahmud Esad Bey tarafından ısrarla savunulmasına rağmen, Meclis, gerek «Türkiye Halk Hükümeti deyimini», gerekse «meslekî temsil» sistemini kabul etmemiştir(3).

Bolşevizm konusundaysa, Kurtuluş Savaşının bürokrat önderlerinin tutumu, çeşitli aşamalar izlemiş ve nesnel koşullar gereği kaçınılmaz bir şekilde aynı sonuca varmıştır :

Gerçekten, Mecliste kullanılan deyimle «emperyalist» bir amaç izleyen ve Sevr'le bir ulusu idama mahkûm eden Batılı Devletlere karşı girişilen bir ulusal

---

(1) H. N. Kubalı A.g.y. s. 119
(2) K. Arıburnu A.g.y. s. 25
(3) H. N. Kubalı A.g.y. s. 119

bağımsızlık savaşı, emperyalizme karşı mücadele eden ulusları destekleme kararında olan Bolşevizme yandaş görüşlerin doğmasına yol açmışsa da, bir yandan bağımsızlık hareketinin önderi durumunda olan asker-sivil bürokratların, antiemperyalist savaşta ulusal (milliyetçi) ideolojisi, öte yandan saltanat ve hilâfeti kurtarmak amacında olan din adamları, şeyhler, reisler ve toprak ağaları yani eşrafın etki ve tepkisi, sosyalist ideolojiye karşı elverişli bir ortamın doğmasını engellemiş ve kurulan komünist eğilimli kuruluşlar ya geçici ya da kısa sürede çalışmaları yasaklanan örgütler olmaktan öteye geçememiştir :

Örneğin 1920 lerde ortaya çıkan Yeşil Ordu olayı bunlardan birincisine örnektir. Gerçek bir örgüt olup olmadığı konusunda üzerinde tartışmalar yapılmakla birlikte(1) Yeşil Ordu'nun, Mustafa Kemal'in denetiminde bir yandan ulusal kurtuluş savaşında Rusya'nın yardımını sağlamak, bir yandan da bu hareketin bağımsızlığını korumak aracı olarak kurulduğu söylenebilir(2).

Başka bir deyimle, Yeşil Ordu, emperyalizme karşı girişilen mücadelede, aynı mücadeleyi veren Sovyetlerle dayanışmayı sağlamak, ama aynı zamanda bu

---

(1) Örneğin A. Adıvar'a göre, bu adla, kurulmuş herhangi bir örgüt değil, Rusya veya Asya'dan Anadolu hareketini desteklemek üzere gelecek bütünüyle hayalî bir askerî güç ifade edilmek ve böylelikle halkın cesareti arttırılmak istenmiştir. T. Z. Tunaya A.g.y. s. 531

(2) R. N. İleri, Mustafa Kemal'in komünizmle ilgili ilk tutumunu «samimi» değil de Sovyetlerden yardım koparmak için girişilen bir oyun saymanın onu küçültmek anlamına geldiğini, Mustafa Kemal için konunun, bir doktrin sorunu değil, bir bağımsızlık sorunu olduğunu öne sürmektedir. (Atatürk ve Komünizm, s. 12).

mücadeleyi bağımsız olarak yürütebilmek amacıyla kurulmuş bir örgüttür.

Gerçekten, Anadolu'ya çıkışından bir ay sonra Mustafa Kemal'in belirttiği gibi, «Kafkasya'daki İngilizler»e karşı, Azerbeycan Türk Hükümeti ve Kuzey Kafkasya tamamen bolşeviklerle birleşmiş(1) ve sonra da «Kuzey kafkasya, Azerbeycan ve Gürcistan birbirleriyle birleşerek ulusal varlıklarına karşı yürümek isteyen Denikin ordusunu savaşla bastırmış ve Karadeniz'e sürmüştür(2). Bu durumda, bir yandan, girişilecek «Millî Mücadele»de dayanılacak bir kaynak olarak Sovyetler'den yardım görmek ve öte yandan bu yardımı Bolşeviklerin fiilî bir müdahelesi olmadan sağlamak yani ulusal savaşı bağımsız olarak yürütmek amacıyla Mustafa Kemal, Anadolu'da Ulusal kuvvetlerle Kafkaslardakine benzer bir ordu kurmak istemiştir.

Örneğin 23 Haziran 1919 da, Erzurum'da bulunan 20. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği şifrede bu tasarıyı şöyle açıklamıştır. «Bolşevizmin sureti telâkki ve tecellisi (anlayış ve görünüşü) bir daha müzakere edilerek, esasen Kozan, Orenburg, Kırım v.s. gibi ahali-i İslâmiye (islâm halkı) bunu kabul ederek diyanet, an'ane gibi hislerle zaten alâkadar olmadığından, bunun memleket için bir mahzuru olamıyacağı düşünüldü. Yalnız 17 Haziran 1335 (1919) tarihli şifre ile ileri sürdüğünüz mütalâa da(3) düşünüle-

(1) R. N. İleri A.g.y. s. 57 (14 Haziran 1919)
(2) R. N. İleri A.g.y. s. 61 (23 Temmuz 1919)
(3) 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, 16.6.1335 (1919) tarihinde 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, «Bolşeviklerle yakında temas hasıl olunca maksat ve hedefleri anlaşılacak ve memleketimizi bilcümle İtilâf

rek hakikaten Bolşeviklerin daha müessir bir vaziyete girmeleri halinde bitaraf görünmek azmiyle İtilâf Kuvvetleri'ni memleketimizden uzaklaşmaya icbar (zorlama) ve aksi taktirde vatanımızın Bolşevik pay-i istilâsında (istilâsı altında) kalmak tehlikesine sebebiyet vereceklerini iddia etmek ve ona göre icabâtı fiiliyesine (gerekeni yapmaya) kalkışmak muvafık (uygun) olacaktır. Diğer taraftan ilk teklifin herhangi bir suretle Bolşevikler tarafından yapılmasına intizar etmiyerek (beklemiyerek) derhal o havaliden dahile doğru mütenekkiren (gizlice) gönderilecek birkaç kıymettar (değerli) zatın vasıtasıyle hemen müzakereye girişmek, anlaşmak pek muvafık olur. **Bu suretle Bolşeviklerin bizim memleketimiz dahiline kesretle (çoğunlukla) ve kuvvetle girmesine lüzum** yoktur. İşbu gaye için zaten bu memleketin kudreti milliyesi (ulusal güçlerinin) hazır olduğu beyaniyle (bildirilerek) yalnız şimdilik mütenekkiren (gizli olarak) meselâ bazı murahhasların (delegelerin) kabulü ve müstakbel vaziyetlerimiz, eslâha (silâh), mühimmat (donatım) ve vesait-i fenniye (teknik araçlar) ve para ve leddelhace (gereğinde) insan vermek gibi işler üzerinde müzakerât (görüşmeler) yapılabilir. Bu suretle anlaştıktan sonra kendilerini hudutta tutmak ve itilâf kuvvetlerinin memleketi terketmek (etmesi) için bir silâh makamında (olarak) kul-

---

Kuvvetleri'nin tahliye etmesi, yani ne İtilâf ve ne de Bolşevikler tarafından bitaraflığımızın ihlâline sebep verilmemesi talebine bize hak verdirecek ve bu suretle bitaraflığımızı ihlâl ve hakkımızı tanımayanlara karşı silâha sarılmak meşru olacaktır,» (K. Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları, s. 51) sözleriyle henüz amacının ne olduğu bilinmeyen Bolşevikler'e karşı tedbirli olmak gereğini belirtmiştir.

lanmak, tasavvuru âlîleri veçhile (tasarladığımız gibi) pek münasip olur»(1).

Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal'e göre, bir yandan itilaf kuvvetlerine karşı ülkeyi terk etmemeleri halinde Bolşevik istilâsına yol açacakları şeklinde bir tehdit için gerekçe olarak kullanılabilecek, öte yandan da Bolşeviklerin ülkeye zorla ve güçle girmelerini önlemek üzere zaten bu amaçla kurulmuş bir «millî» gücün bulunduğunu gösterecek bir örgütün kurulmasına ihtiyaç vardır. Bu türlü bir örgütün kurulması, Bolşevizm'-in -İslâm halkları tarafından kabul edilişinden de anlaşıldığı gibi -din ve gelenek gibi konularla ilgili olmaması yüzünden ülkede bir tepkiye de yol açmayacaktır.

Bu amaçla daha 19 Haziran 1919 da Bolşevizm'le işbirliği yapma görüşünde olan Mustafa Kemal, -Kâzım Karabekir'in kuşku ve muhalefetlerine rağmen- bir yandan Sovyet Rusya ile ilişki kurup destek sağlamak isterken, bir yandan da Kafkasya'da Denikin ordusunun karşısında başarı kazanan Bolşeviklerle birlikte, Karadeniz kıyılarını Soçi'ye kadar işgal eden ve kurduğu şuralar idaresi müslüman halk tarafından iyi karşılanan(2) ve zaten çoğunluğu yerli islâm halktan oluşan Yeşil Ordu'yu(3) bir Bolşevik müdahalesine karşı Anadolu'-da varmış gibi göstermek istemiştir.

Gerçekten, Yeşil Ordu örgütünün sonradan «kâtibi umumiliği»ni yapacak olan ve Sivas Kongresi'nin ardından «Müslüman âleminde, Rus inkılâbını tadilen

---

(1) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. IV, s. 40-41

(2) F. Kandemir Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi, s. 29

(3) K. Karabekir A.g.y. s. 532, (16 Mart 1920)

(değiştirerek) vücude getirilecek bir sosyalist ittihadı (birliği)» fikrini benimsemiş bulunan Hakkı Behiç'e göre, adı geçen örgüt şu şekilde kurulmuştur:

«Bu fikrimi Mustafa Kemal Paşa'ya da açmıştım. Paşa taraftar görünmüştü. Memleket dahilinde Rus Bolşevizmi'ne muvazi (paralel) bir cereyan hazırlamaya başlamıştık. Heyet-i temsiliyede hükûmet işleriyle meşgul olmak vazifesini üzerime aldığım zaman, bir taraftan bu mesleğimi tervice (geliştirmeye) çalışırken, diğer taraftan da haricen efkârı (fikirleri) hazırlamak üzere gizli bir teşkilât vücuda getirmiştik. Teşkilâtın adı **Yeşil Ordu** idi. Aynı zamanda Türkistan'da, İran'da, Azerbeycan'da diğer birçok teşekküllerin bulunduğunu haber almıştık.»

Uzun süre gizli olarak çalışan Yeşil Ordu örgütü «Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra meydana cemiyet olarak çıkmıştır»(1).

5 Şubat 1920 de «Bolşeviklerle Türklerin arasını», Azerbeycan, Ermenistan, Gürcistan v.b. gibi «Kafkas Milletleri vasıtasiyle katetmek (kesmek)» amacında olan Düvel-i İtilâfiye (İtilâf Devletleri)nin plânına karşı «Türkiye'nin Kafkasya'dan Bolşevik istilâsını teshil (kolaylaştırmak) ve onunla tevhid-i harekât (hareket birliği)» etmesini isteyen Mustafa Kemal(2), «Kafkasya'daki Denikin ordusunun izmihlâli (yokolması) ve mahvı katiye (kesin yenilgiye) uğraması» ve «Kafkasya vaziyetine kâmilen bolşeviklerin hâkim» olması(3) ve «Dağıstan'ın Bolşeviklerle müttehiden (birlikte) hareket et-

(1) A. F. Cebesoy Millî Mücadele Hatıraları, s. 465
(2) A.S.D. IV s. 182
(3) K. Karabekir A.g.y. s. 603 (6 Nisan 1920)

mesi» yanında, henüz «reis-i kârında (başında) burjuvazi sınıfına mensup birer kabine bulunmakla» birlikte Azerbeycan ve Gürcistan'ın, «ekseriyeti Bolşevikliğe taraftar olan halkının, dahilî bir inkılâp ile Bolşevikliği infilâk ettirecek» olması üzerine yeniden «Bolşeviklerle bir an evvel fiilen tesis-i münasebet (ilişki kurulması) lüzum»(1)una varmıştır.

Bu arada, İstanbul'da Mustafa Kemal'in Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin İstanbul merkez heyeti olarak tanıdığı, gizli «Karakol Cemiyeti»nin kurucularından Kara Vâsıf'ın kişisel teması(2) ve Bakû'ya gönderilen Baha Sait'in hazırladığı bir «İttifak Muahedesi»(3) gerçi Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal'in, «tedabiri siyasiye ve icraiyeden (politika ve yürütme tedbirlerden) Heyeti Temsiliye'nin mes'ul olduğu»(4) gerekçesiyle tepkisine yol açmıştır, ancak Mustafa Kemal, adı geçen cemiyetle bağlarını koparmamış ve bu ittifak, komünist Rusya ile ilk resmî olmıyan sözleşme olmuştur(5).

Bolşeviklerle resmî olarak ilk kez, 28 Nisan 1920 de B.M.M.'nden Moskova ve Bakû'ya bildirilmek üzere verilen ve «Emperyalist Hükümetler aleyhine hareketi ve bunların baskı ve tutsaklığı altında bulunan

---

(1) K. Karabekir A.g.y. s. 603 - A.S.D. c. IV s. 291

(2) F. Kandemir A.g.y. s. 32

(3) Bu sözleşmenin 1. maddesine göre «taraflar, gerek mülkleri içindeki ihtilâllerde ve gerek dışarda, Batı Avrupa emperyalist hükûmetlerine karşı, bütün vasıtalar ve kuvvetleriyle birbirlerine yardım temeli üzerinde savunma ve saldırma amacıyla bir ittifak aktederler.» F. Kandemir A.g.y. s. 36

(4) A.S.D. IV s. 231-232

(5) F. Kandemir A.g.y. s. 35-36

mazlum insanların kurtarılmasını amaç güden Bolşevik Ruslar'la çalışma ve hareket birliğini kabul eden» teklifname ile ilişki kurulmuştur(1).

Daha sonra Hariciye ve İktisat Vekilleri Bekir Sami ve Yusuf Kemal(2), Türkiye'nin, şimdiki ulusal sınırları içinde iç ve dış tam bağımsızlığıyla yaşaması ve bu temeli sağlamak koşuluyla «Rusya ile mukadderatını ve istikbalini tevhid eylemek (birleştirmek)» talimatiyle ilişki kurmak üzere 19 Temmuz 1920 de Moskova'ya gitmiştir.

Rus Sovyet Hükûmeti Hariciye komiseri Çiçerin tarafından adı geçen «teklifnameye» karşı, her ulus için olduğu gibi Türkiye için de geleceğini bizzat belirleme hakkının tanındığı belirtilmiş,(3) ve «Türk heyeti»ne de, Türkiye'ye yardım ve destekte bulunulacağı sözü verilmiştir(4).

İşte, Sovyet Rusya'yla işbirliği ve yardımlaşmanın gerekli olduğu bir dönemde, politik ve moral amaçlarla «Rusya'da Denikin Ordusu gerisinde çok işler yapan yerli müslüman Türklerden kurulu»(5) Yeşil Ordu'nun bir benzerinin Anadoluda da bulunduğunu göstermek ve böylelikle Bolşeviklerden yardım sağlamak yanında, Doğu sınırından gelebilecek herhangi bir müdahaleyi önlemek üzere Ankara'da «Yeşil Ordu» adıyla bir «cemiyet» kurulmuştur.

Cemiyetin kurucularından Yunus Nadi'ye göre «Kızıl ordu'ya tekabül eden Yeşil Ordu, başlı başına

---

(1) F. Kandemir A.g.y. s. 41
(2) A. Ş. Esmer «Türk Diplomasisi», Yeni Türkiye, s. 68
(3) F. Kandemir A.g.y. s. 49
(4) F. Kandemir A.g.y. s. 87-89
(5) K. Karabekir F. Kandemir A.g.y. s. 98

mana ifade eden bir addır». Gerçekten «bu cemiyetle milli hislerde ileri safhalar gözetilmiş. Fakat adından da anlaşılacağı üzere bütün bu ilerleme safhalarında milletler arası olmaktan ziyade milli olmaya dikkat edilmiş ve «böylece ileri bir cemiyet fikrinin belki III. Enternasyonelce de hoş görülerek ittihad halinde değil, ittifak halinde yürümeye yardım edebileceği», düşünülmüştür. «Yeşil Ordu bu konuda III. Enternasyonal'e baş vurmuşsa da müsbet veya menfi bir cevap alamamıştır»(1). Kurucuları arasından Maliye Vekili Hakkı Behiç, Muğla Mebusu Yunus Nadi, Saruhan Mebusu Çerkes Reşit, Bursa Mebusu Şeyh Servet'in bulunduğu bu kuruluşla Sivas Kongresinden beri düşünülüp bazı yerlerde hücreleri bile kurulmuş olan Yeşil Ordu Cemiyeti resmen ortaya çıkarılmış, bu hususta Büyük Millet Meclisi Reis vekillerinin de onayı alınmıştır(2). Cemiyetin kuruluş amacı ilk plânda iç çekişme ve ayaklanmalara karşı yeni bir anlayışla oluşmuş ve devrim amacını daha kolaylıkla anlayabilecek bir örgüt kurmaktır(3).

Bu sırada, Bakû'da Mustafa Suphi, Asım, Ahmet, Halim, Süleyman Sami, Salih Zeki ve Yakup beyler tarafından, «Bakû Bolşevik Merkez Heyeti ile işbirliği eden Osmanlı Türkleri arasında olumsuz görüş ve davranışlara meydan vermemek ve çeşitli doğrultularda yapılan çalışmaları bir noktaya toplamak amacıyla» kurularak (4) 1 Eylül 1920 deki Bakû Şark Milletleri Kurultayına katılmış olan Türkiye Komünist Fırkası(5) üyeleri, 7

(1) Yunus Nadi Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, s. 11
(2) F. Kandemir A.g.y. s. 10
(3) Ali Fuat Cebesoy Millî Mücadele Hatıraları, s. 451
(4) F. Kandemir A.g.y. s. 40
(5) F. Kandemir A.g.y. s. 78

Eylül 1920 de Türkiye'ye gelen ilk Sovyet Elçilik kuruluyla birlikte, ülkede yoğun bir eyleme girişerek sosyalist propagandayı yaygınlaştırmaya çalışmışlardır(1).

Böylelikle «Anadolu'nun bir çok yerlerinde Yeşil Ordu teşkilatı ile Türk Komünist Partisi Teşkilâtı birbirlerine karışmış ve kaynağı Rusya'da olan Komünist Partisi ile memleket içindeki Yeşil Ordunun karıştırılması çok zararlı ve tehlikeli» sayılmıştır(2).

«Teşkilâtı hayli büyüdükten ve genişledikten sonra Mustafa Kemal'in emniyetini kaybeden»(3) Yeşil Ordunun sakıncalı sayılmaya başlamasının nedeni, bir yandan dış kaynaklı bir partinin kontroluna girmesi, bir yandan da buna bağlı olarak bolşevik propaganda gereği ülke içi sınıf mücadelesine ağırlık tanıyarak ulusal bağımsızlık savaşının ihtiyaç gösterdiği ulusal birlik ve ittifakı tehlikeye sokmasıdır(4).

Gerçekten, o sırada Garp Cephesi Kumandanı olan Ali Fuat Cebesoy'a gönderdiği yazıda, Mustafa Kemal'e göre «Bolşevikler aynı zamanda memleketimizde Bolşevik teşkilâtı meydana getirmek için fevkalâde faaliyete başlamışlardır. Bakû'ya gönderdikleri Mustafa Suphi ve arkadaşları vasıtasıyla Türkiye Komünist Merkezi Umumisini ihdas ettirdiler. Tamamen bolşevik ef-

---

(1) F. Kandemir A.g.y. s. 95-105

(2) F. Kandemir A.g.y. s. 107-108

(3) (Hakkı Behiç) A. F. Cebesoy A.g.y. s. 465

(4) Örneğin Yeşil Ordu «Beyannameleri»nin birinde, «Etrafınızda bulunan beyler ağalar kimlerdir, bilir misiniz? Onlar da sizin gibi insandır. Allah'ın indinde aranızda hiçbir fark yoktur. Allah insanları hep eşit yaratmıştır. Sizi fukara yapan bu zalim adamların şerrinden kurtulmak için başınızı biraz kaldırınız, sesinizi yükseltiniz, onlardan korkmayınız» denmektedir. (F. Kandemir A.g.y. s. 13-14)

kârına (ideolojisine) kazanılan saf ve gayrı saf adamlardan sahilin her noktasına çıkardıkları gibi dahilen de Eskişehir ve Ankara'ya kadar göndermişlerdir. Bunların maksatları memlekette bir inkılâbı içtimai (sosyal devrim) vücuda getirmektir. Bu halde memleket doğrudan doğruya 3. Enternasyonal'e yani Rusya'ya merbut (bağlı) olacağından Bolşevikler hiçbir taahhüt (söz) ve muavenete (yardım) lüzum kalmaksızın bizi kendilerinden ayrılmış bir hale getirmiş ve garplılarla siyasi pazarlıklarında daha kuvvetli bir vaziyet elde etmiş olacaklardır. Memleketimizin fikir ve inkılâp taraftarı olan veya bu perde altında türlü türlü maksatlar peşinde koşan adamları da bu mehaliki (tehlikeleri) farketmeksizin bolşevik teşkilâtını teshil etmektedirler (kolaylaştırmaktadırlar)»([1]).

Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal merkezi dışarda olan bir Komünist Partisinin, bir yandan ulusal bağımsızlığa aykırı düşeceği, öteyandan sınıf çatışmalarıyla ulusal güçlerin bölünmesinin bağımsızlık mücadelesinin başarısını tehlikeye sokacağı düşüncesiyle karşısına çıkmış ve Çerkes Ethem'in de katıldığı Yeşil Ordu örgütünün aynı doğrultuya girmesi üzerine bu örgütün çalışmalarını durdurmasını istemiştir. Ama özellikle Muğla mebusu Yunus Nadi'yle, Tokat Mebusu Nazım'ın örgütün yararlı olduğuna kendisini inandırmalarından sonra yapılan olağanüstü bir kongreyle Yeşil Ordu, ad değiştirerek «Halk zümresi» şeklinde çalışmalarına devam etmiştir.

Bununla birlikte, özellikle III. Enternasyonalin kontrolündeki bir komünist partisinin çalışmalarını sa-

([1]) A.S.D. c. IV, s. 349-350

kıncalı bulan Mustafa Kemal, bu «zümre»nin de dağılmasını istemiş, bunda, ittihatçıların çok ilgi gösterdiği «Halk Zümre»siyle Rusya'da çalışan Enver Paşa'nın Anadolu'da kurmak istediği sol eğilimli «Halk Şuralar Fırkası» arasında bir paralelliğin bulunduğu düşüncesi de rol oynamıştır(1). Ve bu kez, Umumi katipliğini eski «dahiliye vekili» Hakkı Behic'e verdiği -Yeşil Orduyu da içine alacak- merkezi Ankara'da olan bir Türkiye Komünist Partisi kurdurmuştur (13 Ekim 1920) (2).

Örneğin Garp Cephesi Kumandanlığının gönderdiği şifrede, Mustafa Kemal, bu kuruluşu şu şekilde tanıtmıştır (20 Ekim 1920)

«Doğrudan doğruya üçüncü Enternasyonale merbut (bağlı) ve esas programına müstenit (dayanan) bir Türk Komünist Fırkası teşkil edilerek 18 Ekim 1920 tarihli resmi ilmühaberi hükümetçe de tasdik edilmiştir. Fırkanın otuz kişiden mürekkep bir merkezi umumisi, orada bulunup bilfiil kongrenin icra heyeti selâhiyeti ile ahenkli çalışacak yoldaşlardan mürekkep dokuz kişilik bir müessis (kurucu) heyeti vardır.

Fırka resmen müteşekkil olup faaliyetini tanzim ettiğine ve vaktiyle teşekkül etmiş olan hafi (gizli) Yeşil-Ordu teşkilatı dahi fırkaya münkalip olduğuna (dönüştüğüne) mebni (göre) artık bolşevizm, komünizm efkâr (fikirleri) ve esasatı (temelleri) üzerinde hiçbir cemiyet veya heyetin, fotoğraflı vesika ve selahiyetnamesi olmaksızın kim olursa olsun bir şahsın faaliyette bu-

(1) S. Selek Anadolu İhtilâli, c. II, s. 209
(2) F. Kandemir A.g.y. s. 113-116

lunması da tecviz olunmıyacak (izin verilmiyecek)-tir» (1).

Gerçekten 13 Ekim 1920 tarihli «Hakimiyeti Milliye (Ulus)» gazetesinde yayınlanan başmakalede, Türkiye'de uygulanacak komünizmin, Sovyet komünizminden ayrıldığı yönler belirlenmekte ve yeni Komünist Partisinin stratejisi saptanmaktadır.

«Rusya'da kanlı inkılâp, bolşevizm adını taşıyan koskoca bir komünizm inkılâbı oldu. Türkiye de aynı yola muvazi (paralel) olarak, ayni istikamete doğru gidiyor.

(Ama) Türkiye'yi komünizmin halk kitleleri için muhakkak surette hayırkâr (yararlı) olan atisine (geleceğine) götürmek isteyenler, bolşevizm derecesinde seri ve ateşli bir inkılâp için ne Rusya'daki tarzda bir doğuş ve hazırlanış ne de elde böyle bir kuvvetli silah görmüyorlar. Aynı zamanda esasen yukarı tabakadan idare edilmesi lâzım gelen bu hareket, yüksekten gelen bir mutlak idarenin Rusya'da bulunduğu gibi şiddetli ve inatçı bir mukavemetine (direnişine) de tesadüf etmiyor.

Bu sebeple Rusya'da Bolşevizm'in kullandığı inkılâp usullerini, burada, yani Türkiye'de tatbik etmek istemek kadar inkılâpçılıktan haberdar olmayış tasavvur edilemez(2).

Görüldüğü gibi, yeni partinin programının habercisi olan bu yazı, Türkiyenin objektif koşullarının, Rusya'da olduğu gibi, sınıf çatışması ve devrim temeli üzerinde kurulacak bir komünizme elverişli olmadığı ve bu yüzden sınıf savaşına başvurmadan bürokrasi tarafın-

---

(1) A. F. Cebesoy A.g.y. s. 507 - A.S.D., c. IV, s. 358-359
(2) F. Kandemir A.g.y. s. 116-118

dan gerçekleştirilebileceği tezini savunmaktadır.

Gerçekten Türkiye komünist partisinin kuruluş gerekçelerini açıklamak üzere Mustafa Kemal'in Garp Cephesi Kumandanına gönderdiği şifrede açıkça belirtildiği gibi, «Komünistliğin, değil memleketimizde henüz Rusyada bile kabiliyeti tatbikiyesi (uygulanma yeteneği) hakkında sarih kanaatler hasıl olunmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber dahilden ve hariçten muhtelif maksatlarla bu cereyanın memleketimiz dahiline girmekte olduğu ve buna karşı makul tedbir alınmadığı takdirde milletin pek ziyade muhtaç olduğu **vahdet (birlik) ve sükununu (dirliğini)** muhil (bozucu) ahvalin (durumların) hüdusu (doğması) dairei imkânda (olanaklı) görülmüştür. En makul ve tabii olarak aklı başında arkadaşlardan hükümetin malûmatı tahtında (altında) bir Türkiye Komünist Fırkası teşkil ettirmek olacağı düşünülmüştür.»

Bugün icraatı maddiyemizde (maddi çalışmalarımızda) kabiliyeti tatbikiyesi (uygulama yeteneği) bulunup ve maksadı millimizi (ulusal amacımızı) istihsalde (elde etmede) kuvvetbahş olan (güç veren) hususata (hususlara) atfı ehemmiyet eylemek (önem vermek) tabiidir. Sosyalizm ve komünizm prensiplerinden hangileri ve ne dereceye kadar bizce kabili tatbik (uygulanabilir) ve hazm (özümlenir) ve kabul (benimsenir) görüleceği Türkiye Komünist Fırkasının propagandasına mukabil (karşılık) milletin tezahüratı fikriyesiyle (fikri tutumuyla) ve zamanla anlaşılacaktır (30 Ekim 1920) ([1]).

Burada, Mustafa Kemal'in, örgüt ve programı ol-

([1]) A. F. Cebesoy A.g.y. s. 509 - A.S.D., c. IV, s. 360-361

mayan bir partiyle([1]) ilk plânda, emperyalizme karşı verilen mücadelede ulusal birliğin bozulmaması amacıyla iç komünist eylemleri kontrol altına almaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, Yeşil Ordu, Halk Zümresi gibi çeşitli kuruluşlara bağlı olanları da bir örgüt içinde birleştirmek amacıyla Türkiye Komünist Partisi Mustafa Kemal tarafından resmen kurulduktan sonra, özellikle Yeşil Ordu üyelerinden Tokat mebusu Nazım Beyle Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi ve birçokları bu partiye geçmeyi kabul etmemişlerdir.

Bunlar, Yeşil Ordu Umumi Merkezinin onayıyla taşraya giden ve yemin ettirilerek ellerine itimatnameler verilen bazı kimseleri içinde toplayan([2]) bir fırka kurmuşlardır. Meclis içinde kurulan Türkiye Komünist Fırkasıyla ilişkisi olmayan bu kuruluş 14 Temmuz 1920 beyannamesiyle bildirdiğine göre «merkezi Ankara'da olmak ve sosyalizmi yerleştirmek üzere 3. Enternasyonal'e merbut» olarak örgütlenmiştir. Kurucuları arasında Arif Oruç ve Salih Zeki'nin bulunduğu bu fırkanın «esas umdesi», «Rusya Şuraları Sovyet esasları üzerine arayı umumiye ve nisbiye ile (genel ve oransal çoklukla) halk hükümetlerini teşkil ve ilk intihaplarda mütegallibe ve burjuvayı hakkı intihaptan (seçim hakkından) mahrum ve fırkai kasibenin (kazanan partinin) diktatörlüğünü vazı (koyup) ilân ederek şahsi ve hususi mülkiyetleri ilga ve vesaiti istihsaliye (üretim araçları) ile alatı sayi amel (iş-emek araçları) ve her nevi kabili istimal ve istihlâk (kullanılabilir ve tüketilebilir)

([1]) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 531
([2]) F. Kandemir A.g.y. s. 126

eşyayı millileştirerek mecburi say (zorunlu çalışma) ile istihsalatı tanzim (üretimi düzenleme) ve müsavi hisselerle (eşit paylarla) ihtiyacat ve istihsalatı (ihtiyaç ve üretimi) tevzin (dengeleme) refah ve saadeti umumiyeyi (genel refah ve mutluluğu) temin etmek»-tir.

Kendi deyimleriyle ne «müstebit» İstanbul hükümeti, ne de «muğfil (kandırılmış)» Kuvayi Milliye ile ilgisi olmadığını belirten bu Fırkanın, Rusların Türkiye'-de ihtilâl çıkarabileceği umudunu vermek, bunun için de Eskişehir amelesini ayaklanmaya sürüklemek istediği Mustafa Kemal Paşa tarafından bildirilmiştir(1).

Gerçekten bazı mebuslar ve dağıtılan Yeşil Ordu ve gizli Komünist Fırkasının üyelerinin katılmasıyla 1920 Aralık ayında kurulan bu örgüt **«Halk İştirakiyun Fırkası»**dır.

Şeyh Servet, Salih Zeki, Arif Oruç(2) Nazım, Hulusi ve Hacıoğlu Salih Beylerin kurduğu ve Çerkes Ethem'in katıldığı bu parti, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını cephe alarak onlarla, özellikle Meclis dışında çatışmıştır. Yayınladığı bildiride, «Yoldaşlar Anadolu'nun geçirmekte olduğu krizi ve Doğu devriminin bugün genişleyip büyüme hedefine doğru gittiğini göz önüne alan Yeşil Ordu ve Türkiye Gizli Komünist Partisi genel merkezleri, Üçüncü Enternasyonalce kabul edilmiş olan Rusya Komünist Partisi programının, iş ve devrim ilkelerini kabul ve her ikisiyle birleşerek ülke içinde bütün devrimci akımları birleştirmeye karar vermiştir.

Büyük Millet Meclisinde kurulmuş ve kuruluşun-

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 532
(2) F. Kandemir A.g.y. s. 127-128

dan beri halka ve halk devrimine doğru önemli adımlarını da atmış olan Halk Zümresi ile birlikte hepsi birden, diğer örgütle her türlü ilgiyi kesmek için Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adını almıştır.»

Gazetelerde ilan olunduğu gibi, bu birleşik ve ideolojik örgütün son olarak kurulan Türkiye Komünist Partisiyle hiçbir ilişkisi olmamıştır(1).

Emek ve Yeni Dünya gazetesinin yayın organlığını yaptığı bu Fırka, özellikle Ankara ve Eskişehir'de etkin olmakla birlikte 1921 yılında dağıtılarak üyeleri İstiklâl Mahkemesi tarafından ağır hapse mahkûm edilmiştir(2).

Gerçekten, Ethem kuvvetlerinin tasfiye edilmesi ve Türk-Rus anlaşmasının yapılması üzerine iç politikada bazı işlemlere girişecek kadar güçlenen Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşının ideoloji ve stratejisine engel niteliğinde olan milletvekillerinin İstiklâl Mahkemesine verilmesini sağlamış ve Ankara İstiklâl Mahkemesi 9 Mayıs 1921 de şu kararı vermiştir:

«Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini devirerek milletin arzusu hilâfına bir hükûmet tesisine sai olmak cürmünden maznunu aleyhim, Ethem Tevfik, Reşat vb. nin işbu hükûmet devirme cürmünü irtikaplarından ve sonra düşman tarafına firarları anlaşılmasına binaen idamlarına... Gizli Komünist Partisi teşkili suretiyle yine hükûmeti devirmek cürmünü irtikap teşebbüsünde bulundukları anlaşılan Tokat mebusu Nazımın ve baytar binbaşı Hacıoğlu Salih Efendinin ve matbuat müdürlüğü memurlarından Ziynetullah Nuşirvan'ın Hiya-

(1) F. Kandemir A.g.y. s. 127-128
(2) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 532

neti Vataniye Kanunu'nun 12. maddesi mucibince onbeşer sene müddetle küreğe konmalarına ve diğer maznunlardan Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi ve Afyon mebusu Mehmet Şükrü Bey ile diğerlerinin mesuliyetsizliklerine karar verilmiştir.»

Böylelikle, yayılma eğilimi gösteren Yeşil Ordu, Halk İştirakiyun Fırkası ve Gizli Komünist Fırkası gibi içiçe girmiş sol kuruluşlar Nazım Beyin kişiliğinde mahkûm edilmiş ve ayrıca Nazım Bey, Şeyh Servet Efendi ve Mehmet Şükrü Bey Meclis içindeki Halk Zümresinden oldukları için böylece bu grup da zararsız bir duruma getirilmiştir.

İşte İstiklâl Mahkemesinin Bolşevizm ideolojisini mahkûm eden kararını almasından bir gün sonra, 10 Mayıs 1921 de, bir süreden beri Mustafa Kemal tarafından hazırlıkları yapılan «Müdafaai Hukuk Grubu» resmen kurulmuştur(1).

Gerçekten Meclis'in ilk toplantısından beri, örtük olarak çatışkın bir durumda bulunmakla birlikte, ulusal cephe için yakın amaç birliği yüzünden bir ittifak içinde bulunan en geniş grup, yani ulusun sınıf çatışkınlığını tanımamak anlamında «milliyetçi» olan grup, söz konusu amacın gerçekleşmesine kadar işbirliğini sürdürmüştür. Başka bir deyimle, emperyalizme karşı girişilen savaşı, yurt ve ulusun bağımsızlığı amacıyla veren bürokratlarla, hilafet ve saltanatı kurtarmak için yürüten «geleneksel eşraf» arasındaki dayanışma, aynı zamanda sınıf savaşını öngören kanatların tasfiyesi ve «İtilaf» devletlerine karşı mücadelenin başarıya ulaşmaya başlamasına kadar devam etmiştir. Ancak birliği sağla-

(1) S. Selek A.g.y. c. II, s. 201-202

yan yakın amacın gerçekleşme olanağı belirdiği ve hareketin öncüsü olan kadro kendini yeterince güçlü duymaya başladığı anda, bu kanat içinde gruplaşma açıkça ortaya çıkmıştır. Özellikle egemenliğin kaynağı konusunda toplanan ve buna bağlı olarak iki ayrı ideoloji şeklinde beliren bu çatışmada taraflar, özel bir ad taşımamış ve Birinci ve İkinci Gruplar olarak bilinmişlerdir.

Sınfsal yapıları gereği Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin şekli ve kurulacak toplumun niteliği sorunu üzerinde kökten ayrılan bu kanatlardan «İkinci Grup» yani «muhafazakârlar»ın, imparatorluğun örgüt ve kurumlarını ve dinsel niteliğini korumak istemelerine karşılık, «Birinci Grup» yani «ıslahatçı (veya inkılâpçılar)», bu örgüt ve kurumlarda günün gereklerine uygun yeniliklerin yapılmasını öngörmüşlerdir(1).

Gerçekten millî mücadelede rol oynayan eşrafın, özellikle din adamları (ilmiye), şeyhler, aşiret reisleri v.b. kesimi «muhafazakâr» anlayışın dayanağı olmuş ve «aralarında, Meclisi Hilâfet ve Saltanat organı sayanlar»a(2) rastlanmıştır. Buna karşılık, Meclisi, egemenliğin temeli olan ulusun «mümessili» sayan ve millî mücadelenin öncülüğünü elinde bulunduran «inkılâpçı»lar, eşrafın tüccar kesiminin desteğiyle(3) büyük bir etkinlik ve üstünlük kazanmışlardır.

---

(1) S. Ağaoğlu Kuvayı Milliye Ruhu, s. 51

(2) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 529

(3) Özellikle dinsel kural ve şerî kanunların ticarî gelişmeye aykırı özelliğinden ötürüdür ki ticaret burjuvazisinin, sınıf çatışmasını tanımayan bir ulusal ideolojiyi benimsemesi çok kolay olmuştur.

Büyük toprak sahiplerine gelince, tarımda henüz kapitalistleşmenin gelişmeyişi yüzünden geleneksel mülkiyet ilişkileri içinde burjuva ideolojisini benimsememiş olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin toprak üzerinde özel mülkiyet haklarını kısıtlayıcı politikasının(1) süregelen kalıntıları, toprak sahiplerinin, her türlü mülkiyet ve tasarruf hak ve özgürlüğünü garantileyerek bu kalıntıları tasfiye edecek bir yeni ideolojiyi desteklemelerini sağlamıştır.

Bu yüzdendir ki, «Birinci Grub»un nicel ve nitel etkinliği karşısında, örgütlenme olanağı bulamayan «İkinci Grup», 1923 seçimlerinde, hiçbir üyesi aday gösterilmediğinden Meclisin ikinci dönemine katılmamıştır(2).

«Birinci Grup»sa, «umdeyi esasiyesi (temel ilkesi)»ni «Misakı Millî esasatı dairesinde memleketin tamamiyetini (ülkenin bütünlüğünü) ve milletin istiklâlini (ulusun bağımsızlığını) temin edecek sulh ve müsalemati (barış ve dirliği) istihsal eylemek (sağlamak)» olarak belirlemiş ve «Devlet ve milletin teşkilatının, Teşkilâtı Esasiye Kanunu dairesinde peyderpey tespit ve ihzara (hazırlamaya) say etmek (çalışmak)» amacında olduğunu açıkça göstermiştir(3).

Bir politik parti olmamakla birlikte, geniş bir poli-

---

(1) Yüzyıllardan beri uygulanagelen mirî toprak rejiminin, çözülmüş de olsa henüz yaşayan kalıntı kuralları, ancak 1926 tarihli Türk Medenî Kanunu'yla tasfiye edilerek toprak üzerinde tam bir özel mülkiyet hakkı tanınmıştır. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. M. Sencer Türkiye'de Köylülüğün Maddî Temelleri, s. 86-88).

(2) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 538

(3) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 535

tik eylemde bulunan «Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti (Müdafaai Hukuk Grubu)» Birinci T. B.M.M.'nin yeniden seçime karar vermesi üzerine bir politik partiye dönüşmek istemiştir. Mustafa Kemal 7 Şubat 1923 de Balıkesir'de yaptığı bir konuşmada «Bu milletin siyasî fırkalardan canının çok yandığını» belirtmekle birlikte, bunun nedenini, «siyasî fırkaların güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sunuf (sınıflar) varmış gibi teessüs» etmesinde bularak, kurulması düşünülen partinin «bir kısım değil, bütün bir milletin dahil» bulunduğu «Halk Fırkası» olacağını haber vermiştir(1).

Bunun üzerine adı geçen Cemiyet 8 Nisan 1339 (1923) de seçim programı olarak «9 umde» lik bir program yayınlamış ve seçmenin bunu onaylaması halinde «Müdafaai Hukuk»un «Halk Fırkası» na dönüşmesini de öngörmüştür :

«Mezkûr Fırkanın (adı geçen Partinin), halk hakimiyeti, teceddüt (yenilik) ve inkişafatı maddiye ve maneviye (maddi ve manevi gelişmeler) esasatına (temellerine) mübteni (dayanan)» programı «1. Umde»yle «Hakimiyet bila kaydü şart milletindir, milletin hakiki ve yegane mümessili T.B.M.M.'dir» hükmüyle ulusal egemenliği temel bir ilke olarak belirlemiş, «2. Umde»yle de, birinci ilkeyle çatışan saltanatı reddetmiştir. «Saltanatın ilgasına (kaldırılmasına) ve hukuku hakimiyet ve hükümraninin (egemenlik haklarının) gayrı kabili terk ve tecezzi ve ferağ (bırakılmaz, ayrılmaz ve aktarılmaz) olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi (gerçek temsilcisi) olan Büyük Millet Meclisi'nin

(1) A.S.D. c. II, s. 97

şahsiyeti maneviyesinde mündemiç (manevi kişiliğinde içkin) bulunduğu», «layetegayyer (değişmez) düsturdur». Bununla birlikte «istinadgahı (dayanağı), Türkiye Büyük Millet Meclisi olan makamı hilafetin, beynel islam (müslümanlar arası) bir makamı mualla (yüksek makam)» olduğunu belirten program, diğer umdelerle, ülke'de «emniyet ve asayiş», «tevzii adalet», «aşar» ve diğer tarımsal sorunlar, askerlik, «ihtiyat ve malûl askerler», devlet mekanizması ve ülkenin «tamir ve ihyası» konularının da ele alınarak çözümleneceğini bildirmiştir(1).

Müdafaai Hukuk'un kazandığı seçimlerden sonra, Meclisteki «Halk Fırkası azaları tarafından bilmüzakere» 9 Eylül 1339 (1923) de kabul edilen «Nizamnamesi»ne göre «gayesi, milli hakimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi asri (çağdaş) bir devlet haline yükseltmek» (mad. 1) olan «Fırka nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavatı kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatın hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vaz etmekteki mutlak hürriyet ve istiklali tanıyan fertlerdir» (mad.2) (2).

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 580-582

(2) Türkiye'de Siyasi Dernekler, (T.S.D.), c. II, s. 9
Halk Fırkası'nın bu ideolojisi, ilerde de görüleceği gibi, Programının en temel ilkelerinden biri olarak süregelmiştir. Örneğin, CHP'nin Büyük Kongresinde Mustafa Kemal'in belirttiği gibi «halkın bütün tabakaları, mefkûrelerini (ülkülerini) temin edecek avamil (etmenler) ve anasırı (unsurları)» «Fırkanın icraat ve faaliyetinde» aramış ve bulmuşlardır. A.S.D. c. I, s. 352

Görüldüğü gibi, asker-sivil aydınların öncülüğünde ama eşrafın destek ve işbirliğiyle kazanılan Kurtuluş Savaşı sonunda kurulan toplum, tek parti olarak bu toplumun temellerini atan Halk Fırkası'nın programında gösterildiği gibi, şüphesiz başta burjuvazi olmak üzere çeşitli sınıfların birlikte oluşturduğu bir bütünlüğe ve dolayısiyle halk içinde en güçlü sınıf olan «eşraf» temeline dayandırılmıştır.

Başka bir deyimle, prekapitalist, geleneksel bir toplumun değiştirilmesi, direnme ve başkaldırışlarının yenilmesi ve yeni bir düzenin kurulması amaciyle burjuvaziye dayanmak ve onunla işbirliğini sürdürmek zorunda kalan aydın bürokratların önderliğinde kurulan parti, kaçınılmaz bir şekilde, her sınıfın ve özellikle burjuvazinin hak ve çıkarlarını gözetmek ve korumak ideolojisini benimsemiştir(1). Gerçekten, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, geleneksel mülkiyet ve egemenlik ilişkilerini gidermek üzere girişilen uygulamalara karşı geleneksel toplumun ideolojisiyle, dinsel bir kılık altında yapılan karşı devrim hareketleri, Doğu Ayaklanmaları ve diğer isyanlar kendi devrimini yapmakta olan bu burjuvazinin desteğiyle bastırılmıştır.

Kısası, işçi sınıfının yeterli bir nicel ve nitel büyüklüğe ulaşmadığı bir ortamda, eşrafın işbirliğiyle yürütülen ve başarılan bir hareket, sonunda bir yandan adı geçen sınıfın bu hareketteki ağırlığı ve bir yandan

---

(1) Yine Mustafa Kemal'in ifadesiyle «diğer memleketlerde bir müşabihi (benzeri)» aranmayacak olan Fırka, «her sınıf halkın menfaatlerini (çıkarlarını) müsavi bir surette, bir diğerini mutazarrır etmeden (birbirine zarar vermeden) temin etmeyi istihdaf eden (amaç güden) bir teşekküldür. A.S.D. c. II, s. 264

da geleneksel ilişkilerin tasfiyesi sırasında işbirliği yapılacak en güçlü sosyal sınıf olması yüzünden, aşamalı bir şekilde gerçekleştirilen bir ilk demokratik devrim hareketi olmuştur(1).

Bununla birlikte, 10 Kasım 1340 (1924) tarihinde **«Cumhuriyet Halk Fırkası»** adını alan bu parti, ana ilkelerini bir anda belirlemiş olmaktan çok, bir oluş süreci içinde ve-tekparti olarak Meclisin ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin temeli olması yüzünden-çeşitli ihtiyaç ve pratik zorunluluklara göre billurlaştırmış olan bir kuruluştur.

Parti programının dayandığı temel ilkelerin 7 maddelik «umumi esaslar»la saptandığı ilk aşama, 1927 kongresi olmuştur: Bu «esaslara» göre, kurucusu ve genel başkanı Gazi Mustafa Kemal olan Cumhuriyet Halk Fırkası, Müdafaai Hukuk Örgütünün «parti halinde tecelli eden (beliren) mevcudiyetinin (varlığının) mebdeidir (kaynağıdır)». Bütün ulusa dayanan, ulusla bütünleşmiş bir kuruluş sayılan Fırka, «bütün hükümeti ve memleketi şamil (kapsayan)» millî bir partidir. Böylelikle genel hayatı bütünüyle kuşatarak ve ona egemen olarak «totaliter» bir rol üstlenen parti, radikal ve radikal sosyalist partiler birliğinin işbirliği çağrısını kabul etmemiş, tek ve kapsayıcı ve bu yönden çok ayrı cinsten ve çıkarları çatışkın kategorilerden kurulu bir örgüt özelliği kazanmıştır(2).

(1) İşçi sınıfının, öncülüğünü yapmak şöyle dursun, ideolojisi ve örgütüyle bile bizzat katılamadığı bu hareketin, sosyalizmle sonuçlanabileceğini ummak şüphesiz olgulara aykırı düşecektir.

(2) CHP'nin bu çatışkın çıkarlı ayrı cinsten yapısı, ilerde görüleceği gibi, ekonomik ve sosyal gelişmelere paralel olarak içinden çeşitli muhalefet partilerinin doğarak kopmasına yol açmıştır.

Kısa süreli muhalefet hareketine rağmen 1946 lara kadar tek parti olarak iktidarı elinde bulunduran CHP, ana ilkelerini bu genel anlayış çerçevesi içinde geliştirmiştir: Bu ilkeler, cumhuriyetçilik, lâiklik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik ve inkılâpçılık (devrimcilik)tir.

CUMHURİYET DÖNEMİ

Cuhmuriyetçilik

Türkiye Büyük Milet Meclisi Hükümeti'nin ilk devrimci adımı, dayandığı sınıf ve benimsediği ideoloji gereği, kır ve kent burjuvazisinin özgür gelişimini engelleyen geleneksel sistemin temsilcisi Saltanatın tasfiyesi hareketi olmuştur. Gerçekten ulusal ideolojiyi benimsemiş asker-sivil bürokratların ideolojisine olduğu kadar belirmiş olan yeni mülkiyet ilişkilerine özellikle yeni gelişen kent burjuvazisine aykırı düşen Saltanat rejimi, yani monarşinin yıkılması Cumhuriyetçilik ilkesiyle gerçekleştirilmiştir.

Teokratik monarşiden, lâik Cumhuriyet'e, ulusal egemenlik aracılığıyle geçilmiştir.

Bu konudaki devrimci tutum ilk olarak 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun gerçekleşmesinde belirmiş ve «Hakimiyet bila kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir» diyen 1. maddeyle ulusal egemenlik ilkesi benimsenmiştir(1). Bu madde bir devrim mantığının hareket noktası olmuş ve Devrim'le bağdaşmayan kurumlar bu ilkeye dayanılarak giderilmiştir(2).

---

(1) 7 Şubat 1337, Teşkilâtı Esasiye Kanunu.

(2) T. Z. Tunaya İslâmcılık Cereyanı, s. 147-149

Otoritesi iki karşıt kaynağa dayanan «millet» ve «saltanat»ın ortaklaşa korunması isteğinin doğurduğu çelişki, saltanatın kaldırılarak, ulusal egemenliğin gerçek anlamda sağlanmasıyla giderilmiştir. Saltanatın kaldırılması, İslami ilkelere göre tek elde toplanmış olan politik otoriteyle dinsel otoritenin birbirinden ayrılmasını sağlamak bakımından lâiklik yolunda önemli bir adım olmuştur.

Kurtuluş Savaşının başarıyla sonuçlanması üzerine, Batı devletlerinin barış konferansına İstanbul ve Ankara hükümetlerini ayrı ayrı çağırması ve İstanbul hükümetinin son sadrazamı Tevfik Paşa'nın, T.B.M.M. Reisi Mustafa Kemal'e telgraf çekerek «Selâmeti milliyemize müteallik mevaddı mühimmenin (önemli maddelerin) evvelce beynimizde (aramızda) müzakere ve tesbiti» isteğinde bulunması, saltanatın kaldırılması ihtiyacını doğurmuştur. Sultana bağlı İstanbul Hükümetinin hukuksal bir varlık olarak tanınması tehlikesine karşı, Gazi'nin «vukuu karib olan (yakında toplanacak) konferansta, Türkiye Devleti yalnız ve ancak Türkiye Büyük Milet Meclisi Hükümeti tarafından temsil olunur», şeklindeki cevabı, İstanbul Hükümetinin hukuksal meşruluğunu reddetmiştir.

Tevfik Paşa'nın inadı üzerine, fiilen ortadan kalkmış olan Saltanat'ın hukukça da «ilga»sı amacıyla konu Meclis'e getirilmiştir. Geçici tedbirlerle sorunu çözümlemek isteyenlerin yanında, içinde Mustafa Kemal'in de bulunduğu 80 kişilik bir mebus grubunun verdiği «takrir»le iş kökten çözümlenmek istenmiştir. Takrir'in Meclis'in karar altına alınmasını istediği altı nokta şunlardır:

a — Osmanlı İmparatorluğu, otokrasi sistemiyle birlikte tarihe karışmıştır.

b — Türkiye Devleti adiyle, genç, dinç, milli halk hükümeti temelleri üzerinde B.M.M. hükümeti ortaya çıkmıştır.

c — Çökmüş Osmanlı İmparatorluğu yerine geçen yeni Türkiye Hükümeti, onun ulusal sınırları içindeki biricik varisidir.

d — Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile egemenlik hakları ulusa verildiğinden, İstanbul'daki Padişahlık tarihe gömülmüştür.

e — İstanbul'da «meşru» bir hükümet olmayıp, İstanbul ve çevresi de B.M.M.'ne aittir.

f — Türkiye Hükümeti, hakkı «meşru» olan Makamı Hilâfeti tutsak bulunduğu yabancılar elinden kurtaracaktır.

1 Kasım 1338 tarihli oturumda, İslamcıların, hilafetin güvenliği konusunda gösterdikleri titizlik üzerine, Rıza Nur ve arkadaşları takrirlerinin 6. maddesini, «Hilâfet, Hanedanı âli Osman'a aittir. Türkiye Devleti, makamı Hilâfetin istinatgâhıdır» şeklinde değiştirmek zorunda kalmışlardır(1). Gerçekten Saltanatın kaldırılması konusundaki görüşmelerin başlamasiyle, Saltanatla Hilâfetin ayrılıp ayrılamayacağı sorunu ortaya çıkmıştır. «İslamiyetin hükümeti emretmesi (Politik bir örgüt gerektirmesi)» yüzünden saltanatın kalkmasiyle hilâfetin de iktidardan yoksun kalıp kalmayacağı sorunu, Osmanlı Hanedanına ait olan Halifeliğin dayanağının Türkiye Devleti olduğu görüşüyle çözülmüş ve Meclis Hükümeti sistemiyle devam eden bir teokrasiye yer veril-

(1) Çetin Özek Türkiye'de Gerici Akımlar, s. 31

miştir(1). Bu arada saltanatla hilâfetin ayrılıp ayrılmıyacağı konusundaki kuşkuları gidermek üzere Mustafa Kemal, 1 Ekim 1338 (1922) tarihli konuşmasında, tarihsel belgelerle, Türk Devletinin Hilâfetten ayrılabileceği ve saltanatın kalkmasiyle hilâfetin yok olmayacağı ve yalnız, ulusun sultanın yerini alacağı görüşünü savunmuştur(2).

Takrir, Encümende görüldükten sonra oya konulmuş, «Reisi sani» Adnan Bey, «ittifak»la kabul edildiğini bildirmiş, bununla birlikte Lazistan mebusu Ziya Hurşit «Ben muhalifim, binaenaleyh, ittifakla değil ekseriyetle kabul edilmiştir» sözleriyle saltanatın kaldırılmasına muhalif kalmıştır. Böylelikle B.M.M. Hükümeti, hukuksal bir nitelik kazanmış(3) «Padişahın başından alınan taç, milletin başına geçirilmiştir»(4).

Ulusal egemenlik ilkesinin kaçınılmaz sonucu olan ve zaten «Hakimiyetin bila kaydü şart millete aidiyeti ve idare usulünün mukadderatı milleti bizzat ve bilfiil idare etmek esasına müstenit bulunması zaten Cumhuriyet demek olduğundan saltanatı ferdiyeyi (kişisel egemenliği) katiyen (kesinlikle) dafi olan (reddeden)» (5) Cumhuriyet rejimi, Rauf (Orbay) Bey'in zamansız buluşuna, bazı çevrelerde «paçavra» olarak adlandırılmasına rağmen 29 Ekim 1923'de Meclisin 286 üyesinden 158'inin oyuyla kabul ve ilân edilmiştir(6). Ve böylece, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 1. Maddesi «Ha-

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 150-153
(2) Ç. Özek A.g.y. s. 32-33
(3) Ç. Özek A.g.y. s. 34
(4) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 157
(5) (Yunus Nadi) K. Arıburnu A.g.y. s. 33
(6) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 159-160

kimiyet bila kaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mükadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müsteniddir (dayanır). Türkiye Devletinin şekli hükümeti, Cumhuriyettir» şeklinde değiştirilmiştir(1).

(1) (Y. Nadi) K. Arıburnu A.g.y. s. 32

Laiklik

Saltanatın kaldırılması, dinsel ve politik otoritenin birbirinden ayrılmasına yol açmışsa da yarı teokratik bir özellik kazanan Devlet'in dinsel niteliğini ortadan kaldıramamıştır. Laiklik alanında bu önemli adım, Hilâfetin kaldırılmasiyle atılmıştır.

18 Kasım 1338 tarihli oturumuda, B.M.M.'nde, «Zatı Şahane (Padişahı)»nin «vaziyeti hazıra (yeni durum) neticesinde hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden bütün islamların halifesi sıfatiyle» İngilizlere sığındığını bildiren «Beyanname»nin okunması, Şeriye Vekili Vehbi Efendi'nin, Vahidettin'in hal'i ve yeni bir halife seçilmesi yolunda fetvasına yol açmıştır. Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey'in İslami otoritenin ulusal otoriteye üstünlüğünü ileri sürmesine rağmen, Gazi Mustafa Kemal'in «Fetva behemal Meclisi âli'nin reyine vaz edilmelidir (oyuna sunulmalıdır)» cevabiyle fetva oylanarak kabul edilmiş ve dinsel buyruğun ulusal otoriteye bağlı olduğu ortaya çıkmıştır.

Halife seçilen Abdülmecit'in, bağlı olması ve uyması gereken koşullara aykırı davranması, teoratik bir yönetimden yana(1) ve Atatürk kadrosuna karşı

(1) Ç. Özek A.g.y. s. 40

olan(1) Kâzım Karabekir, Rauf Bey, Ali Fuat Cebesoy ve Hüseyin Cahit gibi kimselerce ziyaret edilmesi, Laiklik yolundaki Cumhuriyet içinde sakıncalı bir ortam doğurmuştur.

Halifeliğin ilgasiyle son bulan krizi doğuran, İstanbul basınının Halifeyi desteklemesi yanında(2) Hindistan Müslümanlarının hilafetle ilgilenmesi olmuştur. 24 Kasım 1923'de üç ana İstanbul gazetesi, iki seçkin Hint Müslüman lideri Ağa Hanla Emir Ali'nin imzaladığı İsmet Paşa'ya gelen bir mektubun metnini yayınlamıştır(3). Adı geçen liderler, Halifeliğin Sultanlıktan ayrılmasının Müslümanlar için Halifeliğin önemini arttırdığını belirtmiş ve Türk Hükümetinden «Hilâfet ve imamet»e, müslüman ulusların güven ve saygısına değer bir yer verilmesini dilemişlerdir(4).

Mustafa Kemal, «Hayatı dahiliye ve bilhassa hayatı hariciyesiyle (iç ve dış ilişkileriyle) ecdadı (atası) padişahların mesleğini muakkip (izler) görülmekte» olan Halife'nin «hiçbir mana ve hikmeti mevcudiyeti» olmadığı ve Cumhuriyetin «safsatalarla, mevcudiyetini, istiklalini tehlikeye maruz bırakmıyacağı» düşüncesiyle Halifeliği ve «Şeriye ve Evkaf Vekaletini» kaldırma yoluna gitmiştir.

«Hilâfetin ilgasına dair kanun teklifi» Meclis'e, «Türkiye Cumhuriyeti dahilinde makamı Hilâfetin vücudu (varlığı) Türkiye'yi dahilî, harici siyasetinde iki başlı olmaktan kurtaramadı», «Hilâfet evaili islamda (ilk dönemlerde) hükümet mana ve vazifesinde (hü-

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 163
(2) Ç. Özek A.g.y. s. 40
(3) B. Lewis The Emergence of Modern Turkey, s. 258
(4) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 161

kümet anlam ve görevinde) ihdas edilmiş olduğundan, dünyevi ve uhrevî bilcümle vezaifî müteveccihеyi (ilgili görevleri) ifa ile mükellef olan zamanı hazır (bugünkü) hükümeti islamiyenin yanında ayrıca bir hilâfetin sebebi mevcudiyeti (varlık nedeni) yoktur», gerekçesiyle sunulmuştur(1).

Örneğin, İsparta mebusu Hafız İbrahim ve çevresinden, «Hükümetin dini, islamdır. O vekalet (Şeriye), bakidir» şeklinde gelen karşı koymalara rağmen, Başvekil İsmet Paşa'nın, bir yandan «Halifenin bütün nüfuzunu kullanarak milletin varlığı aleyhine hareket ettiği», öte yandan halifeliğin varlığının «bütün müslüman milletlerin istiklâlini» sakatladığı yolundaki konuşmasından sonra, 4 Mart 1924 de Hilâfet kaldırılmıştır. Halifeliğe son veren Kanun'un 1. maddesi «Halife hal edilmiştir. Hilâfet, hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda (hükümet ve Cumhuriyetin anlam ve kavramında) esasen mündemiç olduğundan (içerildiğinden) hilâfet makamı mülgadır» şeklindedir(2). Hilâfetle birlikte, Şeriye ve Evkaf Vekaleti de kaldırılarak «itikadat ve ibadata (inanç ve ibadetlere) dair bütün ahkâm ve mesalihinin (hüküm ve işlerin) tedviri (yürütülmesi) ve müessesatı diniyenin idaresi için Cumhuriyet'in makarrında (başkentinde) bir Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis»(3) ve Tevhidi Tedrisat Kanun'u kabul edilmiştir.

Böylece teokratik karakterinden sıyrılan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin uygulamaları, geleneksel iliş-

---

(1) K. Arıburnu Millî Mücadele ve İnkılâplarla İlgili Kanunlar.
(2) K. Arıburnu A.g.y. s. 159
(3) Ç. Özek A.g.y. s. 42

kiler içinde bulunan sosyal sınıfların, özellikle küçük üreticilerin direnciyle karşılaşmış ve ideolojik ifadesini modernleşme hareketlerine karşı dinsel tepkilerde bulmuştur.

Gerçekten, başta da belirtildiği gibi, Tanzimattan bu yana, değişen mülkiyet ilişkilerinin sonucu olarak yeni sosyal sınıfların, büyük kent ve kır burjuvazisinin oluşma ve gelişme süreci zorunlu olarak sınıfsal kökenini geleneksel ilişkiler içinde bulan küçük köylü ve esnaf ve zanaatkârların mülksüzleşmesi veya yoksullaşmasıyla paralel gelişmiştir. Batılı yaşama biçimi ve yenilik hareketlerinin eşlik ettiği bu süreç, aleyhine geliştiği sınıfın sık sık ayaklanma veya başka şekillerdeki muhalefetiyle karşılaşmış ve söz konusu süreçle birlikte gelişen Batılılaşmayı hedef almış olan bu muhalefet, geçmişe dönüş özlemi içinde olduğundan kaçınılmaz bir şekilde tutuculuk (muhafazakârlık) niteliği taşımıştır. Bütün bu karşı devrim hareketlerinin öncülüğünü, küçük üreticiliğin ideolojisi olan «din» in temsilcisi «ilmiye sınıfı» yapmıştır.

Modern bir toplumun kurmasını amaç güden Cumhuriyet rejimi, çok yönlü ve kişilerin günlük yaşamalarını da kapsamına alan devrimlere girişmiştir. Kılıktan harflere kadar yeni bir yaşama ve kendini ifade etme biçimi getiren bu hareket, dinsel bir anlayışın sözcülüğünü yapan tutucu çevreler ve özellikle «ilmiye sınıfı» nın yönettiği karşı görüş ve karşı devrimlerle çatışmak zorunda kalmıştır.

Batılılaşma düşmanlığı şeklinde beliren bu görüşün tezi, bir yandan Batı uygarlığının hıristiyanlık ürünü olduğu ve bu uygarlığın kabulüyle dinin elden gide-

ceği, öte yandan Batılılaşmanın, topluma bir takım kötülüklerin girmesi anlamına geldiği şeklindedir.

Bu görüşle ifadesini bulan «gerici» tepki, şeyh ve hocalarla kişileşmiş ve Askeri Hoca'nın Silifke'de düzenlediği gösteri ve Bursa, Reşadiye ve Adapazarındaki benzer olaylarla açığa çıkmıştır(1)

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 167

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

İlmiye sınıfının öncülüğünde, yeni maddi koşullar ve bunların ideolojik görünüşlerine veya değişen maddi koşullara paralel gelişen yeniliklere karşı, küçük üreticiliğin geliştirdiği bu direnmeler büyük burjuvazi veya üreticiliğin desteğinden yoksun olduğu için bastırılmışsa da, ulusal bir ekonomi kurmak amaciyle Hükümetin **işbirlikçi sermaye**ye karşı giriştiği politika, giderek, ticaret burjuvazisinin adı geçen kesiminin de muhalefetine yolaçmıştır. Gerçekten, ulusal burjuvazinin gelişmesi yolunda köklü adımların atılmasına karşılık, hükümetin özellikle dış ticarete kısıtlayıcı tedbirler koyması(1), İstanbul ve İzmir gibi belli kentlerde yoğunlaşmış olan ticaret burjuvazisinin işbirlikçi kesiminin tepkisiyle karşılaşmıştır.

Böylelikle altı aylık bir sürede başarılan iki ana reform, yani Cumhuriyetin kurulması ve Hilâfetin kaldırılmasının yarattığı yaygın hoşnutsuzluk, bu sınıfsal kategorinin katılmasiyle somutlaşmış ve siyasal bir hareket özelliği kazanmıştır. Başka bir deyimle, «ulusal ekonomiyi koruma yolunda alınan kısıtlayıcı kararlar ve uygulamalara çıkarları ters düşen işbirlikçi burjuvazi,

(1) K. Karpat A.g.y. s. 44

dinsel inançları da kapsamına alan **«liberalizm»** teziyle, bu genel hoşnutsuzluğu örgütlemeye çalışmış ve bu örgütlenme önderlerini, «muhafazakar» eğilimli bürokratlarda bulmuştur.

Basında «istibdat» ve «hürriyetsizlik» şikâyetleriyle geliştirilen(1) bu hoşnutsuzluk, Millet Meclisinde (Cumhuriyet) Halk Partisi'nin ve Başbakan İsmet Paşa'nın sert bir şekilde eleştirilmesi şeklinde ifade edilmiştir(2). Bunu, partiden kopmalar izlemiş ve belli başlı bazı üyeler istifa etmişlerdir(3). Sonunda, askeri müfettişlik görevlerinden istifa ederek Meclise dönmüş olan Kâzım Karabekir ve Ali Fuat (Cebesoy)(4), sonra

---

(1) T. Z. Tunaya Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 603

(2) Cumhuriyetin ilânından sonra kurulan tek partili bir Şef rejimi (Ş. S. Aydemir : İkinci Adam, s. 479)» döneminde «Gazinin yanında âdeta Cumhuriyet bayrağını savunan bir bayraktar gibi yer alan (Ş. S. Aydemir : A.g.y. s. 475)» ve «Mustafa Kemal'in maddî ve manevî topyekûn inşa kelimeleriyle hülâsa edebileceğimiz İnkılâp davasına en aşağı onun kadar inanmış (F. R. Atay Çankaya)» olan İsmet Paşa'ya yöneltilen eleştirilerin örtük olarak Cumhurbaşkanı'nı hedef aldığı söylenebilir.

(3) Aydın Mebusu Esat Hoca'nın, «Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti»ne yönelttiği soru önce, «İstizah Takriri (gensoru önergesi)», giderek bütün Hükümete yönelmiş çeşitli sorularla meclis soruşturması (Anket parlamenter) önergesi özelliği kazanmış, sonunda önergeler reddedilerek yapılan oylamada İsmet Paşa Hükümeti güvenoyu almış ama, bu oylamada güvenoyu vermeyen 19 «mebus»tan 11'i Halk Fırkası'ndan istifa etmiştir. (F. Kandemir Siyasî Dargınlıklar 2, s. 118-119).

(4) Birinci Ordu Müfettişi Kâzım Karabekir'in 26 Ekim, İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa'nın 30 Ekim tarihli, «mebus»luk yasama görevlerine başlamak üzere istifalarını Rauf Bey'in

Rauf (Orbay), Adnan (Adıvar), Refet Paşa, İsmail Canbulat ve diğer bazı «mebuslar, 17 Kasım 1924 de bir siyasi parti olarak örgütlenmişlerdir: Bu, **«Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası»** olmuştur(1).

Mustafa Kemal tarafından adı geçen parti başlangıçta, «Bırakınız, karşımıza çıksınlar, memleket işlerini münakaşa edelim» sözleriyle, yani hoşgörüyle karşılanmıştır(2).

«Istırabın ve hürriyetsizliğin doğurduğu çocuk(3)» olarak nitelenen Terakkiperver Fırka'nın temel fikri, bütün iktidarın bir muhalefetin kontrolu olmaksızın Milli Mecliste toplanmış olmasının istibdata yolaçacağı şeklindedir(4). Bu yüzden amacı, kişisel özgürlüğü,

---

de içinde bulunduğu bir «komplo» olarak niteleyen Atatürk'e göre Cumhuriyetin ilânı ve hilâfetin kaldırılması gibi uygulamalara karşı bu komplo, amacını, ordular kazanıldıktan sonra, politika yolundan gerçekleştirmek istemiştir. Bununla birlikte, Mebus olan diğer kumandanların yasama görevinden istifa etmeleri ve Mecliste Hükümetin güvenoyu almasıyla bu komplo önlenebilmiştir. (Atatürk Nutuk, c. II, s. 852-864).

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 606, T.S.D. s. 60-71

(2) F. H. Tökin Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 70. İsmet İnönü'ye göre, «Atatürk ideali, çok partili rejime geçmek olduğu halde bu yoldaki teşebbüsünü geri almaya mecbur olmuştur.» (A. İpekçi İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, s. 28).

(3) C. Kutay Halit Paşa - Ali Çetinkaya Vuruşması, s. 38

(4) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın «Beyannamesi»ne göre, ulusun sahip olduğu egemenlik hakkını doğrudan doğruya kullanma olanağı bulunamadığı içindir ki, bu hakkın kullanılmasını seçtiği Meclise bırakmak zorunda kalmıştır. Milletvekilleri de yasama ve yürütme erklerini ayırarak, yürütme erkini sınırlı bir kurula bırakmak durumundadır. İşte ulusun olan egemenlik hakkının gerçekte belli kurulların eline geçmesidir ki zorunluluktan doğmakla birlikte sakıncalardan arın-

«birkaç kişinin despotik eğilimleri ve oligarşik amaçlarına karşı koyarak» korumaya çalışmaktır. Adı geçen Parti, Cumhuriyetçi bir hükümet biçimini, liberalizm ve demokrasiyi temel ilkesi olarak benimsemiş (mad. 1, 2) (1) ve programının 6. maddesinde dinsel inançlara saygılı olacağını belirtmiştir(2). Terakkiperver Partinin liberalizmi, özellikle dini, laiklik görüşleri açıkça belli olan bir hükümetin müdahalesinden korumak olarak saptanmıştır(3).

Ekonomik alandaysa, endüstriden çok tarıma ağırlık tanıyan bir program çizen partinin, «Mesaili iktisadiyedeki serbest mesleği (ekonomik konulardaki liberal doktrini)» ne göre, dış etkiyle sönmüş veya gelişmeye elverişli olan endüstrimizin (devletçe) korunması gerekmekle birlikte, koruma bir amaç değil bir araç olmalıdır. On yıllık bir dönem için düzenlenecek yeni tarife (gümrük), yalnız ülkenin doğal olanakları içindeki endüstrinin korunması amaciyla meydana ge-

---

mış değildir. Bu yüzdendir ki, milletvekilleri ve bakanları sürekli bir denetim altında bulunduracak vasıtalara büyük ihtiyaç vardır.

İşte bu vasıtalar arasında en etkini, milletvekillerinin meclisde oluşturacakları denge ve denetim grupları, yani partiler olduğu içindir ki, adı geçen «Fırka» kurulmuştur. T. Z. Tunaya A.g.y. s. 615.

(1) Fırka'nın programına göre; «Madde 1 — Türkiye Devleti halkın hâkimiyetine mütenid bir Cumhuriyettir», «Madde 2 — Hürriyetperverlik (Liberalizm), halkın hâkimiyeti (Demokrasi) fırkanın meslekî esasisidir (temel doktrinidir.)» (T. Z. Tunaya A.g.y. s. 616)

(2) «Fırka efkâr ve itikadatı diniyeye (dinsel fikir ve inançlara) hürmetkârdır» (T. Z. Tunaya A.g.y. s. 617)

(3) K. Karpat A.g.y. s. 44-45

tirilecek ve diğer maddeler ve mallara ait gümrük resimleri azaltılacaktır. Dış ticarete gösterilecek bu kolaylıklarla yerli hammadde ve tarım ürünlerimizin Avrupa piyasalarında daha geniş bir pazar bulmasına çalışılacaktır(1).

Bir genel seçime katılma fırsatı bulamayan ama özellikle İstiklâl, Son Telgraf, Tevhidi Efkar ve Vatan Gazeteleriyle İstanbul basını tarafından desteklenen(2) bu partinin kurulması hükümette etkisini göstermiş ve muhalefetin ana saldırı hedefi olarak görünen ve bütçeyle ilgili bir önergenin görüşülmesi sırasında «Memlekette Meclis yoktur, herşeye Hükümet, vekiller Heyeti hakimdir» suçlamasiyle karşılaşan(3) (Başvekil) İsmet Paşa, dört gün sonra istifa etmiş ve yerini Fethi (Okyar) Bey'e bırakmıştır.

Mecliste, Birinci İnönü Hükümetine karşı çıkarak gergin bir hava içinde doğmuş olan(4) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, varlığını sürdürdüğü dönemde, ara seçimlerde iktidar partisini baskı yapmakla suçlamış ve Ankara İstiklâl Mahkemesine idam yetkisi verilmesi konusundaki kanunun sert bir şekilde aleyhinde bulunmuştur(5).

Bu sırada, 13 Şubat 1925 de, Doğu'da Şeyh Sait'in

---

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 619

(2) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 609-612

(3) F. Kandemir A.g.y. s. 23

(4) Meclis tartışmaları aynı gerginlikle devam etmiş ve bu sırada ara seçimlerinde Bursa'da adaylığı desteklenen Nurettin Paşa'nın «mazbatası»nın iptali ve «mâlûl gaziler»le ilgili Kanun Önerisi vesilesiyle sert çıkışlarda bulunan Halit Paşa, Mecliste vurulmuştur (9 Şubat 1925). C. Kutay A.g.y. s. 42-59

(5) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 610

yönettiği ve bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasını ve Halifeliğin geri getirilmesini isteyen bir ayaklanma patlamıştır. Bu ayaklanma, gerçekte, Doğudaki kırsal kesimler üzerinde otorite ve denetimini genişleterek aşiret reisleri, şeyhler gibi geleneksel yani prekapitalist üretim ilişkilerinin oluşturduğu egemen sınıfın gücünü kırmaya çalışan hükümete bir tepki niteliği taşımıştır.

«Gerçekten merkezlerden uzak, ulaştırmadan yoksun, ilkel bir tarım ve hayvancılık ekonomisine dayanan bu bölgelerde, toprak ağaları ve şeyhler mutlak egemenlik kurmuşlardır»([1]).

Bu yüzden Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilânı, hilâfetin tasfiyesi vb. gibi ağa ve şeyhlerin otoritesini azaltacak nitelikteki devrimci uygulamalara karşı eski toplumun özel kalıntılarından gelen bir direnme başlamıştır.

Üzerinde ayrıntılı bilgi bulunmayan ve reislerinin peşinde göçebe kürt aşiretlerinin ayaklanması olarak bilinen «Şeyh Sait İsyanı» bu türden bir olaydır. Hareketin politik bakımdan ideolojik lideri, özellikle II. Abdülhamit döneminde Doğu «Vilâyetleri»nde Ermenilere karşı Kürt aşiretlerinin desteklenmesi ve Birinci Dünya Savaşı sırasında yine Ermeni tehlikesine karşı Kürt aşiretlerinin milis kuvvetleri şeklinde örgütlenmesi sırasında gelişmiş olan «Kürdistan Teali Cemiyeti»nin([2])

([1]) Şevket Süreyya Aydemir İkinci Adam, c. I, s. 294

([2]) 1908'de kurulan «Kürt Teavün Cemiyeti»nin, Osmanlıcılık ülküsüne bağlanmış bir yardım derneği özelliği taşımasına karşılık, Mayıs 1335 (1919) da Seyyit Abdülkadir'in reisliğinde kurulmuş bulunan Kürdistan Teali Cemiyeti, İngiliz desteğiyle bağımsız bir Kürdistan'ın gerçekleştirilmesi amacı gütmüş olan bir kuruluştur. T. Z. Tunaya A.g.y. s. 129-431

1923 öncesi resmen dağılmasından sonra, İstanbul'da kurulan Kürt İstiklâl Komitesinin başkanı Vanlı Seyyit Abdülkadir'dir. İngiliz desteğiyle bir Kürt Cemiyeti kurmak amacında olan bu Komite'nin tasarladığı adı geçen ayaklanmayı yönetense Elazığ vilâyetinin Palo kazasından, Nakşibendi ileri gelenlerinden Şeyh Sait olmuştur.

Hayvan sürüleri sahibi olan Şeyh Sait, Palo'daki yaylaklar koyunları için yetersiz hale gelince, geniş otlakları bulunan Erzurum'un Hınıs kazasına göçmüştür. Kışın sürülerini Güneye, Urfa ve Halep yörelerine aktaran Şeyh Sait, Hınıs'la Halep arasındaki bölgede, özellikle Zaza kürtleri üzerinde etkinliği olan ve (herhalde Güney sınırlarından kaçak koyun ticaretini yürüten) biridir(1).

O zamanki Genç Vilayetinin Ergani Kazasına bağlı Eğil nahiyesinin Piran köyünde, Şeyh Sait'in, hükümetin islam dinine aykırı uygulamalarını öne sürerek başlattığı hareket, çeşitli kürt aşiretlerin katılmasıyla genişlemiş, din propagandasının etkisiyle halktan da destek bulduğu için Elazığ, ayaklananlar tarafından ele geçirilmiş, 14 vilayete yayılarak Diyarbakır önünde bir çarpışma niteliği kazanmıştır(2).

Başlangıçta hükümet tarafından bölgesel bir olay olarak ele alınan bu ayaklanmaya karşı, sadece Doğu ilerinde sıkı yönetimin ilaniyle yetinilmiş ve olayların genişlemesi üzerine «Hiyaneti Vataniye Kanunu»nun

(1) Behçet Cemal Şeyh Sait İsyanı, s. 18-19

(2) Ş. S. Aydemir A.g.y. s. 295-296. Girişilen askerî hareketle ayaklanma 15 Nisan 1925'de bastırılmış ve liderleri teslim olduktan sonra yargılanarak idam edilmişlerdir. B. Cemal A.g.y. s. 110-117

birinci maddesine bir madde eklenmesi yolundaki kanun kabul edilmiştir(1). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası «dini alet ittihaz ederek (alet ederek) milli mevcudiyeti tehlikeye koyanlar lanete şayandır. Bu hareket, vatana ihanettir, (Kâzım Karabekir)» sözleriyle hükümetçe alınan tedbirleri uygun bulmakla birlikte, rejimi korumak üzere olağanüstü tedbirlerin getirilmesine karşı çıkmışlardır.

Öte yandan, «Başvekil» Fethi (Okyar), bu ayaklanmayı «irticai bir isyan» niteliğinde görmüşse de, bunun Doğu İllerine özgü kaldığını kabul ederek sıkı yönetim tedbirlerinin yeterli olacağı görüşünü benimsemiştir. Oysa İsmet Paşa ve yandaşları, Doğu «isyanı»nı geniş bir karşı devrim kalkışımının ancak bir aşaması sayarak rejimi devirmeye yönelmiş ülke çapında bir «fesat» hareketinin yok edilmesi ve devrimi tamamlayacak atılımların yapılabilmesi için gerekli koşulları yaratacak en sert tedbirlere başvurulması görüşünü savunmuştur. Gerçekten, Halk Fırkası Meclis grubunda, görüşleri azınlıkta kalan Fethi Bey'in istifası üzerine Başvekilliğe, 9 Mart 1925 de yeniden İsmet Paşa getirilmiştir.

Program konuşmasında «yalnız olayların bastırılması için değil, bütün ülkede çıkabilecek olaylara karşı en çabuk ve etkin özel tedbirlerin alınacağı»nı bildiren

---

(1) «Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasî gayelere esas veya âlet ittihaz maksadıyla cemiyetler teşkili» ve «şekli devleti tebdil ve tağyir veya emniyeti devleti ihlâl» vatan hainliğidir. (556 No. ve 26 Şubat 1925 tarihli kanun. K. Arıburnu: A.g.y. s. 172)

Başvekil, hemen o gün yeni bir kanun'un görüşülmesini önermiştir(1).

«Son durum ve olağanüstü olaylar» üzerine «ülke içinde güvenlik ve dirliği, huzur ve **sükunu** ve sosyal düzeni bozacak gerici ve ihtilâlci hareket ve kalkışımlar ve bozgunculuklara karşı gereken tedbirleri almak» amacında olan bu Kanun'a göre, «irticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükununu ihlale bais (yolaçan) bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı Hükümet, Reisicumhurun tasdikile resen ve idareten mene mezun» sayılmıştır.

«İşbu ef'al erbabını (bu işleri yapanları) Hükümet, İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir»(2).

Bu kanun Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın tepkisiyle karşılanmış ve «bu belli olay karşısında ulusun doğal hukukunu baskı altına alacak bir uygulama» olarak nitelenmiş ve kabulü halinde, buna dayanılarak, politik kuruluş ve çalışmalarının sınırlanmasına ya da basının baskı altına alınmasına kalkışılabileceği kesin bir dille belirtilmiş ve ayrıca istiklâl savaşı sırasında kurulmuş olan mahkemelerin bir «ıslahat aleti» olamayacağı öne sürülmüştür(3).

Sert eleştirilere rağmen ayaklanmayı bastırmak için «Takriri Sükun (Düzenin Korunması) Kanunu», 4 Mart 1925 de kabul edilmiştir. Bu kanun, 3 Mart 1925 de Başvekilliğe dönmüş olan İsmet Paşa hükümetine ayaklanmalarla ve «bozguncu» unsurlarla başetmek

---

(1) «Takriri Sükûn Kanunu» (İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, s. 126-128)

(2) K. Arıburnu A.g.y. s. 174

(3) K. Arıburnu A.g.y. s. 175

üzere geniş güç sağlamıştır. Sıkıyönetim ilan edilmiş ve rejime karşı ihanet ve her türlü eylemi koğuşturmak üzere yüksek otoriteyle 1920 de kurulmuş olan İstiklâl Mahkemesi yeniden çalışmaya başlamıştır(1).

Bir yandan Doğu ayaklanması bastırılırken diğer yandan Yeni Kanun'un uygulanmasına girişilmiştir. İstanbul'da çıkan Tevhidi Efkâr, Son Telgraf, İstiklâl gazeteleriyle din yayını yapan Sebilürreşat ve bu arada sol eğilimli Aydınlık dergisi(2) kapatılmıştır(3).

Daha Fethi Bey'in başvekilliğinde, bizzat onun tarafından, taşra örgütüyle karşı devrimi destekleyici eylemlerinin gittikçe arttığı yolunda dikkati çekilen muhalefet partisi(4) giderek ayaklanmayla ilgili görülmeye başlanmıştır. Örneğin «Milli Müdafaa Vekili» Recep (Peker) Bey, Meclis Kürsüsünden, «Bu fırkanın (Terakkiperver Fırka) isyan ve tahrikat karşısındaki hakiki vaziyeti henüz belli değildir»(5) sözleriyle irtica olayıyla adı geçen Partinin ilişkisi konusundaki Hükümetin şüphesini açıkça dile getirmiştir.

İstiklâl Mahkemeleri, Terakkiperver Fırka'lıların «irticai» çalışmaları konusunda Hükümeti uyarmışlar, Diyarbakır İstiklâl Mahkemesiyse yargı yetki alanı içindeki parti şubelerinin kapanmasına karar vermiştir. Ayaklanma konusundaki soruşturma dolayısiyle Doğu'da üyelerinin tutuklanmasından sonra, Partinin, İstan-

(1) K. Karpat A.g.y. s. 44

(2) Aralarında Dr. Şefik Hüsnü, Prof. Sadettin Celâl ve Öğretmen Şevket Süreyya'nın da bulunduğu dergi yazarları, çeşitli cezalara çarptırılmış, örneğin, Aydemir 10 yıla mahkûm edilmiştir (Ş. S. Aydemir Suyu Arayan Adam, s. 414).

(3) Ş. S. Aydemir Tek Adam, c. III, s. 228

(4) B. Cemal A.g.y. s. 53

(5) Ş. S. Aydemir A.g.y. s. 229

bul Merkez Şube ve Ankara Merkez binasında aramalar yapılmıştır.

Ayaklanma çabuk bastırılmış, ayaklananlar ve ayaklanmayı destekleyenlere -bazı gazeteler de dahil (1)-çok radikal davranılmıştır. Hükümet, daha sonra, İstiklâl Mahkemesinin, -açık bir kanıt olmadığı halde(2)- ayaklanmayla ilgili gördüğü Terakkiperver Fırka'ya karşı çıkmıştır. Sonunda, irticaı körüklediği gerekçesiyle, Takriri Sükun Kanunu'na dayanılarak 5 Haziran tarihli Vekiller Heyeti Kararıyla bütün ülkede, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapandığı ilan edilmiştir(3).

Terakkiperver Fırka'nın kapatılmasına rağmen, örgütlenmeye başlayan gerici muhalefet, modernleşme yolunda yapılan yenilikleri, özellikle 28 Kasım 1925'de Şapka Kanunu'nun kabulünü vesile ederek tam bir anarşi ortamı yaratmıştır.

Gerçekten Türk Devriminin önderi Mustafa Kemal'in «Türkiye Cumhuriyeti halkı, fikriyle, zihniyetiyle medeni olduğunu ispat ve ızhar etmek (göstermek)

---

(1) Takriri Sükûn Kanunu'nun çıkışından bir gün sonra «Karilere Veda» başlıklı yazısıyla, ülkede söz ve yazı özgürlüğü kalmadığı gerekçesiyle artık politik yazılara «veda» ettiğini belirterek şimşekleri çeken H. C. Yalçın, Muhalefet Partisinin İstanbul Merkez Şubesinin aranması olayını gazetesinde «baskın» olarak haber şeklinde kamu oyuna duyurması vesile edilerek Mahkemece Çorum'da müebbet sürgüne mahkûm edilmiştir. (F. Kandemir A.g.y. 3. s. 98-113)

(2) İsmet İnönü'ye göre de, din anlayışı kurucularının «maksatları haricine çıkmakla» birlikte Terakkiperver Fırka'nın «Doğu isyaniyle doğrudan doğruya bir ilişkisi meydana çıkmamıştır». A. İpekçi A.g.y. s' 25-28

(3) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 614

mecburiyetindedir. Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı, aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir»(1) sözleriyle başlattığı hareket üzerine, «serpuş»un «Türklerle sair medeni ve asri devletler arasında bir alameti farika» olduğu gerekçesiyle Şapka Kanunu tasarısı hazırlanmış ve Bursa Mebusu Nurettin Paşa'nın «Teşkilatı Esasiye Kanunu'na tearuz ettiği (aykırı olduğu)»(2) iddialarına rağmen Kanun kabul edilmiştir.

Zorla şapka giyileceği, kadınların çarşaflarını açacağı yolundaki propaganda sonucunda, 25 Kasım 1925' de Rize'de silahlı bir köylü hareketi olmuş, daha sonra Erzurum'da hocalarla halk yürüyüşe geçmiş, Maraş'ta Camii Kebir'den çıkan kışkırtıcılar «şapka giymeyeceğiz» gerekçesiyle gösteriler yapmışlar, Çerkeşde cami kapılarına beyannameler yapıştırılmıştır.

Genişlemeye başlayan bu hareketler bastırılmış ve kurulan İstiklâl Mahkemeleri tarafından birçok kimse idama mahkûm edilmiştir(3).

Yoğun irtica olaylarından sonra, islamcı çevrenin kontrol altına alındığı bir dönemde, Türk Devrimi'nin temel ideolojisi olan laikliğin gerçekleştirilmesi yolunda önemli adımlar atılmıştır. Lâikliğin gelişmesi ilk olarak, Cumhuriyet Halk Fırkası programında karşılığını bulmuştur. 1923 Genel Seçimine, beyannamesinde, teokratik bir kurum olan halifeliğin islam milletleri arasında en yüksek bir makam olduğunu belirterek girmesine rağmen(4) Fırka'nın, T.B.M.M.'nin ikinci döneminde al-

(1) A.S.D. c. II, s. 210
(2) K. Arıburnu A.g.y. s. 181-183
(3) T. Z. Tunaya İslâmcılık Cereyanı, s. 178
(4) T. Z. Tunaya Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 580-581

dığı önemli kararlar, lâiklik ilkesinin gerçekleşmesine ortam hazırlamıştır. Türkiye'nin gerçek anlamda lâikleşmesi 1928 yılına rastlamıştır. Gerçekten, henüz bazı dinsel ilkeleri içine alan ve 2. maddesinde «Türkiye Devleti'nin dini, islam dinidir» diyen 1924 Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun adı geçen maddesiyle, 26. maddedeki Meclis'in görevleri arasında sayılan «ahkâmı Şeriye'nin tenfizi (yürütülmesi)» kısmının çıkarılmasıyla ve Meclis yeminlerinin lâikleştirilmesiyle 14 Nisan 1928'de lâiklik kanunlaştırılmıştır(1). Malatya Mebusu İsmet (Paşa» ve 121 arkadaşının «tadil teklifi»nde, Kanun'un gerekçesi, ulusal egemenliğin gerçekleşmesini sağlayan en ileri devlet şeklinin lâik ve demokratik Cumhuriyet olduğu ve bu bakımdan lâik devlet ilkesine aykırı «fıkra»ların Anayasa''dan çıkarılması gerektiği şeklinde belirlenmiştir. Gerekçeye göre, din devlet ayrılığı, dinsizliğin desteklenmesi değil, dinin yöneticiler elinde alet olmaktan kurtarılmasıdır(2).

Bununla birlikte, ulusal ve bağımsız bir ekonomi kurmak amacıyla, ekonomik alanda devletin giderek genişleyen etkinlik ve kısıtlamaları, yaklaşan ünlü dünya krizinin sarsıcı belirtileriyle daha da artmış ve bu durumun yarattığı hoşnutsuzluk, yine ideolojik plânda modernleşme ve lâikleşme hareketlerine karşı çıkmak şeklinde beliren politik muhalefete yol açmıştır.

---

(1) 1222 no. ve 14 Nisan 1928 tarihli Kanun. (K. Arıburnu A.g.y. s. 71)

(2) Ç. Özek A.g.y. s. 49

Serbest Cumhuriyet Fırkası

Gerçekten, 1930 'lara kadarki dönemde, endüstrileşmenin ekonomi politikası, alkol, tütün, şeker, tuz ve deniz nakliyatı alanında devlet tekellerinin kurulması, başta ticaret burjuvazisi olmak üzere küçük burjuvazinin durumunu zorlaştırmış, devlet kontrolündeki ekonominin durgunluğu, dünya krizi ve 1928-1929 daki düşük ürün, bu durumu daha da kötüleştirmiştir. Cumhuriyet Halk Partisinin baskı rejimi ve üyelerinden bazılarının durumlarından yararlanarak sağladıkları kişisel çıkarlarsa beliren hoşnutsuzluğu daha da arttırmıştır.

İşte Cumhuriyet döneminin ikinci muhalefet partisi olan, **«Serbest** (liberal) **Cumhuriyet Fırkası»,** bu koşulların bir sonucu olarak doğmuştur. Hükümetin, bir muhalefet rolünü yerine getirecek güvenilir bir partiye ihtiyaç duyduğu genellikle kabul edilmiştir. Bu yüzden bu partinin kurulmasında amaç, birikmiş hoşnutsuzluğu dağıtmak ve hükümet üzerinde, eksiklerini düzeltmek ve ekonomik koşullarla başedebilmek üzere yeni yollar bulmak için kontrol sağlamak olmuştur. Mustafa Kemal'in bu partinin kurulmasında pratik düşünceleri ne olursa olsun, bu örgütün zamanla normal bir politik parti şekline dönüşeceğini ve hükümette bir rol oyna-

yacağını umduğu tahmin edilebilir(1).

Ağrı ayaklanmasının kontrol altına alındığı bir sırada, yıllık tatilini geçirmek üzere İstanbul'a gelmiş olan Paris Büyükelçisi Ali Fethi (Okyar)'yi Yalova'ya çağıran Mustafa Kemal, ondan yeni bir «Fırka» kurmasını istemiştir(2).

Mustafa Kemal'le olan konuşmasını aktaran Fethi Bey'in deyimiyle, bu yeni partinin programının, «Cumhuriyet Halk Fırkasından esaslı bir farkı olmayacaktır». Varılan anlaşmaya göre, iki partinin de yüksek yönetim ve denetimi Mustafa Kemal'in elinde olacaktır. Kendisi Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ayrılmamakla birlikte bu partinin de «mürevvici (yürütücüsü)» olacak, seçimlerde her iki partinin adaylarını da kendisi belirleyecektir. Böylelikle, Mecliste birbirini denetleyecek iki partinin varlığı ve öte yandan da ülkede biraz özgürlük havasının esmesi sağlanacaktır. Bununla birlikte, önceden olduğu gibi anarşiye ve kargaşalığa yer vermemesi için partiler arasında ilkelerde ayrılık olmaması ve ikisinin de tek bir elden yönetilmesi sağlanacaktır. Kısası, yeni Parti, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bir kanadı olacaktır(3).

8 Ağustos 1930 da kamuoyuna duyurulan ve bir sürpriz olarak karşılanan bu olayı, Gazi, «pek tabii telâkki ediyorum. Münakaşanın, muvaffakiyetlerimizi daha iyi tebarüz ettireceğine eminim» sözleriyle yorumlamış, Ali Fethi Bey de «Teşkil edeceğim Fırkanın çeh-

---

(1) K. Karpat A.g.y. s. 64-65

(2) F. Kandemir Serbest Fırka Nasıl Kuruldu, Nasıl Kapatıldı, s. 52

(3) Ahmet Ağaoğlu Serbest Fırka Hatıraları, s. 18

resi tam lâiklik ve samimi Cumhuriyetçiliktir» şeklindeki açıklamasiyle yeni partinin politik ilkelerde iktidar partisiyle uzlaştığını göstermiştir(1).

Mustafa Kemal tarafından parti kurucuları arasında yer alması istenen Kars Mebusu Ağaoğlu Ahmet'in «danışıklı ve fazla sun'i» bulmasına rağmen, Partiye yine Mustafa Kemal'in isteğiyle, yakın arkadaşı Nuri (Conker) Bey ve kızkardeşi Makbule Hanım da girmiş ve Reisicumhur'la Fethi Bey arasında yapıldığı söylenen bir yazışma partinin kuruluş gerekçesi olarak kamuoyuna açıklanmıştır.

Fethi Bey'in Gazi'ye yazdığı mektuba göre «mali ve iktisadi vaziyetimizin geçirmekte olduğu buhran»ın nedeni «mevaddı iptidaiye (ham madde) fiatlarında dünya piyasasında hasıl olan düşkünlük» yanında «hükümetin beş senedenberi takip etmekte olduğu siyaset» tir. «Hükümet, mali kudretimizle gayri mütenasip (uygun düşmeyen) ve bugünkü nesil için gayri müsmir (verimsiz) masraflara girmiş ve bu masrafları temin için halkın tahammülü fevkinde (gücünün üstünde) vergiler koymuş ve dahili sanatlar ve mahsullerimiz hakkiyle himaye ve teşvik edilmemiş olması yüzünden ihracatımıza noksan arız olmuştur. Hükümetçe ihtiyar edilen (yapılan) fedakârlıkların büyük bir kısmı pek ağır faizlere ve diğer kısmı da ecnebi ithalâtına ve dolayısiyle döviz mübayaatına (alımına) sarf edilmiştir.»

Görüldüğü gibi Hükümetin ekonomi politikası çerçevesi içinde endüstriel yatırım ve vergi uygulamalarını eleştiren Fethi Bey'e göre, bu durumun nedeni «ancak

(1) F. Kandemir A.g.y. s. 54-55

Büyük Millet Meclisi'nin bir fırkadan müteşekkil olmasında» aranmalıdır.

Bu mektubu Gazi, «Büyük Mecliste, aynı temele istinad eden yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini Cumhuriyet esaslarından sayarım» şeklinde cevaplayarak yeni bir partinin kurulmasından yana olduğunu belirtmiştir.

Adı da «liberal» anlamında doğrudan doğruya Gazi tarafından konulan(1) ve 12 Ağustos 1930 da Fethi (Okyar) ın liderliğinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programı, liberal anlayışın birkaç genel ilkesinden oluşmuştur. Ama ana politikası, Cumhuriyet Halk Fırkasına muhalefet ve onun ekonomik alandaki başarısızlıklarını eleştirmekten ibaret olmuştur(2).

Bu Fırka Anayasa'daki özgürlük ve dokunulmazlık haklarını ayrım gözetmeksizin herkes için geçerli kılmak ilkesinden (mad. 1) hareket etmekle birlikte genel olarak Halk Fırkası Hükümetinin ekonomik uygulamaları ve özellikle devletçilik politikasına karşı çıkmıştır. Programının 5. maddesiyle; «Parti, vatandaşların refahına mali ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahaleleri»ni kabul etmemiş ve «memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabın zahiri (koruyucusu)» olmayı tasarlamış ve «Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde fertlerin kuvveti gayri kafi (yetersiz) görüldükçe, Devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder,» görüşüyle devletin ekonomik etkinlik alanını sınırlandırmak istemiştir.

---

(1) A. Ağaoğlu A.g.y. s. 20-24
(2) K. Karpat A.g.y. s. 65

Liberal doktrinin kişisel girişkenlik ilkesini savunan bu maddeye uygun olarak Serbest Fırka, vergileri, yurttaşların ekonomik girişkenlik gücünü sarsmayacak ve halkın gücünü aşmayacak şekilde azaltmak (mad. 2), büyük bayındırlık kalkışımları masraflarının yalnız bir kuşağa yüklenmesinden kaçınmak (mad. 3), paranın değerini bir an önce belirlemek için tedbir olarak ülkede iş görmek isteyecek yabancı sermayeye yol açmak (mad. 4), yerli sanatların canlanması ve gelişmesi için Teşviki Sanayi Kanunu'nu eksiksiz uygulamak (mad. 9) amacındadır(1).

Görüldüğü gibi, Liberal bir ekonomi politikasının temel ilkelerini dile getiren muhalefete karşı, bir kaç gün sonra, İsmet Paşa tarafından(2) yapılan bir konuşmada, özellikle programın «şahsi teşebbüsler» bölümü eleştirilerek Cumhuriyet Halk Fırkası'nın «devletçi» olduğu ilk kez ilân edilmiştir(3).

Ülkenin «zengin muhiti» olan İzmir'den örgüt kurmak üzere çağrılar gelmesi üzerine ve İsmet Paşa'nın yukarda adı geçen konuşmasına cevap vermek amacıyla Serbest Fırka lideri, bir İzmir gezisi düzenlemiştir. Muhalefet liderlerinin büyük bir gösteriyle karşılandığı bu gezide, ileri sürüldüğüne göre, Halk Fırkası yöneticilerinin halkı «tahrik» etmeleri yüzünden- Halk Fırkası binası taşlanmış ve iktidar organı Anadolu Gazetesinin önünde aleyhte gösteriler yapılmıştır(4). Giderek gelişen Fırka'nın çeşitli illerde kurulan örgütlerine re-

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 633-634

(2) İsmet İnönü'nün bu konuşmasının Sivas'ta yapıldığı anlaşılmaktadır. (İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, s. 227)

(3) A. Ağaoğlu A.g.y. s. 30-50

(4) A. Ağaoğlu A.g.y. s. 49-56

jim ve devrimlere karşı olan öğelerin sızması önlenememiş ve hareketin kontroldan çıkması(1) ve ikinci bir partinin ciddi olarak ve geniş bir muhalefet kütlesi içinde hızla gelişmeye başlaması üzerine politik kuşkular artmıştır(2).

Serbest Cumhuriyet Fırkasının ciddi gelişmesine sahne olan bu dönemde, söz konusu Fırkanın dışında iki politik kuruluşun daha örgütlendiği görülmüştür. Bunlardan birincisi, 26 Eylül 1930 tarihinde Adana'da eski Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali'nin başkanlığında kurulmuş olan **«Ahali Cumhuriyet Fırkası»**dır(3) «Umumi Reisi» eski bir Müdafaai Hukukçu olan ve Terakkiperver hareketine de yeni bir Fırka kuracağını bildirerek katılmış bulunan bu Parti, «ilk ve son umde»sinin «ahaliyi refaha kavuşturmak» olduğunu ve «bu umdeye vusul (ulaşmak) için herşeyden evvel İdarei Hususiye Teşkilâtına (yerel yönetim örgütüne) ehemmiyet verilerek ahalinin parasının Hükümet merkezince israf edilmesine mümanaat (engel)» olunacağını bildirerek Prens Sabahattin'in öğretisini andıran bir merkezdışıcılık tezi geliştirmiştir(4).

Diğeriyse, 29 Eylül 1930 da Edirne'de mimar Kâzım Tahsin'in kurduğu ve «komünist temayülü» gösterdiğinden faaliyetine müsaade edilmemiş olan **«Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi»**dir. «Esas Nizamnamesi»ne göre «Cumhuriyetçi, milliyetçi, siyasi, iktisadi ve müstakil bir parti» olan adı geçen örgüt, «Türk Amele

(1) F. H. Tökin A.g.y. s. 74
(2) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 630
(3) T.S.D. c. II, s. 85-87
(4) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 636-637

ve Çiftçisini sermayedarlara marşı müdafaa etmek, mütegallibe ve murabahacılar (tefeciler)in ellerinden kurtarmak, Büyük Millet Meclisinde temsil etmek» amacındadır. (mad. 2-3)

Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi «Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin gösterdikleri nurlu yolda adım adım yürümeyi ve inkılâbın emretmiş olduğu bütün yenilikleri, aynen ve tamamen kabul eder. Memleketin menafii (yararına) ve istikbaline engel olabilecek herhangi bir dini taassubu ve memleketin bünyesine muzır (zararlı) bolşevizm ve komünizm gibi teşekkülleri katiyyen red ve telin eder. Müteceddid (yenilikçi) bir partidir. (mad. 4)»(1).

Görüldüğü gibi, işçi ve çiftçilerin haklarını korumak amacında bir sınıf partisi özelliği taşıyan bu kuruluş, işçi sınıfının demokrasiye ağırlığını koyamadığı bir ortamda politik hayatta bir varlık olamamıştır.

Gerçekten, gerek savunduğu liberal ekonomi politikası, gerekse bunun ideolojik karşılığı olan dinsel özgürlükle Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet rejiminin ekonomik ve sosyal uygulamalarına karşı olan sınıfların ihtiyaçlarına en uygun bir kuruluş özelliği kazanmıştır. Bununla birlikte, örgütlediği muhalefetle, ulusal ideolojinin sözcüsü bürokratlara olduğu kadar, varlığını korumak ve gelişmek üzere devletin koruyuculuğuna ihtiyaç duyan ulusal endüstri ve ticaret burjuvazisinin ve henüz pazara açılmamış büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına uygun düşmediği için bu Fırka'nın da ömrü kısa olmuştur(2).

(1) T.S.D. c. II, s. 91-93

(2) İstanbul'da Yarın ve Son Posta gazetelerince desteklenen ve herhangi bir genel veya ara seçimlere girme şansı bula-

Gerçekten İzmir'den Ankara'ya dönüşünden sonra Gümüşhane mebusu yapılan Fethi Bey, bundan sonra, Hükümeti Mecliste, özellikle demiryolu (şimendifer) yapım politikası konusunda eleştirme şansını bulmuştur. Ama iktidarla muhalefet partisi arasındaki gerginlik, hükümet baskısı altında yapılan belediye seçimlerinde en yüksek noktaya ulaşmıştır. Fethi Bey, Meclisteki bir konuşmasında Hükümetin politikasını ve arkadaşlarının «gerici» olarak nitelenmesini sert bir şekilde suçlamıştır(1).

Buna karşılık, Halk Fırkalılar, Fethi Bey'e Mondoros mütarekesini imzalamış olması yüzünden ve Mustafa Kemal aleyhine kişisel tutkuları bulunduğu gerekçesiyle saldırıda bulunmuşlardır. Bu gerginlik, Fethi Bey'in Mustafa Kemal'den parti tartışmalarında tarafsız kalmasını istemesiyle daha da artmıştır(2). Fethi

---

mayan Serbest Fırka, kuruluşundan kısa bir süre sonra yapılan Belediye seçimlerini kazanmış ama seçimin baskı altında yapıldığını ileri süren son soru önergesiyle (istizah takriri) kendini dağıtmasına yol açan ortamı hazırlamıştır (T. Z. Tunaya A.g.y. s. 629-630)

(1) Serbest Fırka'nın etkisiyle Hükümet ekonomik alanda reform vaadinde bulunmuş ve Adliye Vekili yanında İktisat Vekilini de değiştirmiştir. Ancak, Başvekil İsmet Paşa, Fethi Bey'in eleştirilerine karşılık olarak ulusal paranın değerini korumak ve vergi politikasında köklü değişiklikler yapmak konusunda zaten kararlı olduklarını öne sürmekle birlikte, Serbest Fırka liderinin, «İnhisarlarla ceplerini dolduran, milletin faaliyetini inhisarlarla takyid edenler» şeklindeki suçlamasına karşılık ülkede «millî iktisat sistemi»nin uygulandığını belirterek liberal ilkeleri eleştirmiştir. İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, s. 226-237

(2) Bu arada «Gazinin her iki fırkanın başına geçmesi, gelecek seçimde iki tarafın namzetlerini kendisinin tayin etmesi, in-

Bey'in, gördüğü genel destek ve hükümete yönelttiği eleştiriler, Halk Fırkalılar tarafından sadece kendi iktidarları için değil, bizzat rejim için bir tehlike sayılmıştır. Fethi Bey'in gördüğü desteğin temelce gericilerden (mürteciler) geldiğine inanan Halk Fırkalılar(1), sonunda Mustafa Kemal'in Halk Fırkasını korumak üzere tutumunu değiştirmesini istemişlerdir(2). Mustafa Kemal'e muhalefet etmek zorunda bırakıldığından Serbest Fırka liderleri, 17 Kasım 1930 da partilerini dağıtma kararı almışlardır(3).

Serbest Fırka'nın kendini «fesih» yazısında A. Fethi Bey'in gerekçesi, «Büyük Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin teşvik ve tasvibiyle» kurulan Serbest

---

tihabatın bir dereceli ve tamamen serbest olması ve fırkaların kazandıkları rey nispetinde mebus çıkarmaları» şeklinde bir «blok» formülü geliştirilmişse de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın içindeki — İsmet Paşa'nın — «kırklar grubu»nun tepkisiyle karşılandığı için uygulanamamıştır. A. Ağaoğlu A.g.y. s. 67

(1) İsmet İnönü, kendi ifadesine göre, Partinin kapatılmasına «kızmış», «kıyameti koparmış ve Atatürk'e, niçin yapıyorsusunuz, niçin kapıyorlar» demiş olmakla birlikte, Serbest Fırka denemesinde de, önceki deneme gibi, ortaya «tamamiyle irticaın çıktığı» görüşündedir. A. İpekçi İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, s. 28

(2) Daha 9 Eylül 1930 tarihli Cumhuriyet'te, Yunus Nadi'nin imzasıyla çıkan bir mektupta, «Bu meyanda aziz ve ebedi şefimiz olarak bildiğimiz zatı devletlerini, başka ve yeni fırkaların kendilerine mal etmeye çalıştıklarını görerek, öyle dahi olsa biz kendimizi yeddi emanetimize tevdi (bize emanet edilmiş) olunan Cumhuriyetin muhafazası vazifesini kemaliyle ifaya muktedir biliyoruz» sözleriyle Mustafa Kemal'e taraf tutmadığı için «tariz»de bulunulmuştur. A. Ağaoğlu A.g.y.

(3) K. Karpat A.g.y. s. 66-67

Cumhuriyet Fırkasının «atiyen» (gelecekte) Gazi Hazretleriyle siyasi sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır. Bu vaziyette kalacak siyasi bir teşekkülün mevcudiyetini (varlığını) fırka müessisi sıfatiyle muhal (olanaksız) buluyorum» şeklindedir(1).

Kendisini dağıtmış olmakla birlikte, Serbest Fırka da, Terakkiperver Fırka gibi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kişiliğinde, devrimlere karşı olan bir kütleyi harekete geçirerek örgütlemiştir. Yeniliklere karşı, İslâmcı ideolojinin direnme ve saldırıları olarak beliren bu hareketler, Osmanlı İmparatorluğunda «Islahat» uygulamalarına karşı gösterilen tepkinin Cumhuriyet dönemindeki örnekleri olmuştur :

Gerçekten, 22 Aralık 1930 yılında Nakşibendi tarikatından derviş Mehmet ve arkadaşlarının Menemen'de yarattıkları irtica olayı bunların en önemlisidir. Ankara Hükümetini kaldırarak II. Abdülhamit'in oğlu Selim'i Halife ilân edeceğini bildiren Derviş Mehmet'in başlattığı ve kendilerine müdahale eden askeri müfreze kumandanı Kubilay'ın öldürülmesine yol açan olayın amacı, Başvekil İsmet Paşa tarafından, şeriatı kurmak, Türk Devriminin getirdiği politik ve sosyal düzeni yıkmak şeklinde belirlenmiştir.

Yine 1933 yılı başlarında Bursa'da Nakşibendi tarikatından Kozanlı İbrahim ve arkadaşlarının düzenlediği, Arapça ezan talebinde bulunan gösteri, 1935'de Siirt'te Nakşi Şeyhi Halit, sonra da oğlu Abdülkuddus'in mehdilik iddiasiyle giriştiği hareketler ve 1936 Ocağında yine Nakşibendi tarikatından Kayserili Ahmet

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 635

Kalaycı'nın yürütüğü İskilip olayı, genç Türk Devletinin modernleşme hareketlerine karşı dinsel bir görünüş kazanmış olan muhalefetin sert örnekleridir(1).

Bununla birlikte Cumhuriyet rejimi reformcu tutumunu sürdürerek özelikle lâiklik alanında köklü adımlar atmıştır.

Lâiklik, Cumhuriyet Halk Partisinin 1931 deki Kurultay'ın da, «altı ok» arasına girmiştir.

Türkiye'de lâiklik ilkesi, pratikte, dini kamu hizmeti olarak benimseyen Devletin, onu kötü kullanmalardan korumak ve dinsel çevrelerin politik ve sosyal baskısını önlemek amacıyla din işlerini kontrol altında tutması şeklinde belirmiştir(2).

1931 yılında C.H.P. Kurultayında diğer beş ilke yanında partinin ana ilkesi olarak kabul edilen lâiklik, 1935 yılındaki kurultay sonunda ulusal bir ideoloji niteliği kazanmıştır. Böylelikle gerek program, gerekse örgüt yönünden devlet ve partinin kaynaştırılması üzerine(3) 1937 yılında, İsmet İnönü ve 153 arkadaşının getirdiği teklifin 315 sayıyla kanunlaşmasıyla, lâiklik altı temel ilke arasında Anayasa'nın 2. maddesine sokulmuştur(4). Teşkilâtı Esasiye Encümeni Mazbatasında, Anayasa'ya sokulan kuralların, «Türk Devleti'nin şekliyle beraber doğuş tarzının ve kuruluşunda hakim olan ve fiiliyat sahasında şimdiye kadar inkişaf eden umdelerinden» ibaret olduğu belirtilmiş, lâikliğin amacı, dinlerin «vicdanlarda ve mabetlerde kalması, maddi hayat ve

(1) M. Sencer Dinin Türk Toplumuna Etkileri, s. 138
(2) T. Z. Tunaya İslâmcılık Cereyanı, s. 182-183
(3) T. Z. Tunaya Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 570
(4) 3115 Sayılı Kanun K. Arıburnu A.g.y. s. 85

dünya işine karışmaması» şeklinde açıklanmıştır(1).

Diğer beş ilkeyle birlikte bu ilkenin, aykırı davranışlara karşı korunması amacıyla «laikliğin nakızı (çelişiği) olan klerikallik ve inkılâpçılığın nakızı olan irtica lehinde hiçbir faaliyet yapılamıyacaktır» görüşünden hareket edilerek, Anayasa'nın 103. maddesiyle hükmün savsaklanmaması öngörülmüş ve Ceza Kanunu'nun 146. maddesiyle de aykırı davranışlar önlenmek istenmiştir.

Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti, laik bir özellik kazanmışsa da, ideolojik tepkisi «irtica» olarak beliren sınıfsal koşulları değiştiremediği, tersine ağırlaştırdığı için gerçekte laik temeller üzerine oturmamıştır. Başka bir deyimle, kır ve kent kesiminde izlediği ekonomi politikasiyle büyük burjuvaziyi geliştirerek, dinsel ideolojinin kaynağı olan küçük üreticilik veya küçük burjuvazinin durumunu giderek kötüleştirmiş ve bu politika günümüze kadar süregeldiği için Cumhuriyet tarihi aynı zamanda bir karşı devrimler tarihi olmuştur.

(1) Ç. Özek A.g.y. s. 52-53

Milliyetçilik

Egemenlik haklarını ulus dışı bir kaynaktan alan saltanat ve hilafetin kaldırılmasıyla gerçekleşen ulusal egemenliğin ideolojisi olarak, «Cumhuriyetçilik» ve «Laiklik» ilkelerinin de temelinde yatan milliyetçilik, yeni Türk Devletinin en temel ilkelerinden biridir.

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğunun diğer bağımlı uluslarına oranla Türk halkı üzerinde milliyetçiliğin etkileri daha geç görülmüştür. Osmanlı yöneticileri Türk milliyetçiliğinden çok İmparatorluğa bağımlı bütün unsurları kapsayıcı kozmopolit bir kavram olan «Osmanlılığa» bağlanmıştır. Gerçi İttihat ve Terakki Partisi, Osmanlılık ülküsüne bağlılığın zayıflamasına yol açmışsa da bu ülküyü bütünüyle bırakamamıştır. Bundan başka, İttihat ve Terakki tarafından anlaşıldığı şekilde Türk milliyetçiliği Pan-Turanist bir özellik de taşımıştır.(1).

İmparatorluğun Birinci Dünya Savaşından yenilmiş olarak çıkmasından sonra «İstiklâl Savaşı», Türk'lerin büyük bir çoğunlukta olduğu kendi öz yurtlarını kurtararak Osmanlılık ülküsünün politik temellerini ortadan kaldırmış ve milliyetçilik dönemini açmıştır. Başka bir deyimle, İmparatorluğun çöküş ve yıkılış nedenlerini

(1) S. Kili Kemalism, s. 81

Osmanlılık politikası gütmesine bağlayarak ve ulusal ideolojiyi benimseyerek «Milli Misak» sınırları içindeki yurdu kurtarmak amacında olan asker-sivil aydınların öncülüğünde kazanılan bağımsızlık savaşı, ulusal burjuvazi ile birlikte milliyetçiliği hareket noktası olarak belirlemiştir.

Gerçekten, 20 Mart 1923'de Konya gençleri ile yaptığı bir konuşmada Mustafa Kemal, milliyetçilik ülküsünün geç doğmasından ötürü Türk ulusunun uğradığı zararları şu şekilde açıklamıştır:

«Biz milliyet fikirlerini tatbikte çok gecikmiş ve çok tekasül (savsaklama) göstermiş bir milletiz. Bunun zararlarını fazla faaliyetle telafiye çalışmalıyız. Bilirsiniz ki, milliyet nazariyesini, milliyet mefkuresini (ülküsünü) inhilale (çökertmeye) sai olan (çalışan) nazariyatın (doktrinlerin) dünya üzerinde kabiliyeti tatbikiyesi (uygulanma olanağı) bulunamamıştır. Çünkü tarih, vukuat, hadisat ve müşahedat (gözlemler) hep insanlar ve milletler arasında, hep milliyetin hakim olduğunu göstermiştir ve milliyet prensibi aleyhindeki büyük mikyasta fiili tecrübelere rağmen yine milliyet hissinin öldürülemediği ve yine kuvvetle yaşadığı görülmektedir.

Bahusus (özellikle) bizim milletimiz, milliyetinden tegafül edişinin (habersiz oluşunun) çok acı cezalarını gördü. Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki akvamı muhtelife (çeşitli uluslar) hep milli akidelere sarılarak, milliyet mefkuresinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı bir millet olduğumuzu, sopa ile içlerinden koğulunca anladık. Kuvvetimizin zaafa uğradığı anda bizi tahkir, tezlil ettiler (aşağı ve hor gördüler). Anladık ki kaba-

hatimiz kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak evvela bizim kendi benliğimize ve milliyetimize bu hürmeti hissen ve fikren, fiilen bütün efal ve harekatımızla (iş ve davranışlarımızla) gösterelim; bilelim ki milli benliğini bulmayan milletler başka milletlerin şikarı (avı)dır»([1]).

Görüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğunun yenilgi ve çöküşünü Türk ulusunun kendi bilincine varamamış olmasına bağlayan Mustafa Kemal, ulus ideolojisini Türk toplumunun temel ideolojisi saymıştır.

Bununla birlikte Türk milliyetçiliği, Turancılık anlamında bir politik ülkü olmadığı gibi, ırkçı ve diğer ulusların varlığını tanımayan bir ilke değildir.

Öte yandan Türk milliyetçiliği, İslam milliyetçiliğini tanımamış olmak bakımından laik bir milliyetçiliktir([2]).

Milliyetçiliğin en belirgin, en temel özelliği antiemperyalist niteliği olmuştur. Daha doğru bir deyimle milliyetçilik ideolojisinin doğuş kaynağı Türk ulusunun varlığını hedef alan emperyalizme karşı bütün bir ulusça yürütülen kurtuluş ve bağımsızlık mücadelesidir.

Gerçekten, yine Mustafa Kemal'in 5 Şubat 1923'de yaptığı bir konuşmada belirttiği gibi, «düşmanlarımız Osmanlı devletini yıkarak unsuru asli (temel unsur) olan Türk milletini de imha etmek istiyorlardı. Halbuki Türk milleti yeni bir iman ve kati bir azmi milli ile yeni bir devlet kurmuştur. Bu devletin istinat ettiği esaslar **istiklali tam** (tam bağımsızlık) ve **bilakaydüşart haki-**

([1]) A.S.D. c. II s. 142-143
([2]) S. Kili A.g.y. s. 82-83

miyeti milliye (ulusun kayıtsız şartsız egemenliği)nden ibarettir»(1).

Anlaşılacağı gibi, milliyetçiliği ulusun varlık temeli ve bağımsızlık dayanağı sayan Mustafa Kemal'e göre «istiklâl ve hürriyetin hakiki mahiyetini, şamil (kuşatıcı) manasını, yüksek kıymetini, vicdanında idrak etmiş milletler için esasi ve hayati prensip», «istiklâl ve hürriyetlerini her ne pahasına ve her ne mukabilinde olursa olsun, ihlal ve takyide (bozma ve sınırlandırmaya) asla müsamaha etmemek, istiklâl ve hürriyetlerini bütün manasıyle masun bulundurmaktır»(2).

Milliyetçiliği bir «milletin istiklâli tam»ı olarak kabul eden bu anlayış, şüphesiz ki, diğer ulusların bağımsızlık hakkını tanıyarak ona saygı göstermiş, dünyanın ezilen uluslarının kurtuluş hareketlerini sempatiyle karşılamıştır(3).

Mustafa Kemal'in ifadesiyle «Medeniyeti hazıra i beşeriyetin (bugünkü uygarlığın) münasebatı beynel düvelde (devletler arası ilişkilerde) ortaya attığı ve ulvi, necib (yüce, soylu) âmal ve efkârın (amaç ve fikirlerin) bir zübdesi (özü) demek olan **her milletin kendi mukadderatına kendisinin hakim olması hakkını** biz yeryüzünde yaşayan milletlerin cümlesi için tanıyoruz»(4). İşte her sınıfın katıldığı «Milli Mücadele»nin sonucu olarak bir ulusun bir bütün olarak varlığını sürdürmek hakkının bilinci olarak anlaşılan bu milliyetçilik, halkçılık ideolojisinin de hareket noktası olmuştur.

---

(1) A.S.D. c. II, s. 92
(2) E. Z. Karal Atatürk'ten Düşünceler, s. 6-7
(3) S. Kili A.g.y. s. 83
(4) E. Z. Karal A.g.y. s. 3

Halkçılık

Gerek Cumhuriyet Hükümetinin, gerekse onun dayanağı olan (Cumhuriyet) Halk Fırkası'nın ana ilkelerinden biri de halkçılıktır.

Halkçılığın, bir program olarak doğuşunda, aynı zamanda, emperyalizmin etkisiyle ekonomik bakımından çökmüş, yerli ve ulusal bir ticaret ve endüstri burjuvazisi geliştirememiş olan Türkiye'de sınıflaşmanın olmadığı ve halkın bir bütün olarak ezilip sömürüldüğü görüşü büyük bir rol oynamıştır.

Mustafa Kemal, daha 1920'lerde «bizim milletimiz heyeti umumiyesiyle mağdur ve mazlumdur» sözleriyle, her sınıfı temsil eden, her sınıfın çıkarlarını gözeten bir politik ve ekonomik rejimin temel ideolojisi olarak «halkçılık» programını haber vermiştir.

Gerçekten, Devrim'in doktrin ve uygulamalarının belirlenmesinde başlıca rolü oynayan Mustafa Kemal'e göre, «memaliki sairede (diğer ülkelerde) fırkalar beheмahal iktisadi maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasi bir fırkaya mukabil diğer bir sınıfın menfaatini muhafaza maksadıyla bir fırka teşekkül eder. Bu pek tabiidir.

Güya bizim memleketimizde de ayrı sunuf (sınıflar) varmış gibi teessüs eden siyasi fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malumdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir. Bir defa halkımızı gözden geçirelim. Biliyorsunuz ki memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde memleketimizin ekseriyeti azimesi (büyük çoğunluğu) çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri varidi hatır olur (akla gelir). Bizde büyük araziye kaç kişi maliktir? Bu arazinin miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki memleketimizin vüsatına (genişliğine) nazaran hiç kimse büyük araziye malik değildir. Binaenaleyh bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır. Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccaran gelir. Bittabii bunların menfaatlerini, hal ve atilerini (geleceklerini) temin ve muhafaza mecburiyetindeyiz. Çiftçilerin karşısında olduğunu farz ettiğimiz büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde bir çok milyonerlerin, hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız. Sonra amele gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalathane vesaire gibi müessesat çok mahduttur. Mevcut amelelerimizin mevcudu yirmi bini geçmez. Halbuki memleketi teali eylemek (yükseltmek) için çok fabrikalara muhtacız. Bunun için de amele lâzımdır. Binaenaleyh tarlada çalışan çiftçilerden farklı olmayan ameleyi de himaye ve siyanet etmek (korumak) icab eder. Bundan sonra münevveran (aydınlar) ve ulema denilen zevat gelir. Bu münevveran ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi?

İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Binaenaleyh mesaliki muhtelife (çeşitli meslekler) erbabının menafii (çıkarları) yekdiğerine memzue (uygun) olduğundan, onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve heyeti umumiyesi **halktan** ibarettir. (7 Şubat 1923)»(1).

Görüldüğü gibi, bu anlayışla Mustafa Kemal, Türkiye'de birbiriyle çatışkın ayrı sosyal sınıfların varlığını tanımayarak kuracağı siyasal partinin bir sınıf partisi değil bir **halk partisi** olacağını bildirmektedir.

Başka vesilelerle de Mustafa Kemal «Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sunuf (sınıflar) halinde değil bilakis mevcudiyetleri ve muhassalai mesaisi (çalışma ürünleri) yekdiğerine lâzım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada samilerin (dinleyicilerim) çiftçilerdir, sanatkârlardır, tüccarlardır ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir,» (2) veya «halbuki bizim fırkamız böyle mahdut bir nazar takib eden bir teşekkül değildir. Bilakis her sınıf halkın menfaatlerini müsavi bir surette, bir diğerini mutazarrır etmeden temin etmeği istihdaf eden (amaç güden) bir teşekküldür. Bunu tavrı hareketimiz ispat etmektedir. Bundan sonra da böyle olacaktır. Diğer memleketlerde bu teşekkülün bir müşabihini (benzerini) aramaya lüzum yoktur,»(3) sözleriyle Mustafa Kemal Cumhuriyet Türkiyesinin temellerini atan siyasal partinin sosyal ideolojisini belirlemiştir.

---

(1) A.S.D. c. II s. 77-98
(2) A.S.D. c. II s. 112
(3) A.S.D. c. II s. 264

Devletçilik

Daha Milli Mücadele döneminde Mustaaf Kemal, fırsat düştükçe köklü sosyo-ekonomik değişikliklerin yapılması gereğine değinmiştir:

Örneğin, Şubat 1921'deki, «öyle bir iktisat devri lâzımdır ki, artık milletimiz insanca yaşamasını bilsin, insanca yaşamanın neye mütevakkıf (bağlı) olduğunu öğrensin ve o esbaba tevessül etsin (o işlere kalkışsın)» (1) sözleri yeni bir ekonomi döneminin habercisi olmuştur.

Bu konuda devrimci kadro arasında daha başlangıçtan beri bir uzlaşma olmuşsa da, yapılacak değişikliğin politikası üzerinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır

Örneğin Kasım 1920'de, Teşkilâtı Esasiye Kanunu görüşmeleri sırasında, adı geçen Kanun'un ön projesinde Encümen'ce yapılan değişikliklerden sonra, giriş bölümü oya sunulurken, metindeki «Türkiye halkını emperyalizm ve kapitalizm tahakküm (egemenlik) ve zulmünden (baskısından) kurtarmak» amacı tartışmaya yol açmıştır. Karesi mebusu Hasan Basri (Çantay)'ın «Emperyalizm ve kapitalizmin zulmünden kur-

(1) E. Z. Karal A.g.y. s. 99

tararak diyor. Maksat harici emperyalizm ve kapitalizm midir, **yoksa dahili de** bunun içinde (münderiç) midir?» şeklindeki sorusuna karşılık, İsmail Suphi (Soysallıoğlu) «Biz alelıtlâk (genel olarak) emperyalizm aleyhindeyiz. Emperyalizm nereden gelirse gelsin, kendimiz emperyalist değiliz ve emperyalistlerin aleti de olamayız. Kapitalizm meselesine gelince, **kapitalizm zulmü** nerede cari olursa olsun **aleyhindeyiz.** (Doğru sesleri)» (1).

Bu durum, bilindiği gibi, Kurtuluş Savaşı yıllarında, Meclis'te antiemperyalist olduğu kadar antikapitalist bir görüşün de benimsendiğini göstermektedir.

Bununla birlikte, önceden açıklandığı şekilde, «milli mücadele» önderleri, kesin bir antiemperyalist tutum içinde oldukları halde, hareketin eşrafla işbirliği içinde yürütülmesinden ötürü, -açıkça karşı çıkmasalar da- antikapitalist veya sosyalist bir eğilim göstermemişlerdir.

Gerçekten, T.B.M.M. Reisi Mustafa Kemal imzasıyla Meclis'e verilen Anayasa önergesinin «maksat ve meslek (doktrin)» bölümünde, T.B.M.M. Hükümetinin, «hayat ve istiklâlini kurtarmayı yegane maksadı ve gaye (biricik amaç ve ülküsü) bildiği **halkı, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden tahlis ederek (kurtararak)** gayesine vasıl olacağı» inancı belirtilmişse de (mad. 2), 3. madde'de «milletin hayat ve istiklâline suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanlar»dan(2) söz edilerek, kapitalizme karşı savaş,

(1) K. Arıburnu A.g.y. s. 27
(2) K. Arıburnu A.g.y. s. 13

Batı kapitalizmiyle, yani emperyalizmle savaş anlamında kullanılmıştır.

Yine Meclis'teki bir konuşmasında (1 Aralık 1921) Mustafa Kemal'in, «Biz, istiklâlimizi emin bulundurabilmek için heyeti umumiyemizce, heyeti milliyemizce (toptan ve ulusca) bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyeti milliyece mücahedeyi (savaşı) caiz gören bir mesleği takip eden insanlarız,»([1]) sözlerinden, kapitalizmle mücadelenin dışa yönelik olduğu, Batılı ülkelere karşı antiemperyalist mücadelenin **politik** bağımsızlık, antikapitalist mücadelenin de **ekonomik** bağımsızlık amacı güttüğü sonucu çıkmaktadır.

Örneğin, Mart 1922'deki bir açıklamasında yine Mustafa Kemal «Tanzimatın açtığı serbest ticaret devri, Avrupa rekabetine karşı kendisini müdafaa edemeyen iktisadiyatımızı bir de iktisadi kapitülasyon zincirleriyle bağladı. Teşkilat ve ferdi kıymet noktai nazarlarından (açılarından), iktisat sahasında bizden çok kuvvetli olanlar memleketimizde, bir de fazla olarak, imtiyazlı mevkide bulunuyorlardı. Bütün şuabatı iktisadiyemize (ekonomi kollarımıza) bu sayede hakimi mutlak (mutlak egemen) olmuşlardı» diyerek([2]) antiemperyalist savaşı yalnız politik alanda değil, ekonomik planda da öngördüğünü ve antikapitalist mücadeleyi ülke içinde değil, Batı kapitalizmine karşı verilecek bir savaş olarak anladığını açıkça göstermiştir.

Gerçekten Mustafa Kemal'in genel olarak Sovyetler Birliğindeki yorumlanış ve uygulanış biçimiyle değer-

---

([1]) A.S.D. c. I s. 196
([2]) E. Z. Karal A.g.y. s. 98

lendirdiği sosyalizm konusundaki tutumu, bu rejimin antiemperyalist karakteri yüzünden olumlu olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti gibi emperyalizme karşı bir politika izleyen Sovyetler Birliğini ortak düşman karşısında doğal bir «müttefik» saymıştır.

Örneğin 14 Ağustos 1920 tarihli Meclis konuşmasında, «cümlenizin malumudur ki harbi umuminin (Birinci Dünya Savaşı'nın) son senelerinde Rusya dahilinde infilâk eden inkılâp, insanların ekseriyeti mutlakasını (mutlak çoğunluğunu) teşkil eden fakir halk içinde bilhassa bu halkın en çok mihnet ve meşakka (güçlük ve sıkıntı) ve ızdıraba maruz kalmış olan amele sınıfı içinde eskiden beri mevcut olan sosyalistlik makasidi hakikiyesini ve gayatını (gerçek amaçlarını ve ülküsünü) ilan etti. Bu, umum beşeriyetin (bütün insanlığın) emperyalist ve kapitalist idarelerin tahakküm ve tegallübü zalimanesinden (baskı ve zorbalığından) kurtarılmasını hedef ittihaz etti (aldı).

İslamiyetin en âli (yüksek) kaide (kural) ve kanunlarını ihtiva eden bolşevizmin, bizim dahi mevcudiyetimize (varlığımıza) kast etmiş olan müşterek düşman aleyhinde bugün ihraz etmiş bulunduğu (kazanmış olduğu) zafer bizim için de şayanı teşekkür (teşekküre değer) bir neticedir» (1).

Bolşevizmin ilkelerini «âli (yüksek)» saymakla birlikte bunların Türkiye'ye uygulanabilirlik ve elverişliliği konusunda Mustafa Kemal'in görüşü, başlangıcından bu yana açıktır:

«Bolşevizm, millet içinde mağdur olan (ezilen) bir sınıf halkı nazarı mütâlâaya (göz önüne) alır. Bizim

(1) A.S.D. c. I s. 95

milletimiz ise heyeti umumiyesiyle (bütünüyle) mağdur ve mazlumdur. Bu itibarla dahi, bizim milletimiz, beşeriyeti tahlise (kurtarmaya) müteşebbis olan (kalkışan) kuvvetler tarafından himayeye (korunmaya) şayeste (değer)dir»(1).

Burada Mustafa Kemal'in, emperyalizme karşı verilen ulusal kurtuluş savaşı döneminde, Rusya'nın desteğini isterken, dışta emperyalizme olduğu kadar içte kapitalizme karşı mücadeleyi öngören Bolşevizmin sınıf savaşı ilkesinin, halkı bir bütün olarak ezilen sınıfsız ülke olarak ele aldığı Türkiye için geçerli olamayacağını belirttiği görülmektedir. Türkiye halkının sınıfsız bir bütün olduğu görüşüdür ki Cumhuriyet Hükümeti ve Cumhuriyet Halk Partisinin temel ilkelerinden biri olan Halkçılık ilkesiyle formüllendirilmiştir.

Gerçekten yine adı geçen konuşmada Mustafa Kemal uygulanacak politik ve ekonomik rejimin dayanağı olan halkçılık programını, Bolşevik ilkeler açısından değerlendirerek aralarındaki benzerlik ve farklılıkları şöyle temellendirmiştir :

«Bizim noktai nazarlarımız (görüş açılarımız), bizim prensiplerimiz cümlece (herkesce) malumdur ki Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. Bizim itikadımıza (inancımıza) göre milletimizin temini hayat (hayatını sağlama) ve tealisi (yükselmesi) kendi kabiliyeti hazmiyesiyle (benimseme yeteneğiyle) mütenasip olan (uygun düşen) noktai nazarlar (görüş açıları)dır.

(1) A.S.D. c. I s. 101

Fakat esas itibarıyle tetkik olunursa bizim noktai nazarlarımız -ki halkçılıktır- kuvvetin, kudretin, hakimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Elbette böyle bir prensip Bolşevik prensipleriyle tearuz etmez (çatışmaz). Vakıa bize milliyetçi derler. Fakat biz öyle milliyetperveranız (milliyetçileriz) ki bizimle teşriki mesai eden (işbirliği yapan) bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz (saygı duyar ve hak tanırız). Bahusus biz İslâm olduğumuz için İslâmiyet noktai nazarından bizim ümmetçiliğimiz vardır ki, milliyetperverliğin çizmiş olduğu daireyi mahdudayı (sınırlı çerçeveyi) namütenahi (sonsuz) bir sahaya nakleder ve bu itibarla da bu noktai nazardan bizim istikametimiz (doğrultumuz) de Bolşevik istikameti görülebilir» (1).

Gerçekten, Kurtuluş savaşı başarıldıktan sonra Mustafa Kemal, 1920 tarihinde Bursa'da bir yabancı gazeteciye yaptığı açıklamada, «şurasını unutmamalı ki bu tarzı idare (T.B.M.M. Hükümeti), bir Bolşevik sistemi değildir. Çünkü biz ne bolşevikiz, ne de komünist, ne biri, ne diğeri olamayız,» diyerek bu konudaki tutumunu açıkça belirlemiştir (2).

Bu yüzdendir ki Kurtuluş Savaşı başarıldıktan sonra devrimci kadronun antiemperyalist tutumu devam etmiş ama antikapitalist ifadelerin söylev ve demeçlerde artık kullanılmadığı görülmüş ve devrim hükümeti dikkatini daha çok iç politika konularında yoğunlaşmıştır.

Bununla birlikte ekonomik kalkınma konusundaki

(1) A.S.D. c. I s. 101
(2) A.S.D. c. III s. 51

ilgisini sürdüren Mustafa Kemal, örneğin 16 Ocak 1923 tarihinde İzmir'de İstanbul gazeteleri temsilcilerine yaptığı bir konuşmada «Yeni Türkiye devleti temellerini süngü ile değil, süngünün dahi istinat ettiği (dayandığı) iktisadiyatla (ekonomiyle) kuracaktır. Yeni Türkiye Devleti cihangir (savaşcı) bir devlet olmayacaktır. Fakat Yeni Türkiye devleti bir devleti iktisadiye (ekonomi devleti) olacaktır.»(1) sözleriyle Yeni Türkiye Cumhuriyetinin ekonomiye tanıdığı ağırlığı belirtmiştir.

Yine 17 Şubat 1923'de İzmir İktisat Kongresini açış konuşmasında; «Bence halk devri, iktisat devri mefhumuyla (kavramıyla) ifade edilir» ilkesiyle ekonomik konulara verdiği önemi gösteren Mustafa Kemal'e göre; tarih, ulusların yükselme ve çöküş nedenlerini ararken birçok politik, askeri ve sosyal nedenler bulmakta ve saymaktadır. Şüphesiz bütün bu nedenler sosyal olaylar üzerinde etkilidir. Ama bir ulusun doğrudan doğruya hayatıyla, yükselme ve çöküşüyle ilişkili olan, ulusun ekonomisidir. Tarihin gösterdiği bu gerçek, bizim ulusal hayat ve ulusal tarihimiz için de tam anlamıyla geçerlidir. Gerçekten Türk tarihi araştırılırsa bütün yükselme ve çöküş nedenlerinin bir ekonomi sorunundan başka bir şey olmadığı anlaşılır. Tarihimizi dolduran bunca başarılar, zaferler ve yenilgiler, çözülme ve felaketlerin hepsi, oldukları dönemdeki ekonomik durumumuzla ilgilidirler(2).

Toplumların tarihini ekonomik değişme sürecine bağlayan Mustafa Kemal, yine aynı konuşmada, Osmanlı İmparatorluğunun çöküş nedenlerinden birinin de ekonominin ihmali olduğunu belirtmiştir:

---

(1) A.S.D. c. II s. 56-57
(2) A.S.D. c. II s. 100

«Kılıçla fetih yapanlar, sapanla fetih yapanlara yenilmek ve bunun sonunda yerlerini bırakmak zorundadırlar. İşte Osmanlı saltanatı da böyle olmuştur. Bulgarlar, Sırplar, Macarlar, Romenler sapanlarına yapışmışlar, varlıklarını korumuşlar, güçlenmişler. Bizim ulusumuz da böyle fatihlerin arkasında serserilik etmiş ve kendi ana yurdunda çalışmamış olmasından ötürü bugün onlara yenilmiştir.

Kılıç kullanan kol yorulur, ama sapan kullanan kol geçtikçe daha çok güçlenir»([1]).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ekonomik bakımdan güçlü bir devlet olmak için endüstrileşmek gerektiğine inanılmıştır. Bu nedenle, Türk hükümeti endüstriel yatırımlardan en yüksek ekonomik sonuçları alarak ekonomik kalkınmayı sağlamak için özel girişkenlik ve devletçilik sistemleri arasında bir seçim yapmak, yani yeni endüstrilerin kurucu, sahip, sermayeci ve yürütücüsünün devlet mi yoksa geniş ölçüde veya bütünüyle özel girişkenlik mi olacağı konusunda bir karar vermek zorunda kalmıştır([2]).

İşte böylelikle öncelik ve ağırlık tanınan ekonomik kalkınmanın politikası başlangıçta, daha çok özel girişkenlik doğrultusunda belirlenmiş ve Cumhuriyetin ilk yıllarında endüstriel gelişme liberal bir ekonomi politikasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır([3]).

Gerçekten hükümetin, ekonomi politikası ve endüstrileşme konusunda izleyeceği yol, 17 Şubat-4 Mart

---

([1]) A.S.D. c. II s. 102-103
([2]) S. Kili A.g.y. s. 96
([3]) N. Serin Türkiye'nin Sanayileşmesi, s. 102

1923 tarihinde İzmir'de toplanmış olan ve bütün Türkiye'nin tarım, endüstri, ticaret ve işçi sınıfları arasından seçilmiş 1535 temsilcinin katıldığı İktisat Kongresi tarafından saptanmıştır. Oy birliğiyle kabul edilen «Ekonomik Antlaşma (Misakı Milli) Temelleri»ne göre, devletin görevi, özel sermayenin uğraşılarının sona erdiği yerde başlayacaktır.

Kongre'de özel sermaye uğraşıları, ekonomik sistemin temeli olarak kabul edilmekle birlikte, devletin ekonomik etkinliğini geliştirmesine olanak sağlayacak belirtiler de görülmüştür.

Bununla birlikte, amacı kendi kazancını arttırmak olan özel sermayenin, yapacağı yatırımlarla ulusal ekonomik kazancı da arttıracağı görüşüyle Kongre'de ekonominin geniş ölçüde özel girişkenliğe dayandırılması ilkesi kabul edilmiştir.

Bu ilkenin doğal bir sonucu olarak aynı Kongre'de özel girişkenliği özendirecek bir takım tedbirlerin alınmasına karar verilmiştir. Buna göre, ulusal endüstriyi geliştirmek için bir kanun hazırlanacak ve gümrük kanunu değiştirilecektir. Bundan başka, endüstriel kuruluşlar için, deniz ve kara ulaştırmasında kolaylıklar sağlanacak, iş adamlarına ucuz, kuruluş ve işletme kredileri verilecek, teknik eğitimin düzeyi yükseltilecek, endüstri için gerekli teknik elemanların hızla yetiştirilmesi sağlanacaktır.

Bu amaçla, önce 1913 tarihli «Sanayii Teşvik Kanu»nun, 1924'de değiştirilmiş şekli de, ihtiyacı karşılamadığı için-1927'den 1941'e kadar yürürlükte kalan- yeni bir «Teşviki Sanayi Kanunu» hazırlanmıştır.

Bu Kanun'a göre, a) Hükümet, endüstriel kuruluşlar için gerekli toprağı, belli koşullar altında parasız verecek, b) Kuruluşlar için gerekli bütün donatım, araç ve gereçler gümrük resminden bağışık olacak ve demir yollarında ucuz tarifeyle taşınacak, tekel konusu maddeler ucuz satılacak, c) Endüstriel kuruluşlara ilk yıl yapım değerinin % 10'u oranında prim ve belli bölgelerin ihtiyacını sağlayan kuruluşlara o bölgeler için 25 yıllık ayrıcalık verilecek, d) Hükümet ve diğer kamu kuruluşları, yerli yapınları, yabancı ülkelerden gelenlerden % 10 pahalı da olsa tercih edeceklerdir.

Öte yandan, iş adamlarını örgütlemek, özel sermayeyi canlandırmak ve finanse etmek için 1924 yılında İş Bankası, yine özel kuruluşları tamamlamak amacıyla devlet endüstrisini kurmak, finanse etmek ve yönetmek üzere 1925 yılında Sanayi ve Maadin (Madenler) Bankası kurulmuştur(1).

Ayrıca, Lozan Antlaşmasının, gümrük resimlerinin arttırılmasını engelleyen hükmü 1929'da kalktığından, önceden hazırlanmış olan (1499 no.lu) Gümrük Tarife Kanunu'nun 1 Ekim 1929'da yürürlüğe girmesiyle ulusal endüstrinin korunmasına çalışılmıştır(2).

Bununla birlikte, adı geçen dönemin ekonomi politikasının sonucu kısaca özetlendiğinde, ekonomik kalkınmayı, özel girişkenliğin özendirilmesi ve desteklenmesiyle sağlama kalkışımları başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Özel girişkenliğin belli başlı başarısızlık nedenle-

---

(1) N. Serin A.g.y. s. 102-106
H. Derin Türkiye'de Devletçilik, s. 80-83

(2) İ. Hüsrev Rakamlarla Türkiye'de Sanayi, c. II s. 40

rine gelince, en başta olanı, büyük projeleri, iç kaynakları ve endüstriel kuruluşları finanse edecek mali potansiyelin bulunmayışıdır(1). Gerçekten, ekonomik kuruluşların ana öğesi olan ulusal sermaye, Türkiye'de bütün «teşvik» ve korumalara rağmen çok zayıftır(2). Bu koşullar altında, büyük projelerin başarılması devletin işe karışmasını gerektirmiştir.

Öte yandan özel sermaye, kaçınılmaz bir şekilde kısa dönemli ve kârlı yatırım alanlarına kayma eğilimi göstermiştir.

Bundan başka, Cumhuriyetin ilk yıllarında ilkel ticaret ve küçük sanatlar düzeyinde olan yerli özel girişkenlik, büyük kuruluşların gerektirdiği teknik ve yönetim yeteneğine ve geleneğine sahip olmadığından geniş organizasyon ve iş idaresi bilgisi ve görgüsüne ihtiyaç gösteren endüstriel yatırımlar alanında başarılı olamamıştır.

Gerçekten, geleneksel olarak ve zamanla da kapitülasyonların varlığı yüzünden ticari ve endüstriel işleri azınlıklara bırakmış olmaları veya yabancılara bırakmak zorunda kalmaları(3) yüzünden «tecrübesiz» ulusal özel girişkenlik, Cumhuriyetten sonra kavuştuğu, özgür gelişme ve korunma ortamı içinde büyük endüstriel sermaye kalkışımlarını başaracak gücü gösteremiştir» (4).

Bütün bunlara, iş adamlarının kendilerine yabancı gelen alanlarda iş görmekten kaçınmaları da eklenince, gerekli yetenek, görgü ve sermayenin bulunabileceği

---

(1) N. Serin A.g.y. s. 106
(2) İ. Hüsrev A.g.y. c. III s. 21
(3) S. Kili A.g.y. s. 97
(4) İ. Hüsrev A.g.y. s. 21

devlet dalının, endüstri kuruluşları meydana getirme girişimini üzerine alması gerekmiştir.

İşte özel sermaye sisteminden beklenen amacın elde edilememesi ve bu arada 1929-1930 «Buhran»ının meydana getirdiği yıkıcı etkiler yüzünden, 1930 yılından başlayarak devletin ekonomik hayata karışması giderek artmıştır:

Gerçekten bir yandan ekonomik kalkınmayı hızlandırmak için, barajlar, santraller ve ağır endüstrinin kurulması, toprak sulama ve iyileştirme projelerinin gerçekleştirilmesi gereği ve kazanç sağlamayan kamu hizmet kuruluşlarının ancak devlet tarafından meydana getirilmesi zorunluluğu, bir yandan da finansman, işletme ve yatırım kolaylıkları yüzünden devlet ekonomik kuruluşlarının yararları(1) yeni bir ekonomi politikasını zorunlu kılmıştır.

İşte «devletçilik» Mustafa Kemal ve Kemalistler tarafından Türk hükümetinin yeni ekonomi politikası olarak benimsenmiş ve endüstriel kalkınmanın liberal ekonomi politikasıyla gerçekleştirilmesi görüşü bir yana bırakılmıştır(2).

Daha 1 Mart 1928 tarihinde, «İktisadiyat devleti, devlet de iktisadiyatı tamamlar. Yüksek gayemiz, iktisadi devlet idaresini hızla meydana getirmek için çareler, vasıtalar aramaktır» sözleriyle bu politikayı haber veren İsmet Paşa (3), 1930 yılında Fethi (Okyar) Bey'i cevaplarken açıkça «Biz devletçiyiz» diyerek söz konusu sistemi «devletçilik» olarak adlandırmıştır(4).

---

(1) N. Serin A.g.y. s. 107-108
(2) S. Kili A.g.y. s. 97
(3) Ş. S. Aydemir İkinci Adam, c. I s. 334
(4) M. E. Bozkurt, Atatürk İhtilâli, s. 319

Öte yandan Mustafa Kemal, İzmir'de «Fırka» kongresinde yaptığı bir konuşmada «Fırkamızın takip ettiği (izlediği) program, bir istikametten (bakımdan) tamamiyle demokratik, halkçı bir program olmakla beraber, iktisadi noktai nazardan (açıdan) devletçidir. Halkımız tab'an (tabiatca) devletçidir ki her türlü ihtiyacı devletten taleb etmek için kendisinde bir hak görüyor. Bu itibarla milletimiz tabayii ile fırkamızın programında tamamiyle bir mutabakat (uygunluk) vardır. Bu istikametten yürüyeceğiz ve muvaffak olacağımızda şüphe yoktur,»(1) şeklindeki açıklamasıyla «devletçiliği» bir ekonomi politikası olarak formüllendirmiştir.

Böylelikle sosyo-ekonomik düzenin devletçi bir politikayla değişeceği kanısının benimsenmesi üzerine Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Üçüncü Kongresinde **«devletçilik»**, Parti programına sokulmuş(2) ve 5 Şubat 1937 tarih ve 3115 No.lu kanunla yapılan değişiklik sonunda Anayasada da yer almıştır(3).

Gerçekten, 17 Mayıs 1931'de yapılan ve partiye ilk olarak açık ve kapsamlı bir doktrin ve eylem programı kazandıran bu Kongre, devletçiliği adı geçen doktrinin altı temel ilkesinden biri saymıştır(4).

Parti programındaki ifadesiyle, devletçilik, «milli ekonomimizi bir bütün olarak kısa zamanda geliştirmek yoluyla milletimizin yaşama şartlarını dünyanın bugünkü gereklerine uygun ve üstün bir seviyeye ulaştırmak

---

(1) A.S.D. c. II s. 262
(2) S. Kili A.g.y. s. 98
(3) H. Derin A.g.y. s. 7
(4) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 970

amacından doğmuştur (mad. 7).» İşte «Devlet bu amaçlara ulaşmak ve milli ekonomide kamu menfaatlerini ve hizmetlerini ve milli savunmayı sağlamak üzere, doğrudan doğruya kendi tarafından yapılmasını gerekli gördüğü teşebbüsleri kurduğu ve kuracağı teşekküllerle üzerine almak görevindedir. Bu işler, büyük maden işletmeleri, büyük enerji santrallerinin ve ağır endüstrinin kurulması, savunma endüstrisi, bayındırlık işleri gibi büyük teşebbüslerle, kamu hizmetlerini ilgilendiren ulaştırma ve P.T.T. gibi teşebbüslerden ibarettir (mad. 8).» Bu maddede belirtilenler dışında kalan her türlü ekonomi işlerinin «özel teşebbüsler» eliyle kurulması, Devletin bunları teşvik ve koruması ilke olarak belirlenmiştir.

Devletçilik adını taşıyan bu ekonomi politikasının dayandığı doktriner temellere gelince, Mustafa Kemal'ın deyimiyle yeni program, şu şekilde belirlenmiştir:

«Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi 19. asırdan beri sosyalizm nazariyelerinin (kuramlarının) ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur:

Fertlerin hususi teşebbüslerini ve şahsi faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçları(nı) ve çok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline almak.

Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi Libe-

ralizm'den başka bir sistemdir»(1).

«İkinci Adam» İsmet Paşa da «iktisatta devletçilik»i, «asırların ihmalini (yüzyıllarca süren savsaklamaları) telafi edecek (giderecek), haksız tahripleri imar edecek (onaracak), yeni zamanın çetin şartlarına mukavemet edecek (dayanacak), sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için» benimsenmiş ve «inkişaf (gelişmek) için ve yeni düzeni kurmak için de feyizli ve müsbet (verimli ve olumlu) bir yol» olarak tanımlamıştır.

İşte, bu dönemde, kemalistler tarafından anlaşıldığı şekilde devletçilik politikasının teorik temellere oturtulması amacıyla, 1930'da çıkmaya başlayan «Kadro» dergisi çevresinde bir ideolojik hareket yaratılmıştır.

Türkiye'nin henüz durmayan bir «İnkılâp (devrim)» içinde bulunduğu ve devrimin gerçeğinden çıkarılan ve süreci içinde biçimlenen ve doktrinleşen ilkeleri kendine bilinç edinecek bir **kadro** tarafından ideolojisinin yaratılması gerektiği görüşünden yola çıkan Kadro hareketi, devletçiliği, yeni bir doktrin, yeni bir ideoloji olarak sunmak çabasındadır(2).

Gerçekten, bu görüşe göre, 18. yüzyılın sonlarında başlayan Endüstri Devrimiyle birlikte Batı ülkelerinde görülen ekonomik gelişme, hammadde kaynağı ve mamul madde pazarı sağlamak amacıyla uluslararası bir rekabete ve bu da aynı gelişmeyi göstermeyen ulusların sömürgeleşmesine yol açmıştır. Böylelikle dünya bir yanda endüstriel ülkeler, diğer yanda sömürge ve yarı sömürge ülkeler olmak üzere iki kampa ayrılmıştır.

İşte bu etkiyle, ilkel, ama ulusal üretim mekaniz-

---

(1) (Ocak 1936) E. Z. Karal A.g.y. s. 101-102

(2) Ş. S. Aydemir : İnkılâp ve Kadro, s. 7-8

ması parçalanan ve endüstri ülkelerinin ekonomik baskısı altına giren Osmanlı Türkiye'si bu yarı sömürgelerden biri olmuştur.

Bununla birlikte, bu devrimle, kapitalizm, bir yandan kendi yapısı içinde proleteryayı doğurarak sınıf mücadelesi şeklinde, öte yandan dünyayı metropoller ve sömürge veya yarı sömürgeler halinde ikiye bölerek «ulusal kurtuluş savaşları» şeklinde kendi çöküşüne yol açacak evrensel çelişkiler yaratmıştır.

Bu bakımdan Türk Devrimi, ne bir takım tesadüfi olayların ne de nedenleri yalnız kendi sınırları ve kendi istemiyle koşullu olan bir durumun sonucudur. Bunun, tarihsel kökenleri bakımından uluslararası, gelişme doğrultuları bakımından evrensel bir niteliği vardır.

Ama kapitalizmin kanunsallıklarının ekonomik bakımdan bağımlı ülkelerde ancak olumsuz yansımaları vardır. Bağımlı ülkeler bütün emeğinin ürününü, yarattığı bütün fazla değerleri tüm olarak bağlı olduğu ülkelere kaptırır. Bağımlı ülkelerde ulusal sermaye birikimi yoktur. Ulusal sermayenin doğmadığı yarı feodal bir Asya düzeninde, endüstriel ülkelerdeki anlamıyla sınıflardan, sermaye hareketlerinden ve modern sosyalizmden söz edilemez. Çünkü bu olayların öğeleri bu ortamda oluşmamıştır. Ekonomik bakımdan bağımlı bir ülkede, din reformu, yönetim reformunun yanında devrimin objektif konusu, politik ve ekonomik yönden bağlı olunan ülkelere karşı ayaklanmaktır.

Bu ayaklanmanın amacı, hem sömürgeliği, hem sömürgeciliği kabul etmeyen, hem ulus içinde, hem uluslar arasında ekonomik bağımlılık çelişkilerini tanımayan bir düzen olacaktır.

İşte Türkiye gibi, Ulusal Kurtuluş Savaşlarına giren

veya girmeye aday olan ülkelerde, büyük üretim araçları gelişmediği için, kendi ölçüsünde, kendi endüstrisini kurarak modern üretim araçlarına sahip olmak zaten ulusal bağımsızlık savaşının, politik zaferden sonra gerçekleşmesi olanaklı olan objektif amacıdır.

Ancak şu da var ki, bu yeni gelişme süreci çağdaş kapitalizm gibi, içinden karşıtlıklar doğurucu klasik bir gelişme süreci olamaz.

«Çünkü içinde yaşadığımız devrin milli ve beynelmilel (uluslararası) bütün şartları, milli kurtuluş cidaline (savaşına) giren veya girmeye namzet olan memleketlerde, yeni tekniğin daha ilk adımdan itibaren, cemiyetin ileri menfaatlerini kül halinde (bütün olarak) ifade eden kurucu, işletici ve bütün fazla kıymetleri cemiyetin namına benimseyici yeni bir tip **iktisat devletinin** bilvasıta (dolaysız) ve plânlı bir müdahalesini zaruri kılmaktadır.

Bu şerait (koşullar) altında, ne sınıfın, ne de bugünkü sanayi memleketlerini akibeti meçhul (sonu bilinmeyen) katastroflara (kargaşalıklara) mahkum kılan sınıf harbinin esasen unsurlarını bulamayacağı ve bu unsurların esasen doğamayacağı aşikârdır (açıktır)»(1).

Gerçekten, görüldüğü gibi, 1923-1929 arasında geçirilen deneme ve dünya krizi kemalistleri Liberal ekonominin sakıncalarına karşı uyarmıştır(2).

Başka bir deyimle, dünya ekonomi krizi Türkiye'deki Liberal ekonomi denemesini «silip süpürmüştür.» (3) Bu durum karşısında Kemalistlere göre, «sanayi ül-

(1) Ş. S. Aydemir İnkılâp ve Kadro, s. 47-55
(2) Y. Sertel Türkiye'de İlerici Akımlar, s. 29
(3) Ş. S. Aydemir Suyu Arayan Adam, s. 501

kelerinde sınıf kavgalarını, sanayisiz memleketlerde sömürge esaretini doğuran nizam (düzen) da gene liberal kapitalizm olmuştur. Bu tezatlar (çelişmeler) şimdi artık meyvesini vermektedir.»(1) Kısası koşullar, liberalizmin revizyonunu gerektirmektedir. İşte liberalizmin o sıralardaki çıkmazından, emperyalizme karşı güçlenmek ve kapitalizmin krizlerine düşmeden hızla kalkınmak isteyen Türkiye'nin kendine özgü bir kalkınma kuramı doğmuştur.

Büyük dünya krizi sıralarında «İnkılâp büyüklerinin izlediği politika, liberalizme ve komünizme karşı bir doktrin olarak iktisadi devletçilik» şeklinde nitelendirilmiştir:

Gerçekten, bu anlayışa göre, liberalizm gerçekte, belirli bir «aracılar» sınıfı lehine bütün halk tabakalarının sömürülmesinden başka bir sonuç sağlamamaktadır. Bundan başka, Avrupanın büyük endüstri ülkeleri liberalizmin ürünü olmakla birlikte, artık bu sistem «her şeyi noksan olan bir memleketi yeniden ihyaya (kalkındırmaya) muvaffak olamaz.» Ayrıca, gümrük korumaları, iş ve işçi kanunları vb. gibi tebdirler (önlemler) yüzünden zaten tam bir liberalizmin söz konusu olmadığı, üstelik büyük krizlere yol açtığı bir dönemde, onu klasik şekliyle anlamak ve uygulamak olanaksızdır. Faşist rejimlerde görülen «himayeci liberalizm» de, yapıcı olmadığı için Türkiye koşullarına uygun değildir. Liberalizmin, kapitalistlerin egemenliği olmasına karşılık, komünizm de proleteryanın egemenliği demektir.

---

(1) Ş. S. Aydemir A.g.y. s. 473

O halde ülkenin kendisine özgü bir doktrini olmalıdır ki bu, **«iktisadi devletçilik»**tir.

Bu, ne bütün her şeyi bireyde ve onun serbest (özgür) çalışmasında gören bir doktrin, ne de bireye hiçbir değer vermeyen ve onun serbest çalışma ve tasarrufta bulunma (kullanım) hakkını tanımayan bir sistemdir(1).

Anlaşılacağı gibi, devletçilik doktrininin temeli olan ana nitelikler şunlardır :

Kemalist devletçilik, her şeyden önce bir savunma ekonomisidir. Bu, ulusal bağımsızlığın ancak ekonomik bağımsızlıkla sağlanacağı ilkesinden hareket eden ve bu nedenle bir yandan ekonomiyi emperyalizme karşı korumak, bir yandan da ulusal sınırları emperyalist saldırıya karşı savunmak amacına yönelmiş olan bir ekonomidir. Başka bir deyimle, politik bağımsızlığın temeli olan ekonomik bağımsızlığı savunma aracıdır.

Bu doktrinin ikinci özelliğiyse, birincisine bağlı olarak bizzat ulusal kaynaklara ve güçlere dayanarak kalkınmaktır. Ulusal sınırlar içinde fedakârlıklarla, ulusal tasarrufların arttırılıp yerli kaynakların işletilmesiyle kalkınmak, kısaca kendine yeterli bir ekonomi kurmak bu doktrinin ana ilkelerinden biri olmuştur.

Devletçiliğin üçüncü niteliği, liberalizmi reddetmesi, devletin ekonomik etkinliği ve kontrolu altında olan bir karma ekonomi sistemi olmasıdır.

Bununla birlikte, liberalizm, «bırakınız yapsınlar» formülüyle dile getirilen klasik şekliyle anlaşılmış olduğu için, devletin ekonomik alandaki çalışmalarının ve kontrolunun ve ulusal ekonomiyi emperyalizme karşı

---

(1) Ahmet Hamdi Başar : İktisadî Devletçilik, c. I. s. 43-47

korumak üzere aldığı tedbirlerin aslında yine ulusal özel girişkenliğin korunması amacı taşıdığı düşünülmemiştir. Başka türlü dendiğinde devletçilik dış ticaretin kontrol ve kısıtlanmasıyla ulusal pazarın korunması anlamında antiemperyalist bir özellik taşımakla birlikte, iç pazara karşı antikapitalist bir politika izlememiş, tersine bir yandan ulusal ekonominin ihtiyaç gösterdiği alt yapı kuruluş ve hizmetlerini sağlarken, bir yandan da gümrük duvarlarıyla ulusal ekonomiyi mutlak anlamda koruyarak özel girişkenliğin öncel koşullarını hazırlamıştır.

Öte yandan, emperyalizme karşı verilen ulusal mücadele döneminde yaratılan sınıfsız toplum ideolojisinin sonucu olarak devletçilik, aynı zamanda dolaysız ve dolaylı kontrol ve müdahalelerle kalkınmada sınıf çatışkınlıklarını önlemek aracı olarak düşünülmüş ve böylece Batı ülkelerinde zaten 19. yüzyılın ikinci yarısından bu yana klâsik kapitalizmin kazanmış olduğu özellik, yeni bir doktrin olarak sunulmuştur(1).

Bununla birlikte devletçilik politikası faşist bir rejim yaratmamıştır. Kapitalizmin emperyalizm aşamasına varması ve tekelci grupların kurulması sonunda, devletin (özel girişkenlik, kartel ve bankalar gibi) bir küçük grubun vasıtası haline gelmesi demek olan faşizm, henüz kapitalist gelişme yolunda olan ve çokluk-

(1) Ekonomik hayata devletin müdahalesini en aza indirmiş olan klâsik liberalizm, toplumda derin sınıf ayrılıkları ve sert sınıf çatışkanlıklarına yol açmış olduğu için, 19. yy. ın ikinci yarısından sonra devletin, liberal doktrinin bazı temel ilkelerini ortadan kaldırarak ekonomik alana girmesi ve sosyal devlet ideolojisi ve uygulamasıyla sınıf çatışkanlığını azaltmasıyla kapitalist ülkeler varlığını sürdürebilmişlerdir.

la ulusal burjuvaziye dayanan bir ekonomiyle emperyalist aşamadan çok uzak olan Türkiye'de elverişli koşullar bulamamıştır.

Ama yöneticiler tarafından açıkça belirtilmiş olduğu gibi bu, özel mülkiyet ve girişkenliğe karşı saygılı olan sistem, sosyalist bir sistem de değildir. Bazı kimselerce sosyalizmin bir türü olarak sunulmakla birlikte(1) bu rejim, objektif ve sübjektif koşulları bakımından sosyalizme elverişli olmayan bir ortamda kurulmuş bir tür devlet kapitalizmi olmuştur.

Kısaca özetlemek gerekirse, 1929 yılından 1945'lere kadar uygulanan devletçilik politikası belli bir anlamda, kapitalist üretim biçimine geçmiş Batı ülkelerinde 16-18. yüzyıllar arasında izlenen merkantilist ekonomi sistemine benzetilebilir. Devletin ulusal ekonomiyi gümrük tedbirleriyle koruyarak döviz tasarruflarıyla servet birikimini sağlamak ve ekonomik hayatı sıkıca kurallayarak, özel girişkenliğin gelişmesi için elverişli koşulları hazırlamak amacında olduğu bu rejim, liberalizmi doğuran kapitalist devrimin hareket noktası ve ilk birikim aşaması olmuştur. İşte Türkiye'deki devletçilik de ulusal ekonomiyi çeşitli yollardan korurken yerli burjuvazinin güçlenerek iktidarı ele geçirmesine varacak şekilde, özel girişkenliğin gelişmesini hızlandırıcı objektif koşulları hazırlayan bir aşama özelliği göstermiştir.

---

(1) Örneğin W. Yale'e göre (The Near East) «bu devletçilik sistemi 17. ve 18. yüzyıl Avrupa merkantilizminin modern bir şekli olan devlet sosyalizmidir.» (S. Kili A.g.y. s. 97)

İnkılâpçılık (Devrimcilik)

Bu ilke, diğer bütün ilkelerin zorunlu bir sonucu olarak belirmiştir. Başka bir deyimle diğer ilkelerle varılmak istenen amaca ulaşma yolunu ifade eder. Saltanat ve Hilâfet yerine ulusal egemenliğin kurulması anlamında Cumhuriyetçilik ve laiklik, ulusal egemenliğin sağlanması ve korunması olarak milliyetçilik ve ulusun bir bütün olarak devletin desteğiyle çağdaş uygarlık düzeyine ulaşması şeklinde Halkçılık ve Devletçilik ancak reformcu bir anlayışla gerçekleşebilecektir. Kısası, «İnkılâpçılık», geleneksel toplumun yapı ve kurumlarında yapılan ve yapılacak değişikliklerle yeni bir toplum kurmanın ve sürdürmenin gereğini ve yöntemini dile getirir.

Bu ilkeye verilen anlam çözümlendiğinde, «inkılâpçılık»ın herşeyden önce 1920 devriminden doğan ilkelerin korunması, ikinci olarak, yapılmış olan reformlarla ülkenin gelişmesine engel olan kurumların yerine çağdaş kurumların geçmesi, üçüncü olarak Türkiye'yi tam anlamıyle modernleştirmek için yeni reformların yapılması ve dördüncü olarak da Türk devletinin çağdaş karakterini korumak için sürekli olarak gereken reformcu tedbirlerin alınması ve uygulanması demek olduğu görülmektedir(1).

---

(1) S. Kili A.g.y. s. 108-109

Oluşma ve gelişme süreci içinde kazandıkları anlamla ele alınmış olan bu temel ilkeler, CHP'nin 1947 yılındaki VII. Kurultay'ında kabul edilen programda «Kemalizm» şeklinde ifadesini bulmuştur: «Partinin daima sadık kaldığı» «Kemalizm yolu» nun temel özellikleri şunlardır:

a) **Cumhuriyetçilik**: «Cumhuriyetin, milli egemenlik ülküsünü en iyi, en sağlam şekilde temsil eden ve uygulayan devlet şekli olduğu» inancıdır (mad. 4).

b) **Milliyetçilik**: «Türk milletini dil, kültür, ülkü ve tarih birliği ile ortak ruh sevgisi taşımak gibi tabii ve ruhi bağlarla birbirine bağlı yurttaşların kurduğu sosyal ve siyasal bir bütün olarak kabul» etmektir (mad. 5).

c) **Halkçılık**: «Partiyi adlandıran bir vasıf» olarak «hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate (topluluğa) üstünlük tanımamak» ve «millet bütünlüğü, halkı meydana getiren çeşitli gruplar»dan oluştuğuna göre, «bunların karşılıklı faydalarını memleket yüksek menfaatleri (çıkarları) esasına göre, ahenkleştirmeye (uyumlulaştırmaya) çalışmaktır» (mad. 6).

d) **Devletçilik**: Devletin, «milli ekonomimizi bir bütün olarak kısa zamanda geliştirmek» (mad. 7) amacına ulaşmak ve milli ekonomide kamu menfaatlerini ve hizmetlerini ve milli savunmayı sağlamak üzere doğrudan doğruya kendi tarafından yapılmasını gerekli gördüğü teşebbüsleri üzerine alması» ve «bunun dışında kalan her türlü ekonomi işlerini kuracak özel teşebbüs-

leri teşvik etmesi, koruması ve bunlara gerekli yardımlarda bulunmasıdır» (mad. 8-9).

e) **Laiklik**: «Din fikirlerinin devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutulması» ve «her türlü taarruzdan (saldırıdan) ve müdahaleden masun (korunaklı)» olmasıdır (mad. 15).

f) **Devrimcilik**: «Memleketimizde geri kalmış hayat düzeninin tasfiyesi ve yerine ileri medeniyet kurumlarının konması»dır (mad. 16) ([1]).

([1]) Türkiye'de Siyasî Dernekler (T.S.D.), s. 44-48

Devletçiliğin Sonuçları

Türkiye'de ekonomi politikası olarak devletçilik uygulamaları, özel girişkenliğin gelişmesini önlemek şöyle dursun, tersine dolaysız ve dolaylı yollarla desteklenmesi şeklinde belirmiştir

Bu sistem içinde yapılan ilk uygulama, hemen hepsi **yabancıların** elinde bulunan kamu hizmet kuruşlarının ve bazı endüstri ve maden işletmelerinin, karşılığı ödenerek millileştirilmesi ve kamulaştırılması olmuş, sonra da özel sermayenin kuramadığı kilit endüstrileri yaratma çabalarına girişilmiştir.

Bu dönemde devlet kuruluşlarını işletmek ve özel endüstriel kuruluşlara sermayesiyle katılmak üzere **Sümerbank,** maden kuruluşlarını işletmek ve elektrik enerjisi sağlayacak kuruluşlar meydana getirmek üzere **Etibank** ve sermayesinin bütünü devletin olan «İktisadi Devlet Teşekkülleri» kurulmuştur.

Yine bu dönemde, özel kuruluşlara ait endüstrinin devletin ekonomik etkinliği ve ağır sermaye vergileriyle sınırlandırıldığı düşünülebilirse de, gerçekte, bunlar, «Sanayii Teşvik Kanunu»nun kaldırıldığı 1941 yılına kadar devletten yardım görmüş, bir yandan devletin giriştiği alt yapı tesis ve hizmetlerinden yararlanmış, **devlet rekabetinin söz konusu olduğu alanlarda bile,** dev-

let sektöründe üretim maliyetinin yüksekliğine bağlı olarak satış fiatlarının da yüksek oluşu ve bu sektörün ithalata karşı korunmuş olması yüzünden önemli kazançlar sağlamıştır(1). Bunun sonucu olarak henüz yetersiz de olsa özel endüstri de gelişmiş ve 1933-1941 yılları arasında işletmecilik ve sermaye bakımından bir yoğunlaşmaya sahne olmuştur(2).

Yardım ve koruma tedbirlerine rağmen yeterli bir gelişme göstermeyen endüstri burjuvazisine karşılık, bu dönemde özellikle ticaret burjuvazisinin önemli bir etkinlik kazandığı görülmüştür. Gerçekten, devlet eliyle demiryollarının, şoselerin yapılması, kara, deniz ulaştırma araçlarının artması, iç pazarın, dolayısıyle iç ticaretin gelişmesine yardımcı olmuş, kasabalarda ve taşra kentlerinde hem üretici hem de tüccar durumunda olan eşraf veya aracı tüccar, bazan da tefecilik yapan kent ve kasaba zenginleri gelişmiştir.

Öte yandan, genel olarak ticaretin, özellikle de dış ticaretin aşağı yukarı bütünüyle özel kişilere bırakılarak devletin sadece denetim görevini üstlenmiş olması(3), ticaret sermayesinin giderek büyüme ve güçlenmesine yol açmış ve bu süreç savaş yıllarında en yüksek noktasına varmıştır.

Tarım kesimine gelince, endüstrileşmeye ağırlık tanınan bu dönemde, devletçe tarıma önemli bir yatırım yapılmamış olmakla birlikte, kır kesiminde yürürlükte olan mülkiyet ilişkileri korunmuş ve pekiştirilmiştir.

---

(1) N. Serin A.g.y. s. 111-114
(2) Y. Sertel A.g.y. s. 44-45
(3) K. Karpat A.g.y. s. 89

Gerçekten, devletçilik uygulamaları içinde 1929'da kurulan ve ürünün alım satımını ayarlayan Toprak Mahsulleri Ofisi ve 1932'de çıkarılan, devlete kendi belirlediği fiyatlarla ve Ziraat Bankası kanalıyla buğdayı satın almak yetkisi veren 2056 No.lu kanun aracılığıyla çiftçilere, fiyat desteklemeleri ve Ziraat Bankası ve Kooperatifler kanalıyla kredi verilmesi şeklinde yardım yapılmışsa da(1) tarımda köklü dönüşümlere yol açacak yatırımlar olmamıştır.

Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde hızla gelişen büyük toprak sahiplerinin özel mülkiyet ve tasarruf hakları, -II. Meşrutiyetten bu yana hızlanan sürecin tamamlanmasıyla- hukuksal bir temele dayandırılmış ve böylelikle mülkiyet ilişkilerinin garantisi sağlanmıştır.

Ayrıca tarım alanında devletçe yapılan yardımlardan geniş ölçüde yararlanan geleneksel büyük toprak-sahipleri, çiftlik beyleri, eşraf, -köylünün borçlandırılarak mülksüzleştirilmesinin de katkısıyla- giderek gelişmiş ve böylelikle kır kesiminde belirgin bir sınıfsal yapı oluşmuştur(2).

Gerçekten, 1945'lerdeki verilere göre, Türkiye'de şu türlü bir toprak dağılım tablosu belirmiştir. Yüz ölçümü 5.000 dönümün üzerinde olan ve sayısı 418 olan işletmeler, toplam işletmelerin % 0,01'ini, büyüklüğü 5.00-5.000 dönüm arasında olan 5764 işletme % 0,23'ünü, 500 dönümden küçük 2.493.000 işletmeyse % 99,75'ini meydana getirmektedir(3). Bu duruma göre,

---

(1) Y. Sertel A.g.y. s. 52
(2) Y. Sertel A.g.y. s. 48-49
(3) K. Karpat A.g.y. s. 99

tarım topraklarının geniş bir kısmı büyük işletmelerin kontrolu altına girmiş, geri kalanlarsa parçalanarak geçimlik ekonominin çerçevesini aşamayan küçük işletmeler tarafından paylaşılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri, devletçilik politikasının niteliğini değiştirerek sert ve kısıtlayıcı bir şekilde uygulanmaya başlamasına ve bu durum, özel girişkenliğin giderek bu politikaya karşı tepki göstermesine yol açmıştır.

Endüstri alanında savaşın etkisi, bir yandan İkinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'nın uygulanmasını önlerken, bir yandan da dış ticaretin tıkanması yüzünden makina ve donatımın, ham ve yarı mamullerin ithalini çok güçleştirmiş ve yatırım düzeyini çok düşürmüştür(1).

Gerçekten, bu dönemde, devlet kesiminde, ithal edilemeyen bazı tüketim maddeleri ve stratejik ham madde üretimi artmış olmakla birlikte, genel olarak endüstri canlanmamış, özel kesime gelince, yine savaş yıllarının talebiyle dokuma vb. kolunda bir gelişme görülmüşse de genellikle, sermayenin kısa bir sürede yüksek kârlar getiren ticarete yönelmesi ve savaş koşullarında endüstriye yatırım yapmayı riskli görmesi yüzünden bu kesimde de endüstri gelişmemiştir(2).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin sınıfsal yapısında görülen en belirgin değişiklik ticaret burjuvazisinin olağanüstü gelişmesidir.

Gerçekten savaşın yarattığı ortam, bir yandan enflasyona, bir yandan da bir takım spekülatörlerin ve savaş zenginlerinin belirmesine yol açmıştır.

---

(1) N. Serin A.g.y. s. 113
(2) Y. Sertel A.g.y. s. 61

Ordunun normalin üstünde bir büyüklüğe ulaşması, bir yandan üretim güçlerinin azalmasına yol açarken, öte yandan tüketim maddelerinin üretimini düşürmüş ve buna ek olarak ordu ihtiyaçlarından ötürü yurt içinde mal dağıtımının aksaması ve ürünün kötülüğü, bazı tüketim maddelerinde kıtlık yaratmıştır. Bu durum, bir takım istifçilerin, spekülatörlerin belirmesi ve böylece ellerinde büyük servetler biriken «harp zenginleri»nin doğmasıyla sonuçlanmıştır.

Öte yandan savaş yıllarında ticarete konan bazı kısıntılar da bir takım zenginlerin meydana gelmesinde rol oynamıştır. Ticaret Bakanlığı tarafından ihraç malları fiyatlarının kontrolu ve % 10 oranında vergilendirilmesi, ithalât birlikleri yoluyla ithal mallarının izine bağlanması şeklinde ihracat ve ithalatın kontrol altına alınması vb. bir yandan görevli bazı devlet memurlarının rüşvet karşılığı bazı tüccarları koruyarak zenginleşmeleri, bir yandan da ticaret burjuvazisinin bir kesiminin bu yoldan ayrıcalı bir durum kazanarak büyük servetler kazanmalarına yol açmıştır.

Bundan başka, bu spekülâtif kazançların vergilendirilmemiş olması, örneğin 1944'de vergi yükümlülerinin % 41'ini meydana getirdikleri halde tüm verginin ancak % 13,80'ini ödemiş olmaları, kârların birikimine fırsat hazırlamıştır.

Bu durumun sonucu, özel ellerde büyük servetlerin birikmesi, zengin ticaret kurumlarının sayısının artması ve bunun birliğinde gelen ekonomik kriz ve hayat pahalılığının yarattığı hoşnutsuzluk sonunda Hükümetin işe müdahalesi olmuştur.

Gerçekten, 1 Kasım 1941 tarihinde Reisicumhur İsmet İnönü, Büyük Millet Meclisi'nin altıncı seçim

döneminin üçüncü toplantı yılını açış konuşmasında, «yurttaşlarımızca harbin en çok hissedilen tarafı hayat pahalılığı olmuştur» gerçeğinden hareketle «ihtikârcının cemiyet bünyesine yaptığı fenalığı bütün yurttaşlarımızın bilmeleri ve bu gibileri süzgeçten geçirmek için şuurlu (bilinçli) bir şekilde yardım etmeleri lâzımdır» yargısına varmıştır. Bu nedenle bir tedbir olarak- İnönü'ye göre,- «hükümet, ihtikârla mücadeleye esas olan fiyat tesbiti muamelelerinde aracıya, tüccara emeğinin, bilgisinin ve sermayesinin karşılığı olan hakkı vermektedir. Fakat bu hakkın hududu, fevkalâde hallerin yarattığı **bulanık hava ile değil,** milli gelirden bu zümreye düşecek hissenin normal ölçüsüyle tayin edilmelidir ve öyle tayin edilmektedir»(1).

Bu sözleriyle, vurgunculuk, karaborsa ve diğer spekülatif yollarla sağlanan gelirleri kontrol altına almak ve vergilendirmek üzere hükümetin kararlı olduğunu açıklayan Cumhurbaşkanı, bir yıl sonra 1 Kasım 1942'de yine Meclis açış konuşmasında çok daha sert bir tutumla fırsatçı ticaret burjuvazisine açıkça karşı çıkmıştır.

«Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belâsı, bugün vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor.» «Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakçı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan

---

(1) Kadri Kemal Top Millî Şef'in Söylev, Demeç ve Mesajları, s. 101-102

birkaç politikacı büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar. Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr (besbelli) olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır»(1).

İşte bir yandan halkın şikâyetlerini önlemek, bir yandan da bütçe açığını kapatmak için baş vurulan bu yol, Varlık Vergisi Kanunu'yla büyük servetlerin vergilendirilmesi şeklinde belirmiştir(2).

Savaş yıllarının çeşitli zorlukları, karşısında kabul edilen Varlık Vergisi (11 Kasım 1942), kent burjuvazisinin, Devletçilik ve C.H.P. iktidarıyla ittifakının sona erişinin ifadesi olmuştur. Bu kanunun amacı, gerekli askeri harcamalar için ek kaynak elde etmek üzere normal vergilere konu olamayan, karışık vasıtalarla sağlanmış olan gelirler ve sermayeler üzerine vergi koymak olmuştur. Başka bir deyimle, bu kanunla ithal malları ve belli başlı maddeler üzerinde spekülâsyon ve karaborsacılıkla servetler edinen iş adamları ve aracıların vergilendirilmesi ve böylelikle ekonomik yoksulluk içinde bulunan düşük gelirlilerin moral bakımından doyurulması öngörülmüştür. Bu vergi, iş adamları, endüstriel girişkenler, bina sahipleri, taşınamaz mal komisyoncuları ve toprak mülklerine uygulanmış ve böylelikle etnik bakımdan Türklerinki de dahil bütün mülkler vergilendirilmiştir. Bununla birlikte aslında, azınlıkların sahip oldukları firmalar gelişigüzel ve gerçekçi olmayan bir şekilde vergiye bağlanmıştır(3).

---

(1) İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, c. I. s. 370, 371

(2) Y. Sertel A.g.y. s. 57

(3) K. Karpat A.g.y. s. 115-117. Bu tutumda özellikle musevilere karşı bir yıkım politikası izleyen faşist rejim uygulamalarının da önemli rolü olmuştur.

İstiflenmiş malların piyasaya çıkması için, verginin onbeş günde ödenmesi tasarlanmış ve vergisini ödemeyen veya kısmen ödeyenler için, ödeme tamamlanana kadar zorunlu çalışma yükümlülüğü konmuştur.

Otoriter yöntemlerle uygulanan bu kanun, gerekli gelirleri sağlayamaması bir yana, genel hoşnutsuzluğa(1) ve ekonomik durumun daha da kötüleşerek hayat pahalılığının daha da artmasına yol açmıştır(2). Bununla birlikte Varlık Vergisinin asıl önemli sonucu, savaş içinde gelişen ticaret ve kısmen endüstri burjuvazisini büsbütün devletçiliğe karşı çevirmesi olmuştur(3).

İktidarın, özellikle ticaret burjuvazisinin çıkarlarına karşı giriştiği bu tedbirlere paralel olarak tarım kesiminde uyguladığı politika da büyük toprak sahiplerin tepkisiyle karşılaşmıştır.

Gerçekten ilk olarak hükümet, savaş içinde meydana gelen ekmek kıtlığını önlemek üzere Milli Korunma Kanunu'nu çıkarmak zorunda kalmış ve bu kanunla tahıl fiatları, yerli piyasa fiyatlarının altında belirlenmiştir. Bütün üretici köylüyü ilgilendirmekle birlikte,

---

(1) Bazılarının ileri sürdüğüne göre Saraçoğlu Hükümeti'nin, Varlık Vergisinin sadece «tüccarlardan, büyük çiftçilerden, irad sahiplerinden fevkalâde kazanç temin edenlerden alınacağı vaad etmesine» rağmen «bu ağır ve korkunç vergi milletin her sınıf ve her zümresine teşmil edilmiş (yaygınlaştırılmış)», «babalarından ve dedelerinden kalan malları haraç mezat satıldıktan sonra kış mevsiminin en müthiş bir devrinde cebren (zorla) trenlere bindirilerek Aşkale'ye gönderilenlerin ve orada yol yapmaya mahkûm edilenlerin feci vaziyetleri, Türkiye hudutlarını aşarak bütün dünyayı hayretler içinde bırakmıştır.» (Ziya Şakir Celâl Bayar, s. 172)

(2) K. Karpat A.g.y. s. 115-117

(3) Y. Sertel A.g.y. s. 57

bu tedbirden ilk planda, büyük toprak sahipleri zarar görmüştür.

Bununla birlikte, büyük toprak sahiplerini asıl C.H.P.'ye karşı çeviren tedbir 1945 toprak reformu kanunu olmuştur(1).

Ve işte CHP'nin izlediği politikayla çıkarları kısıtlanan büyük burjuvazinin özellikle büyük toprak sahipleri kesimi, bu politikaya karşı giriştiği muhalefetle, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde çok partili dönemin başlamasına yol açmıştır.

(1) K. Karpat A.g.y. s. 103 - Y. Sertel A.g.y. s. 58

ÇOK PARTİLİ DÖNEM

İkinci Dünya Savaşı sonunda çok partili rejimi özgürlük garantisi sayan demokrasilerin Birleşmiş Milletler topluluğunu kurmak üzere çalıştıkları sırada(1) uzun bir süreden beri iktidarda bulunan C.H.P.'ye karşı maddi varlığını korumak üzere kır ve kent burjuvazisinin öncülüğünde muhalefetin üçüncü olarak örgütlendiği görülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti döneminde çok partili rejimin başlangıcını haber veren, 1 Kasım 1945'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Meclis açılış söylevi olmuştur.

«Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geniş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak, teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında bu teşebbüsün muvaffak olamaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka bir partinin kurulması mümkün olacaktır.» «Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde milletin çoğunlukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir,»(2) sözleriyle İ.

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 647

(2) İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, s. 391-400

İnönü Türkiye politika tarihinde demokratik dönemi üçüncü kez açmış bulunmaktadır.

C.H.P. iktidarına karşı muhalefetin örgütlenerek 1945'lerde yeni bir parti olarak ortaya çıkması bir rastlantı olmamıştır. Gerçekten, Türkiye'nin çok partili rejime girişinin İkinci Dünya Savaşı sonlarına rastlamış olması, çoğunluk, adı geçen savaşta tek partili rejimlerin demokratik ülkeler karşısındaki yenilgisine bağlanmakla birlikte, gerçekte bu dönüşümün nedenini, ülkede çok partili politikanın objektif koşullarının hazırlanmış olmasında aramak gerekir. Şöyle ki,

1945'lere kadar tarım kesiminde yürürlükteki mülkiyet ilişkilerinde bir değişiklik yapmak şöyle dursun tersine bu ilişkileri hukuksal temellere bağlayan C.H.P. iktidarı, büyük toprak sahiplerinin çıkarlarıyla bir çatışkınlığa düşmemiştir.

Öte yandan, endüstri kesiminde uygulanan devletçilik sistemiyle ve ulusal endüstrinin mutlak planda gelişmesini sağlayan dış ticaret politikasıyla, olağanüstü ayrıcalıklar sağlayarak oluşmaya başlayan endüstri burjuvazisi, yine bu dönemlere kadar, C.H.P. ile tam bir uzlaşma içinde kalmıştır.

Ticaret burjuvazisine gelince, özellikle savaş yıllarının kendine özgü koşullarından yararlanarak diğer sınıflara oranla en hızlı gelişme eğilimi gösteren kategori olmuştur.

Ama, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru C.H.P.'nin Varlık Vergisi yanında, çeşitli spekülatif servetleri sınırlama yolunda almaya başladığı çeşitli tedbirler, ticaret burjuvazisinin çıkarlarına aykırı bir özellik kazanmıştır.

Yine savaşın kısıtlayıcı etkileriyle bunalmış olan

ve zaten vardığı aşamayla artık devletin müdahaleci politikasından bağımsız olarak özgürce gelişme fırsatı arayan endüstri burjuvazisi de liberal bir ekonomi özlemi içine girmiştir.

Öte yandan ve en önemlisi, 1945 yılında kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunuyla C.H.P, o zamana kadar kadrosunun önemli bir kesimini oluşturan toprak ağalarının maddi çıkarlarına ters düşen bir toprak politikası izlemeye başlamıştır.

İşte, C.H.P, -yine öncülüğü elinde bulunduran asker ve sivil bürokratların, sınıf ayırımlarının derinleşme ve keskinleşme eğilimini anlaması üzerine- İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar sürdürdüğü burjuvaziyle ittifak politikasına reformcu bir tutumla son verdiği içindir ki çıkarları zedelenen bu sınıfın muhalefetiyle karşılaşmış ve böylelikle çok partili rejimin somut ve nesnel koşulları hazırlanmıştır. Başka bir deyimle, burjuvazinin tek başına iktidara geçecek kadar güçlenmesi ve buna bağlı olarak toplumdaki sınıflaşmanın belirginleşmesi üzerine, C.H.P.'nin, koşulların gerektirdiği bazı tedbirleri alma eğilimi göstermesiyle sert tepkilerle karşılaşması aynı döneme rastlamış ve beliren muhalefet kısa bir sürede örgütlenerek C.H.P. iktidarının sonunu ilan etmiştir.

Bu muhalefet hareketinde öncülüğü, burjuvazi içinde henüz en etkin ve en güçlüsü olan toprak ağaları kategorisi yapmıştır. Daha doğrusu, 1945 yılında C.H.P. karşısına burjuvazinin politik bir parti halinde çıkması olayı toprak reformu kanun ve uygulamalarına karşı tarım burjuvazisi ve geleneksel toprak ağalarının tepkisiyle başlamıştır.

Gerçekten, daha 1922 yılında Mustafa Kemal'in

«Her köylü toprak sahibi olacaktır» sözüyle bir ihtiyaç olarak dile getirdiği toprak reformu, etkin sınıfın engellemeleri yüzünden uzun yıllar geciktirilmiş ve sonunda 29 Aralık 1937'de İsmet İnönü'nün Mecliste yaptığı beklenmedik bir konuşmayla yeniden ele alınan bir konu olmuştur.

«Köylüyü hiçbir surette, ilelebet (sonuna kadar) topraksız bırakmayız. Onu ilelebet topraksız kalmaya mahkum eden dar çerçeve içinde bırakmaya razı olamayız. Toprağı köylülere dağıtma meselesi medeni memleketlerin birer birer içinden geçtiği rejim 'agraire' denilen, zirai (tarımsal) bir ilerleme safhası olmuştur. Toprak, mahsulünü ancak bir vaziyette verir. Bu vaziyet de o toprağın, işleyenin malı olmasıdır. Yurdumuzda topraksız çiftçinin sayısı her türlü tasavvurun üstündedir.»

Bu aşamada yeni araç ve tekniklerle «planlı olarak tanzim edilmiş (düzenlenmiş)» ve «her biri bir cüzitam (birim) şeklinde» olan «zirai kombinalar»ı hedef alan reform konusu, İnönü'nün yerine Başvekilliğe geçen Celâl Bayar zamanında değiştirilmiş ve savaşa sahne olan bir dönemden sonra 1945'lerde yeniden ortaya atılmıştır. Ziraat Vekili Şevket Raşit Hatiboğlu tarafından hazırlanan bir «Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı» 1944'de Meclise sunulmuş ve çoğunluğu büyük toprak sahibi olan bir karma komisyon'a havale edilmiştir.

İşte bu komisyonun raportörü ve kendisi de bizzat bir büyük çiftçi olan Aydın Milletvekili Adnan Menderes, parlamento hayatında ilk aktif mücadelesini bu komisyonda ve adı geçen Kanun'un Mecliste tartışılması sırasında vererek sonuna kadar ona karşı çıkmış

kimsedir. Komisyonda Çukurova'dan Cavit Oral, Eskişehir'den Emin Sazak ve Ege'den Adnan Menderes'in öncülüğünde geliştirilen muhalefetle Hükümet Tasarısı geniş ölçüde değişikliğe uğramış ve Meclis'te-toprak sahibine bırakılacak büyüklüğün, örneğin entansif kesimlerde 50 dönüme kadar indirilmesine olanak sağlayan 17. madde değişikliğine rağmen- özünü yitirmiş olarak 11 Haziran 1945'de kanunlaşmıştır(1)

Adnan Menderes'in 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun kabulünden bir gün önce komisyon raportörlüğünden istifası, artık toprak ağaları ve burjuvaziye güven vermeyen C.H.P.'den kopmaların ilk işareti olmuş ve bu kopuşun temelindeki maddi çıkarlar ideolojik ifadesini, bir gün sonra, demokratik haklar talep eden «Dörtlü Takrir» de bulmuştur(2).

Terakkiperver Cumhuriyet, Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi Demokrat Parti de, aynı doğrultuda ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin Meclis Grubunda başlayan muhalefetle doğmuştur.

C.H.P. Meclis Grubunun 12 Haziran 1945 tarihli toplantısında «Parti Tüzüğüyle bazı kanunlarda değişiklik yapılması»nı isteyen adı geçen «Takrir (önerge)»in reddedilmesi üzerine, bu önergenin sahiplerinden Celâl Bayar'ın istifası, Kars milletvekili Fuat Köprülü ile Aydın milletvekili Adnan Menderes'in «takrir»le ilgili olarak

(1) Ş. S. Aydemir Menderes'in Dramı, s. 121-135

(2) A. Menderes, önerilen Toprak Reformu Kanununun «Nasyonal Sosyalist (Almanya) Erhhof Toprak ve İskân Kanunu'ndan aynen alınmış fikir ve tedbirler»den oluştuğunu ileri sürmüştür. (K. Karpat A.g.y. s. 122)

Vatan gazetesinde yazdıkları yazılar yüzünden(1) Partiden çıkarılması ve son olarak Refik Koraltan'ın aynı durumla karşılaşması yeni bir Partinin kurulması için gerekli politik fırsatı hazırlamıştır(2).

İşte, adı geçen «takrir»i imzalayan dört milletvekili tarafından Celâl Bayar'ın başkanlığında ve 7 Ocak 1946'da, Türkiye politik tarihinde ilk iktidar değişikliğini gerçekleştirecek olan Demokrat Parti (D.P.) kurulmuştur.

---

(1) Türkiye'de demokratik özgürlüklerin varlığı konusunda Falih Rıfkı Atay'la Fuat Köprülü arasında başlayan polemik karşısında Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun arabulucu nitelikteki demeci üzerine, A. Menderes'in, 13-14 Eylül 1945 tarihinde yayınlanan yazılarıyla Başbakan'ın demecini eleştirmesinden sonra iki milletvekili de 25 Eylül 1945'de C.H.P.'den çıkarılmıştır. (C. Bayar Başvekilim A. Menderes, s. 35)

(2) A. Doğan Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası, s. 251-252

Liberal Partiler

Bununla birlikte, D.P., çok partili dönemin tek muhalefet partisi olmadığı gibi, bu dönemde iktidar partisine karşı örgütlenmiş ilk siyasal kuruluş da değildir.

Gerçekten, demokrasi için yaratılan elverişli ortamda kurulan ilk parti, bürokrasiye karşı örgütlenmeye başlayan burjuvazinin özellikle ulusal endüstri burjuvazisi kesiminin İslamcı Milliyetçi unsurlarla birlikte oluşturduğu **Milli Kalkınma Partisi** (M.K.P.) dir(1). 18 Temmuz 1945'de kurulan partinin, Genel Başkanı fabrikatör Nuri Demirağ'a göre, kuruluş amacı «halkın devletçilik idaresinden dolayı maruz kaldığı binbir çeşit ıztırap, felaket ve haksızlıkları önlemek üzere», «adalet, sıhhat, servet ve saadeti sağlayacak prensiplerin en geniş mikyasta (ölçüde) millete tatbiki»dir.

M.K.P. Programı, seçim sistemi ve güvenliği ve yasama organının işleyişi ile ilgili bazı önerilerden sonra, özellikle savaş yıllarında birtakım memurlarla ticari burjuvazinin işbirliği yaparak sağladıkları vurgunlar ve

---

(1) Örneğin, parti kurucuları arasında yer alan Cevat Rıfat Atılhan, aşırı İslâmcı ve özellikle musevi ticaret burjuvazisinin amansız «düşmanı»dır.

spekülatif kazançlara karşı üretken endüstri burjuvazinin «ahlâklı» kazanç anlayışını dile getirmiştir: Şöyle ki, «makam ve memuriyet kuvvetlerini millet zararına suistimal ederek (kötüye kullanarak) ammenin (kamunun) hukukunu ihlâl ve el altından başka şahıslarla gizli ortak ve tavassut ettirerek (aracılıkla) **haris menfaatler temin edenler,** ahlâkı umumiyenin bozulmasına sebebiyet verenler, hangi devirde olursa olsun, bu fiillerinden müruru zaman (zaman aşımı) ve umumi af gibi müsaadelerden istifade ettirilmeyerek suçları amme davası şeklinde takip (koğuşturulacak) ve hükme bağlanacaktır (mad. 15).» Bu nedenle «maarifte (eğitimde) her şey ahlâk ve milli anane (gelenek) esasına göre ayarlanacak (mad. 19)» ve «devlet işlerinde, memurlardan evvela ahlâk, sonra vazife düsturunu (kuralını) benimsemeleri istenecek»tir (mad. 26).

Bir yandan haklı kazancı savunan M.K.P., öte yandan 1930'lardan beri ekonomide uygulanan ve savaş döneminde yoğunlaşan devletçiliğe karşı çıkmış ve «sanayi ve ticarette rekabet esası hakimdir» görüşünden hareketle «orman, maden ve fabrikaları, münakalat (ulaştırma), ziraat ve emsali (benzeri) işleri müterakki (gelişmiş) milletlerde olduğu gibi halka terk edip şahsi teşebbüse geniş ölçüde yer vermek, şirketler vücuda getirmek» ve devleti, «bütün istihsal sahasında (üretim alanında) hüsnü misal (iyi örnek) teşkil edecek nümuneler (örnekler) vücuda getirip daha iyisini millete yaptırmaya delâlet (aracılık)» etmekle görevlendirmiştir (mad. 28,29,31).

Görüldüğü gibi, endüstri burjuvazisinin çıkarlarını dile getirmekle birlikte, tarım kesimini geniş ölçüde ihmal eden ve «müteşebbisin hayatı hususiyesine (özel

hayatına) kifayet edecek (yetecek) miktarda bir kazanç mahfuz kalmak (bırakılmak) şartıyla **hudutsuz servete mani olmak** maksadıyla mütebaki (geri kalan) safi kâr üzerinden» devletçe vergi alınmasını öngören M.K.P.,(1) sınırsız bir gelişme ihtiyacında olan büyük toprak sahipleriyle ticaret ve aracı sermayenin desteğinden yoksun kalmış, bu yüzden de Türkiye politik hayatında burjuvazinin temsilci partisi olamamıştır.

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 639-645

Diğer Liberal Partiler

Çok partili hayata geçişle birlikte kurulmaya başlayan diğer burjuva partilerine gelince, bunlar, Türkiye'nin o günkü koşulları içinde iktidara aday olan bir sosyal sınıfın ideolojisini benimsemiş olmakla birlikte, elverişli ve yeterli bir program, kadro ve başka özelliklere sahip olamadıkları veya ideolojik yönleri ekonomik programlarına ağır bastığı için ya kapatılan ya kendiliğinden çözülüp dağılan ya da başka partilerle birleşerek politik hayatına son veren kuruluşlar olmuşlardır. Bu örgütler sırasıyla;

Mart 1946'da kurulan ve «memlekette geniş bir kalkınma hareketi meydana getirmek» amacında olan **Liberal Demokrat Partisi**(1), Nisan 1946'da kurulmuş olan ve köylülüğün partisi şeklinde belirerek «şerefli seciyemizin (karakterimizin) tamamiyle yerine getirilmesi ve ananemizin muhafazası» amacına yönelmiş **Çiftçi ve Köylü Partisi**(2), «Kemalist, mutedil devletçi, müfrit milliyetçi, halkçı ve cumhuriyetçi» görüşlerle Haziran 1946'da örgütlenmiş olan **Yalnız Vatan İçin Partisi**(3), «Atamızın mukaddes mirası Misaki Milli»yi

(1) Türkiye'de Siyasî Dernekler (T.S.D.) c. II s. 183-185
(2) T.S.D. s. 199-207
(3) T.S.D. s. 371

«ismi olan Ergenekon'da toplayarak» programına temel almış olan Haziran 1946 tarihli **Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi**(1), Haziran 1946'da kurulan ve amacı «insanların duygu, düşünce, vicdan ve söz hürriyetlerini, aile ve mülkiyete sehabetle (sahip olarak) insanca yaşama haklarını tanımak» olan dinci **Arıtma Koruma Partisi** ve yine Temmuz 1946'da «sırf İslamların medeniyeti, tesanüdü (dayanışması), menfaati vb: yolunda» kurulmuş olan **İslâm Koruma Partisi**(2), programı bulunmamakla birlikte kurucularının kimliği ve sınıfsal konumu gereği bu kategoriye giren **Yurt Görev Partisi** (Ağustos 1946), «Milli hayatımızın her sahasında hakiki manada inkılâplar yaratmak» amacı güden ve Ocak 1947'de kurulmuş milliyetçi **İdealist Partisi**(3), Kurucuları arasında C.R. Atılhan'ın bulunduğu ve «Türk Milletini medeni alemde mümtaz (seçkin), mesut ve müreffeh bir hale getirmek, bize ecdadımızdan miras kalan bütün maddi ve manevi kıymetler ve hazineleri muhafaza etmek gayesiyle» Temmuz 1947'de oluşmuş islamcı **Türk Muhafazakâr Partisi**(4), Demokratik ilkeler içinde Türkiye'nin ekonomik seferberliğine «bütün varlığıyla çalışmak» amacında olan, Temmuz 1948'de kurulmuş

---

(1) T.S.D. s. 421-422

(2) T.S.D. s. 423-436

(3) T.S.D. s. 449

(4) T.S.D. s. 456-458. Bu parti, Ağustos 1951'de, yine C. R. Atılhan'ın başkanlığında kurulan ve «Türk Milletini medeni âlemde mümtaz ve tarihiyle şerefli mazisine lâyık bir refah ve ümran (bayındırlık) seviyesine çıkarmak» amacıyla «ahlâk, anane, adalet, çalışma, iş, hürriyet umdeleri»ne dayanan ve özel girişkenlik savunucusu milliyetçi ve islâmcı «**İslâm Demokrat Partisi**»ne dönüşmüştür. T. Z. Tunaya A.g.y. s. 722-744

Türkiye Yükselme Partisi(1), Ağustos 1948 kuruluşlu olan ve toplumun «aile ve mülkiyet esasına» dayanmasından ve liberal ekonomiden yana olup sonradan Millet Partisine katılan **Öz Demokratlar Partisi**(2) ve «hakiki demokrasi prensipleri ve liberal iktisat sistemi»nin savunucusu olan **Serbest Demokrat Partisi**(3), «insani, milliyetperver, anane, görenek ve geleneklerle kökleşmiş müstahsen (iyi) ahlâk prensiplerine sadakat-(bağlılık) bakımından muhafazakâr (tutucu), mutedil (ılımlı) liberal, cezri (toptan) ıslahatçı bir iş partisi» olan ve «mülkiyet ve tasarruf hak ve menfaatlerinin korunması ve mal masunluğu (dokunulmazlığı)»nu ilkelerinin başında sayan ve Eylül 1949'da kurulup sonradan Liberal Köylü Partisine katılan **Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi**(4) ve Nisan 1950'de partiler arası ve uzlaştırıcı bir rol oynamak amacıyla örgütlenerek ekonomik devletçiliğe son verilip liberal bir ekonomi politikasına dönmemizi savunmakla birlikte bazı sosyal güvenlik kurumları öneren ve yine Liberal Köylü Partisine katılan **Müstakiller Birliği**(5), son iki partinin kendisine katıldığı «ne sağcı, ne solcu» ama (12 mad. D. fıkrasına göre) «doğru yol»cu olan ve «memleketin milli bünyesine en uygun iktisat sistemi» olarak «içtimai liberalizm»i benimseyen, 1960 yılında

---

(1) T.S.D. s. 475-488
(2) T.S.D. s. 467-474
(3) T.S.D. s. 467-469
(4) T.S.D. s. 563-565. T. Z. Tunaya A.g.y. s. 736-737
(5) T.S.D. s. 613-615. «Partilerarası münasebetlerin (ilişkilerin) tanziminde (düzenlenmesinde) âmil (etken) olmak» üzere Ağustos 1950'de kurulmuş olan Bağımsızlar Siyasî Derneği de aynı amaca yönelmiştir. T. Z. Tunaya A.g.y. s. 742

kurulup sonradan Türkiye Köylü Partisine katılan **Liberal Köylü Partisi**'dir.

Bununla birlikte, bu dönemde kurulmuş olan burjuva partileri içinde en önemlisi, çeşitli aşamalardan geçerek ama temel niteliğini koruyarak günümüze kadar varlığını sürdüren **Millet Partisi** olmuştur.

Millet Partisi (M.P.)

20 Temmuz 1948'de Maraşal Fevzi Çarmak'ın «fahri» başkanlığında, büyük bir çoğunluğu milletvekili olan kimseler tarafından kurulan Millet Partisi, Demokrat Parti henüz muhalefetteyken, 1948 yılında, bu partiden çıkarılan ve meclis grubundan geçici olarak ayrılan milletvekillerinin oluşturduğu **Müstakil Demokratlar Grubu** ve Afyon'da örgütlenmiş olan Öz Demokratlar Partisi'yle birlikte([1]), «yeni bir cephe» olarak çok partili dönemin ikinci büyük muhalefet partisini yaratmıştır.

Bu parti, C.H.P. iktidarının giriştiği devrimlere, özellikle lâikliğe karşı, öncelikle ilkel bir üretim ilişkisi içinde bulunan küçük köylü ve küçük kent burjuvazisinin ideolojisi olan dinin tepkisini örgütlemek amacını gütmüş, bununla birlikte, bu ideolojiye ekonomik bir içerik kazandıramadığı için bir yerel kişi partisi olmaktan ileri gidememiştir. Başka bir deyimle asker ve sivil aydın bürokratların, dinsel ideolojinin kaynağı olan mülkiyet ilişkilerini, yani küçük üreticiliği egemen olmaktan çıkaracak bir yapısal değişikliği gerçekleştirmeden giriştiği ideolojik, lâik devrim hareketi sık sık

([1]) T.Z. Tunaya A.g.y. s. 655-657

örgütlü tepkilere yol açmış ve bu genel hoşnutsuzluk bir çok siyasal parti gibi M.P.sinin de yararlanmak istediği kaynak olmuştur. Bununla birlikte adı geçen parti, bu ideolojik tepkiye ekonomik bir anlam kazandıramadığı, yani bunu aynı zamanda küçük üreticiliğin maddi talepleri ile birleştiremediği içindir ki(1), gerçekte programı uzun dönemde küçük burjuvazinin çıkarlarıyla çatışan D.P. karşısında gelişme olanağı bulamamıştır.

Gerçekten, İslamcı kanadın bir bayrak olarak kullandığı Maraşal Fevzi Çakmak'ın fahri başkanlığında kurulan Millet Partisi programı, ekonomik içeriğini geniş ölçüde ihmal ettiği bir Batılı özgürlük idealini temellendirmeye ve bunu da sert bir şekilde karşı çıktığı C.H.P.'nin temel ilkelerini eleştirerek ortaya koymaya çalışmıştır.

Partiyi «cumhuriyet, adalet, liberallik ülkülerine ve milliyetçilik esasına bağlı» (mad. 1) bir kuruluş olarak niteleyen programına göre «devletin gayesi, hürriyet ve emniyet ve en zengin bir tenevvü (çeşitlilik) içinde gelişmesi zaruri olan insan şahsiyetinin (kişiliğinin) serbestçe teşekkül (oluşma) ve inkişafına (gelişmesine) engel olmamak, şahsi faaliyetleri halk için ve halkın muvafakatı (onayı) ile uzlaştırmak ve adaleti temin etmektir. Binaenaleyh (bu bakımdan) fert haklarını cemiyet haklarından ayırarak onun dününda (aşağısında) bir mahiyet taşımasına ve fertlerin amme (kamu) men-

(1) Bu durumun somut örnekleri günümüze kadar uzanmış, örneğin bir «şeyhülislâm gibi davranan» eski Diyanet İşleri Reisi Elmalı, Millet Partisi adayı olarak, küçük burjuvazinin maddî taleplerini dile getiren bağımsız aday Necmettin Erbakan karşısında yenilmiştir.

faati icabı olarak görecekleri zararın tazmin edilmemesine müsamaha edilemez (mad. 3)».

Görüldüğü gibi, kamu yararı karşısında bireysel çıkarları korumaya çalışan parti programı, yeni bir siyasal rejim olarak demokrasiyi «fert hak ve hürriyetlerini devamlı teminat altında tutan ve her biri bir hukuk devleti teşkil eden» Batı demokrasileri şeklinde anlamış ve bu yüzden «bir zümrenin, bir içtimai sınıfın diktatörlüğünü istihdaf eden (amaç güden) doğu örneği demokrasiyi mağşuş (bozulmuş) ve totaliter bir rejim» sayarak reddetmiştir (mad. 6). Buna bağlı olarak parti, «Anayasamızın, hakiki demokrasiye uymayan hükümlerini ve bilhassa Cumhuriyet Halk Partisi siyasi umdelerini (ilkelerini) devletin ana vasıfları (nitelikleri) haline sokan ikinci maddesinin kaldırılmasını» istemiştir.

Adı geçen «umdeler»in Millet Partisi programında aldığı şekle gelince, örneğin, «ana prensiplerinden biri olan **«Milliyetçilik»**, «millet mefhumunun (kavramının) en ehemmiyetli (önemli) unsuru, bir nevi düşünce ve bir his birliğidir ki **milli vicdanı** teşkil (oluşturur) ve müşterek (ortak) bir hayat ve istikbale (geleceğe) inanışı tazammun eder (içerir) (mad. 9).»

Bu nedenledir ki, «parti, içtimai nizamın (sosyal düzenin) teşekkülünde (oluşumunda) itikatlerin (inançların), ahlâkın, geleneklerin, örf ve adetin büyük hisselerini (paylarını) tanır. Bunlar sık sık değişmezler ve devletin nüfuz sahasının dışında kalırlar (mad. 7).» O halde «parti, din müesseselerine (kurumlarına) ve milli ananelere (geleneklere) hürmetkârdır (saygılıdır) (mad. 8).»

Dine «saygılı» olarak geliştirilen **lâiklik** anlayışına

göre; «parti, herkesin vicdan ve itikat hürriyetini ve dilediği dilde ve dilediği şekilde ibadet etmek hakkını mukaddes (kutsal)» tanımakta ve «Türkiye'de muhtelif din ve mezheplere mensup cemaatlerin (toplulukların) dini teşkilât (örgüt) vücuda getirmelerini tasvip ve müdafaa» (mad. 12) etmektedir.

Görüldüğü gibi, din topluluklarının örgütlenmesi amacını güden Parti tarafından, **«devrimcilik»**, «insan tabiatını ve içtimai amil (etken) ve şartları zorlamadan daima ilerlemek manasında tekamülcülüğün (evrimciliğin) başka bir kelime ile ifadesi» olarak anlaşılmış (mad. 13) ve «her hamlenin geriliğe imkân bırakmadan **ananelerimize** ve milletin iradesine uygun olarak» düzenlenmesi istenmiştir.

«Halkçılık» konusunda parti «hiç bir ferde, zümreye veya içtimai sınıfa hususi bir hak, bir imtiyaz veya asalet unvanı tanımamak» görüşünden hareketle, «halk mefhumunu (kavramını) vatandaşın heyeti mecmuası (bütünü) olarak kabul» etmiş ve «kendilerine halk demokrasileri adını veren bazı rejimlerin güttüğü, vatandaşlardan bir kısmını halktan addetmemek, diğer bir kısmının diktatörlüğünü istemek gibi esasları tasvip etmemiş» ve böylelikle sınıf çatışkınlığın bulunmadığı ve sınıf çıkarlarının uzlaştığı bir toplum ülküsünü formüle etmiştir.

Bütün bu görüşler uyarınca «parti, mülkiyet ve tasarruf hakkının adilane olmayan bir surette tahdidini (sınırlandırılmasını) ve servetin devlet eli ile idaresini terviç eden (benimseyen) bütün rejimlere aleyhtardır. İnsanlar malların müştereken (ortaklaşa) tasarrufu (kullanılması) rejiminden, şahsi mülkiyeti sağlayan medeni kanunların himayesi altında yaşamak için vaz

geçmişlerdir (mad. 16)» kanısıyla ilkel bir liberalizm tezini savunmakla birlikte, gelişmek ihtiyacı içinde olan büyük ve küçük burjuvazinin taleplerini karşılamaktan çok uzak bir ekonomi politikası önermiştir.

Gerçekten toprak reformu uygulamaları sırasında kurucuları arasında bulunan toprak aristokrasisinin mülkiyet haklarını korumak üzere maddeler getiren Millet Partisi'nin programı, endüstri ve ticaret burjuvazisine ters düşecek bir anlayışın sözcülüğünü yapmıştır: Buna göre «parti, ekonomi sahasında mutedil (ılımlı) akideye (kurala) sadıktır. Şahsi mülkiyete, şahsi teşebbüse, meşru rekabete, açık pazarda serbestçe ayarlanan fiyatlara ve iş bölümüne dayanan serbest mübadele ekonomisine taraftardır.» Bununla birlikte bu liberallik «(bırakın yapsın) formülü ile ifade edilen başı boş liberalizm değildir». Parti «gerek devlete, gerekse fertlere ait her türlü tekele, sermayenin haksızlıklarına, aşırı kâr ihtirasına, hileli ticarete, haksız istismara ekonomik buhranlardan doğan büyük kütle ızdırap ve sefaletine, milli ve milletlerarası ekonomi ahenk ve muvazenesinin bozulmasına lakayt (kayıtsız) kalamayacaktır.»

«Bu hususlarda devletin tanzimci (düzenleyici) müdahalesine taraftar» olan programın karşı olduğu doktrinler, «mahsul ve istihsal vasıtaları (ürün ve üretim araçları) üzerindeki şahsi mülkiyet hakkını devlet lehine ihlal ve ferdi teşebbüsleri tahdit (sınırlama) ve ilgaya (kaldırmaya) meyyal (eğilimli) olan devletçilik ve sosyalistlik ile halen Türkiye'de en müfrit (aşırı) şekli tatbik edilmekte (uygulanmakta) olan devlet sermayeciliğidir.»

Bu yüzden «partinin hedeflerinden biri de devlet sermayeciliğinin ihtiyatla ve tedricen (giderek) tasfi-

yesi (giderilmesi) dir.» Bu amaçla «prensip olarak devlet, ziraat ve ticaretle ve -savaş endüstrisi dışında- sanayi ile iştigal edemeyecek (uğraşamayacak)» ve «bu şubelerde devletin vazifeleri, gittikçe artan ferdi teşebbüs kudretine gittikçe genişleyen bir yer vermek üzere azalacaktır.» Ama parti, «ferdi (kişisel) ve yerli sermayelerden rağbet görmeyen işlerin,» bu arada sosyal hizmet tesislerinin «devlet eliyle yapılmasını ve işletilmesini tasvip etmektedir (mad. 22)» (1).

Anlaşılacağı üzere, Millet Partisi, özel girişkenliğe dayanan bir ekonomik sistem önermişse de burjuvazinin özgürce gelişmesine engel olacak ilkeleri savunduğu için, C.H.P. sine karşı tepkinin önderi olamamıştır.

Millet Partisi, temsil ettiği ideolojiyle, bir yandan «meşruiyeti (yasallığı) münakaşa mevzuu (tartışma konusu) olan bir mecliste nevi şahsına münhasır (kendine özgü) bir istibdat idaresi mahiyeti almış» olmakla suçladığı (O. Bölükbaşı, 1950) C.H.P. iktidarına karşı muhalefet ederek «Atatürk inkılâplarına cephe almamakla» birlikte, «Milli hareketin mazi (geçmiş) ile inkıta (kesinti) halinde tecelli etmesi (belirmesi)»ni «en büyük felâket» şeklinde niteleyerek eleştirmiştir.

Öte yandan, programını yeni bir dönem açıcı olmaktan uzak saydığı D.P.'ye de karşı çıkarak sert eleştirilerde bulunmuştur(2) ama, sözkonusu parti, iktidara geçtikten sonra bu saldırılara karşı hoşgörülü davranmamıştır.

---

(1) Millet Partisi «Program-Tüzük»
(2) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 715-717

Sosyal Demokrat ve Sosyalist Partiler

Bu arada, politik partilerin kurulmasına elverişli ortamda, iktidara tek başına aday olan burjuvazinin örgütlenmesine paralel olarak, işçi sınıfı ve yoksul köylünün ideolojisini savunan sosyalist partiler de kurulmaya başlamıştır.

Ancak 1950'lerde büyük burjuvazinin, küçük köy ve kent burjuvazisinin desteği ile iktidarı ele geçirecek kadar güçlenmesine rağmen, bir yandan yetersiz de olsa belli bir gelişme gösteren endüstrinin çoğunluk devlet eliyle kurulmasından ötürü endüstri burjuvazisinin henüz güçlü bir sınıf olmaması ve bir yandan da, tarım kesiminde henüz geçimlik köylü işletmeleri yaygın olduğu ve ortakçılık, yarıcılık gibi kapitalizm öncesi mülkiyet ilişkileri büyük işletmelerde egemen bir nitelik taşıdığı için, Türkiye'nin henüz emeğin özgürleşme sürecine geniş ölçüde girmemiş olması yüzünden kent ve kır proleteryası gerekli nicel ve nitel büyüklüğe ulaşamamıştır.

Bu yüzdendir ki kurularak çalışmaya başlayan bu partiler, işçi sınıfının gerek sayıca, gerekse bilinç bakımından gelişmeyişi yüzünden, ilkece, desteklenmeleri için uygun nesnel koşulları bulamayarak daha çok aydınların ideolojik örgütü olarak kalmış ve bu nedenle

ya kendi kendine dağılmak ya da karşı ideolojideki iktidarlar tarafından kapatılmak durumuyla karşılaşmışlardır. Aynı durum, sosyalist olmamakla birlikte sosyal demokrat ve reformcu diğer partiler için de söz konusu olmuştur.

Bunlardan ilki, Şubat 1946 da kurulmuş olan ve «demokrasi, sosyalizm, adalet ve devletçiliği» ilke olarak benimseyen **Sosyal Adalet Partisi**'dir. Programı, «her partinin, bütün halinde olan bir milletin muayyen (belli) içtimai zümrelerinden biri veya birkaçının hak ve menfaatlerini korumak gayesiyle teşekkül ettiği» görüşünden kalkarak kendisinin, -sosyal kelimesinin de ifade ettiği gibi- «ilk önce kalkınması icap eden işçi ve topraksız yahut az topraklı çiftçi kitlesi»nin, «evvela bu sınıfın, ihmal edilmiş demokratik ve tabii haklarını korumak» amacında olduğunu belirtmiştir.

«Sınıfların mevcudiyetini (varlığını)» inkâr edilemeyecek bir olgu sayarak «ferdî mülkiyeti, iyi olarak kabul ettiği geçim derecesinin dört mislini aşmayacak kadar» sınırlandırmakla birlikte, -adının da gösterdiği gibi- parti, «kül (bütün) halinde bütün Türk milletinin refah ve saadetini istihdaf ederek (amaç güderek)», «fakir sınıfın refahı için zengin tabakanın imhasına» gidilemeyeceğinden «sınıf kavgası»ndan yana olmamıştır.

Sosyal Adalet Partisi, «Türk milletinin refah ve saadetini», «prensip olarak lüks, fantazi ve israfla mücadele»ye dayanan bir «iktisat planının tatbikinde» görmüştür(1).

Aynı nitelikteki ikinci partiyse, «mütareke» döne-

(1) T.S.D. s. 131-134 - T. Z. Tunaya A.g.y. s. 693

mindeki Sosyal Demokrat Partisi'nin devamı olarak Nisan 1946 tarihinde kurulan **Türk Sosyal Demokrat Partisi**'dir. «Bütün vatandaşların hayat şartlarının güven altına alınmasını sağlamak için gerekli sosyal teşkilleri (kuruluşları) vücuda getirmek» amacında olan parti programı», sosyal fonksiyonları kapitale dayanan patron, ortaklık vesair şahsiyetlerin (özel ve tüzel kişilerin) sosyete (toplum) içerisindeki rol ve faaliyetlerinin hukuku beşer (insan hakları) beyannamesinde gösterilen sosyal demokrat prensiplere uydurulması», «ekonomik bünyeye dahil bütün alanlarda sosyal demokrat temellerine dayanılması» ve bu nedenle, çeşitli sosyal güvenlik kurumlarının kurulması ve «memlekette vatandaşların ihtiyaçlarına göre sendikalar teşkili» önerilerinde bulunmuştur (mad. 3) ([1]).

Mayıs 1946'da kurulmuş olan **Türkiye Sosyalist İşçi Partisi** (T. S. İ. P.) ise, sosyalist adını taşımakla birlikte daha çok sosyal demokrat ilkeleri savunan bir örgüttür:

Gerçekten uzun ve çok ayrıntılı programının «Milli ekonomi ve ekonomik teşekküller» bölümünde T. S. İ. P., «bilcümle istihsal kaynaklarımız»ın, «devlet sermaye ve rehberliğinin ve hususi sermayenin tam bir iş ve menfaat birliği içinde işletilmesi esası»ndan hareket ederek «kamu hizmetleri ve sınırlı olmakla birlikte hususi sermayenin de iştiraki (katılması) ile işletilen iktisadi Anonim Şirket»lerin çalışma alanları dışında, kişisel girişkenliği desteklemiştir (mad. 105-115).

Öte yandan, «gerek devlet müesseselerinde, gerekse hususi müesseselerde iş deruhte etmiş (çalışan) her vatandaşın» ücret, sosyal sigorta ve diğer sosyal

([1]) T.S.D. s. 254-255 - T. Z. Tunaya A.g.y. s. 695-696

güvenlik tedbirleri, yaşama ve çalışma koşulları hak ve çıkarlarının korunmasını amaçlayan program, sendika kurma ve grev yapma haklarının tanınmasını da öngörmüştür (mad. 93-104) (1).

Çok partili dönemde adı geçen sosyal demokrat partiler yanında kurulan ilk sosyalist parti, Esat Adil'in başkanlığındaki **Türkiye Sosyalist Partisi** (T S. P.) olmuştur (14 Mayıs 1946). T. S. P., «Ana prensipler» bakımından, «Türk Cumhuriyetini tam bir halk devleti haline getirmek» üzere **demokrat,** «vatandaşların ferdi gelişmelerini köstekleyen bütün sebepleri ve her türlü iktisadi ve içtimai adaletsizliği ortadan kaldırarak emek ve kabiliyetleri değerlendirmek» anlamında **sosyalist,** «Milli beraberliğin siyasi ve iktisadi tam bir hürriyet ve bağımsızlıkla devamını sağlamak» amacı yönünden **«milliyetçi»,** «bütün yeryüzü halk kitlelerinin emperyalist ve istismarcı tecavüzlere karşı işbirliği etmeleri» şeklinde **beynelmilelci ve barışçı,** son olarak da «tabiat (doğa) üstü bir varlığa inanmak veya inanmamak hususunda fertlerin mutlak bir vicdan hürriyetine sahip olmaları» ve bu konuda «devletin tam bir tarafsızlığı» anlayışıyla **laik**tir (mad. 1-5).

Bu ilkeleri gerçekleştirmek yolunda T.S.P. ne göre, «vatandaşların şahsi emeğiyle meydana gelen hususi mülkiyet hakkı, mutlak» olmakla birlikte, «milli servetin muayyen (belirli) bir zümrenin inhisarı altında (tekelinde) bulunmasına ve israfına sebep olan, umumi refahı zorlaştıran büyük istihsal vasıtaları (büyük arazi, fabrika, banka, umumi nakil vasıtaları, madenler vesaire gibi), derece derece kamulaştırılacak, millet namına işletilecektir (mad. 8)».

---

(1) T.S.D. s. 305-330 T. Z. Tunaya A.g.y. s. 701

Yurttaşların çalışma hakları yanında her türlü sosyal güvenlik ve özgürlüğünü sağlayacak tedbirler öneren geniş ve sistemli programında T.S.P., özü açıklanan ekonomi politikasını şu şekilde saptamıştır:

«İktisadi bütün imkânlar milletin bütün fertlerine karşı tamamiyle serbest ve açık tutulmadıkça, fertlerin bir kısmı diğerlerinin aleyhine olarak daima büyük kazançlar temin etmek suretiyle milli serveti inhisar altında bulundururlar ve ameli (gerçek) sefalete yol açarlar. Bu sebeple,

a) Her türlü büyük istihsal ve aşırı kazanç vasıtası olan malî, ziraî, ticarî, sınaî iş şubelerini kamulaştırarak millet namına işletmek ve bunların dışında kalan şahsi ve hususi teşebbüsleri tamamiyle serbest bırakmak,

b) Umumi ihtiyaçların tatminini ve milli kalkınmayı kolaylaştıran planlı iktisat sistemini kabul ve tatbik etmek» amaçlarına yönelmiş (mad. 42) ve gerek üretim ve gerekse tüketimi geniş ölçüde kooperatifleştirmeyi öngörerek «bütün iş şubelerinde sendikalar ve birlikler meydana getirmeyi, milli ve siyasi beraberliğimizin en sağlam müeyyidesi (yaptırımı) saymış»tır. (mad. 43-44) (1).

Bu dönemde kurulan sosyalist programlı partilerden biri de, Haziran 1946'da örgütlenmiş olan **Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi**'dir. 1948 yılında geniş değişikliklerden sonra belirlenen programına göre, «işçi-çiftçi partisi, sınıf partisidir.» «Say'ini (emeğini) ücret mukabilinde (karşılığında) kiralayan kimseyi işçi» ve «devamlı olarak ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yolla-

---

(1) T.S.D. s. 275-283 T. Z. Tunaya A.g.y. s. 696-701

rıyla» «mahsuller istihsalinde (ürün üretiminde) bulunan kimseyi çiftçi» sayan parti, «temsil ettiği sınıfların menfaatlerini koruyacak, işçilerin sermayedarlar tarafından aşırı istismarının (sömürülmesinin) önüne geçmeye uğraşacaktır (mad. 1-3)».

Partinin ekonomi politikasına gelince, «devletçi ve güdümlü iktisat taraftarı» olarak «meydanı liberalizmin her şeyden evvel pek tabii olarak şahsi menfaat gözeten telakkisine (anlayışına) bırakmayacak» ve «özel teşebbüse kendisine terk edilen sahada rolünü oynamak» hakkı tanıyacaktır (mad. 6)(1).

Bu dönemin, son sosyalist partisi, Haziran 1946'da Dr. Şefik Hüsnü'nün başkanlığında kurulan ve Aralık 1946'da kapatılan **Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi** (T.S.E.K.P.) olmuştur. Partinin «faaliyet programı»na göre **«uzak gayesi»**, «geniş halk yığınlarının gittikçe daha ziyade (çok) yoksullaşması sonucunu doğuran iş gücünün sömürülmesini ortadan kaldırmak, büyük istihsal vasıtalarını milletin müşterek mülkiyetine geçirmek, bir sosyalist demokrasi içinde bütün millet fertlerine yüksek bir geçim ve mesut bir hayat sağlamak»tır (mad. 2).

Bununla birlikte, T.S.E.K.P., «mevcut iktisadi ve siyasi şartların, bu ana gayenin bugünden yarına gerçekleşmesi için henüz daha gereği gibi olgunlaşmamış olduğunu» ancak «memleketimizde, sosyalizme halkçı bir devletçilik ve emekçi yığınlarının süratle genişleyen ölçülerde şuurlu ve teşkilatlı kontrol faaliyetleri ve iktisadi-siyasi savaşları yollarından ulaşmasının imkân dışı olmadığını» hesaba kattığı için, «yaşamakta oldu-

(1) T.S.D. s. 335-340 - T. Z. Tunaya A.g.y. s. 702-704

ğumuz devrede **yakın hedef** olarak bütün gayretlerini (çabalarını) şu noktalar üzerinde toplayacaktır»:

«a) Şehir ve köy emekçi halk yığınlarının demokratik hak ve hürriyetlerden gerçekten faydalanmalarını sağlamak,

b) Şehir ve köylerdeki emekçi halkın, Anayasa'nın tekmil (bütün) vatandaşlara tanıdığı hak, serbestlik ve dokunulmazlıklardan faydalanmalarını güçleştiren, imkânsız kılan bütün kanuni ve idari engellerin kaldırılmasını sağlamak,

c) Bu halk yığınlarının, kendi hayati menfaatlerini korumak maksadiyle bizzat kuracakları meslek birlikleri (sendikalar) vb. etrafında teşkilâtlanma (örgütlenme) teşebbüslerine yardımda bulunmak ve böylece milleti teşkilatlı, demokratik bir bünyeye kavuşturmak,

d) Türkiye emekçi ve köylülerini ve onların tabii müttefikleri olan sosyal zümreleri, yerli ve yabancı sermayedarların sömürmelerine ve siyasi baskılarına karşı korumak, irtica ve faşizme karşı aralıksız ve sistemli bir mücadele yürütmek,

e) Halk faydasına (yararına) geliştirilecek devlet işletmelerinde ve onlar dışında kalacak hususi işletme ve fabrikalarda, emekçi gücünün, sıhhi iş şartları, kollektif mukaveleler (toplu sözleşmeler) ve içtimai (sosyal) sigortalar çerçevesi içinde ve sendikaların sıkı kontrolleri altında korunmasını ve dolgun gündelikler karşılığında kullanılmasını sağlamak,

f) Teşkilatlı emekçi ve köylü yığınlarının, aralıksız iktisadi istekler hareketlerine ve siyasi savaşlara atılmalarına yardım suretiyle, memleketimizde sosyalist bir cemiyete geçiş şartlarının gelişmesini hızlandırmak»tır.

Bu amaçlara ulaşmak için emekçiler konusunda, «bu yığınların çiğnenen hak ve menfaatlerini korumak, gündeliklerin arttırılmasını, iş saatlerinin azaltılmasını ve genişletilmiş ileri bir iş kanununa göre hareket olunmasını vs. temin etmek maksatları ile girişecekleri her çeşit iktisadi mücadeleyi desteklemeyi» «en önemli vazifelerinden biri» saymış (mad. 10) ve köylülük alanında ise,

a) «Yoksul köylülüğü -ortakçılık ve murabaha (tefecilik) yollarından- soyan zengin köy ağaları ve mütegallibesi»ne karşı «istismar imkânlarını ortadan kaldırmaya»,

b) Orta halli köylülüğün «murabahacı»dan ve «komisyoncular ve zahire tüccarları»ndan kurtulması için «köylerde serbest kredi, toplu satış kooperatifleri» ve kentlerde ise «istihlâk (tüketim) kooperatifleri»nin kurulmasına ve,

c) «Toprağı kâfi gelmeyen veya bütün bütüne topraksız yoksul köylülerin, yeter miktarda toprağa ve vasıtalara sahip kılınmasını» sağlamaya çalışmayı öngörmüştür (mad. 13).

Bu nedenledir ki T.S.E.K.P., «iktisadi sahada, stratejik kumanda (komuta) mevkilerini hususi, ferdi sermaye gruplarının değil, bizzat devletin işgal etmesine ve böylece istihsal ve fiyat hareketleri üzerinde tamamiyle iktisadi, sıkı bir nazım rolü oynamasına taraftardır ve bu manada bazı şahısların ve zümrelerin hususi menfaatlarına (yararına) değil, emekçi halk sınıfları menfaatına (yararına) devletçidir»([1]).

([1]) T.S.D. s. 341-368 - T. Z. Tunaya A.g.y. s. 704-706

Demokrat Parti (D.P.)

Bütün bu irili ufaklı partilerin varlığına rağmen, siyasal bir örgütlenme ihtiyacında olan burjuvazinin gerçek sözcülüğünü yapabildiği için, bu dönemde hızla gelişmeye başlayan parti, Demokrat Parti olmuştur.

Gerçekten, bir yandan, C.H.P.'nin uzun süren iktidarı sırasında egemen sınıfların gelişmesine paralel olarak, çalışan halkın giderek yoksullaşmasının doğurduğu genel hoşnutsuzluk, «dünya krizi içinde ülkenin uğradığı çöküntü, savaş içinde ve savaş sonrasında beliren ekonomik güçlüklerle kütleleşmiş»tir(1).

İfadesini, C.H.P.'nin ekonomi politikası olan devletçiliğe ve ideolojik plânda lâiklik uygulamalarına karşı tepkide bulan bu genel muhalefet, liberal ekonomi ve dine saygı ilkelerinin sözcüsü olan D.P. saflarında toplanmış ve böylelikle geniş kütleler, izleyeceği politikayla uzun dönemde çok daha güç koşullar yaratacak olan burjuvazinin politik partisini desteklemiştir.

Böylece hızla gelişen ve tarihi öne alınıp 21 Temmuz 1946'da yapılan Milletvekili Seçimlerine katılarak C.H.P.'nin 395 milletvekiline karşı 66 milletvekilliği ka-

(1) A. Doğan A.g.y. s. 252

zanmış(1) olan D.P., iktidar partisine karşı sertliği giderek artan bir mücadeleye girişmiştir.

7 Ocak 1947'de yapılan ilk Büyük Kongresinde, gittikçe artan muhalefet kütlesinin talepleri çeşitli noktalarda toplanmış ve bunlar, Başkan Celâl Bayar'ın söylevi ve **Ana Davalar Komisyonu** Raporuyla «milli vicdanda şuurlaşan davalar olarak» bütün Demokratların birleştiği üç maddelik «Hürriyet Misakı»yla dile getirilmiştir(2). Bu maddeler:

«1. Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eden (zedeleyici) mahiyette olan ve Anayasamızın metnine ve ruhuna uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması,

2. Vatandaş reyinin emniyet ve masuniyetini (dokunulmazlığını) sağlamak ve milli hakimiyet prensibini teminat altına almak maksatlarıyla seçim kanununda değişiklikler yapılması,

3. Devlet reisliğiyle fiili parti reisliğinin bir zat uhdesinde (elinde) birleşmemesi esasının kabulü»dür(3).

«Hürriyet Misakı»na paralel olarak «Halk Partisi»nin «devlet otoritesini korumak bahanesiyle vatandaş hak ve hürriyetlerini feda ettiği», «memleketin mali ve iktisadi sıkıntılarını kaldırmak için muhalefetin yardımını kabul etmediği», «Milli Şef İnönü ile onun diktası etrafında toplanan uydulardan ibaret olan» Halk Partisinin, «çok partili hayatı istiyerek değil, Demokrasi dünyasının zoruyla kurduğu» yolunda geliştirdiği propa-

---

(1) C. Bayar'a göre «D.P. teşkilâtının sandık müşahitleri eliyle topladığı rakamların hesabından D.P.'nin 279, C.H.P.'nin ise 186 milletvekilliği kazandığı anlaşılmıştır.» (C. Bayar: A.g.y. s. 62)

(2) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 650

(3) Nazmi Sevgen Celâl Bayar Diyor ki, s. 146

gandasına «meclisin meşruiyeti (yasallığı)» sorununu da eklemiştir.

«21 Temmuz seçimlerinde hükümet, milli iradeyi hile ve baskı yolu ile fesada vermiştir. Bu sebeple Meclisin meşruiyeti iddia olunamaz» şeklindeki suçlama, Recep Peker Hükümetiyle muhalefet arasındaki ilişkiyi çok gerginleştirmiş ve büyük iş adamları Vehbi Koç, Üzeyir Avunduk'la büyük çiftçi Emin Sazak'ın arabuluculuk kalkışımlarından sonra Reisicumhur İsmet İnönü duruma müdahale etmek zorunda kalmıştır(1).

«Kendisini her iki partiye karşı müsavi (eşit) derecede vazifeli gören» İnönü'nün araya girmesi üzerine, onun imzasıyla, «hükümetin, meşru ve kanuni siyasi partilere karşı tarafsız, eşit muamele mecburiyetini, siyasi hayat emniyetinin temel şartı» sayan «12 Temmuz Beyannamesi» yayınlanmıştır(2).

Bu beyannamenin yayınlanması D.P. örgütünü karıştırmış, İnönü'nün uzlaştırıcı politikasını ard düşünceli bir hareket sayarak daha sert muhalefet tezini savunanlardan Sadık Aldoğan ve arkadaşları partiden çıkarılmış, 10 milletvekili de ayrılarak Meclis'te **«Müstakil Demokratlar»** grubunu kurmuştur(3).

Böylelikle iki parti arasındaki ilişki az çok yumuşamışsa da 1947 yılında yapılan D.P. İkinci Büyük Kongresi'nde D.P.'nin muhalefet anlayışı en aşırı noktasına ulaşmıştır.

Gerçekten, Kongre'de görüşmelerin ağırlık merke-

---

(1) A. Doğan A.g.y. s. 253-255

(2) C. Bayar Başvekilim Adnan Menderes, s. 83-85

(3) C. Bayar A.g.y. s. 85-91 D.P.'nin 2. büyük Kongresi'ne kadar bağımsız olarak çalışan bu grup, Kongreden sonra Millet Partisi'ne katılmıştır.

zi, iktidarın «Hürriyet Misakı»nı uygulama alanına sokmayışı yüzünden, gelecek genel seçimlerde durumun ne olacağı sorunu olmuştur: Soruya verilen cevaplarda, «vatandaşın zulme ve baskıya mukavemet (direnme) hakkı»ndan söz edilmiş ve seçim güvenliğinin bozulması karşısında «Birleşmiş Milletler Anayasa'sının ihtilâl hakkı tanıdığı» belirtilmiştir(1).

Bununla birlikte C. Bayar verdiği cevapta, «Demokrat Partinin isyan etmeden bir mucize göstereceğini» ve «isyan ve ihtilâllere ayak uyduramayacağını» belirtmişse de (2) Ana Davalar Komisyonu Raporunda «Hürriyet Misakı»nın gerçekleşmemesi, dürüst bir seçime gidilmemesi halinde iktidarın «milli husumet»e uğrayacağı ilan edilmiştir.

İşte, giderek yoğunlaşan bu tepkiler içinde ve çeşitli tehditlerle gerginleşen ortamda, Günaltay Hükümeti döneminde kabul edilen 5545 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (16 Şubat 1950) uyarınca 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimler sonunda D.P. iktidara geçmiştir(3).

Görüldüğü gibi, tek partili faşist rejimlerin yıkılmasına yol açan İkinci Dünya Savaşının, çok partili demokratik rejimler için yarattığı elverişli ortamda, bir yandan savaş yıllarının spekülatif kâr ve vurgunlarıyla

---

(1) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 652-653

(2) N. Sevgen A.g.y. s. 350-352

(3) T. Z. Tunaya A.g.y. s. 653-659
27 yıllık iktidarın değiştiği ve böylelikle, politik tarihimizde ilk olarak halkın oyuyla bir iktidarın son bulmasıyla şeflik sisteminin tasfiye edildiği bu seçimlerde, C.H.P.'nin 52, MP.'nin 1 milletvekilliğine karşılık D.P. 434 milletvekilliği kazanmıştır. (F. H. Tökin A.g.y. s. 86)

giderek gelişen ticaret burjuvazisi ve -henüz yeterince gelişmemiş de olsa- devlet rekabeti ve özellikle savaş yıllarındaki sıkı ekonomik kurallama ve koşullamaların gelişmeyi kısıtlayıcı sonuçlarına tepki gösteren endüstri burjuvazisi, liberal ve özel girişkenliğe geniş olanaklar tanıyan bir ekonomi politikasının gerçekleşmesi için örgütlenmek ihtiyacını duymuştur.

Öte yandan, kır kesiminde, toprak ağaları ve tarım burjuvazisi, toprak reformu uygulamalarının hazırladığı kuşkulu bir ortamda ve nüfus artışına paralel olarak artan besin maddeleri ve endüstriyel ham madde talebini karşılamak için, daha randımanlı ve tarımsal girdilerden daha büyük ölçüde yararlanan yeni bir üretim organizasyonunu gerçekleştirmek üzere yatırımlar alanında tarıma öncelik tanıyan ve yürürlükteki mülkiyet ilişkilerini geliştirecek bir ekonomi politikasının uygulanması amacıyla, kent burjuvazisiyle işbirliğine yönelmiştir.

Kent ticaret ve endüstri burjuvazisinin geleneksel büyük toprak sahipleri ve tarım burjuvazisiyle ittifakı, küçük kent burjuvazisinin de desteğiyle Türkiye'de politik iktidarın değişmesi ve Demokrat Parti'nin kurularak iktidara gelmesini sağlamıştır. Başka bir deyimle devletçi sistemle endüstrileşerek kalkınma politikası uygulayan ve bu yüzden tarımı ihmal eden C.H.P. rejimine karşı D.P. kent ve kır burjuvazisinin çıkışı olmuştur.

Gerçekten, programına göre, Demokrat Parti, «umumi siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet etmek» amacıyla (mad. 1) kurulmuş ve «demokrasi»yi, «bütün devlet faaliyetlerinde milli iradeyi ve halkın menfaatini hakim kılmak, yurtta-

şın ferdi ve içtimai bütün hak ve hürriyetlerine sahip olmasını gerçekleştirmek» ve «iktisadi menfaatlerde **ahengi** sağlamak» olarak anlamıştır (mad. 4)».

Anlaşılacağı, gibi, liberal doktrinin ideolojik ifadesi olarak her türlü denetimden bağımsız kişisel özgürlük ve çeşitli sosyal kategorilerin ekonomik çıkarlarının uzlaşmasından doğan sosyal uyum (ahenk) anlayışıyla ilkel bir liberalizm tezi geliştirilmeye çalışılmıştır. Başka bir deyimle «içtimai işbölümünün tabii neticesi olarak yurttaşların teşkil ettikleri iş ve çalışma zümrelerinin karşılıklı münasebet ve menfaatlerinin, umumi menfaat çerçevesi içinde içtimai adalet ve insani tesanüt (dayanışma) prensiplerine uygun olarak ahenkleştirilmesi lüzumuna ve imkânına inanıyoruz, (mad. 6)» görüşüyle toplumda çıkarları çatışkın sınıf ve grupların varlığı tanınmamış ve kişisel çıkarların genel çıkarla uzlaştırılması tasarlanmıştır(1).

---

(1) Bilindiği üzere, her türlü kayıttan kurtulmuş olarak özgür gelişme olanağı arayan burjuvazinin, maddî çıkarlarının ifadesi olarak formüle ettiği klasik ekonomik liberalizm, ekonomik hayata müdahalenin en aza indirilmesi halinde, kişisel çıkarların gözetilmesiyle genel çıkarların da gözetildiği bir uyumun doğacağı varsayımından kalkmış ve politik alanda da karşılığını halk istemine dayanan politik bir iktidarda bulmuştur. Bununla birlikte Liberal ekonomi sisteminin uygulandığı Batı Kapitalist ülkelerinde, ekonomik kanunların her türlü denetim ve kurallamadan bağımsız olarak işlemeye bırakılmasıyla toplumda karşıt çıkarların uzlaştığı bir uyum yerine, üretim araçlarının mülk sahipliğini elinde bulunduran sınıf (burjuvazi) lehine büyük bir dengesizliğin doğduğu ve bu uyumsuzluğun sınıf çatışkanlığına dönüştüğü görülmüştür. Öte yandan kişisel çıkarlarla kamu yararı hiç de uzlaşmamış ve halk yönetimi, egemen sınıfların iktidarı olmuştur. Bu yüzdendir ki burjuva toplumlarında devlet, kapi-

Bu anlayışla D.P., içinden çıktığı C.H.P.'nin temel ilkelerinde, kökten değilse de, anlamlı değişiklikler yapmıştır.

Gerçekten D.P. programı, «milliyetçilik» ilkesini, «yurttaşlar arasında müşterek bir tarihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine dayanan ve her **türlü ayırıcı temayülleri reddeden** bir telâkki (anlayış) (mad. 13)» şeklinde saptamış, «lâikliği», «devletin din ile hiç bir ilgisi bulunmaması ve hiç bir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde (uygulanmasında) müessir (etkili) olmaması manasında» anlamış ve «din hürriyetini, diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından» sayarak C.H.P. iktidarına karşı muhalefet hareketinin öncüsü olan geleneksel büyük toprak sahipleri ve toprak ağaları kategorisi ve onun müttefiki küçük üreticiliğin ideolojisini dile getirmiştir. «İnkılâpçılığı», «daima değişen dünya ve memleket şartları karşısında hayatın dinamizmine süratle uymak, Türk milletini her bakımdan ileri bir seviyeye eriştirmek ve geçmişten kalan geri ve zararlı gelenekleri her sahada kökünden tasfiye etmek için gereken bütün hamlelerin tatbikata (uygulanmaya) konulması» olarak anlayıp Türkiye'de, özellikle tarım kesiminde teknolojik değişikliklerle mülkiyet ilişkilerini zorlayıcı gelişmeleri genel bir ilkeye bağlamıştır.

«Halkçılığı» ise «hiç bir şahsa veya zümreye im-

---

talist sistemin varlığını sürdürebilmesi için giderek ekonominin belli kesimlerinde kontrolü ele almış ve sosyal güvenlik tedbirlerini geliştirmeye çalışmıştır. İşte D.P.'nin ekonomi politikası, sözcülüğünü yaptığı sınıfın çıkarlarını ifade eden ve çağının kapitalist sistemine oranla da ilkel olan bir liberalizmdir.

tiyaz (ayrıcalık) tanımamak, kanunlarda ve memleket idaresinde halkın menfaatlerini korumak manasında» anlamış ve «hükümet ve idare, halktan, halkla beraber ve halk için olmalıdır, (mad. 16)» formülüyle temsilcisi olduğu sosyal kategorinin çıkar ve iktidarını, sosyal bir içeriği olmayan halk terimiyle sunmuştur.

«Devletçiliği», «devletin gerek doğrudan doğruya iktisadi faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yolları ile hususi teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması (mad. 17)» şeklinde belirleyerek devleti özel girişkenlik ve sermayenin gelişmesinde bir aracı ve yardımcı durumuna sokmak istemiştir.

Bu amaçla «İktisadi hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır. Onun için hususi teşebbüs ve sermayeye serbestlik ve güvenle çalışmak şartları ve yeni iş sahaları sağlamalıdır, (mad. 42)» ilkesinden hareket ederek ekonomi politikasında özel girişkenliğe öncelik tanımış ve ayrıca «özel teşebbüs ve sermayenin istikrar ve güvenle çalışması bakımından devlet iktisadi faaliyetlerinin» alanı ve devletin ekonomik hayatla ilgili politikası bakımından «hudutları kesin olarak belirtilmelidir (mad. 43)» hükmüyle devletin, ekonomik konulardaki etkinlik ve kontrolunu çok kısıtlamış ve yine devletin, doğrudan doğruya girişeceği «iktisadi teşebbüsler»i ;

a) «Özel teşebbüs ve sermayenin yetip erişemeyeceği yahut yeter ve yakın kâr görmediği için girişemeyeceği ama bütün ekonomik faaliyetlere müessir (etkili) olacak ve memleket müdafaasını sağlayacak mahiyetteki» ve,

b) Maden ve orman işletmeleri gibi «milletin ge-

lecek nesillere de şamil (yaygın) daimi menfaatleri bakımından devlet elinde bulunması daha faydalı olan (mad. 44)» alanlarla sınırlandırmıştır. Üstelik «devlet tarafından kurulup hususi ellerde daha rantabl (verimli) işleyebileceği anlaşılan işletmeler, elverişli şartlarda özel teşebbüslere devredilebilmelidir, (mad. 47)» maddesiyle devletin giderek, işletmecilik şeklindeki ekonomik fonksiyonunu ortadan kaldırarak onu, daha çok müdahale yetkisi de bulunmayan salt düzenleyici, koruyucu ve yürürlükteki sistemi sürdürücü bir organ şekline indirgemek istemiştir:

«Devlet, iktisadi faaliyetleri düzenleme yolunda alacağı tedbirlerle iktisadi hürriyeti ortadan kaldıran fiili inhisarları (tekelleri), milli emek ve sermayenin israfını, umumi menfaate ve içtimai adalete aykırı istismarları önlemek gibi maksatlarla hareket eder (mad. 45)».

Endüstri kesiminde devleti, müdahaleci, rekabetçi ve etkin bir güç olmaktan çıkararak edilgen bir düzenleyici durumuna sokan bu program, endüstri burjuvazisinin olduğu kadar ticaret burjuvazisinin çıkarlarını da temsil etmiştir.

«Piyasalarda emniyet ve istikrarın sağlanması şarttır. Kati (kesin) zaruret olmadıkça piyasalara karışılmamalıdır. Bu alanda devlete düşen en önemli vazife, rekabetin ortadan kalkmasını veya daralmasını önlemeye çalışmak olmalıdır, (mad. 51)», maddesiyle, fiyat ve kârların serbest piyasa koşulları içinde belirlenmesini öngörmüş ve böylelikle, -ekonomik kanunların kendiliğinden işlemelerine bırakılmaları halinde sonucun hangi sınıf lehine belireceği açık olduğuna göre-

temsilcisi olduğu kategorilerin ihtiyaç duyduğu pazar koşullarını formüle etmiştir.

Tarım kesimine gelince, D.P. programı, bu alanda kısa bir dönem içinde Türkiye'nin kırsal yapısını köklü değişikliklere uğratan ve mülkiyet ilişkilerinin niteliğinde köklü ve hızlı farklılaşmalar yaratarak geleneksel büyük toprak sahiplerine, büyük tarım burjuvazisine dönüşme ve henüz oluşma sürecinde olan kır burjuvazisine büyük gelişme olanakları sağlayan bir politika önermiştir.

Gerçekten 54. maddesiyle «ziraii kalkınmanın memleket kalkınmasının temeli olacağında şüphe yoktur» ilkesiyle, o zamana kadar Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin uyguladığı ve kalkınmada endüstrileşmeye ağırlık tanıyan politikanın değiştirileceği ve sağlanmaya başlanan dış yardım kaynaklarının da öngördüğü doğrultuda, tarıma öncelik ve önem tanınacağını belirtmektedir. Henüz modern teknoloji ve diğer tarımsal girdilerden yoksun ve yüzey verimliliği düşük olan ve daha çok geçimlik üretime dayanan tarım kesimine, **kalkınmada** öncelik tanıyarak yoğun tarıma geçişi sağlamak amacında olan bu program, mülkiyet ilişkilerinde belirecek değişikliklerin habercisi olmuştur.

Örneğin, «bir taraftan zirai maliyetlerin yükselmesinde tesiri olan amillerle (etmenlerle) mücadele etmek, diğer taraftan zirai mahsullerimizin iç ve dış pazar şartlarını iyileştirme çarelerini aramak yollarıyla çiftçiyi bugünkünden daha çok kazanır ve daha fazla istihsal yapar bir hale getirmek en esaslı gayelerimizdendir (mad. 55)» ifadesinde görüldüğü gibi tarımsal ürünlerin değerlendirilmesi, öte yandan üretim hacminin arttırılması için çeşitli tedbirler tasarlanmıştır.

«Ziraatimiz, alet, çift hayvanı, makine vesair bakımlardan yoksul olduğu gibi, iyi tohum, ilaç vesair ihtiyaçları da karşılanmış olmaktan uzaktır. Bundan başka, çiftçimizi teknik bilgiyle teçhiz etmeğe (donatmaya) ve istihsal metodlarımızı ıslaha mecburuz. Bütün bu ihtiyaçları memleket ölçüsünde karşılayacak tedbirlerin süratle alınmasına çalışacağız (mad. 56)».

Ayrıca, «zirai kredi, istihsal hacmiyle mütenasip (orantılı) ve istihsali süratle arttırmada esaslı amil olabilecek miktar ve mahiyette olmalıdır. Bu bakımdan, Ziraat Bankasının faaliyeti ve sermayesinin arttırılması meselesi üzerinde önemle durulmak lâzımdır, (mad. 57)» maddelerinin gösterdiği gibi yeni bir politikayla, tarımsal girdilerin kullanılması ve tarımsal sermaye sağlanması amacıyla da devlet eliyle tarımsal kredilerin arttırılması öngörülmüştür.

İşte bu türlü bir programla, İkinci Dünya Savaşı döneminde yıpranmış olan donatım araç ve gereçlerinin yenilenmesi ve dış yardım (Marshall)la sağlanan teknik araç ve kredilerin büyük ölçüde, tarıma yatırılması üzerine, üretim teknolojisi ve üretim organizasyonunda önemli değişiklikler olmuş, yoğun tarımın artmasıyla giderek büyük çiftlikler kapitalist işletmeler özelliği kazanarak, geçimlik işletmeler kısmen pazara açılarak para ekonomisine girmiştir. İşte tarım kesiminde, tarım burjuvazisinin büyük ölçüde gelişmesine olanak sağlayan bu değişiklikler, tarımsal ürünlerin pazarlanma ve değerlendirilmesi sonucu, ilk dönemde orta ve küçük köylünün de az çok yaşama koşullarını yükseltmiş ve bu durum köylülük alanında «D.P. mucizesi»nin temeli ve nedeni olmuştur.

1950 - 1960 DÖNEMİ

Programından da anlaşılacağı üzere, Demokrat Parti de C.H.P. gibi, bir sınıfın değil, bütün bir ulusun partisi olduğunu ileri sürmüşse de(1) savunduğu liberal ekonomi politikasıyla büyük burjuvazinin partisi olarak belirmiştir. Bununla birlikte, iktidarının ilk yıllarında edindiği özel finansman v.b. olanakları ve uyguladığı programla genel bir ekonomik canlılık ve yaşama standardında bir yükselme sağlamış ve bu değişmeler gördüğü genel siyasal desteğin kaynağı olmuştur.

Gerçekten 1950 ortalarına doğru Avrupa Kalkınma Programına alınan Türkiye için 100 milyon dolar serbest bırakılmış(2), aynı zamanda Yabancı Sermaye Ka-

---

(1) Örneğin, C. Bayar'a göre, «memleketimizde sınıflar, keskin çizgilerle birbirlerinden ayrılmamışlardır. Batıdaki gibi, çatışma içinde değillerdir.» Bu yüzden, «devlet, bu sınıflardan birine dayanmamış», «bütün tarihi boyunca **milli devlet** vasfını taşımıştır.» Demokrasiden önce «halk, devlet idaresine seçimsiz olarak iştirak etmiş», demokrasiyle «bu manevi seçim, maddi seçim haline gelmiştir.» C. Bayar Başvekilim Adnan Menderes, s. 41-42.

(2) «D.P. Kalkınan Türkiye» Raporuna göre, 1950-53 yılları arasında Marshall Yardım Planı çerçevesi içinde, 170,8 milyon doları «hibe», 66,2 milyon doları da «ikraz (ödünç)» olmak üzere 237 milyon dolar sağlanmıştır. (s. 127)

nunu'nun kabulü ile, kapital sahiplerine Türkiye'den kârlarını transfer etme izni verilerek dış yatırımlar teşvik edilmiş, ayrıca dışardan bol krediler sağlanmıştır. Böylelikle hükümet, enerji tesisleri, çimento ve şeker endüstrisi gibi dallarda bazı yatırımlara girişmişse de, sermaye olanakları özellikle makinalaşma (ve işletmelerin diğer tarımsal girdilerle donatılması) amacıyla büyük tarım kredileri şeklinde tarım alanına yöneltilmiştir.

Ancak, yatırımlar, ekonominin her kesiminde etkinliği arttıracak ve her sosyal kategorinin yaşama standartlarını eşit olarak etkileyecek bir şekilde dağıtılmamıştır. Endüstriel yatırımlar küçük girişkenliklerin güçlendirilmesi amacını gütmemesi bir yana, herhangi bir plâna uygun olarak yapılmamış, ekonomik kalkınmanın temel niteliği yabancı sermaye ve kredilere dayanmak olmuştur(1).

Bununla birlikte, değişen ekonomi politikası ve dış krediler ve Amerikan yardımı ile yapılan yatırımların bir sonucu olarak(2) özellikle 1951-1953 yılları arasında,

---

(1) K. Karpat A.g.y. s. 419-420

(2) Örneğin, Başvekil Adnan Menderes'in TBMM'nde 29 Mayıs 1950'de okuduğu hükümet programında, «yeni iktidarı Halk Partisinden ayıran mühim bir görüş farkının da ziraat işlerimizin ele alınışında tecelli edeceği» açıkça belirtilmiştir «Ziraatın iktisadî bünyemizin temelini teşkil ettiğini hiçbir zaman gözden uzak tutmayacağını» bildiren «Başvekil»e göre, «Ziraatı ön plana alan böyle bir görüşle, zirai kredi davası, ziraat âlet ve vasıtaları meseleleri» ve diğer tarımsal girdi ve «ziraat tekniğini ilerletme çareleri yeni baştan gözden geçirilecektir.» «Unutulmamak icap eder ki daha düne kadar milyarı geçen Devlet Bütçesi içinde Ziraat Vekâletine tahsis olunan miktar, otuz milyon lira (% 3) civarında» olmuş,

öncelikle tarım kesiminde bir ekonomik gelişme ve buna bağlı olarak köklü yapısal dönüşümler görülmüştür. Tarımsal verimliliğin artması ve tarımsal ürünlerin değerlenmesi ve pazarlama olanaklarının gelişmesine paralel olarak bir yandan toprak yoğunlaşması ve özellikle ortakçı durumundaki küçük ve yoksul köylünün mülksüzleşmesi sonucu kapitalist toprak burjuvazisi güçlenmiş, öte yandan da varlığını koruyabilen küçük tarım işletmeleri, geçimlik olmaktan çıkarak pazara açılmış ve meta üretimi sürecine girmişlerdir. Böylelikle uzun vadede, bu köylülerin daha da yoksullaşarak mülksüzleşmeleri ortamı hazırlanmakla birlikte, kısa dönemde, para ekonomisine giren köylülüğün yaşama standardında ve sosyal refahında önemli bir değişme olmuştur.

«Ayrıca yatırımların yüksek olduğu 1954'e kadarki dönemde, gerek özel sermaye kuruluşlarında görülen hızlı gelişme, gerekse endüstri alanında yeni devlet yatırımlarının yapılması sonucunda endüstri de büyümüş»(1) ve makinalaşmanın sonucunda mülksüzleşerek topraktan kopanları özümleyebilmiştir. İşte bu kısa dönemli ekonomik gelişmedir ki D.P.'nin özellikle geniş

«çok uzun yıllar içinde Ziraat Bankası'nın tediye edilmiş sermayesinde esaslı bir fark görülmemiştir.» Adnan Menderes'in Konuşmaları, s. 11-12

Yine yukarıda adı geçen rapora göre, tarımsal verimliliği arttırma yolunda yapılan dolaylı yatırımlar dışında, özellikle büyük çiftçilerin yararlandığı tarımsal krediler, 1949'da 336 milyon TL. iken, 1953'de 1 Milyar 172 Milyon TL.'sına çıkarılmış (s. 199), öte yandan ithal edilen traktör sayısı 8271'den 37048'e yükselmiştir. (s. 178)

(1) N. Serin A.g.y. s. 123

köylü kütleleri tarafından güçlüce desteklenmesine yol açmıştır.

Bununla birlikte, dış ödeme güçlükleri, 1954-1955 yılında tahıl üretiminin ve ihracatın düşmesine yol açan kuraklık ve Türk Hükümetinin yeni kredi taleplerini Amerikan Hükümetinin reddetmesi üzerine(1) Devlet yatırım masraflarındaki büyük artışın özellikle 1953 yılından sonra daha çok açık finansmanla karşılanması yüzünden doğan enflasyonist baskı, dış ticaret dengesinin de bozulmasına yol açmıştır.

Plansız ve dengesiz yatırımlardan ötürü, enflasyonist baskı ve dış ticaret dengesinin bozulmasına paralel olarak 1955'den başlayarak ithal eden ilkel endüstri maddeleri, yedek parça ve yatırım mallarının kıtlık ve yetersizliği endüstriyel gelişmeyi yavaşlatmış ve bu yetersizlik etkilerini en çok özel kesimde duyurmuştur. Ekonomik koşullar gereği konulan sınırlamalarla, devlet endüstriel kuruluşları özel endüstriel kuruluşlara karşı korunmuştur. Bu durum sonucunda, özel kuruluşlar devlet kuruluşlarıyla rekabet edememiş ve bu yüzden de var olan kapasitelerinin ancak yarısını kullanabilmişlerdir.

Ekonominin bozulması üzerine güçlükleri ortadan kaldırmak için 1958 yılında yeniden sağlanan dış finansman olanaklarına paralel olarak bir takım tedbirler yürürlüğe girmişse(2) de, önemli bir gelişme sağlanamamıştır.

Bu durum, bir yandan, kent burjuvazisinin özgür gelişme olanağından yoksun kalmasına, bir yandan da

---

(1) K. Karpat A.g.y. s. 421
(2) N. Serin A.g.y. s. 123-124

endüstriel «istihdam» kapasitesinin düşüklüğü yüzünden kır kesiminde giderek daha çok açığa çıkan iş gücünün özümlenememesine yol açmıştır.

Öncelik ve ağırlık tanınan tarım kesimindeyse, tarımsal alt yapı tesislerine yapılan yatırımlara ek olarak tarımsal kredi ve ürünün değerlendirilme ve desteklenme politikalarıyla, büyük toprak sahiplerinin giderek gelişip tarım burjuvazisine dönüşmeleri sağlanmıştır.

Türk tarımının genel olarak yaygın olmaktan çıkıp **yoğun** (entansif)laşması için yeterli olmasa da, tarımsal makinalaşma ve diğer tarımsal girdilerin kullanımı büyük çiftliklerin yararına olmuş, sonuç olarak küçük işletmelerin önemli bir kesimi büyük işletmeler tarafından yutulmuş ve geri kalan küçük işletmelerse, ekonomik durumları ancak yüzeyden değiştiği için eski yöntemlerle toprağı işlemeğe devam etmiştir.

Tarım kesiminde yüzey verimliliğin arttırılmasından çok, toprak alanının genişletilmesiyle sağlandığı için duran tarımsal üretim artışı, tarımsal donatım araçlarının yedek parça eksikliği yüzünden daha da düşmüş, ayrıca bir kaç elde toplanan tarımsal gelirler, çoğunluk verimli alanlara değil, taşınamaz mallar ve lüks tüketim mallarına yatırıldığı için, özellikle tarım kesiminden yaratılan değer, kalkınmanın finansmanında rol oynayamamıştır.

Üstelik, kentleşmeyle birlikte başlayan arsa ve konut v.b. spekülasyonuyla doğan olağan üstü servetler vergilendirilmezken, bir süre önce, çiftçilerin aşağı yukarı vergiden bağışık olmalarına yol açacak şekilde tarımsal vergilerin kaldırılmasıyla kamu hizmetlerinin finansman yükü endüstriye ve özellikle de aylıklı memurlara yüklenmiştir.

Bu değişiklikler, kaçınılmaz bir şekilde hayat pahalılığının artmasına, ana tüketim maddelerinde kısıtlamalara, çeşitli sosyal karışıklıklara(1) ve sonunda iktidara karşı giderek yoğunlaşan muhalefet hareketinin doğmasına yol açmıştır.

Gerçekten, D.P.'nin izlediği enflasyonist politika yüzünden fiyat artışları ve tüketim maddeleri sıkıntısı büyük bir hız kazanırken, bir yandan «her mahallede bir milyoner» yaratılmış, bir yandan da memur ve subay gibi sabit gelirlilerin yaşama standartları giderek düşmüş ve bu yüzden uygulanan politikadan ilk plânda ve en çok etkilenen kategori bürokratlar olmuştur. Başka bir deyimle, ekonomik değişmelerden en çok zarar gören veya hemen hiç pay almayan küçük burjuvazinin bürokrat kesimi, tarım ve ticaret burjuvazisinin büyük servetler sağlamasına yol açan «nurlu ufuklar» politikasının ağır yükünü üstlenmek zorunda kalmıştır. Bu durum, bürokrasinin, D.P. iktidarına karşı gittikçe artan ve derinleşen bir hoşnutsuzluk duymasına ve diğer bazı kategorilerin muhalefet hareketinde öncülük yapmasına yol açmıştır.

Bununla birlikte D.P.'ye karşı keskinleşen muhalefet hareketine, ileri sürüldüğü gibi(2), küçük burju-

---

(1) Örneğin, 1955 yılındaki 6-7 Eylül olaylarının gelişme şekli, politik nedenlerden çok, kente göç ederek işgücünü değerlendirememiş veya elverişsiz yaşama koşulları altında bulunan alt sınıfların, azınlıkların kişiliğinde, servet ve lükse karşı tepkisine bağlanabilir.

(2) Örneğin, R. Rozaliyev'e göre, «Demokrat Parti yönetimi yıllarında, büyük sermayenin durumunu sağlamlaştırması, millî çıkarlara rağmen emperyalizm ile işbirliğine çabalaması, sanayi, tarım ve ticaret alanlarında geri kalmış kapitalizm biçimlerinin barındığı, şehir ve köy burjuvazisinin çok çeşitli

vazinin, D.P.'nin ekonomi politikasıyla karşıtlık içine düşerek bütünüyle katıldığı görüşü, olgulara uygun düşmemektedir. Gerçekten az gelişmiş bir kapitalizmin özelliği olarak Türkiye'de oldukça geniş olan esnaf ve küçük imalâtçı kategorisinin, -günümüzde belirtilerine rastlanan- büyük sermayeyle çıkar ayrılığı içine düşmesi durumu, D.P. iktidarı sırasında tekelci burjuvazinin belirlemesine rağmen henüz ortaya çıkmamıştır. Bunun nedeni, ticaret ve endüstri alanında görülen tekelleşme eğilimine rağmen, 1960'a kadarki dönemde politik iktidarın ana yatırım alanının tarım kesimi olmasıdır. Dolaylı ve dolaysız yollarla, öncelikle tarım burjuvazisini destekleyici bir politika güden D.P. kent burjuvazisi içindeki çatışkınlığı su yüzüne çıkarması şöyle dursun, kır kesiminde bile küçük ve orta köylü tarafından desteklenmiştir.

Gerçekten tarımda yapısal değişikliklere paralel olarak küçük köylünün önemli bir kesimi, uzun vadede mülksüzleşmesine yol açacak toprak birikimi ve aracılık ve tefeciliğin etkinliğine rağmen geçimlik işletmecilikten çıkarak ve pazara açılarak emeğini az da olsa değerlendirebilmiştir. Bu yüzden, ilk adımda D.P.'nin büyük çiftçi yararına olan politikasını bütünüyle benimsemiştir.

Bu bakımdandır ki Türkiye'nin, özellikle 1950'den

---

ve sayıca kabarık olduğu geri kalmış bir ülkede, millî tekellerin ortaya çıkması, yalnızca işçi sınıfı ve burjuvazinin bütünü arasında değil, millî burjuvazinin çeşitli tabakaları arasında bile karışık ve keskin çelişmelerin doğmasına yol açmıştır. İşte bu özel durum, ekonomik geri kalmışlığın hüküm sürdüğü ülkenin iç politikasında sert ve sürekli bir gerginlik yaratmıştır.» (Türkiye'de Kapitalistleşme, s. 94-95)

sonra içine girdiği sürecin bir sonucu olarak öncelikle büyük kır burjuvazisinin hızlı gelişmesine karşı ilk tepki, bu gelişmeden en çok zarar gören bürokrasiden gelmiştir. Tarım burjuvazisi ölçüsünde korunmayan ve ekonomik krize paralel olarak giderek artan müdahale ve kısıtlamalardan bunalan endüstri ve kısmen ticaret burjuvazisi de bürokrasinin öncülüğündeki bu tepkiye geniş ölçüde katılmıştır.

Çeşitli ideolojik ve politik kavramlarda ifadesini bulan bu hoşnutsuzluk giderek basın, gençlik, üniversite ve siyasal partiler ve sonunda ordu gibi demokratik baskı gruplarının örgütlü muhalefet ve mücadelesi olarak belirmiştir. Bu nedenle, D.P. iktidarının son yılları, ekonomik koşullar ağırlaştıkça artan bu muhalefeti susturmak ve sindirmek amacıyla girişilen sert ve antidemokratik baskı yöntemlerine karşı direnmenin yoğunlaşması ve politik gerginliğin giderek yükselmesi dönemi olmuş ve bu dönem, iktidarın, bir hükümet darbesiyle çıkarları D.P. politikasıyla çatışan sosyal kategoriler tarafından ele geçirilmesi şeklinde beliren 27 Mayıs 1960 hareketiyle kapanmıştır.

1950 Sonrası Siyasal Gelişmeler

Büyük bir çoğunlukla iktidara geçişinin ilk yıllarında izlediği liberal politika gereği bazı demokratik özgürlükleri sağlama yolunda bir takım adımlar atan D.P., ilk olarak, din konusundaki liberal görüşüne uygun olarak Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin değiştirilmesiyle Arapça ezanı serbest bırakmış, daha sonra, askerlik süresini kısaltan, genel affı genişleten, dış gezileri özgürleştiren kanunlar ve son olarak-kısıtlayıcı kanunların bazılarını değiştirerek-yeni bir Basın Kanunu çıkarmıştır(1).

Bununla birlikte, ekonomik sorunlar ve sosyal hoşnutsuzluğa paralel olarak, muhalefet partileri, basın ve hatta kendi milletvekillerinden gelen eleştirilere uğramaya başlayınca, D.P., Meclis içindeki çoğunluğuna dayanarak bir tür Meclis diktasıyla, her türlü denetim ve eleştiri olanaklarını ortadan kaldıracak antidemokratik kanunlar koymaya başlamıştır.

Gerçekten, Kanun değişiklikleriyle, seçmenin oy verirken önceden belirlenmiş parti listeleri kullanması istenerek seçme hakkı kısıtlanmış, (istenmeyen) bazı yargıçların emekliye sevk edilebilmesi amacıyla emek-

(1) K. Karpat A.g.y. s. 419

lilik için gerekli hizmet süresi yirmi beş yıla indirilmiş ve hükümetin eleştirilmesi önlenmek üzere Basın Kanunu özlü bir şekilde değiştirilmiştir(1).

Tutumunu gittikçe sertleştirerek karşıt siyasal partilerin varlığını hedef alan D.P., ilk olarak Millet Partisinin 1953 yılında yapılan kongresinde ortaya çıkan parti içi bir krizden yararlanarak muhalefetin bu kesimini susturmak yoluna gitmiştir.

Gerçekten, adı geçen kongrede halk yığınlarını kazanmak için tutulacak yolun «inkılâpçılık» mı yoksa din politikacılığı mı olacağı konusundaki tartışmalar parti aleyhine geniş yankılar doğurmuş ve partinin dini politikaya «alet» ettiği, gerici bir parti olduğu, aralarında saltanatçı, hilafetçi bir grubun gizli çalışmalarda bulunduğu ileri sürülmüştür.

Böylelikle Millet Partisi, iktidar tarafından ihtilâlci metodlarla davranan, gizli tertipler kuran, siyasal mücadelelerde dini temel alan, halkın duygularını bu yoldan sömüren bir parti olarak suçlanmıştır.

Örneğin, Başbakan Adnan Menderes, Meclis'te Millet Partisinden söz ederek «bunlar kendi nizamnamelerinin dışına çıkmışlardır, buna aykırı hareket etmişlerdir ve gizli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunlar memleketin her tarafında halkı kıyama (ayaklanmaya) davet etmektedirler,» şeklinde bu suçlamaları dile getirmiştir.

Sonunda, Millet Partisinin devrim ve rejim aleyhtarı bir eğilim ve hareket doğrultusu izlemeye başlamış olduğu ve bu yolda çalışmalarda bulunduğu konusunda ihbar ve kanıtlara rastlandığı gözönüne alınarak

(1) K. Karpat A.g.y. s. 424

Mahkemece, partinin bütün örgütünün çalışmadan engellenmesine ve mallarının korunma altına alınmasına karar verilmiş ve 8 Temmuz 1953 tarihinde bütün merkezleri ve şubeleri mühürlenerek kapatılmıştır(1).

Millet Partisinin kapatılmasından sonra yöneticilerinden bir kısmı, bir takım program değişiklikleriyle yeni bir parti olarak örgütlenme yoluna gitmişlerdir.

(1) F. H. Tökin A.g.y. s. 87-88

Cumhuriyetçi Millet Partisi (C.M.P.)

Millet Partisinin kurucularından Enis Akaygen, Osman Bölükbaşı, Ahmet Tahtakılıç ve Suphi Batur tarafından 10 Şubat 1954 tarihinde adı geçen partiye yeni bir nitelik kazandırılmak üzere özellikle dinci özelliği yumuşatılarak yapılan özlü program değişiklikleriyle Cumhuriyetçi Millet Partisi kurulmuştur.

Amacını, «Türkiye'de insan haklarını hakim kılacak ve bunları güvenilir teminata bağlayacak bir devlet nizamı kurmak» olarak belirleyen C.M.P. bu amaca varmak için «hürriyet, emniyet, müsavat (eşitlik) ve adalet mefkurelerine (ülkülerine), milli hakimiyet ve laik cumhuriyet esaslarına, garp örneği demokrasi hukukuna, milliyetçilik akidesine» bağlılığı gerekli saymıştır.

Yeni partinin çok kısa ve aydınlık olmaktan uzak ve bir tür «teminat talebi» niteliğinde olan programı, M.P.'nin kapatılmasına yol açan mevzuat ve uygulamalara karşı güvenliğini sağlamak üzere «laiklik, din ve vicdan hürriyeti gibi modern devlet esaslarının Anayasa ile tarif ve tesbit olunması» ve «siyasi partilerin Anayasaca tanınması ve teminata bağlanmış müesseseler (kurumlar) haline konulması» v.b. gibi konularda Anayasa değişiklikleri ve yeni anayasal organlar önermiştir (mad. 3-5).

C.M.P. Programı, «düşünce ve his birliği ve müşterek bir hayat ve istikbale inanış» olarak tanımladığı «milliyetçilik» (mad. 13) ve «memleketimizin vasıl olduğu terakki merhalesinden geri götürecek bir zihniyeti red» anlamında bir ilerleme ilkesi (mad. 14) belirledikten sonra çok ihtiyatlı bir dille lâikliği, «din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı olması ve din ve vicdan hürriyetinin diğer hak ve hürriyetler gibi mukaddes tanınması ve teminat altında bulundurulması» olarak (mad. 12) nitelemiştir.

Ekonomi politikasına gelince C.M.P. gerçi sosyal hizmet ve alt yapı kuruluşları «dışında kalan saha (alan) hususi teşebbüse ait olmalıdır. Ancak hususi teşebbüs gücünün kâfi gelmediği (yeterli olmadığı) hususlarda devlet teşvikçi ve yardımcı olmalıdır» anlayışıyla özel girişkenliğe dayanan bir ekonomik sistemi savunmuşsa da bu alanda, Millet Partisine oranla daha da kurallayıcı hükümler getirmiştir:

«Memleketin imarı ve iktisaden kalkınması mevzuunda parti, devleti birinci derecede vazifeli» saydıktan sonra (mad. 8) «emeğin istismarına (sömürülmesine) yol açan faaliyetleri durdurmak, kanuni veya fiili her çeşit inhisarcılığa (tekelciliğe) son vermek, say (emek) ve sermaye münasebetlerinde hakkaniyeti hakim ve memleket menfaatlerini nazım (düzenleyici) kılmak emelinde (mad. 9)» olduğunu belirtmiştir(1).

Böylelikle tıpkı M.P. gibi, her hangi bir sosyal kategorinin çıkarlarının ideolojisini dile getirme şansından da yoksun kalan C.M.P., Türk politika sahnesinde, kurucu ve üyelerinin kişisel ve bölgesel etkinliklerinden

(1) Cumhuriyetçi Millet Partisi «Ana Nizamname ve Program»

öteye geçen bir yankı bulamamış ve 1957 seçimlerinden sonra Köylü Partisiyle birleşerek bir ad değişikliği ile Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (C.K.M.P.) olarak politik hayatını sürdürmüştür(1).

Türkiye Köylü Partisi (T.K.P.), 19 Mayıs 1952'de, Ethem Menemencioğlu, Remzi Oğuz Arık, Cezmi Türk ve Tahsin Demiray gibi bir kısmı D.P. milletvekili olan (2) aşırı milliyetçi bir grup tarafından kurulmuştur. Köylü Partisi, taşıdığı ada rağmen sınıf temeline dayanan bir örgüt değil, başlıca, köylülüğün yaşama standardını yükseltmek ve köy sorunlarına halkın ilgisini çekmek amacında olan bir partidir. Tarımsal kalkınma konusuna özel bir önem vermekle birlikte programı genel olarak siyasal sorunlarla ilgilenmiştir(3).

Gerçekten, «Kuruluş Beyannamesi»nde belirtildiği gibi, «Türkiye Köylü Partisi, bir sınıf savaşı yapmak ve bundan zümre menfaatleri elde etmek gayesiyle kurulmuş siyasi bir birlik değildir. Onun biricik gayesi, Türk milletinin hürriyet ve eşitlik içinde birliğini sağlamaktır. Türk içtimai (sosyal) bünyesinin (yapısının) temelini teşkil eden köy ve köylü, hiç şüphesiz, bütün sosyal meselelerimizin düğüm noktasıdır.» Partinin, «adı da bunu ifade etmektedir». Bu bakımdan, «milletimizi bir an evvel kalkındırabilmek için büyük köylü kitlesini ön plâna alan yolu tutmak zarureti vardır. Bu kanaat (kanı) partinin programına baştan başa hakim olmuştur.»

Yeni bir Anayasa, bir Anayasa mahkemesi ve iki

---

(1) F. H. Tökin A.g.y. s. 88
(2) K. Karpat A.g.y. s. 439
(3) K. Karpat A.g.y. s. 439

meclisli parlamenter rejim gibi bir takım hukuksal yenilikler öneren T.K.P., ilkece, büyük endüstri ve ticaret burjuvazisinin gelişme eğilimlerine aykırı düşmüş ve küçük üreticiliğin, özellikle de bu kategorinin küçük köylülük kesiminin çıkarlarını dile getirmiştir.

Gerçekten «umumiyetle şirketlere ait kanunların, daha demokratik olması, küçük mülkiyet, küçük sermaye, küçük tasarruf, küçük kazanç sahiplerinin gelişmesini sağlaması lâzımdır (mad. 11)» maddesinin de gösterdiği gibi küçük burjuvaziyi korumak amacında olan T.K.P. «iktisat işlerini» düzenlemek üzere «büyük bir kalkınma plan ve programının hazırlanmasını (mad. 19)» ve «Milli istihsali arttırmak için köylerden başlayarak ağır sanayie kadar her sahada planlı bir sermaye yatırımının» yapılmasını gerekli saymıştır (mad. 22).

«Ağır sanayiin, devletin emniyetiyle (güvenliğiyle) alâkalı (ilgili) ve hususi teşebbüsün rağbet göstermediği alanlarda devletçe ele alınması, ama diğer sanayi alanlarının serbest teşebbüse bırakılmasını», hatta «bugün devlet elinde bulunan bu gibi sanayi işletmelerinin hususi sermayeye ve bu müesseselerde çalışanların da ortak olacağı anonim şirketlere» aktarılmasını öngörmekle birlikte (mad. 23), anlaşılacağı gibi, küçük girişkenlikleri korumuş ve «vergi adaletini en başta gelen esas» saymak (mad. 24), «plânsız yatırımlardan şiddetle çekinmek (mad. 26)», «siyasi menfaatler ve maksatlarla yapılacak her türlü devlet ve resmi banka yardımlarına, yatırımlarına son vermek (mad. 26)», «ihraç mallarımızın her türlü borsa oyunlarından ve mutavassıtların (aracıların) fahiş (aşırı) spekülasyonlarından kurtulmasını sağlamak (mad. 27)», «ucuz alınan malların, maddelerin çok pahalı satılmasına amil olan

(yol açan) ana sebepleri tadil etmek (değiştirmek) ve ortadan kaldırmak (mad. 28)» ve «yurdumuzun muhtelif bölgeleri arasındaki refah ve mamuriyet (bayındırlık) tezadını (karşıtlığını) düzeltmeye çalışmak (mad. 29)» gibi büyük burjuvazinin kayıtsız gelişme koşullarını sınırlamak isteyen önerilerde bulunmuştur.

Özellikle küçük köylülük ideolojisine dayanan T.K.P.'nin «ziraat (tarım) reformu» programı «köylü oldukları halde gittikçe çiftçilikle alâkaları kesilen ziraat işçilerinin, rençperlerin, yarıcıların ve kiracıların, küçük ve orta çiftçilerin hayat seviyesini yükseltmeyi, iktisadi gelişmelerini sağlamayı, demokratik hayatın ve yurdumuzdaki sosyal ve siyasi istikrarın esası sayan» bir anlayışı temel almıştır (mad. 31).

«Toprak reformu derken, bir yandan, büyük toprak sahibi sıfatiyle toprağı işleterek istihsali arttıran vatandaşların huzursuzluk ve emniyetsizlikten korunmasını, istihsal güçlerini, randımanlarını arttırmayı hedef tutmuş»sa da, «bir yandan da bilfiil ailesi efradıyla (ailece) çiftçilik yapan vatandaşların geçimlerine yetecek miktarda toprak işlemelerini, mümkün olan yerlerde toprak mülkiyetine sahip olmalarını temin etmek ve devlet toprakları başta olmak üzere işlenmemiş toprakları köylüye dağıtmak» isteyerek (mad. 33)(1) 1945'lerden beri toprak reformu kaygısı içinde olan büyük toprak sahiplerinin sözcüsü olma şansını yitirip küçük köylülüğün, yani tarihte bir hareketin öncülüğünü yapma yeteneği bulunmayan küçük burjuvazinin partisi olmuş ve böylece siyasal hayatta etkin bir varlıktan yoksun kalmıştır.

---

(1) Türkiye Köylü Partisi Programı.

Çok geçmeden yeni bir örgüt şeklinde (C.M.P.) politika sahnesinde beliren M.P.'nin kapatılması olayı ve D.P.'nin, vadettiği demokratik özgürlüklere bütünüyle ters düşen uygulamaları, siyasal ortamı daha da gerginleştirmiş ve bu durum tepki ve karşılığını bizzat iktidar partisi içinde bulmuştur.

Hürriyet Partisi (H.P.)

Gerçekten, D.P. iktidarının 1954'lerde geliştirmeye başladığı bu antidemokratik tutum, kendi safları içinden de burjuva düzenini, Batılı anlamda liberal politika ve demokratik özgürlükleriyle birlikte anlayan bazı milletvekillerinin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Parti içinde ana anlaşmazlık bazı milletvekilleri tarafından basına «isbat hakkı», yani görevlerini kötüye kullanmakla (suistimal)le suçladıkları hükümet yetkililerine karşı belgelar kullanma hakkı vermek isteyen bir kanun önergesi nin hazırlanmasıyla doğmuştur. Bu önerge, partinin temel amaçlarından sapmasına karşı bir tepki olarak yorumlanmıştır. Parti liderlerinin, önergenin geri alınması yolundaki kalkışımlarının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Fevzi L. Karaosmanoğlu'yla, Fethi Çelikbaş'ın öncülüğünü yaptığı ve «ondokuz» milletvekilinden oluşan bu grup üyelerinden bir kısmı partiden çıkarılmış, bir kısmı da istifa ederek ayrılmıştır(1).

Bu milletvekilleri, Demokrat Partinin artık demokrasiye inanmadığı gerekçesiyle, adı geçen partinin kuruluşundaki demokratik amaçları izlemek üzere 20 Aralık 1955'de **Hürriyet Partisi** adıyla yeni bir parti kurmuşlardır(2).

---

(1) K. Karpat A.g.y. s. 424-425.

(2) Hürriyet Partisi'ne göre, C. Bayar'ın Kasım 1950'deki «anti

Parti, programında, «demokratik ve muvazeneli (dengeli) bir parlamento çalışmasına imkân verecek şekilde değiştirilmiş bir Anayasa'da teminatlarını bulan, müstakil (bağımsız) adliye, tarafsız idare, muhtar (özerk) üniversite, hür basın, tarafsız radyo, yalnız millet hizmetinde çalışan bir medeniyet teşkilâtı, bütün devlet faaliyetlerine şamil (yaygın) kazai mürakabe (yargı denetimi) ve **mesuliyet kaideleri,** hür ve bağımsız sendikalar, amme (kamu) hürriyetlerinin hukuk devleti mefhumuna göre düzenlenmesi, siyasi partiler gibi temel müesseselerin cemiyetimizde tahakkuk ettirilmesini (gerçekleştirilmesini)» öngörmüştür(1).

Özel olarak liberalizm veya devletçilik gibi herhangi bir ekonomik doktrini benimsemek istemeyen H.P.(2) de, demokratik özgürlüklerin kısıtlanması pahasına da olsa gelişmek ihtiyacı içinde olan burjuvazi için bir politik alternatif olamamış ve 1957 seçimlerindeki başarısızlığı ve 24 Kasım 1958 tarihinde yaptığı olağanüstü kongrenin hükümetin baskısıyla dağılmak zorunda kalışı üzerine(3), sonunda C.H.P. ile birleşmeye karar vermiştir(4).

İktidarın içten ve dıştan muhalefetle karşılaşmasına rağmen, «iktisadi buhran»ın çok kritik bir noktaya vardığı 1957'ler, aynı zamanda «siyasi buhran'ın yo-

---

demokratik kanunların sistemli bir tarama ile tesbit ve tadil» edileceği yolundaki «vaadlerine rağmen, hükümet tarafından yeni anti demokratik layihalar getirilmiş ve yüksek heyetce (Meclis tarafından) kabul buyurulmuştur.» (H.P. Meclis Grubu Görüşümüz, s. 89.)

(1) F. H. Tökin A.g.y. s. 89

(2) K. Karpat A.g.y. s. 436

(3) F. H. Tökin A.g.y. s. 89

(4) K. Karpat A.g.y. s. 439

ğunlaştığı bir dönem olmuş ve D.P. iktidarı demokratik hak ve özgürlüklere karşı amansız bir mücadeleye girişmiştir.

D.P. iktidarına karşı temel hak ve özgürlüklerin savunulması ve tek cephe halinde muhalefet yapılması amacıyla C.H.P. ile özellikle Hürriyet Partisi arasında bir güçbirliğine gidilmek istenmiştir. Ana muhalefet partisi lideri İ. İnönü'nün belirttiğine göre, bu «güç birliğinin fikri ve manevi yapısını teşkil eden» ve gerçekleşmesi halinde «içinde bulunulan iktisadi ve içtimai buhranların sona erdirilmesine imkân» verecek «temel fikirler» :

1) «Devlet Reisliğinin ve Büyük Millet Meclisi Riyaset Divanının tarafsızlığı» ve «tarafsız, kanuna bağlı, vatandaşlar arasında siyasi kanaatlarına göre hiç bir ayırma yapmayan bir idarenin kurulması» ve «B.M.M.'nin icra (yürütme organı) üzerindeki murakabesinin (denetiminin) fiili ve müessir hale getirilmesi»,

2) «Bağımsız mahkeme ve her türlü tesirden azade (sıyrılmış) teminatlı (güvenceli) hakim konusunun gecikmeden halledilmesi»,

3) «Söz ve basın hürriyeti, toplanma hürriyeti, grev hakkı, sendika ve mesleki teşekküller kurma hürriyeti gibi insan haklarının Türk vatandaşlarına sağlanması»,

4) «Amme hizmeti gören her şahsın vazifesiyle ilgili bütün hareketlerinin denetlenmesi için ispat hakkının ve mal beyanının (bildiriminin) kabulü»,

5) Seçimlerin mevzuat ve tatbikat olarak eşit ve dürüst şartlar altında icrasının (yapılmasının) sağlam müeyyidelere (yaptırımlara) bağlanması» ve «milli bünyemize uygun bir nisbi temsil usulünün kabulü»,

6) «Bu temel fikirlerin ışığı altında Anayasamızın değiştirilmesi» ve «kanunların Anayasaya aykırılığını önleyecek bir Anayasa Mahkemesi, adalet istiklâlinin (bağımsızlığının) korunması için bir Yüksek Hakimlik Şurası'nın kurulması ve iki meclis usulünün kabulü»,

7) «Demokratik inkişafı (gelişmeyi) durduran ve gerileten bütün antidemokratik kanunlar, usuller, zihniyet ve tatbikatın kaldırılması»dır.(1)

Buna karşılık Demokrat Parti'yse önce çeşitli engellemelerle muhalefet partilerinin 1957 seçimlerinde gerçekleştirmeye çalıştığı «güçbirliği»ni önlemiş ve «hürriyet yok diyerek hürriyetin suistimalini bir lanet halkası gibi iktidarın boğazına geçirip onu boğmak isteyenler» olarak gördüğü(2) muhalefetin işbirliği kalkışımını «üç partinin bir araya gelerek ehli salip (haçlı) cephesi gibi bir cephe kurması»(3) şeklinde ilân etmiştir.

Öte yandan, muhalefetin talep ettiği hak ve özgürlüklerin, «ortalığı karıştırmak için lâf kalabalığı» olarak öne sürülmüş «sözüm ona davalar» olduğu görüşüyle «ispat hakkı, üniversite muhtariyeti, hakim teminatı, seçimlerde emniyet» vb. gibi konuları «mugalata (demogoji)» ve «siyaset oyunbazlıkları» olarak nitelemiştir.

Gerçekten Başbakan A. Menderes'e göre «Fevkalâde mahkemelerde Takriri Sükûn kanunları ile, İstiklâl Mahkemeleriyle memleketin idare edildiği, vatandaş-

---

(1) 1958'de İnönü, s. 91

(2) Adnan Menderes'in Samsun Konuşması (16 Ekim 1967) İktidar Konuşuyor, s. 83

(3) Adnan Menderes'in Sinop Konuşması (17 Ekim 1957) İktidar Konuşuyor, s. 112

ların sorgusuz sualsiz ölüme sevkedildiği zamanlarda mı hakim teminatı vardır?»

«Son derece gülünç bir dava daha» olan «üniversite muhtariyeti»ne gelince bu ancak bir «kışkırtıcılık»tır. Muhalefetin «tasavvur ettiği muhtariyet, dünyanın ileri memleketlerinde görülen, rastlanan şeyler değildir.»

«İspat hakkı efsanesi ise son bir iki senenin icadıdır. Bunun bir şantaj hakkı şeklinde netice vereceğinden hiç şüphe» edilmemelidir.

«Seçimlerde emniyet meselesi»ne gelince: «Zerre kadar siyasi haysiyet ve samimiyetleri olsa, serbest seçim lâfını ömürleri boyunca ağızlarına almaması» gereken «siyasi şekavet (eşkiyalık) kahramanları, nasıl olur da bu mevzuda Demokrat Partiye karşı böyle konuşabilirler»(1).

«Nisbi seçim sistemi» ise, «rey artıklarının yekünunu toplayacak», «çerçöp partilerin bir iki mebus çıkarmasına» fırsat vererek «bir çok çerçöp partinin ortayı kaplaması yüzünden rejimler ve hükümetler(in) istikrarını kaybetmesi»ne yol açacaktır. Bu sistemin «ikinci bir mahzuru»ysa, «seçimlerde reylerin dağıtılması» ve «muayyen bir siyasi partinin büyük ekseriyetle (çoğunlukla) işbaşına gelmesine imkân kalmaması»dır(2).

Bu anlayışla, 1957 seçimlerinden sonra D.P. iktidarının temel hak ve özgürlükleri giderek kısıtlaması sonucunda politik gerginlik daha da artmış, ekonomik güçlüğün ağırlaşmasına paralel olarak Atatürk Devrim-

(1) Adnan Menderes'in Elâzığ Konuşması (19 Ekim 1957) İktidar Konuşuyor, s. 145-147

(2) Adnan Menderes'in Manisa Konuşması A.g.y. s. 205-206

leri ve demokratik ilkeler giderek daha çok çiğnenmiştir.

Özellikle bürokrat çevrelerin, yolsuz servetlerden, antidemokratik baskılardan ve partizanca yönetimden şikâyetleriyle gün geçtikçe artan huzursuzluğu, muhalefetin kışkırtmalarına ve «ihtilâl metodları»yla giriştikleri «yıkıcı faaliyetler»e bağlayan iktidar, bu «şer (kötülük)» unsurlarına karşı bir «vatan cephesi» kurarak geniş halk kütlelerini muhalefete karşı örgütlemeye çalışmıştır.

Sonunda 7 Nisan 1960 tarihinde parti grubunda yaptığı konuşmada Başbakan A. Menderes, «memleket bugün kabili idare (yönetilir) olmaktan çıkmıştır, işler çoktan laçka olmuştur. Adliye işlemez hale gelmiş, idare acze düşmüştür. Matbuat (basın), muhalefetle beraber koskoca bir hiyanet makinesi kurmuştur. Hükümetin tek başına hiç birşey yapmasına imkân kalmamıştır. Artık lâf yerine kanuni tedbir almanın zamanı gelmiştir», sözleriyle iktidarın muhalefete öldürücü darbeyi vurarak demokrasiye son verecek tedbirler almak kararında olduğunu göstermiştir.

Gerçekten, 18 Haziran 1960 tarihinde, Büyük Millet Meclisince, «Cumhuriyet Halk Partisinin ve bir kısım matbuatın kanun dışı yıkıcı ve bozguncu faaliyetlerini tahkik (koğuşturmak) ve tesbit etmek üzere», her türlü politik hareket ve çalışmaları durdurma kararı da dahil, her türlü tedbir ve kararları almak vb. yetkileriyle bazı milletvekillerinden oluşan bir «Tahkikat Komisyon»unun kurulması yolundaki önerge kabul edilmiştir. Böylelikle, 18 Haziran'da kurularak ilk iş olarak Türkiye'deki bütün siyasi partilerin çalışmalarını yasaklayan «Tahkikat Komisyonu» 27 Nisan 1960 tarihinde ka-

nunlaşmış ve bu durum ülkede son derece büyük bir tepki yaratmıştır.

Alınan sert tedbir ve kararları protesto etmek amacıyla 28 Nisan 1960'da İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin «hürriyet» ve «Menderes istifa» istekleriyle başlattıkları gösteriler ve yürüyüşler, ertesi gün Ankara'ya yansımış ve bu hareketlerin polis tarafından şiddetle dağıtılması yanında, «Tahkikat Komisyonu» tarafından alınan kararla çeşitli illerde yayınlanmakta olan 12 gazete ve dergi ve matbaaları kapatılmış, gazetelere sansür konmuş ve siyasal çalışmalarla birlikte her türlü toplantı yasaklanmıştır.

Bununla birlikte, protesto hareketleri ve gösteriler, sıkı yönetimin de ilânına rağmen, aralıksız bir ay kadar sürmüş ve Türk Silâhlı Kuvvetlerinin yönetime el koyarak, Türkiye'nin politika tarihinde yeni bir aşamanın başlangıcı olan «27 Mayıs 1960 Devrimi»ni gerçekleştirmesiyle son bulmuştur.

1960 DEVRİMİ VE SONRASI

1960 Sonrası Siyasal Gelişmeler

27 Mayıs 1960 günü «Türk Silâhlı Kuvvetleri», «kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla» «partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret (gözetim) ve hakemliği altında en kısa zamanda, adil ve serbest idarenin hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim edilmesi» için «memleketin idaresini ele almıştır».

«En kısa zamanda halkı seçime götürecek bir Kurucu Meclis kurmak maksadıyle muvakkat (geçici) idareye el koymuş bulunan» Türk Silâhlı Kuvvetleri adına kurulan **Milli Birlik Komitesi**'nin Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'e göre, Türk Ordusunun bir kere daha karşısında bulunduğu «tarihi vazife, dahilde memleketi hüsran ve felâkete sürükleyen politikacıların elinden kurtarmak» olmuştur.

28 Mayıs 1960 da Büyük Millet Meclisinin kapatılmasından sonra hiç bir partiden olmayan bilim adamları, tanınmış kişiler ve subaylardan oluşan geçici **Milli Birlik Hükümeti** kurulmuştur.

29 Eylül 1960 tarihinde «esas gayesinden ayrıldı-

ğı ve dini siyasete alet ettiği, bir zümre tahakkümü (baskısı) kurduğu, bir grup vatandaşı diğer bir grup vatandaşa hasım yaptığı, vatandaşlar arasında eşitlik haklarını ihlâl ettiği, parti ileri gelenleri tarafından Anayasanın ihlâline yol açıldığı, seçmenlerine karşı itimat (güven) bırakmadığı, seçmenlerinin iradesini ve programı ve tüzüğünü suistimal ettiği, parti teşkilâtına hesap vermekten korkup muayyen zamanlardaki umumi kongrelerin yapılmasına mani olduğu v.b. ve sosyal bir parti olmak vasfını da kaybettiği» gerekçesiyle Demokrat Parti kapatılmıştır.

Suçlu görülen D.P. ileri gelenleri, Yüksek Soruşturma Kurulunca, Cumhuriyet Halk Partisi'nin mallarının alınması, Kırşehir'in ilçe haline sokulması, «hakim teminat»ının kaldırılması, Seçim Kanunu'nun değiştirilmesi, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun çıkarılması, Meclis üstünde yetkilere sahip «Tahkikat Komisyonu»nun kurulması ve bu komisyona, Anayasa dışı yetki verilmesi iddiasıyla Yüksek Adalet Divanına sevkedilmiş ve 14 Ekim 1960 tarihinde yargılanmaya başlamıştır.

Bu sırada Milli Birlik Komitesi (M.B.K.) içinde görüş ayrılıkları ve uzlaşmazlıklar belirmiş ve üyelerden bazılarının ordu birlikleriyle temaslarda bulunarak bir dikta rejimi kurmak ve Türkiye'yi demokrasiden uzaklaştırmak eğiliminde olduğu ortaya çıkmıştır(1).

---

(1) Komite içinde ortaya çıkan bu bölünmenin sonunda, taraflar şu şekilde belirmiştir
a) İktidar sorumluluğunu bir Kurucu Meclisle paylaşıp en kısa zamanda idareyi sivillere devretmek isteyenler.
b) İktidarda kalarak köklü reformlar yapmak isteyenler. (Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar İhtilâlin İçyüzü, s. 427)

Gerçekten, Devlet Başkanı C. Gürsel'in ifade ettiği gibi, M.B.K., «ilk günden itibaren millete demokratik bir nizam getirmeye şeref sözü vermiştir.» «Bu söz tutulacak, bu vaad yapılacaktır.» Komitenin «kanaati şudur ki Türk Milletinin istikbali demokrasinin temiz ve asil havası içinde tekâmül etmelidir. Türk Milletinin kaderi ancak demokratik nizam içinde ve bunun taşıdığı fazilet havası içinde tekâmül etmeye bağlıdır.» M.B.K.'nin, «bunun yolunu kesmeye ve bu asil, temiz düşünceleri dejenere etmeye hakkı ve selahiyeti yoktur.» «İşte bütün bu düşünüş ve görüşler çerçevesi içinde» Türk Silâhlı Kuvvetler Baş Kumandanı olarak Ordu'ya yayınladığı mesajda belirttiği gibi, «ordunun büyük bir vatanperverlik hissiyle başardığı inkılâbımızın hemen akabinde (ardından) Komite üyelerinden bazılarının tahripkâr, sapık fikirlere doğru kaydıkları, iktidarı bırakmamak, askeri bir dikta idaresi kurmak yolunda çalıştıkları» gerekçesiyle 13 Kasım 1960 da M.B.K.'nin 14 üyesi görevlerinden affedilerek çeşitli danışmanlıklarla yurttan uzaklaştırılmıştır. Demokrasiyi yeniden kurmak yolunda bir adım olarak politik parti, yargı organları, basın, üniversite, gençlik kurulları, işçi sendikaları, tarım kooperatifleri, esnaf dernekleri, öğretmen kurulları, barolar, odalar, iller, bağımsız politikacılar, dernekler temsilcileri ve Devlet Başkanının seçtiği bilim ve sanat adamlarından oluşan bir **Kurucu Meclis**, 6 Ocak 1961 tarihinde çalışmalara başlamıştır. Türk politik varlığına demokrasi ilkesine dayanan yeni bir hukuk şekli vermek görevinde olan Kurucu Meclis, bir bilim kurulu tarafından hazırlanmış olan Anayasa Tasarısını Cumhuriyetin ikinci Anayasası olarak kabul etmiş ve Türk tarihinde ilk olarak 9 Temmuz 1961 de-

yapılan bir referandum'la halkın oyuna sunulan Anayasa yürürlüğe girmiştir.

Kurucu Meclis tarafından kabul edilen yeni Seçim Kanunuyla birlikte politik partilerin yeniden çalışmalarına izin verilmesinden sonra, M.B.K. üyeleri ve parti temsilcileri tarafından hazırlanan ve imzalanan bir deklerasyonla (bildiriyle) «meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı yapılan 27 Mayıs 1960 ihtilâlinin siyasi maksatlarla istismara konu edilmemesi, Yassıada mahkemeleri ve sonuçlarının politik tartışmaların dışında tutulması, bugünkü yönetimin tarafsız ve tamamen dürüst ve serbest bir şekilde yapılmasını temin edeceği seçimlerin, meşruluğu ve hukukiliğini gölgeleyecek tartışmalardan sakınılması, idari mekanizmanın istikrarı (kararlılığı), devamlılığı ve tarafsızlığı prensibinin daima koruması ve parti teşkilatları tarafından hiç bir suretle idari mekanizmaya baskı ve müdahalede bulunulmaması, milli birlik ruh ve şuuru içinde her türlü bölgecilik, ayırıcılık, kin ve garez gibi yıkıcı cereyanlara karşı ortak bir cephe kurulması, seçim sonrası siyasi tansiyonun memleket menfaatlerini zedelememesi için siyasi partilerin müşterek bir anlayış içinde bulunduklarını teyit etmeleri, milli bir hüviyet almış bulunan dış politikamızın partiler arası tartışmalara konu yapılmaması, komünizme karşı mücadelede milli bir cephe kurulması» vb. karar altına alınmış ve böylelikle, yine politik tarihimizde ilk kez partiler arası ortak ilkeler sözleşmesi yapılmıştır.

Bir yıl kadar önce Yassıada'da yargılanmaya başlanan «sabık iktidar mensupları», 15 Eylül 1961 tarihinde Yüksek Adalet Divanı'nca çeşitli cezalara çarptırıldıktan sonra 15 Ekim 1961 de ilk olarak «nisbi sis-

temle» Milletvekili Seçimleri yapılmış, C.H.P.'nin 193 sandalyesine karşılık Adalet Partisi (A.P.) 158, Yeni Türkiye Partisi (Y.T.P.) 65 ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (C.K.M.P.) 54 temsilcilik kazanmıştır.

Devrimi yapmış olan M.B.K., ülkeyi serbest bir seçimle parlamenter rejime aktararak bir Senato grubu olarak Meclise girmiş 25 Ekim 1961 tarihinde toplanan Meclis, C. Gürsel'i Cumhurbaşkanlığı'na seçmiştir. C.H.P. Genel Başkanının, Başbakan olarak atanması üzerine C.H.P. ve A.P. işbirliğiyle İkinci Cumhuriyetin **ilk koalisyon hükümeti** kurulmuştur. Böylelikle Parlamentoda herhangi bir siyasal partinin çoğunluk sağlayamamasından doğan rejim buhranı giderilmekle birlikte, 22 Şubat 1962 de Albay Talât Aydemir'in öncülüğünde bir kısım subaylar «27 Mayıs ihtilâlinin hedefine ulaşmamış olması, 27 Mayıs'dan sonra da halkın iki grup halinde ayrılmasına sebep olunması, milli birlik ruhunun temin edilmemesi, seçim sonrası teşekkül eden siyasi ortamda istikrarlı bir hükümet kurulmaması ve bu yüzden de asıl memleket davalarının ele alınmaması» gerekçesiyle bir hükümet darbesine girişmiş, hareket bastırılarak önlenmişse de sorumlularının sadece emekliye sevkedilmesiyle yetinilmiştir.

Bunun üzerine demokratik rejimi korumak amacıyla dört politik parti (C.H.P.-A.P.-Y.T.P.-C.K.M.P.) liderinin katılmasıyla yapılan toplantıda karar altına alınan ve bir tasarı haline getirilen «Anayasa nizamını, milli güvenlik ve huzuru bozan bazı fiiller hakkındaki kanun» 3 Mart 1962 tarihinde kabul edilmiştir.

Bununla birlikte uzun bir süreden beri sallantıda olan C.H.P.-A.P. koalisyonu 22 Şubat'çıların affı konusundaki kanun tasarısı sıralarında özellikle A.P. grubu-

nun protokole aykırı olarak siyasal affın Kayseri'deki eski D.P.'li «siyasi mahkumları» da içine alacak bir genellik kazanmasında direnmesi üzerine daha da çözülerek 30 Mayıs 1962 tarihinde İsmet İnönü'nün başbakanlıktan istifasıyla çökmüştür.

Cumhurbaşkanı'nın yine İ. İnönü'yü hükümeti kurmakla görevlendirmesi üzerine 25 Haziran 1962 de A.P.'nin dışarda kalmasıyla C.H.P.-Y.T.P.-C.K.M.P. tarafından **ikinci koalisyon kabinesi** kurulmuştur.

Bu dönemde, uzun süredir politika hayatının ana sorunu haline gelmiş olan af tartışmaları bir sonuca bağlanmış ve hükümetçe hazırlanan af kanunu tasarısı 12 Ekim 1962 de T.B.M.M.'nce kabul edilerek Yüksek Adalet Divanı'nın mahkum ettiği siyasi suçluların bir kısmı affedilerek serbest bırakılmıştır.

Bu «kısmi affa» paralel olarak müebbet hapse mahkum edilmiş olan eski Cumhurbaşkanı C. Bayar'ın hastalık nedeniyle ceza evinden çıkması üzerine başlayan karışıklıklarla siyasal ortamın gerginleşmesi üzerine 21 Mayıs 1963 de yine Talât Aydemir'in yönetiminde bir darbe hareketine kalkışılmışsa da hükümet tarafından bastırılan bu harekete katılanlar tutuklanmıştır(1).

Rejimi devirmek için girişilen hareketlerin önlenerek demokrasinin güven altına alınmasından sonra, 17 Kasım 1963 tarihli «mahalli seçimlerde» A.P.'nin

---

(1) 21 Mayıs hareketine katılarak ön planda rol oynamış olanlar 7 Haziran 1963 tarihinde Ankara'da Sıkıyönetim Mahkemesinde «Büyük Millet Meclisini iskata veya vazifesini yapmaktan men'e cebren teşebbüs» suçuyla yargılanmış ve bunlardan Fethi Gürcan ve Talât Aydemir ölüme mahkûm edilerek 21 Haziran ve 5 Temmuz 1964'te idam edilmişlerdir.

oyların önemli bir kısmını almasına karşılık, koalisyona ortak olan C.K.M.P. ve Y.T.P., yenilgiye uğramaları üzerine, Başbakan İ: İnönü'nün Amerika'da bulunduğu bir sırada hükümetten çekilmişlerdir. Gerçekten, örneğin, C.K.M.P. Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Hasan Dinçer'in ifadesiyle, «ikinci koalisyon hükümetinin, kendi bünyesinde ve hükümet kanatları partiler arası münasebetlerde (ilişkilerde) tam bir huzur ve ahengin sağlanamadığı» ve «bu hava içinde gidilen seçimlerin neticesinde koalisyon hükümetinin kanatlarını teşkil eden partilerin kendi vaziyetlerini yeniden gözden geçirmek zaruretini duydukları» gerekçesiyle koalisyondan ayrılma kararı vermesi üzerine yeni bir «hükümet buhranı» doğmuştur.

14 gün süren kriz sonunda, hükümet kurma görevini yeniden üstlenen İsmet İnönü'nün diğer partilerle bir anlaşma olanağı kalmadığından bağımsızlarla birlikte kurduğu **üçüncü koalisyon hükümeti,** 4 Ocak 1964 tarihinde güven oyu alarak çalışmalarına başlamıştır.

Yassıada mahkumlarının bir kısmının tahliye ve affedilmesi, beklenen huzuru sağlayamamış ve seçim öncesi dönemde, özellikle parti kongrelerinde Türk Silâhlı Kuvvetlerini,Anayasa düzeni ve hükümetin kişiliğini hedef alan konuşmalarla genel bir gerginlik belirmiş, bu durum karşısında Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay, başta Cumhurbaşkanı olmak üzere diğer ilgililere uyarıcı bir mektup yazarak «bilhassa parti kongrelerinde dünyanın ve vatanımızın içinde bulunduğu politik şartların tehlikelerinden bilgisiz ve mesuliyetsiz bir kısım partizanlar(ın), şahıslar ve bilhassa kumandanları hedef tutarak halkı, hükümet, ordu ve kendi kamplarından olmayan diğer masum vatandaşlar aley-

hine kışkırtmakta ve memleketin sükûnetini bozucu silâhlı bir ihtilâle zorlayıcı seviyesiz konuşmalar yapmakta oldukları» gerekçesiyle «lâzım gelenlere gerekli ikazların (uyarmaların) yapılmasını» istemiştir (12 Kasım 1964).

Genel Kurmay Başkanı'nın uyarmasından sonra, 12 Kasım 1964 tarihinde Cumhurbaşkanının başkanlığında bütün siyasi parti başkanlarının da katıldığı bir toplantı yapılarak şu bildiri yayınlanmıştır:

«a) Yapılan referandumla aziz Türk Milletinin tasvibine mazhar olarak (onayını kazanarak) yürürlüğe giren Anayasamızı, bütün hükümleri ve ruhu ile yürürlükte tutmak ve demokratik rejimimizi her türlü sarsıntıdan koruyarak yaşatmak, takibinden (yolundan) bir an dahi fariğ olamayacağımız (ayrılamayacağımız) müşterek hedefimizdir.

b) 27 Mayıs Devrimi'nin, Anayasamızın meşru temelini teşkil ettiğini ve bu sebeple her çeşit istismar, tecavüz ve tahrikin dışında ve üstünde tutulması lüzumuna olan inancımızı bir kere daha ifade ve ilân ediyoruz.

c) Toprak bütünlüğümüzün ve milli istiklâlimizin olduğu kadar Anayasamızın ve demokratik rejimimizin de dâima sadık ve samimi bekçisi ve koruyucusu olduğuna inandığımız ve tarih boyunca üzerine aldığı vazifeleri şan ve şerefle yapmış bulunan kahraman ordumuza ve mensuplarına tevcih edilen (yöneltilen) ve edilecek her çeşit tahrikin (kışkırtmanın) daima karşısında olmak azim ve kararındayız.

d) Aziz Türk milletini birbirine düşürmek isteyen hareketlerle her çeşit din istismarcılığının da daima karşısında olmak azim ve kararındayız.»

7 Aralık 1964 tarihinde yine Cumhurbaşkanı C. Gürsel'in başkanlığında yapılan ikinci «zirve» toplantısında da aynı görüşler üzerinde uzlaşılmıştır. Bu toplantılar sonunda Cumhurbaşkanı tarafından yapılan açıklamada «bütün parti liderlerinin memleketin siyasi huzurunun bir türlü istikrara kavuşmamasında başlıca amil sayılan ve her yönden gelen yanlış tutumları takbih ederek bu fikirlere ve 22 Kasım toplantısından sonra ittifakla neşrettikleri tebliğde yer alan din, ordu, Atatürk devrimleri ve 27 Mayıs gibi hususlara karşı olan hiçbir tutumu ve hiçbir şahsı tasvip etmediklerini, böyle hareket edenlere müsamaha gösterilmeyeceğini ve bu gibilere bünyelerinde asla yer vermeyeceklerini» «kabul ve ilân» etmiş olduklarını bildirmiştir.

Bu arada, siyasi partiler arasındaki çekişmeleri önleyeceği ve ülkede huzuru sağlayacağı ileri sürülen ve Anayasanın öngördüğü(1) «Siyasi Partiler Kanun Tasarısı»(2) na bir çerçeve meydana getirmek üzere 30 Aralık 1964 te partilerin birleşik görüşlerini yansıtan partiler arası bir protokol imzalanmıştır(3).

Bununla birlikte, Türkiye de ilk kez kurulan bir azınlık hükümetine karşı birleşik cephe oluşturulan muhalefet, seçim sırasında iktidarda bulunmak amacıyla 1965 bütçesini vesile ederek iktidarı düşürmeye karar vermiş, 1965 mali yılı bütçe kanun tasarısının oylanmasının bir güven oyu niteliği kazanmasından sonra tasarının 197 beyaz oya karşılık 225 kırmızı oy alması üzerine üçüncü koalisyon hükümeti istifa etmiştir.

---

(1) N. Abadan 1965 Seçimlerinin Tahlili, s. 49
(2) F. H. Tökin A.g.y. s. 129-130
(3) N. Abadan A.g.y. s. 56-57

Böylelikle, bağımsız Başbakan Suat Hayri Ürgüplü tarafından kurulan ve C.H.P. dışındaki partilerin görev aldığı **dördüncü koalisyon hükümeti** dönemi başlamıştır (20 Şubat 1965) ([1]).

([1]) F. H. Tökin A.g.y. s. 134-135

1960 Sonrası «Siyasi Partiler»

1960 devriminden sonra siyasi partilerin kurulma ve çalışmalarını yasaklayan hükümlerin kaldırılması üzerine 13 Şubat 1961 tarihine kadar kurulmasına izin verilen yeni partilerden A.P. (11 Şubat 1961), Y.T.P. (12 Şubat 1961) ve T.İ.P. (13 Şubat 1961) dışında kalanlar, örgütlenerek politik çalışmalarda bulunamamış ve Türkiye'nin siyasal hayatında bir varlık olamamışlardır(1).

1961 seçimlerinden sonraysa, genel olarak eski D.P.'nin mirasçısı olmak ve seçmenlerini devralmak amacıyla sözde veya temelsiz kuruluşlar niteliği taşıyan bir takım siyasal partiler belirmiştir:

Bu partilerin ilki, 19 Kasım 1961 tarihinde İzmir'de kurulan **Devrim Partisi** olmuştur. D.P. sembolünü kullanarak siyasal bir kimlik kazanmak isteyen Devrim Partisi, genel merkez binasının açılışı sırasında, İçişleri

---

(1) Adı geçen tarihe kadar kuruluş dilekçeleri ve programlarını bulundukları «vilâyet makamlarına» veren partiler **«Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi»**, **«Çalışma Partisi»**, **«Mutedil Liberal Parti»**, **«Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi»**, **«Memleketçi Parti»**, **«Düstur Partisi»**, **«Kemalist Gençlik Partisi»**, **«Millete Hizmet Partisi»**, **«Muhafazakâr Parti»** ve **«Güven Partisi»**dir. (F. H. Tökin A.g.y. s. 103.)

Bakanlığı'nın «D.P. rümuzunu ifade eden bir isim altında her hangi bir siyasi partinin kurulmasına izin verilmeyeceği» yolundaki kararına dayanarak Emniyet Birinci Şube'ce yapılan müdahaleyle karşılaşmış ama bu sembolü kullanmakta direnmiştir.

Bununla birlikte, örgüt kurarak çalışmalara başlayamayan Devrim Partisi İçişleri Bakanlığı'nın baskıda bulunduğu gerekçesiyle kuruluşuna son vermiştir.

Bu kez, 6 Aralık 1961 tarihinde «Demokrat Parti adıyla bir parti kurmanın kanunca sakıncalı olmadığı, Anayasaya göre böyle bir kalkışımın suç sayılamayacağı, sayılsa bile cezasını kabule hazır olduğu» görüşüyle yine İzmir'de bir **Demokrat Parti** kurulmuştur.

İçişleri Bakanlığının yine hiçbir kuruluşun «Demokrat» adını kullanmayacağını bildirmesinden bir süre sonra örgütlenemediği için kapanmıştır.

Demokrat Partiyi sürdürmek isteyen kuruluşlar arasında en önemlisi 18 Aralık 1961 tarihinde Ankara'da eski Demokrat Partinin programıyla Fuat Köprülü'nün öncülüğünde ve çoğunlukla eski D.P. milletvekilleri tarafından kurulan **Yeni Demokrat Partisi**'dir.

İçişleri Bakanlığı yine, Milli Birlik Komitesinin Anayasaca da kabul edilen kararına göre hiçbir kuruluşun «Demokrat» kelimesini kullanamayacağı gerekçesiyle partinin adının değiştirilmesini istemiştir.

Adını değiştirilmemesi konusunda ayak direyen parti, örgütünü kuramamış ve siyasal bir etkinlik kazanamamıştır(1).

1960 sonrası dönemde kurulan partiler içinde bir diğeri de 22 Eylül 1964 de Ankara'da «demokratik sos-

(1) F. H. Tökin A.g.y. s. 113

yalizm» programıyla ortaya çıkan **Sosyal Demokrat Parti**'dir. Sıtkı Ulay'ın önderliğinde «yolları eskimiş partiler» olan C.H.P. ve A.P. karşısında bir alternatif olmak amacıyla kurulmakla birlikte S.D.P., siyasal hayatta bir ad olmaktan öteye geçememiştir(1).

Görüldüğü gibi, yeni örgütlenen siyasal partilerin çoğunluğunun, 1950'lerin çok farklı sosyal koşulları içinde kurulmuş ve iktidarı ele geçirmiş olan Demokrat Partiyi, eski kadro veya programıyla 1960'larda sürdürme yolundaki çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun başlıca nedeni, Türkiye'nin yeni koşullarında, artık, sosyal kategorilerin ve siyasal güçlerin ağırlık ve etkinliklerinin önemli değişikliklere uğramasıdır.

(1) F. H. Tökin A.g.y. s. 123

1960 Sonrası Dönemin Genel Nitelikleri

27 Mayıs öncesi dönemin plânsız kalkınma uygulamalanna bir tepki olarak 1960 yılında plânlı bir ekonomik ve sosyal gelişmenin temelleri atılmak istenmiş ve bu amaçla 30 Eylül 1960 tarihinde çıkarılan bir kanunla Başbakanlığa bağlı olmak üzere Devlet Plânlama Teşkilâtı (D.P.T.) kurulmuştur.

Aynı zamanda bir Anayasa Kurumu özelliği kazanan D.P.T.'nın ilgili kanunda belirtildiği şekilde, ilk amacı, «ülkenin doğal, insangücü ve her türlü kaynak ve imkânlarını tam bir şekilde tesbit ederek izlenecek iktisadî ve toplumsal siyaseti ve hedefleri tayinde Hükümete yardımcı olmaktır.» Bu teşkilâtın plân «hedef ve stratejisi» olarak, «15 yıllık bir devre içinde 5 er yıllık dönemleri kavramak üzere kalkınma plânları hazırlanacak» ve «Türk ekonomisinin devlet ve özel sermaye dallarının yanyana bulunduğu karma bir ekonomi» niteliği taşımasından ötürü, bir yandan «Devlet dalının faaliyeti dengeli bir kalkınma sağlayacak şekilde plânlanırken», öte yandan «özel sermaye yatırımlarının artması» ve gerekli alanlara yönelmesi için «doğrudan doğruya denetlemelerden kaçınılarak vergi ve kredi siyaseti vb. gibi dolaylı tedbirlere başvurulacaktır».

Bu yaklaşımla 1963-1967 döneminde uygulanacak «Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı» hazırlanmış ve bu plânda, 15 yıllık bir dönem için ulaşılacak «hedef»-

ler, «yüzde 7 lik bir gelişme hızı» ve «dış ödeme dengesi» vb. şeklinde belirlenmiştir(1).

Plânda da belirtildiği gibi, yüzde 7 kalkınma hızının gerçekleştirilmesi geniş ölçüde endüstri dalında meydana gelecek gelişmeye bağlı olduğundan 1960 sonrası plânlı ekonomi döneminin en belirgin özelliği, öngörüldüğü şekilde, doğrudan denetim mekanizmasından kurtulmuş ve çeşitli özendirici tedbirlerle donatılmış endüstri ve ticaret burjuvazisinin hızlı gelişmesi olmuştur. Bu gelişme politik karşılığını, bizzat «tecrübeli bir iş adamı»nın genel başkanlığında(2) özel girişkenliğe, özellikle de kent burjuvazisine ağırlık ve öncelik tanıyacak bir partinin, yani Adalet Partisinin iktidarında bulmuştur(3).

---

(1) N. Serin A.g.y. s. 124-127

(2) Eski Devlet Su İşleri Genel Müdürü ve Amerikan Morrison Şirketi temsilcisi Süleyman Demirel'in 29 Kasım 1965'de beklenmedik genel başkanlığının (N. Abadan A.g.y. s. 120-121) nedeni, D.P. dönemindeki, tarıma öncelik veren ve iş hayatında geçmişi olmayan çiftlik sahibi önderlerin, gelişme ve büyüme ihtiyacında olan büyük kent burjuvazisine uygun düşmeyen tipler oluşudur. Bu yüzden Demirel genel başkanlık yarışını küçük kent burjuvazisinden Saadettin Bilgiç'e (ve sonra A. Yalçın'a) karşı kolaylıkla kazanabilmiştir.

(3) 11 Şubat 1961 tarihinde Ankara'da emekli general Ragıp Gümüşpala'nın Genel Başkanlığında kurulan Adalet Partisi, giderek D.P.'nin dağılmış örgütünü saflarında toplamaya başlamış, 1961 Genel Seçimlerinde 158 Milletvekilliği ve 70 Senatörlük kazanmıştır. C.H.P. ile Devrim sonrası dönemin ilk koalisyonunu kuran A.P., siyasal af konusundaki anlaşmazlıktan sonra koalisyondan ayrılmış, 13 Şubat 1965'de üçüncü koalisyon hükümetinin düşürülmesinden sonra C.H.P. dışındaki diğer partilerle birlikte dördüncü koalisyona katılmış, 1965 Milletvekili Genel Seçimlerini Meclis çoğunluğunu sağlayacak şekilde kazanarak iktidara geçmiştir.

Adalet Partisi (A.P.)

Genel ekonomi politikasıyla, Türkiye siyasal tarihinde yeni bir dönemi belirleyen D.P.'nin mirasçısı ve günün koşullarına uygun değişiklikleri kapsayan programıyla adı geçen partinin gerçek ardılı A.P. olmuştur. A.P., kuruluşunu önceleyen özel koşullardan ötürü, dayandığı sosyal kategorinin çıkarlarını gerçekleştirmede yeterince radikal davranmamış ama giderek kişiliğini kazanmıştır.

Programının 1. maddesiyle amacını, «Türkiye'yi hür dünyanın demokratik, ileri ve müreffeh hür bir ülkesi haline getirmek» yani çağdaş Batı kapitalist toplumlarını model almak şeklinde saptayan A.P., «Batılı manada demokratik düzeni, insan şeref ve haysiyetine yaraşır, vatandaşın düşünce hareket ve vicdan hürriyetine saygılı, beşeri refah ve saadeti en tesirli şekilde gerçekleştiren, faziletkâr (erdemli), en ileri ve mükemmel bir cemiyet düzeni olarak» tanımlamaktadır.

İnsan özgürlüğünü sosyal refah bağlamı içinde değil, klasik liberal doktrinin öngördüğü gibi her türlü denetim ve korumadan bağımsız, soyut bir plânda ele alarak, modern Batı toplumlarından da geri bir anlayışı dile getiren bu ilke, aslında Türkiye'de giderek gelişmekte olan kent ve kır büyük burjuvazisinin ideolojisidir.

Bu bakımdan «fert haklarının ve temel hürriyetlerinin gerçekleşmesi, korunması için devamlı bir şekilde gayret ve çaba gösterilmesi, uyanık bulunulması (mad. 3)» gereğiyle «Cemiyetin nüvesini teşkil eden aile müessesesine (kurumuna) ve **mülkiyet haklarına saygı gösteren, şahsi teşebbüse ilerleme yollarını açık tutan,** Batılı demokratik düzenin temel müesseselerini teminat altında bulundurmak (mad. 4)» kararı, söz konusu kişisel «özgürlük»ten mülkiyet hakları ve kişisel girişkenliğin hukuksal garantisinin anlaşıldığını göstermektedir.

A.P. programı, liberal doktrinine uygun olarak bu düzenin, «cemiyet ahengini (uyumunu) ve muvazenesini (dengesini) korumaya müsait (elverişli), içtimai kutuplaşmaları ortadan kaldırmaya yarayan bir nizam olduğu ve cemiyette aşırı servet ve gelir farklarının meydana çıkmasıyla belirecek kutuplaşmaların hür iktisat düzenini ortadan kaldırmadan, demokratik müesseseleri zedelemeden, sosyal güvenlik kurumlarıyla önlenebileceği, (mad. 5)» tezini savunmaktadır.

Bu yüzdendir ki toplumdaki sınıf ayrımlarını tanımayarak «vatandaşı vatandaşa düşman etmeye ve memleketin bütünlüğünü parçalamaya çalışan, cemiyetin çeşitli kanatlarını ve tabakalarını birbiri aleyhine çevirmeye» çalışan «aşırı cereyanlarla (akımlarla) en tesirli bir şekilde mücadeleyi zaruri bir mesuliyet (sorumluluk)» saymış (mad. 8) ve «milletin bütünlüğünü ve beraberliğini sağlamak» amacında olan bir milliyetçilik görüşü geliştirmiştir (mad. 11).

Bununla birlikte kişisel özgürlük ve girişkenlikliğe tanıdığı her türlü kamusal karışma, güdüleme ve denetimden bağımsızlıkla, sosyal çatışkınlığı önlemek

şöyle dursun adı geçen sosyal güvenlik kurumlarını da bir temelden ve etkinlikten yoksun bırakmıştır.

Gerçekten bilindiği gibi, klasik kapitalist ülkelerin, sosyal refah devletine dönüşmesi, çeşitli nedenlerle liberalizmin en temel öğelerinden kişisel girişkenlik, özel mülkiyet, serbest rekabet v.b. ilkelerinin kısıtlanması ve sınırlandırılmasıyla olmuş, sınıflar arasında beliren çıkar çatışkanlığı ve bir patlamaya elverişli dengesizlikler-yine kapitalizmi sürdürmek amacıyla-, örneğin, büyük endüstri ve kamu hizmet kesimlerinde hükümetlerin özel girişkenliği, mülkiyeti ve rekabeti ortadan kaldırarak bizzat mülk sahibi durumuna geçmesiyle azaltılabilmiştir. Dolayısıyla, adı geçen ilkelere kutsallık ve dokunulmazlık özelliği kazandıran A.P.'nin 6. ve 7. maddelerinde ilan ettiği refah devleti amacını gerçekleştirme olanağından yoksun olduğu açıktır.

Tersine, «Demokratik düzenin ayrılmaz bir parçası olan hür iktisat düzeni ve özel teşebbüs sistemine olan inancımız, bu sistemin yalnız hürriyet alanında değil, toplum refahı ve iktisadi kalkınma bahsinde de en başarılı ve müessir (etkili) bir sistem olmasından ileri gelmektedir. İktisadi refah ve verimin, ancak ferdi kabiliyet ve gayreti değerlendiren, onu teşvik eden hür bir iktisat düzeninde gerçekleştirilebileceğine ve sürekli bir şekilde devam ettirilebileceğine kaniiz (mad. 13)» maddesiyle A.P., liberal ekonomi düzeni ve özel girişkenliği demokrasi ve kalkınmanın temeli olarak ele almış ve liberalizmin bu en eski ilkesini en aşırı şekliyle formüllendirmiştir.

Bu nedenledir ki «iktisadi refah ve kurtuluşumuzun başlıca anahtarı», «devlet faaliyetlerinin ve yatırımlarının desteğiyle, özel teşebbüs faaliyetinin azami had-

dine (en yüksek noktasına) çıkarak, milli kaynaklarımızı kullanma hedeflerine yönelmesi (mad. 14)» ve «fertlerin ve vatandaşlarımızın kazanma, çalışma ve mülk edinme arzularına geniş imkânların açılması (mad. 15)» olarak tanımlanmış, klâsik «bırakınız yapsınlar»(1) doktrininin olduğu gibi tekrarlanması şeklinde «iktisadi kalkınma hamlesine katılan vatandaşlarımızın elde ettiği kâr ve kazançların bütün çalışan zümreleri ve Devleti, aynı zamanda ve müşterek olarak (ortaklaşa) faydalandıran bir başarı olacağına» inanılmıştır (mad. 15).

Bu bakımdan devletin ekonomik hayata müdahale yetkisi en aza indirilmiş ve «iktisadi kalkınmada devlet teşebbüsü», «ferdi teşebbüsü kıskanan ve ona sahip çıkan menfi (olumsuz), kıskanç ve kısır bir devletçilik şeklinde değil, fakat büyük monopollerin (tekellerin) kurulmasını önleyen, onların faaliyetlerini düzenleyen, ferdi teşebbüsün gücü yetmeyince, onu tamamlayan ve ona yardımcı olan, teknik bilgi, ferdi imkânları aşan sermaye ve yüksek risk icabettiren alanlarda öncü ve yol gösterici bir rol oynayacak müessese olarak (mad. 17)» kabul edilmiştir. Devlete, özel girişkenliğin yardımcısı olma görevini yükleyen bu anlayış, bu nitelikleri taşımayan devlet kuruluşlarının «milli kalkınma hareketini yavaşlatan unsurlar» olduğu gerekçesiyle, örtük olarak, tasfiyelerini önermiştir.

Buna karşılık, bir «plân içinde tesbit edilen hedef-

(1) Gerçekten bu, A. Smith'in, toplumda işleyen kanunların, doğada olduğu gibi, kendiliğinden işlemeye bırakılmaları halinde, sonucun maksimum (en yüksek) verimlilik ve sosyal refah olacağı tezidir ki ekonomik süreç ve olgular tarafından yanlışlanmıştır.

lerin özel sektör için **zorlayıcı** değil, **yol gösterici** mahiyette olması» gereğinden hareketle, «müteşebbislerin, çeşitli alanlarda alınacak, faiz, yatırım indirimi, vergi muafiyeti, ucuz ve bedava arsa, bol ve ucuz enerji, bina temini, mali yardım ve sübvansiyonlar, farklı masraf ve tarifeler, teknik yardımlar gibi **özendirici tedbirler** yoluyla teşvik edilmesi gerekli (mad. 28)» görülmüştür.

Görüldüğü gibi, özel girişkenliğe sonsuz ufuklar açan bu program, D.P. programından belli bakımlardan ayrılarak kalkınmada salt tarıma dayanmak yerine ekonomik kesimler arası bir denge yaratmak, yeni endüstri burjuvazisini de bu olanaklardan aynı ölçüde yararlandırmak istemiştir. Gerçekten, «İktisadi bünyemizin geleneksel yapısı içinde» tarıma «baş mevkii» vermekle birlikte (mad. 29) A.P. programı, «verimli ve istihsal kabiliyeti yüksek bir ekonomi bünyesi» için «süratle sanayileşmek zarureti»nden söz etmiş (mad. 30) ve bu amaçla «Sanayi alanında sermaye terakümünü hızlandırmak ve bu alana doğru sermaye hareketini teşvik etmek, Türk müteşebbisini çeşitli vasıtalarla sanayi alanında çalışmaya yöneltmek» v.b. istemiştir.

Bu arada, küçük üreticiliğin de desteklenerek korunması ve geliştirilmesi öngörülmüştür. Partinin tutumunun, bu konuda «sadece muhafazaya inhisar etmemesi (özgü kalmaması)», aynı zamanda bunların teşvik edilmesi, «himaye görmesi» ve gelişip büyümeleri için her türlü tedbir»in alınmasına yönelik olması tasarlanmıştır. Ancak, bu alanda önerilen tedbirler, büyük burjuvaziye tanınan ağırlık yanında çok daha yetersiz kalmış ve küçük üreticinin ihtiyaçlarını karşılayacak bir nitelik taşımamıştır.

Öte yandan, ticaret burjuvazinin gelişmesi için de

hükümler getirilmiş ve «sermaye terakkümünün (birikiminin) hızlanabilmesi, fert ünitelerinin ve teşebbüslerinin yeterli hale gelmesi için süratli bir sermaye piyasasının kurulması» planlanarak, «sermaye şirketi kuruluşlarını mali avantajlar, kolaylıklar ve muafiyetler (bağışıklıklar) yoluyla teşvik, risk ve ikraz (ödünç) sermayesiyle şirket kuruluşlarına katılacak mali müesseseleri, icabında devlet kaynaklarıyla takviye etmek (güçlendirmek) (mad. 35)» amacı güdülmüştür.

İktisadi kalkınmamızda «yeri son derece büyük olan» tarıma gelince, programa göre «zirai kalkınmanın esası, nüfus başına düşen geliri artırmak ve toprak ünitesine (birimine) isabet eden (düşen) verimi yükseltmektedir». Bu da genel anlamıyla tarım teknolojisi ve tarımsal girdilerin artırılmasını, tarıma sermaye yatırılmasını, elverişli pazarlama koşulları ve organizasyonun yaratılmasını sağlamak amacına yönelik bir **«tarım reformu»**yla olacaktır (mad. 44).

Görüldüğü gibi program, tarım kesiminde gerek işletme sahipliği ve büyüklüğü, gerekse tarımsal gelir bakımından çiftçi aileler arasındaki büyük dengesizliği gidermeye kalkışmak bir yana, sonuç olarak bu dengesizliği arttıracak bir politika önermiştir. Gerçi «topraksız köylünün topraklandırılmasını lüzumlu ve zaruri» görmüşse de, toprak dağıtımında yararlanılacak kaynak olarak «devletin elinde bulunup verimli bir şekilde kullanılmayan ve işlenmeyen toprakların» tümünü, «düşük prodüktivite ile işlenen topraklardan muayyen ölçülerin üzerinde bulunanları» göstermiş ve «düzenli işletmelerin muhafazası ve bunlarda mülkiyet emniyetinin korunması prensiplerimizdendir,» görüşüyle tarım

kesimindeki mülkiyet ilişkilerinin giderek sağlamlaştırılması ilkesini dile getirmiştir(1).

Gerçekten A. P.'nin izlediği ekonomi politikası, programına uygun olarak özellikle büyük ticaret ve endüstri burjuvazisinin lehine olmuş ve uzun süre önderliğini kabul ettiği büyük burjuvaziyle yapısı gereği çıkar çatışkınlığı içinde bulunan kasaba imalâtçı ve esnafı, yani küçük kent burjuvazisi Demirel yönetimiyle giderek artan ama ancak belirtileri gözlenen bir anlaşmazlığa düşmüştür.

Kısası, Türkiye'de, özellikle A.P. döneminde izlenen endüstrileşme politikasıyla henüz Batıdakine oranla başarılı olmaktan çok uzak bulunmakla birlikte «müteşebbisler», maliye ve kredi politikası, dış ticaret politikası alanında alınan faiz, yatırım indirimi, vergi bağışıklığı, ucuz ve bedava arsa, bol ve ucuz enerji, bina sağlanması, mali yardım ve sübvansiyonlar, farklı resim ve tarifeler, teknik yardımlar gibi özendirici tedbirlerle desteklenmiş ve böylece endüstri alanında sermaye birikimi hızlandırılmak, girişkenlerin çeşitli yollarla bu alanda çalışması ve gerekli teknik bilgilerle donatılması sağlanmak istenmiştir.

Böylece, özellikle yapım (imalât) endüstrisinde, bu destekleme tedbirlerinin sonucu olarak endüstri burjuvazisi giderek güçlenmiş, öte yandan yabancı sermayenin Türkiye'de işletme şekli olan montaj endüstrisi, bazı büyük yabancı firmalarla patent anlaşmaları ve bütünü veya bir kısmı yabancı sermayeye ait olan endüstriel işletmelerle, işbirlikçi bir burjuvazi gelişmeye başlamıştır.

---

(1) Adalet Partisi Programı

Ayrıca, yine aynı politikanın sonucu olarak, özellikle bankacılık, sigortacılık, ithalât ve ihracatta, ticari sermaye ve firma sahiplerinden oluşan ticaret burjuvazisi, özellikle son dönemlerde, üretken uğraşılara oranla daha yüksek bir gelişme hızına ulaşarak, tekelci Batı kapitalizminin özelliklerini kazanmıştır(1).

1960 sonrası gelişmelerin en belirgin yönlerinden biri de, «bürokrasinin, ülke idaresindeki ağırlığı ve milli gelirdeki payının artması»dır. 1951-1960 arasında bürokrasinin ulusal gelir içindeki payı, ortalama olarak % 8,33'ken bu oran, 1961-1969 döneminde % 9,67'ye yükselmiştir.

Öte yandan, A.P. iktidarınca son olarak kabul edilen Personel Kanunu'nun mali hükümleriyle bürokrasinin, özellikle büyük bürokrasinin gelirinde önemli artışlar olmuştur(2).

Özetle, D.P. döneminden çok farklı bir eğilimle, ekonominin büyük sermayenin kontrolu altına girmesinden sonra büyük bürokrasinin ulusal gelirden aldığı dolaylı veya dolaysız paydaki önemli büyüme söz konusu kategoriler arasındaki ilişkiye yeni bir nitelik kazandırmıştır.

Özellikle 1960 lardan sonra hızla gelişen büyük ticaret ve endüstri burjuvazisi objektif planda olduğu kadar ideolojik yani siyasal alanda da karşıtını bulmuştur. Bir yandan kır kesiminde zaten değişmiş olan mülkiyet ilişkilerinin sonucu olarak güç maddi koşullar altında ve her türlü sosyal güvenlikten yoksun bulunan küçük ve

(1) Korkut Boratav Türkiye'de Gelir Dağılımı, s. 146-147, 153
(2) Tuncer Bulutay Türk Toplumsal Hayatında İktisadî ve Siyasal Gelişmeler, S.B.F.D., c. XXV, sayı 3, s. 90

yoksul köylü ve tarım işçilerinin, bir yandan da kentlerden giderek yoğunlaşan ve demokratik haklar ihtiyacı içinde olan endüstri ve hizmet işçilerinin sözcüsü olacak sosyal reformcu ve sosyalist siyasal partiler doğmuştur. Bu siyasal kuruluşlar, 1965 seçimlerine ortanın solu adı verilen bir programla girerek sosyal reformcu bir nitelik kazanan **Cumhuriyet Halk Partisi**'yle, programı demokratik devrimci bir özellik taşımakla birlikte sosyalist bir politika izleyen **Türkiye İşçi Partisi**'dir.

BURJUVAZİNİN SİYASAL KARŞITLARI

Ortanın Solu

C.H.P. «Seçim bildirgesiyle, genel tutum ve eğilimiyle» 1965 seçim plâtformuna yeni bir programla girmiş ve «Genel Başkan İsmet İnönü, 29 Temmuz 1965 günkü Milliyet Gazetesinde yayınlanan demecinde, C.H.P.'nin ortanın solunda olduğunu söyleyerek»(1) adı geçen programın adını belirlemiştir.

Gerçekten 1965 Milletvekili Genel Seçimleri «Bildirgesi» ne göre 9 Temmuz 1961 Anayasası'nın getirdiği demokratik rejimin temel ilke ve kurumları, 1961 seçimlerinden sonra C.H.P.'nin iktidarda bulunduğu dönemde tam olarak yerleşmiş, kurulmuş ve işlemeye başlamıştır. Başta Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Hakimler Kurulunun çalışmalarına başlaması (1962) olmak üzere, Üniversite ve T.R.T.'nin özerkliği sağlanmış ve Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hürriyeti Kanunu (1963), Basın özgürlüğüyle ilgili tedbirler, Sendikalar özgürlüğüyle, Toplu Sözleşme ve Grev haklarını getiren kanunlar ve son olarak yeni Siyasi Partiler Kanunu'yla «Anayasamızın temellerini attığı demokratik top-

(1) B. Ecevit Ortanın Solu, s. 14

lum düzeninin bütün teminat kurumları, C.H.P.'nin iktidar döneminde veya onun hazırladığı tasarıların kanunlaşması suretiyle gerçekleşmiştir».

Bununla birlikte «insan hak ve özgürlüklerinin ve demokratik rejimin bütün kurumlarıyla teminata bağlanması, Türk halk oyunun yepyeni davalar üzerine eğilmesini mümkün kılmıştır». Bunlar, «yüzyıllardır ihmale uğramış Türk Milletinin iktisadi, sosyal, ve kültürel kalkınması sorunlarıdır». Aslında bu yeni eğilimler, 1961 Anayasası uygulamalarının her yönüyle tamamlanması yolundaki eğilimlerdir. «Çünkü Anayasa, siyasal rejim davamızı çözerken kurduğu demokratik rejime aynı zamanda, iktisadi, sosyal ve kültürel bir öz vermiştir».

«Yeni Anayasanın iktisadi kalkınma ve sosyal adalet yolunda getirdiği bu temel anlayışa dayanan tedbirlerin alınması ve imkânların kullanılması, bu temel anlayışı inançla benimseyenlerin iktidarda olmasına bağlıdır» (1).

İşte, geliştirdiği yeni programla veya programının temel ilkelerine kazandırdığı yeni yorumlamayla C.H.P., bu görevi yerine getirmek amacını üstlenmiş bir parti olma eğilimi göstermiştir. Gerçekten adı geçen «Bildirge» de, kurucu «Atatürk'ün gösterdiği İleri Türkiye ülküsüne yönelen Altı Ok'un sembolleştirdiği Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik Lâiklik ve Devrimcilik ilkelerine bağlı olan C.H.P.'nin ekonomik ve sosyal görüşlerinin temeli olan Devletçilik ve Halkçılık ilkelerinin «bir defa daha açıklanmasına» girişilerek «sosyal demokrat» bir partinin programı çizilmiştir(2).

---

(1) C.H.P. 1965 Milletvekili Genel Seçimleri, Seçim Bildirgesi, s. 3-8

(2) C.H.P. A.g.y. s. 10

Buna göre, C.H.P.'nin devletçiliği, «herhangi bir dagma veya nazariyeye» değil, «yurt gerçeklerine dayanan» ve «Türkiye'yi iktisadi bakımdan en hızlı şekilde kalkındırmak ve kalkınmayı sosyal adalet ve sosyal güvenlikle birlikte gerçekleştirmek» amacında olan bir ilkedir. Yine bu ilke, «demokratik hürriyetler düzeni içinde uygulanan» ve bu bakımdan «Türkiye'nin tok esirlerin veya aç hürlerin diyarı değil, hür ve tok insanların diyarı» olmasını amaç güden bir ilke özelliği taşır. «Bildirge»de belirtildiği şekilde «tarihi zaruretlere ve milli şartlara uygun olduğu için canlı bir ilke» olarak Türkiye'de «büyük teşebbüslerin kurulmasına imkân vermiş olan» devletçilik, «kalkınmada bundan sonra da çok önemli bir yer tutacaktır». C.H.P.'nin devletçiliği «bölgeler arası adaletsizliği ve dengesizliği gidermek amacını güden» ve «yeter hızla iş alanları açabilmek ve tam çalışma düzenine geçmek bakımından zaruri» olan bir ilkedir.

C.H.P.'ye göre bu amaçlara yönelmiş olan devletçiliğin «uygulama alanları», kamu hizmetleri, (kısmen) bankacılık, destekleme ve dağıtım, sosyal güvenlik alanları «ağır harp sanayii», «büyük enerji santralleri,» «büyük sulama ve bayındırlık işleri» ve «stratejik sanayi» veya «kilit sanayi durumunda olan bütün sanayi kolları»yla tekel niteliğindeki dallar ve «dokuma, çimento, gıda maddeleri sanayii» gibi özel teşebbüsün de etkin olduğu alanlardır.

Ama C.H.P. devletçiliği «yurt kalkınmasında» devlete olduğu kadar «özel teşebbüse de yer verir. Devletin, özel teşebbüsün milli iktisadın gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini» ve «faydalı alanlara yönelmesini sağlamak üzere dış dicaret, gümrük, vergi

ve kredi politikası yoluyla tedbirler alması» öngörülmekle birlikte, «özel teşebbüsü güven içinde geliştirmek» amacıyla çalışma ve müdahale alanı sınırlandırılmıştır. Devletçiliğin sınırının belirlenmesinde rol oynayacak güçler olarak, çeşitli denetim mekanizmaları yanında, kalkınma plânı ve özel girişkenliğin sorumluluk ve etkinliğinden söz edilmiştir.

Bildirgenin belirttiğine göre, bu özelliğiyle, 1961 Anayasasının «hedeflerine ulaşmak için de en iyi yol olan C.H.P.'nin devletçiliği, bir kaç ferdi zengin etmek aracı» olmadığı gibi, «bir çeşit devlet kapitalizmi»de değildir(1).

C.H.P. ekonomik ve sosyal anlayışının dayandığı ikinci ilke olan Halkçılık'a gelince, bu ilke, biri, halk egemenliği olarak tanımlanan demokrasi, diğeri de «Türk halkını sınıf duvarlarıyla bölünmeyen bir bütün olarak gören» bir anlayışla halk kavramı içinde sınıf çıkarlarının uzlaştırılması amacından ibaret olan iki öğeden oluşmuştur. Gerçekten, seçim bildirgesine göre C.H.P. «siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda halkın, geniş halk topluluklarının yararını başka bütün düşünce ve çıkarların üstünde tutmak» ve «devletin hizmetleri ve ekonomik kalkınma çabalarının halkın mutluluğuna ve refahına ve herkesin kişiliğinin eşit imkân ve şartlar içinde gelişebilmesi ülküsine yöneltilmesi» anlamında Halkçılık ilkesinin «en iyi gerçekleşebileceği» rejim, halk egemenliğine dayanan demokratik rejim»dir.

Bununla birlikte, «demokratik seçme ve seçilme

(1) C.H.P. A.g.y. s. 21-29

özgürlüğü» belirli sosyal, ekonomik ve kültürel şartlarla desteklenmelidir.

Bunun içindir ki C.H.P., halkın irade serbestliğini ekonomik ve sosyal baskılardan koruyacak, belirli kişi ve zümrelerin ekonomik ve sosyal durumları dolayısıyla imtiyazlara sahip olmasını önleyecek, devlet kesiminde olsun, özel kesimde olsun, çalışanları kendi çalışma şartlarının ve ücretlerinin düzenlenmesinde söz sahibi kılacak, eğitim imkânlarından yararlanmada fırsat eşitliği sağlayacak, Türk toplumunun sorunlarını sosyal adalet açısından ele alarak bütün yurttaşları sosyal güvenliğe kavuşturacak ve kamu hizmetlerinden ve kalkınma halmelerinden yararlanmada bölgeler arası dengesizliği gidererek adaleti gerçekleştirecek tedbirlere büyük önem vermiştir.

C.H.P., bu anlayışına uyarak; «sosyal adalet içinde ekonomik gelişmeyi hızlandırıcı bir kalkınma planı hazırlayıp uygulanmaya başlamasını sağlamıştır.

Sosyal güvenliği geliştirmiştir ve daha ileri ölçüde ve daha yaygın ölçüde geliştirmeye hazırlanmaktadır.

Çalışanların haklarını koruyucu reformlar yapmış, işçilere toplu sözleşme ve grev haklarının tanınmasını ve güçlü topluluklar halinde örgütlenme imkânını sağlamıştır.

İktisadi devlet teşekküllerinde işçilerin yönetim ve kâra katılmalarını sağlamıştır.

Teşebbüs özgürlüğünü, geniş halk topluluklarının sermayedar veya hissedar olarak ekonomik faaliyete katılabilmelerini ve refah seviyelerini yükseltebilmelerini mümkün kılıcı bir hale getirecek bazı tedbirler almıştır.

Tarımsal ürünleri gereği gibi değerlendirmek ve bu

ürünlerin iç ve dış pazarlardaki satışıyla elde edilecek gelirden üretici halkın en geniş ölçüde yararlanmasını sağlamak üzere tedbirler almıştır.

Ve, toprağın verimli olarak işletilmesini sağlayacak, çiftçilikle geçinme zorunda bulunanlardan, topraksız veya az topraklı olanları yeteri kadar toprağa ve o toprakları verimli bir şekilde işletme araçlarına kavuşturacak bir toprak reformu hazırlamıştır»(1).

Gerçekten, bir yandan «ilk kalkınma devresinde sanayileşmeyi finanse edecek belli başlı kaynak olması» yüzünden tarımsal üretimin arttırılması, öte yandan da, nüfus artışının toprak üzerinde artan baskısının büyük bir dava teşkil ettiği Türkiye'de topraksız ve az topraklı çiftçilerin asgari geçimlerini emniyet altına alacak toprak mülküne sahip kılınmaları» gerektiğinden hareketle C.H.P., «tarım kesiminde toprak dağılım ve mülkiyetindeki dengesizlik ve adaletsizliği gidermek, toprak mülkiyetini daha yaygın hale getirmek, toprağın çok küçük parçalara ayrılmasını önlemek, küçük işletmelerin işbirliği yaparak daha verimli çalışmasını sağlamak ve modern tarım araç ve yöntemlerinden küçük çiftçilerin de yararlanmalarını sağlamak üzere» hazırladığı bir Toprak Reformu Kanun Tasarısı'nı T.B.M.M.'ne sunmuştur. «Topraksız olan veya toprağı yetmeyen çiftçileri geçimlerini sağlayacak ve ailece iş güçlerini değerlendirecek büyüklükte araziye sahip kılmak, toprak mülkiyeti dağılışında arazinin mahdut ellerde toplanmasını önlemek, tarım alanında iktisaden yaşayabilir aile işletmelerini hakim kılmak ve devam ettirmek, tarımsal mülklerin ufalanmasından doğan mahzurları

(1) C.H.P. A.g.y. s. 29-31

gidermek, bunların yeniden parçalanıp ufalmalarını önlemek, küçük işletmeler ile aile işletmelerinin, kendi başlarına başaramıyacakları işleri görmek üzere kooperatifler halinde örgütlenmelerini sağlamak, kiracılık ve ortakçılığı istisnai ve özel hallere inhisar ettirmek ve şartlarını kanunla düzenlemek» ilkelerini gerçekleştirmek amacında olan bu reform tasarısı, kanunlaştırma dışı bırakılacak özel mülk «toprağın azami genişliğini», örneğin «kıraç hububat arazisinde 2500 dönüm» gibi yüksek bir düzeyde tutmasına, düzenli ve randımanlı tarımsal işletmelerde bu genişliği iki katına çıkarmasına, özel tarımsal topraklar arasında zeytinlik ve meyvelikleri kamulaştırma dışı bırakmasına rağmen, diğer partilerin tepkisiyle karşılaştığı için kanunlaşmak olanağı bulamamıştır(1).

Demokrasi için burjuvazinin varlığını zorunlu saymakla birlikte, görüldüğü gibi, sermaye dahil bütün üretim faktörlerini kamu yararıyla, özel girişkenliği ulusal ekonominin gerekleri ve sosyal amaçlarla geniş ölçüde denetim altına alarak sınırlandıracak bir devletçilik anlayışıyla C.H.P. programı, büyük ticaret ve endüstri burjuvazisinin, savunduğu tarım ve toprak reformu tasarısıyla toprak aristokrasisi ve burjuvazisinin çıkarlarına ters düşmüş ve tarım işçisi, yoksul ve küçük köylü ve endüstri işçileri ve kısası bütün çalışanlara sağlamaya çalıştığı demokratik hak ve özgürlüklerle, içinde barındırdığı ve o zamana kadar ideolojik sözcülüğünü yaptığı kategorilerin sert eleştiri ve muhalefetine uğramış ve bu iç çatışma partiden önemli kopmalara yol açmıştır.

---

(1) C.H.P. A.g.y. s. 74-78

Gerçekten ortanın solu hareketinin öncülüğünü yaparak C.H.P. Genel Sekreteri olan Bülent Ecevit'in temellendirdiği şekilde, adı geçen partinin Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki devrimleri, «toplum yaşantımızı temelinden değiştirecek nitelikte» olmamakla birlikte-dinden ve Saraydan maddi çıkar sağlayanlar dışında-hiçbir zümrenin maddi çıkarlarına dokunmamıştır. Örneğin şapka devrimi yapılınca fes tüccarı, şapka ticaretine geçmiştir. Görüldüğü gibi başlangıçta yürürlükteki mülkiyet ilişkilerini değiştirmeyen C.H.P., «1945 de ilk toprak reformu denemesine girişince bu reform bir çok kimsenin maddi çıkarına dokunduğu için, içindeki devrimci unsurlardan bile bazısı büyük gürültü koparmış, Demokrat Partiyi kuranlardan bazısı da C.H.P. içinde toprak reformuna muhalefet edenler olmuştur».

«1961'den sonra ise C.H.P. yurt içindeki ve dışındaki çeşitli zümrelerin maddi çıkarlarını sarsıcı reform ve değişikliklere girişmiştir»(1).

«Toprak reformu yapacağını açıkça söyleyerek büyük topraklıları ürküten, vergi reformlarına girişerek kolaylıkla vergi kaçırmaya ve hiç vergi ödememeye alışmış olan bazı bol gelirlerin canını sıkan, işçiye bütün demokratik hakları tanıyarak işçi sömürmeyi bir hak sayanların huzurunu bozan» ve ulusal bağımsızlık ve ekonomiyi koruyucu değişikliklere girişen C.H.P., «ortanın solu» sözüyle 1965 siyasal ortamında diğer partiler arasındaki yerini açıkça belirlemiştir(2).

C.H.P., bu tanımlamayla kendisini, çok partili de-

(1) B. Ecevit Ortanın Solu, s. 12
(2) B. Ecevit A.g.y. s. 11

mokrasilerde partiler yelpazesindeki dilimlerden birini anlatmak için kullanılan bir deyimle nitelemiştir.

B. Ecevit'e göre çok partili düzenin partiler yelpazesinde partilerin durumu sağdan sola şöyle sıralanır:

Aşırı sağ, «toplumu varmış olduğu noktadan geriye doğru çekmeye uğraşanlardır. Çoğu, halk topluluklarını taassubun karanlığında tutmak, sosyal ve ekonomik haklardan yoksun bırakmak, böylelikle halkı bir avuçluk egemen ve güçlü zümrenin baskısı altında köle gibi çalıştırmak istedikleri için» böyledirler. «Çoklukla demokrasiden huzursuzluk duyarak halkı ya bir sağcı diktatörlük altında yaşatmaya, ya da biçimsel ve köksüz bir demokrasi ile avutmaya çalışırlar».

«Özel teşebbüsçülük, özel mülkiyetçilik maskesi altında, üretim araçlarını ve iş hayatını, sömürücü zümrelerin, büyük sermaye veya toprak sahiplerinin tekellerine veya kontroluna bırakmak, devleti ve hukuku da bunun araçları olarak kullanmak» isterler.

Faşizm de, nasyonal sosyalizm de aşırı sağ akımların çağdaş türleri arasındadır.

Ortanın sağ, toplum yapısında değişiklikler olmasından ürken tutuculardan oluşur. Bunlar «var olan durumu güçlü ve egemen zümrelerin çıkarlarına uygun bulduğu ve o çıkarların bozulmasını istemediği için, her türlü yeniliğe, devrime, reforma karşıdır».

«Sosyal adaleti, ekonomi için gereksiz bir yük, kalkınma için bir engel, en azından geciktirici bir etken sayarlar.

Devletin, ekonomik ve sosyal hayatta fazla bir rol oynamamasını, oynayacağı rolün de daha çok azınlıktaki egemen zümreleri, güçlüleri koruyucu, daha da güçlendirici yönde olmasını isterler. Teşebbüs özgür-

lüğünde her türlü kısıntıyı, mülkiyet hakkında her türlü sınırlamayı reddederler.

Demokrasiyi, teşebbüs özgürlüğü uğrunda isteyebilir; ancak bu özgürlüğü sınırlamayacak biçimde olursa kabul edebilirler.»

«Orta veya merkez, toplumun zamanla değişmesini tabii karşılamakla» birlikte «devrimci olmayanların» yeridir. Bunlar, toplum yapısının zaman içinde evrim yoluyla, kendiliğinden değişmesini beklemeyi uygun görürler. Onun için de köklü reformları, çok zorlanmadıkça yapmaktan kaçınırlar.

«Demokrasiyi isterler ve sosyal adalete az çok değer verirler» ama bu alanda «devletin fazla ödev yüklenmesinden hoşlanmazlar. Bunların da geniş bir teşebbüs özgürlüğü ve tabii oluş içinde gerçekleşmesini» isterler. «Özel sermaye birikimi desteklenmezse kalkınma olamayacağını» düşünürler.

Ortanın solu ise herkese kişiliğini serbestçe geliştirme olanağı sağlamak bakımından **insancı**dır. «Geniş halk topluluklarının yararını, dar zümrenin çıkarlarına üstün tutmak» ve «bir sınıfın başka sınıfları yok etmesiyle değil, gelir dağılımında denge ve adalet sağlamak ve her türlü ayrıcalık ve eşitsizlikleri kaldırmakla sınıf ayrılıklarının eritilmesini istemek» anlamında **halkçı**dır.

Bu nedenle, önce dar bir zümrenin serbest teşebbüs yoluyla veya devlet desteğiyle varlığını arttırmasını ve o zümrenin yatırım ve çabalarıyla toplumun zaman içinde kalkınmasını beklemeyi, «halkın refah ve güvenliğini geciktirici ve adaletsiz bulmak bakımından, **sosyal adaletçi ve sosyal güvenlikçi**»dir. Yine bu yüzden «toplum yapısını, mümkün olan en yüksek hızla değiş-

tirerek, kendi insanlık ve halkçılık anlayışına uygun duruma getirmek» istemek yönünden **ilerici, devrimci ve reformcu**dur.

«Halkı gözetmek» ve «devleti halkın hizmetine» sokmak üzere «iktisadi faaliyetlerin ve üretim araçlarının tümü ile devletleştirilmesi, teşebbüs özgürlüğünün yok edilmesi» olarak değil, «iktisadi hayatın devletçe düzenlenmesi» temeli üzerinde «teşebbüs özgürlüğüyle özel mülkiyeti, toplum yararı ve sosyal adalet sınırları içinde tutmak» anlamında **devletçi**dir.

Bunları sağlayabilmek için, «iktisadi ve sosyal gelişmeyi tesadüflere bırakmayan» bir anlayışla plâncıdır.

«Gelecek kuşakların mutluluğu gerekçesiyle de olsa, insan hak ve özgürlüklerini kısmayı reddetmek» ve «iktisadi ve sosyal amaçlarına, özgürlük içinde, demokratik düzen içinde ulaşmak» açısından **özgürlüğe bağlı**dır.

«Halkın irade serbestliği, ekonomik ve sosyal baskılardan kurtulmadıkça demokrasinin halk yararına işleyemeyeceği» görüşüyle «demokrasinin biçimsel yönü kadar sosyal özüne de önem verdikleri» için **sosyal demokrasiden yanadır.**

Aşırı sola gelince, «dogmalara, katı doktrinlere bağlı kalan, komünizme kadar varan» bu kanat, «teşebbüs özgürlüğünü ve özel mülkiyeti reddeder».

Aşırı sol, «demokrasiyi her zaman açıktan reddetmese bile, bütün iktisadi hayat devletleştirince, devlet denetlenemeyecek, sınırlanamayacak duruma gelince demokrasi kendiliğinden ölür»(1).

Politik kanatları bu şekilde birbirinden ayıran B.

(1) B. Ecevit A.g.y. s. 14-20

Ecevit'e göre, «bugünün Türkiye'sinde partiler yelpazesinde» «A.P., ortanın sağından başlayıp aşırı sağa kadar, aşırı sağın en uç noktasına kadar giden bir parti, C.H.P., daha çok son yıllarda bilinçli ve tutarlı olarak ortanın solunda yer alan bir parti, T.İ.P. ise C.H.P.'nin sol sınırından aşırı sola kadar uzanan unsurların yer aldığı bir partidir.» Diğer partilere gelince, «ağırlık noktası» ortada olan Y.T.P., kendisini «mutedil sosyal liberal» olarak niteleyen M.P. ve yine kendisini «demokratik milliyetçi toplumcu» olarak tanıtan C.K.M.P.'nin yelpazedeki yerlerini tanımlamak henüz mümkün görünmemektedir»(2).

Görüldüğü gibi, kendisini, ideolojik «yelpaze»deki yeriyle belirlemeye çalışan C.H.P., «ortanın solu» ilkesiyle, insan kişiliği ve özgürlüğünü sosyal refah bağlamı içinde değerlendirerek ve sosyal adalet ve sosyal güvenlik tedbirleriyle demokratik hakları savunarak demokrasiye sosyal bir içerik kazandırma eğilimi göstermekle birlikte, «halkçılık» ideolojisinde ifade edildiği şekilde toplumun sınıfsal yapısında güçler dengesini olduğu gibi kabul etmesi ve ancak reform uygulamalarıyla sınıf çatışkınlığını azaltmak ve yatıştırmaya çalışması bakımından ilkece Batı toplumlarının sosyal demokrat reformcu partilerinin kimliğini kazanmıştır.

Gerçekten, bu yüzden kendisini özellikle «aşırı sol»dan ayırmaya çalışan «ortanın solu»na göre, bu konuda ana ayırıcı ölçü «ortanın solunun Batılı anlamda demokratik oluşudur.» Örneğin ortanın solu, aşırı soldan farklı olarak, teşebbüs özgürlüğüne, mülkiyet ve miras haklarına yer verir. Bunun nedeni, «bütün eko-

(2) B. Ecevit A.g.y. s. 21-25

nomik faaliyetlerin devlet elinde toplandığı toplumlarda devletin denetlenemeyecek kadar güç kazanması» ve bu bakımdan «teşebbüs özgürlüğü ve mülkiyet ve miras haklarına yer vermenin, demokrasiyi yaşatabilmenin gereği» olmasıdır. Bununla birlikte, bu özgürlük ve hakların «başıboş» kalması halinde de, «demokrasinin yaşaması» söz konusu değildir. Bu nedenle «ortanın solu anlayışına uygun ve demokrasiyle bağdaşabilen teşebbüs özgürlüğü, mülkiyet ve miras hakkı, kamu yararıyla sınırıdır ve ortanın solunda bir devletçilikle, bütün ekonomik faaliyetler, düzenlenip yönlendirilerek, bunların sosyal adalet içinde ve halk denetiminde yürümesi sağlanır»(1).

Kısası, ortanın soluna göre, «Türkiye'de toplumculuk, devlet diktatörlüğüne yol açabilecek» bir özellikte değil, «gerçek demokrasiyle bağdaşacak nitelikte olması», ama demokrasinin de «biçimsel, yani yalnız siyasal değil, aynı zamanda sosyal temele dayanan, sosyal özü bulunan bir demokrasi, **sosyal demokrasi** olması» gereklidir(2).

«Demokrasiye bağlılığı» ile «siyasal, ekonomik ve sosyal alanda aşırı soldan ayrı bir tutum» geliştiren ortanın solu görüşü ondan, sınıf konusunda da ayrılır.»

«Ortanın solunda bir insanlık anlayışının, gelirler arasında büyük farklılaşmaları giderecek, çalışanları toplu yatırımlara yöneltecek ve emeği, yararlılığı ile orantılı olarak değerlendirecek tedbirlerle sınıf ayrılıklarını demokratik, barışçı ve halkçı yollardan eritmek ve toplum yapısını, sınıf ayrılıklarından daha sağlam,

(1) B. Ecevit A.g.y. s. 34-35
(2) B. Ecevit A.g.y. s. 40-41

daha birleştirici ve daha insanca bir temele dayandırmak istemesine karşılık, aşırı sol, bir sınıfın başka sınıfları yıkıp yok ederek hakim duruma gelmesini sağlamaya çalışır.»

Kısası B. Ecevit'e göre «Ortanın solu, insana en üstün değeri veren, insan kişiliğinin gelişmesini her türlü baskı ve engellerden kurtarmak isteyen, insanların manevi ve maddi gücünü imkân eşitliği içinde harekete geçirmeyi sağlayan, insanlık onuruyla, özgürlükle, sosyal adaletle bağdaşamayacak etkenleri ve yöntemleri reddeden ve maddi yoksulluğun da, manevi yoksulluğun da herkes için sona ereceği insanca bir toplum düzenini insanca usullerle kurmaya çalışan bir tutum ve davranıştır» (1).

Yukarıda özetlenen temel ilkeleri gerçekleştirecek uygulamalar konusundaki «önerilere» gelince, bunlar,

a) «Herkes özgür olmalıdır. Herkesin düşünce ve kişiliğini geliştirmesi, yapıcı ve yaratıcı gücünü insanlık ve toplum yararına değerlendirmesi, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel baskılardan ve imkân eşitsizliklerinden kurtarılması gerekir».

b) «Her insanın emeği, insanlığa ve topluma yararlılığı ile ve kendisine yüklediği maddi ve manevi yükle orantılı olarak değerlendirilmelidir. Herkes, kendi yetenek ve bilgisini insanlığın ve toplumun yararına kullanmayı ödev sayacak bir anlayışla yetiştirilmeli», bu amaçla «özel çıkarlar toplum yararına aykırı olmamalıdır.» «Ulusal gelişmemize yeterince katkıda bulunmayan veya topluma yararlı olmayan iş ve yatırımların kâr getirmesi önlemelidir. Bunları sağlamak üzere de,

---

(1) B. Ecevit A.g.y. s. 92-95

ekonomik düzende, üreticilerle halk ve esnaf arasında aracı zümreye ihtiyacı azaltıcı değişiklikler yapılmalı, bankacılık, sigortacılık ve ticaret, özel çıkarlardan çok toplum yararına işler duruma getirilmelidir. Vergi ve kredi siyaseti, ekonomik gelişmemizi plana uygun olarak hızlandırıcı verimli yatırımları, özellikle sanayii teşvik edecek ve halkı toplu yatırımlara ve kooperatifçiliğe özendirecek yönde olmalı, kişisel tasarrufların arsa ve yapı gibi taşınmaz mallara ve verimsiz alanlara yatırılması bir kazanç yolu olmaktan çıkarılmalı, taşınmaz malların değerinde kamu yatırımları dolayısıyla meydana gelecek artışlar kamunun olmalı ve son olarak bütün spekülatif kazanç kapıları kapanmalıdır.»

c) «Herkes insanca yaşayabilmelidir. Gelir dağılımında veya insan yaşantıları arasında insan onurunu incitecek veya sınıf ayrılığı bilincini yaratacak, imkân eşitliği sağlanmasını güçleştirecek dengesizlik ve adaletsizlikler giderilip önlenmelidir. Bunları sağlayacak sosyal adalet ve sosyal güvenlik tedbirleri imkân oranında ekonomik gelişmeyi de hızlandırıcı nitelikte olmalıdır».

d) «İnsan insanı, zümre zümreyi, kişiler veya yabancılar ülkeyi sömürememelidir».

e) «Devlet yönetiminde, toplum düzeninde ve ekonomide halkın yetkileri mümkün olan en geniş ölçüye varmalı, halkçı bir ekonomi kurulmalıdır».

f) «Ekonomik gelişme, devletin de servetin de ezici güç kazanmasını ve toplumun sınıf duvarlarıyla bölünmesini önleyici yöntemlerle, kamu yararına ve sosyal adalete uygun yönde hızlandırılmalıdır».

g) «Ortanın solunda bir insanlık anlayışına uygun toplum düzenine erişilmesi, reform ve devrimlerle ça-

buklaştırılmalıdır. Ancak bu reform ve devrimler, demokratik rejim içinde ve halkın rıza ve desteği ile yapılmalıdır»(1).

C.H.P.'nin benimsediği bu «ortanın solu» programı, «henüz sarih ve açık mânalar verilemeyecek» kadar yeni sayılmakla da birlikte(2) genellikle, «19. asır Avrupa'sının işçilere ve geniş halk tabakalarının omuzlarına yüklenen iktisadi gelişmeyi olduğu kadar, 20. asır totaliterliğinin esir kamplarına dayanan iktisadi gelişmesini reddetmesi»(3) veya «1929 büyük ekonomik krizinden sonra iflâs ettiği anlaşılan liberal kapitalist düzenin, insanlığı proleterya diktatörlüğünün kucağına atmaması için bulunan yol» olması(4) ya da «Ortodoks Marksizmden ayrılan demokratik solla arasında siyasi muhteva bakımından bir yakınlık ve benzerlik bulunması» (5) bakımından klâsik kapitalizmle aşırı sol arasında bir sistem olarak nitelenmiştir. Öte yandan, «burjuva partilerinin halktan yana olamayacakları ve kendi sınıfları içinde siyasi iktidarı ele almak» amacı gütmeleri yüzünden bir burjuva partisi olarak yeni C.H.P.'nin özce değişmediği görüşü de savunulmuştur(6).

C.H.P.'nin genel çizgileriyle özetlenen ortanın solu politikasıyla vardığı bu nokta, parti yöneticileri tarafın-

---

(1) B. Ecevit A.g.y. s. 96-116

(2) Osman Okyar «Türkiye'de Siyasî Kanatlar» Milliyet (27 Eylül 1966)

(3) Şerif Mardin «Osmanlılar, C.H.P. ve Ortanın Solu» Milliyet (26 Eylül 1966)

(4) Besim Üstünel «Ortanın Solu ve Kalkınma Yolu» Milliyet (2 Ekim 1966).

(5) Münci Kapani «Solun Gelişim Çizgisi ve C.H.P.» Milliyet (4 Ekim 1966)

(6) Ç. Altan «C.H.P., Hep o C.H.P.» Akşam (6 Ağustos 1966)

dan «programına aykırı olmayan» bir doğrultu olarak nitelenmiştir. Örneğin, Genel Başkan İ. İnönü yaptığı bir konuşmada, «Ortanın solu, kırk küsur yıllık muhtelif tatbikat safhalarıyla ve bundan sonraki hedefleriyle programımızın vasfını ifade eder. Şimdi programımızın sosyal ıslahat devri içindeyiz. Bunu takip ediyoruz,» (1) sözleriyle yeni politikayı Atatürk C.H.P.'sinin programına ve ilkelerine uygun ve onun gelişmesi olarak temellendirmiştir. Genel Sekreter B. Ecevit'se «ortanın solu, C.H.P.'nin, çeşitli uygulama safhalarından, gerçekleşme devirlerinden geçmiş programının, şimdi içinde bulunduğu sosyal ıslah devriyle ortaya çıkmış, belirgin duruma gelmiş vasfıdır. Ortanın solu, C.H.P. için, kendi program ve kimliğini, sosyal ıslahat alanında idrak ediştir,» şeklindeki yorumuyla partinin yeni kişiliğini, aynı paralelde değerlendirmiştir(2).

Bununla birlikte, ortanın solu programıyla, özellikle çıkarları bu programla çatışan sınıfın desteğinden yoksun olarak 1965 seçimlerine girip çeşitli nedenlerle yenilgiye uğramasıyla(3), C.H.P., seçimlerden sonra örgüt içinde bu sınıfın temsilcisi veya sözcüsü durumunda olanların ortanın solunu hedef alarak yoğun bir muhalefete girişmeleri üzerine kopmalara kadar varan bir mücadeleye sahne olmuştur.

---

(1) İ. İnönü (16 Aralık 1965) C.H.P., T.B.M.M. Grup Toplantısı Konuşması. (B. Ecevit A.g.y. s. 65)

(2) B. Ecevit A.g.y. s. 65

(3) Şerif Mardin'le F. Frey'in yürüttüğü bir kamuoyu araştırmasında, C.H.P.'nin seçimi kaybetmesine, ortanın solu ilkesinin değil, tersine, bu programın seçmene yeterince anlatılamaması yüzünden öncel C.H.P. imajının, yani «C'H.P.'nin zengini fakire karşı tuttuğu» yargısının değişmemiş olmasının yol açtığı sonucuna varılmıştır (Akşam 9 Ağustos 1966)

Bilindiği gibi, Kurtuluş Savaşı yıllarında, Birinci Büyük Millet Meclisinin yapısını oluşturan Anadolu Eşrafı (toprak ağası ve tüccarı), Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Halk Fırkası'na dönüşmesiyle, ulusal ideolojiyi üstlenmiş asker-sivil bürokrat kadroların önderliğinde bu partinin temeli olmuştur. Böylelikle, küçük bürokrasi - tüccar ve toprak ağası üçlü ittifakına dayanan C.H.P. iktidarı, geliştirdiği halkçılık programı ve yürürlükteki mülkiyet ilişkilerini değiştirmeyen uygulamalarıyla bu işbirliğini 1945'lere kadar sürdürmüş, ama bu dönemlerde C.H.P.'nin ekonomi politikasını artık özgür gelişmesi için engel sayacak kadar güçlenmiş olan egemen sınıflar tarafından iktidardan düşürülmüştür. Bununla birlikte, özellikle çeşitli nedenlerle varlığını C.H.P. iktidarına borçlu olan büyük toprak sahiplerinin, bu partinin program ve uygulamaları çıkarlarına aykırı düşmediği için 1965'lere kadar parti kadrosu içinde etkin bir güç olarak yaşayageldikleri görülmüştür. İşte C.H.P.'nin ortanın solu programıyla kazandığı bu sosyal demokrat kimlik, bu kesimin büyük yankılara yol açan ve uzun süren tepkisiyle karşılaşmıştır.

Gerçekten, C.H.P.'nin reformcu ve ortanın solu programına dayanan seçim bildirgesi özellikle partiye geleneksel olarak bağlı toprak ağaları çevresinde huzursuzluk yaratmış, o güne kadar süregelen parti içi dayanışma ekonomik çıkarların çatışması yüzünden sarsılmaya başlamıştır. Örneğin, Tahsin Banguoğlu'nun açık mektubu bu huzursuzluğun basına kadar yansıyan ilk belirtilerinden biri olmuştur(1).

---

(1) M. Sencer «Seçimler Üzerine 1», Akşam (20 Ekim 1965)

Ortanın solu konusunda C.H.P. içindeki bölünme, 18 Ekim 1966 tarihindeki 18. Büyük Kurultay'da açıkça ortaya çıkmış ve «ortanın solunda olanlarla ortanın solunu geç anlayanlar mücadelesinin parti bünyesinde meydana getirmesi muhtemel tahribatı önleyeceği» umulan Kurultay'da(1) C.H.P.'nin «sağ kanadının»(2) tepkisi, «çeşitli sebeplerden memnuniyetsizlikler ve özel maksatlara, menfaatlere dayanan direnmeler» şeklinde, Kurultay sonu seçimde özellikle Kasım Gülek'in şahsında bir karşı gösteri halinde belirmiştir(3).

Kurultay'da Turhan Feyzioğlu ve grubunun da desteklediği bu muhalefet etkin olamamış ve «ortanın soluna karşı olanların kendilerini Atatürkçülük'le vasıflandırmalarını çelişme» olarak niteleyen Bülent Ecevit(4), grubunun ağırlık kazandığı «Parti Meclisi»

(1) Orhan Erkanlı Akis 644. (22 Ekim 1966)

(2) «C.H.P.'deki sağ kanat, İ. İnönü'yle sosyal ve ekonomik konularda uyuşmazlık halindedir. Cumhuriyetin kurucusu ve lâik ilkelerin şampiyonu olan C.H.P.'de irtica, mâneviyat değil **maddiyat** sahasındadır. Ortanın solu diye adlandırılan reform programı, C.H.P.'nin muhafazakâr zümrelerini ayağa kaldırmıştır. Eşraf takımı, C.H.P.'nin yıllarca en sıkı desteklerinden biri olmuştur. Bu takım, Atatürk'ün ve ondan sonraki günlerin bütün devrimlerine yürekten katılmıştır. Eşraf, ancak son demokrasi devriminde biraz mırın kırın etmiş, bunda kendi hâkimiyetinin tartışılması tehlikesini görmüş, fakat netice itibarıyla büyük mukavemet göstermemiştir. Fakat sıra sosyal adalet reformuna gelince vergilerin açıklanması, toprak dağılımının yeniden düzenlenmesi, işçi hakları, servet beyannameleri, millî gelir gibi konular eşrafın hiç hoşuna gitmemiştir. Şimdi Kurultay'da İ. Paşa'nın ortanın soluna karşı çıkanlar eski C.H.P.'nin bu destekleridir.» (Akis, 644)

(3) M. Toker «Mesele, Bundan Sonrası», Akis 644 «Biten Efsane», Akis 645.

(4) Milliyet, (21 Ekim 1966)

tarafından genel sekreterliğe seçilmiştir(1).

Kurultay sonuçları C.H.P. yöneticileri arasında çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Örneğin Turan Güneş'e göre «özellikle teşkilâtından gelen bilinçli bir silkinişle parti yöneticilerine Türk toplumu için tutulması gereken yolu göstermiştir»(2). Kemâl Satır'a göreyse C.H.P. Kurultayı «kendine has olan açıklıkla ve ilerici, reformcu, devletçi, sosyal adaletçi hüviyetiyle sağda olamayacağını, vatandaşı kollektivizmin kör âleti haline getiren doktrinlere yüz vermediği için de solcu olamayacağını tekrar belirtmiş» (3), Orhan Öztrak'sa, Kurultay'ı daha çok, partiyi soldan ayıran çizgiyi belirlemesi açısından değerlendirmiştir: «Kurultay'da kabul edilen ortanın solu fikri sola sınırsız olan bir görüş değildir. Ortanın solu Marksist, kollektivist akımlara karşı bir emniyet duvarıdır»(4).

Turhan Feyzioğlu'na gelince, «Batı sosyalizminin Türkiye'de C.H.P.'yi doğuran şartlardan çok farklı şartlar içinde doğup geliştiği» gerekçesiyle C.H.P.'nin devletçiliğinin sosyalizmden kesinlikle ayrıldığını öne sürerek Kurultay'ın «ortanın solu deyiminin kapsamını, C.H.P.'nin altı oku, programı, Kurultay bildirileri ve seçim bildirgesiyle sınırlamış ve bir sosyalist parti olmadığını da kesinlikle belirtmiş» olduğu konusu üzerinde önemle durmuştur(5).

Kurultay'dan sonra, parti içi mücadeleye devam eden T. Feyzioğlu grubu, adı geçen Kurultay'ın «bağ-

(1) Akis, 645
(2) «Kurultaydan Sonra C.H.P.» Milliyet. (11 Kasım 1966)
(3) «Ortanın Solu ve C.H.P.» Milliyet. (9 Kasım 1966)
(4) «Bugünkü C.H.P.» Milliyet. (8 Kasım 1966)
(5) «Kemalist C.H.P.» Milliyet. (12 Kasım 1966)

layıcı karar» olarak kabul ettiği «C.H.P. sosyalist değildir ve olmayacaktır» şeklindeki ifadeleri kapsayan bir bildiriyi C.H.P. Teşkilâtına postalayan «8'ler» hizibine(1) dönüşmüş(2) ve böylece C.H.P. lilerin diliyle «partide yetkili mevkilerin sahibi olanların parti düşmanlarıyla el birliği» etmelerinin yol açtığı «süratle toparlanma lüzumudur ki 4. Olağanüstü Kurultayı bir zaruret haline getirmiş ve Kurultay'a parti önündeki engelleri ortadan derhal kaldırmak vazifesini vermiştir» (3). 29 Nisan 1967 tarihli bu Kurultay'da partinin yeni politikasını aşırı solculuk olarak niteleyen «8'ler»in da-

(1) Örneğin bu hizibe bağlı Coşkun Kırca'ya göre «C.H.P., bugünün toplumunda sınıflararası mücadelenin, bunların bir arada yaşamalarını önleyecek bir ölçüde artarak devam edeceği, proleteryanın iktidar inhisarını elde etmesinin kaçınılmaz olduğu, proleterya diktatörlüğü sonucunda sınıfsız bir toplum yaratılacağı ve bu ülküye erişmek için geçirilmesi gereken dönemde bütün üretim araçlarının devletleştirilmesi gerekeceği tezini benimsemeyişi bakımından doktrince sosyalist olmadığı gibi, «az gelişmiş memleketlerde toplum meselesine başta sosyal adalet açısından bakmak kabil olmadığı» için genel bakış açısından ve yine C.H.P., «ne bir tek sınıfın temsilcisi, ne de tek bir sınıfın savunucusu olmadığı, her zümrenin her sınıfın çıkarlarının üstünde millî Türk toplumunun yararının bulunduğu ve bu amaçla sınıflar arasındaki çıkar çatışmalarının bağdaştırılması gerektiği kanısı»nı taşıdığı için ve «milletlerarası bir sınıf dayanışması» hareketi değil «bir millî hareket» olduğu için, — Batının demokratik sosyalist partilerinin bugünkü programlarına benzer özellikleri olsa da — «onu sosyalist bir parti diye vasıflandırılabilir sanmak pek yanıltıcı olur, «C.H.P. Sosyalist Bir Parti midir?» Akşam, (24-25 Eylül 1966)

(2) Akis, 656 (14 Ocak 1967)

(3) M. Toker «C.H.P. Yeni Bir Dönemeçte», Akis, sayı 671 (29 Nisan 1967)

ha kesin bir şekilde yenilgiye uğramalarından sonra C.H.P.'li 48 T.B.M.M. üyesi partiden istifa etmiş ve yeni bir partinin temelini oluşturmuştur(1).

Bu direnme ve çözülmelere rağmen, aydın sosyal demokratlarının öncülüğünde sürdürdüğü bu hareketle «C.H.P.'nin kendi içinde bir yapı değişikliği olmuş» ve parti, «yeni bir yapıya ve iç tutarlılığa kavuş muştur.» Gerçekten tıpkı «saflarındaki bazı tutucu güçlerin», C.H.P.'nin, «İkinci Dünya Savaşı biter bitmez Atatürk'ün vasiyetine uyarak ilk toprak reformu denemesine girişmesi» karşısında, «toprak reformu vesilesiyle parti içinde ilk ciddi muhalefeti meydana getirmeleri ve ayrılıp başka parti kurmaları» gibi, son dönemde halâ parti içinde yeralan «tutucu unsurlar, C.H.P.'yi reformcu tutumundan, ortanın solu yolundan alıkoyamayacaklarını anlayınca ayrılıp başka parti kurmuşlardır.» Böylelikle, «C.H.P., ortanın solu yolunda her zamankinden daha serbest, daha kararlı yürüyebilecek, evvelce ya dışardan ya içerden engellendiği için yapamadığı reformları daha kolaylıkla yapabilecek bir bünyeye kavuşmuştur»(2).

Ortanın solu doğrultusunda edindiği yeni kişiliği, daha tutarlı bir kadroyla geliştiren C.H.P., giderek, «değişmesi gereken bir bozuk düzen» anlayışına varmıştır. Gerçekten «ortada bir bozuk düzen vardır, toplumumuzda ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden gördüğümüz bütün aksaklıklar, temeldeki bu düzen bozukluğunun belirtileridir» ilkesinden hareket eden bu anlayışa göre söz konusu değişiklik, «Anayasanın dışında de-

(1) Akis, 672 (6 Mayıs 1967)
(2) B. Ecevit Bu Düzen Değişmelidir, s. 215-216

ğil, Anayasanın gereği olan bir düzen değişikliğidir». Başka bir deyimle bu ilke, Anayasa'nın 37. ve 38. maddelerinde öngörülen toprağın genişliğinin belirlenmesi ve çiftçinin topraklandırılması, 40. ve 41. maddelerinde dile getirilen «özel teşebbüsün milli iktisadın gereklerine ve sosyal amaçlara uygun» ve «toplum yararının getirdiği önceliklere» yönelik olması, yine 41. maddesinde konulan «herkes için, insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması» ve 48. maddesinde saptanan herkesin «sosyal güvenlik hakkına sahip» olması hükümlerinin henüz gerçekleşmediği gerekçesiyle, yapılacak düzen değişikliğiyle, bugünkü düzenle Anaya'sa'nın gerekli kıldığı düzen arasındaki farkın kapatılması, yani «Anayasa'ya ulaşmak için düzen değişikliği» amacındadır(1).

Bu düzen, C.H.P.'lilere göre, «öyle bir düzendir ki Devletten avans alıp, resmi ve özel bankalardan düşük faizle kredi alıp tarımsal ve sınaî ürünlere aracılık yapmak, sermaye yatırıp emek verip, kafa yorup o ürünleri meydana getirmekten daha kârlıdır.

Düşük faizli krediyle yoksul köylüye tefecilik yapmak, o krediyle fabrika kurmaktan kat kat daha kârlıdır» (2). «Dolayısıyla bu düzen, yalnız sosyal adalet içinde değil, sosyal adaletsiz kalkınmaya bile engeldir.»

Öte yandan tarımda, «verimsiz ve adaletsiz» işletmecilik(3) ve buna bağlı olarak güçsüz bir endüstri(4), «hayırdan çok zararı dokunan» yabancı serma-

(1) B. Ecevit A.g.y. s. 76-84
(2) B. Ecevit A.g.y. s. 105
(3) B. Ecevit A.g.y. s. 111-115
(4) B. Ecevit A.g.y. s. 142-143

ye(1) ve devlet kesiminde «devleti soyanlar ve halkı sömürenler yararına işleyen bir devlet kapitalizmi(2)» vb. C.H.P.'nin değiştirmek istediği bozuk düzenin çeşitli görünüşleridir.

Kısası, geleneksel yapı ve politikasının oluşturduğu kadrosundaki toprak ağalarını geniş ölçüde tasfiye ederek belirlediği sosyal demokrat kişilikle C.H.P., yine küçük bürokratların öncülüğünde, yürürlükteki düzeni özce korumakla birlikte öncelikle getirdiği demokratik haklar ve reform tedbirleriyle, başta küçük köylüler olmak üzere küçük burjuvazinin ideolojisinin sözcülüğünü yapan bir parti özelliğini kazanmıştır.

(1) B. Ecevit A.g.y. s. 156
(2) B. Ecevit A.g.y. s. 131

Güven Partisi (G.P.) (Milli Güven Partisi)

Görüldüğü gibi Türkiye'nin politik tarihinde, 1960'-lara kadar, küçük bürokrat kadroların önderliğinde burjuva demokratik reformlarının sözcülüğünü yapan C.H.P., Türkiye'de yeterince gelişmemiş de olsa kurulan kapitalist düzenin alternatifi olarak kır ve kent burjuvazisine karşı gelişen emekçi kütlelerin baskısıyla yeni bir kimlik kazanma çabasına girişmiştir. Başka bir deyimle, küçük burjuvazinin desteğiyle büyük burjuvazi tarafından iktidardan uzaklaştırılan C.H.P., politik hayattaki varlığını sürdürebilmek için, özce aynı düzen içinde, işçi ve köylü sınıflarına demokratik bazı haklar tanıyan, Batı örneği sosyal demokrat bir parti niteliği kazanmak zorunda kalmıştır. Kadrosu içinde etkin bir rol oynayan ve burjuva düzeniyle bütünleşmemiş, tersine durumu güçleşmiş olan küçük bürokrasinin eğilimli olduğu demokratik hak ve özgürlüklerin savunucusu «1961 Anayasası»nın hazırlanmasında büyük payı olan C.H.P. giderek bir Anayasal düzenin gerektirdiği ve öngördüğü reformların sözcüsü olmak yoluna girmiştir.

Bununla birlikte, burjuva devriminin partisi olarak başlangıcından beri içinde barındırdığı, varlığını C.H.P. iktidarına borçlu büyük toprak sahipleriyle kıs-

men ticaret burjuvazisi, giderek partinin kazandığı bu kişiliğe karşı tepki göstermeye ve yöneticileri «solculukla» suçlamaya başlamış ve bu çıkar çatışkınlığı C.H.P. kadroları içinden önemli kopmalara yol açmıştır.

Gerçekten, ortanın solunu C.H.P.'nin «altı ok»la ifade edilen temel ilkelerinden sapma olarak anlayan ve partiyi Atatürkçülüğe ihanetle suçlayan T. Feyzioğlu'nun(1) önderliğini yaptığı bu hareket, «demokratik sosyalizm dahil, her türlü sosyalizmi **menfur** saymış, bunun yanında ortanın solunu, **maskelenmiş bir sosyalizm** veya **komünizm** saydığından ortanın soluna da karşı» çıkmış ve siyasal «yelpaze içindeki yeri sağa dönük bir merkez partisi olarak» beliren (2) bir siyasal partinin kaynağı olmuştur.

İşte C.H.P. içindeki bu sınıfsal çatışkınlık ve gelişmelerin sonucu olarak 9 Mayıs 1967 tarihinde, partiden istifa eden milletvekilleri tarafından **Güven Partisi,** sonraki adıyla **Milli Güven Partisi** kurulmuştur.

Slogan olarak «huzur, hürriyet, refah» ve amblem olarak «yiğitlik, hizmet ve iman işareti olan» «Koç»u seçen G.P., programının temel görüşler bölümünün Giriş'inde, -C.H.P.'nin, çalışanların demokratik ve sosyal haklarının tanınması yolundaki görüşlerini **bölücülük** şeklinde nitelediği için- oluşumuna yol açan gerekçe olarak bir birlik ve bütünlük ideolojisi geliştirmiştir. Gerçekten programdaki ifadesiyle, «yurttaşlarımızın, bölünmez bir bütün halinde, milli şuur ve ülküler etrafında toplanmasına çalışan» ve «kanun önünde eşit olan

(1) Celâl Bozkurt Siyaset Tarihimizde C.H.P., s. 184
(2) Cahit Talas «G.P. Yeni ne Getiriyor?» Milliyet. (30 Mayıs 1967)

Türk vatandaşlarının, aynı millete mensup olmaktan doğan birlik, tesânüt, karşılıklı sevgi ve saygı duygularının daha da kuvvetlenmesi ve fertler, zümreler, sınıflar arasındaki her türlü farklılıkların milli birlik ve beraberliği bozmaması amacı güden», «toplayıcı, birleştirici, yüceltici Atatürk milliyetçiliğini, ilham kaynağı ve rehber sayan», G.P., «bir sınıf ve zümre partisi değil, her yurttaşa açık bir **milli partidir**» (1).

Bu yüzden G.P., «Anayasa'nın temel ilke ve görüşlerine inançla bağlı» olarak «demokratik rejimin memleket bünye ve ihtiyaçlarına uymadığı, memleketin iktisadi ve sosyal davalarına bu rejim içinde çözüm yolu bulunamayacağı tarzındaki inkârcı ve yıkıcı iddialara», «komünistlere veya çeşitli maskeler altında aynı gayreti sarfedenlere, Lâik Cumhuriyet esaslarını tanımayanlara» karşıdır. Partinin yolu, «memleketimizin şartlarına uygun olmayan sosyalizmi de, liberalizmi de açıkça reddetmiş» olan «Atatürk'ün gösterdiği yoldur» (2).

Genel doğrultusunu bu şekilde belirleyen partinin temel olarak benimsediği ilkeler şunlardır :

1) Türkiye'nin «gelişmeye muhtaç ülkeler arasında» olduğunu kabul etmekle birlikte, aynı türden başka «memleketlerin pek çoğundan daha ileri bir ölçüde milli bütünlüğünü ve kaynaşmasını gerçekleştirmiş»

---

(1) «Zafer, sınıf kavgasına ve zorbalığa değil, millet bütünlüğüne ve ıslahatçı usullere inananların olacaktır,» (T. Feyzioğlu Büyük Tehlike Komünizm, s. 7)

(2) «Tarih Marksizmin aşınmış dogmalarına saplanıp kalanları değil, çağdaş ilme ayak uyduranları haklı çıkaracaktır.» T. Feyzioğlu A.g.y. s. 7

ve başarılar sağlamış bir ülke olmasından hareketle varılan **demokratik rejim,**

2) «Temel özgürlüklerimizin dayanağı olduğu kadar, çizdiği sınırlarla milli bütünlüğümüzün ve güvenliğimizin de teminatını teşkil eden **Anayasa düzeni»,**

3) «Türk toplumunu teşkil eden her çeşit meslek ve zümreleri aynı milli toplumun birer unsuru olarak» «millet potasında kaynaştıran, sınıf kavgasını reddeden milliyetçi ve ıslahatçı tutumuyla Atatürkçü'lüğe dayanan **milli bütünlük ve beraberlik»,**

4) «Ezilen zümrelerin sınıf kavgası yolu ile» değil, «devletin milliyetçi bir anlayış içinde, Türk Milletini kaynaşmış ve bağdaşmış bir hale getirme yolundaki şuurlu çabalarından doğan» ve «vatandaşların kalkınma gayretlerine gerekli heyecanla katılabilmeleri için zaruri» olan sosyal güvenlik tedbirleri ve **sosyal adalet ilkesi** ve **özel teşebbüscülüktür,**

5) Gerçekten, Türkiye gibi gelişme halinde olan bir ülkede «milletçe yükselme», «ancak iktisadi ve sosyal kalkınmayı gerçekleştirmekte ve bu maksatla, milli tasarrufu arttımak ve yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmekte Devletin ödevli olmasıyla varılabilir». «Devletin bu ödevini yerine getirebilmek için, kalkınma planları yapması zaruridir».

«Planın hedeflerine uygun olarak yürütülmesi için», büyük alt yapı tesisleri, karayolları yapımı, demiryolları, PTT gibi kamu hizmet tesislerinin, sosyal güvenlik hizmet tesislerinin, «temel harp sanayii ile ağır sanayiin», çeşitli madenlerin ve petrol endüstrisinin «devletin veya kamu iktisadî teşebbüslerinin elinde bulunması zaruridir».

Bu «sayılanlar dışındaki iktisadi faaliyetlerde

esas», «Anayasa'nın, yatırım faaliyetleri ve bütün iktisadi faaliyetlerin esas çerçevesi» olarak kabul ettiği «özel teşebbüstür.»

«Özel teşebbüslerin milli iktisadın gereklerine, sosyal amaçlara ve kamu yararına uygun yürümesini sağlayıcı tedbirleri almak devletin görevi» olmakla birlikte, bu tedbirler «izin, lisans gibi dolaysız fiziki sınırlamalar şeklinde değil, maliye, kredi, dış ticaret politikaları şeklinde dolaylı» tedbirler olmalı ve ayrıca «özel teşebbüslerin güvenlik ve kararlılık içinde çalışmalarını sağlayacak» «kamu teşebbüslerinin alanını belirlemek ve özel teşebbüslerle eşit şartlar içinde» iş görmelerini garantilemek gibi tedbirler alınmalıdır.

Ancak, «özel teşebbüsün esas olduğu, fakat çeşitli sebeplerle henüz yeteri kadar giremediği iktisadi faaliyet alanlarında ve yine özel teşebbüsün -teşvik tedbirlerine rağmen- çeşitli sebeplerle gidemediği yurt bölgelerinde gerekli yatırımları yapmak, devlet ve kamu iktisadi teşebbüsleri için zaruri hale gelir».

Kısası, «memleketimizin hızla kalkınması, Devlet ile özel teşebbüsün, devamlı bir sistem olan bir karma iktisat sistemi içinde ahenkli bir tarzda çalışmasıyla mümkün olacaktır».

6) Ve son temel ilke ise, «iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmamızın» başarısı için toprak ve tarım, vergi, «idare ve kamu iktisadi teşebbüsleri» ve sosyal hizmetler alanında yapılacak **temel reformlar**dır.

Bununla birlikte, G.P.'nin öngördüğü bu reformculuk, «temelde değişmez bir unsur olarak var olan bir burjuva değerleri toplamı üzerine dayalı bir burjuva ıslahı» niteliğindedir. Başka bir deyimle, «bir kapitalist liberal düzenin ideolojisi içinde olan G.P. bunu, bazı ıslahlarla

yürütmek istemiş ve biçimsel demokrasi içinde bir karma ekonomi terimiyle» dile getirmiştir. Gerçekten, «milliyet, hürriyet, hak, imkân, hukuk» terimleriyle burjuvazinin maddi çıkarlarının ifadesi olan bir «burjuva liberalizmi siyasal refahı»nı amaçlayan G.P., aynı zamanda «sosyal patlamaları» önlemek üzere «temeldeki burjuva değerlerini yıpratmadan ve değiştirmeden, toplumda yapısal değişmelere yükselmeden, türlü halk kategorilerinden gelen sosyo ekonomik istekleri söndürücü bazı sunuşlar halinde bir reformasyon anlayışını» dile getirmiş(1), bunu da yine burjuvazi yararına olacak şekilde tasarlamıştır.

Görüldüğü gibi, açıkladığı temel ilkelerle, «köklü ve radikal reformlar» yerine «statükoculuğu, ıslahatı ve kendiliğinden bir gelişmeyi benimseyen»(2), yürürlükteki düzeni, Anayasa düzeni adıyla korumak amacında olan G.P. ilk planda Türkiye'nin sınıfsal yapısını tanımayan ve özel girişkenlik terimiyle öncelikle tarım burjuvazisinin çıkarlarını savunmaya çalışan bir partidir.

Örneğin, temel görüşler arasında yer verdiği «devlet, özellikle tarım alanında, üreticinin malının değer fiatla satılabilmesini sağlamak, çiftçi ve esnaf gibi büyük üretici kütlelerinin ihtiyaçlarını karşılayacak kredi imkânlarını çoğaltmakla da görevlidir» teziyle, son dönemlerde kontrolsuz gelişmeden yeteri kadar pay alamayan büyük çiftçinin şikâyetlerini dile getirmiştir. Oysa özel girişkenliği temel olarak savunmakla ve «devletin özel teşebbüsün gelişmesine bütün ola-

(1) Bahri Savcı «Güven Partisi Bir Yeni Burjuva Liberalizmi.», Milliyet (29 Mayıs 1967).
(2) C. Talas A.g.y.

nakları içinde yardımcı olmasını» öngörmekle(1) birlikte, gerek karma ekonomi kavramı içinde kamu sektörüne ağırlık tanıyarak ve gerekse plânlı kalkınma teziyle özel girişkenliğin ulusal ekonomi ilkelerine ve kamu yararına uygun davranmasını önererek, özgür ve kontrolsuz gelişme eğilimindeki büyük ticaret ve endüstri burjuvazisini kısıtlayıcı hükümler getirmiştir.

Gerçekten, G.P. programı, «nüfusumuzun büyük çoğunluğunun tarımla geçindiği ve sınai gelişmenin sağlanmasında tarım kalkınmasından yararlanmak zorunda» olduğumuz gerekçesiyle tarım kalkınmasına «büyük önem» vermiş ve bu yönden «tarım kalkınmasının gerekli kıldığı bütün tedbirleri içine alan bir zirai reform» programı önermiştir (mad. 33).

Toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amacıyla yapılacak toprak reformu, «zirai reformun zaruri bir unsuru» sayılmış ama «toprak dağıtımından ibaret olmayan» toprak reformunun, «toprakta özel mülkiyet esasına dayanması ve hiç kimsenin toprağının, gerçek bedeli Anayasa'nın özgürlüğü usuller gereğince verilmeden elinden alınamaması» ilkesine uygun olması istenmiştir (mad. 34) (2).

---

(1) C. Talas A.g.y.

(2) «Ziraat ve toprak reformu hürriyetçilerin ve milliyetçilerin elinde, özel mülkiyete, hür teşebbüse ve verimli işletmecilik esaslarına bağlı kalarak gerçekleşebilir. Marksist sosyalizm, kışkırtmacılık döneminde toprak işleyenindir demekle yetinir ve ilerde toprağı devlet emrine alacağını dikkatle gizler. Onlar için bu konu, sadece ihtilâlci gerginliği körüklemek için kullanılacak bir vasıtadan ibarettir. Toprağın en verimli şekilde kullanılmasını sağlayacak ıslahat hür bir düzen içinde

Kapsamı çok belirsiz bir toprak reformu ilkesine ek olarak, «zirai reform» adı altında özellikle «tarım makinaları sanayiine öncelik tanımayı» isteyen, tarımda makinalaşma ve «köylü ve çiftçimize verilen kredilerin miktar olarak arttırılmasını» öneren «tarım kredisi» ilkeleriyle, ilk plânda tarım burjuvazisinin ve orta köylülüğün yararına bir tarım pragramı tasarlanmıştır.

Ancak G.P. programı, «Türkiye'nin hızla sanayileşme zaruretine inanmak»la birlikte, «yatırımların önceliği hesaplanırken, milli gelire ekleyecekleri katma değer ve geri kalmış bölgelerin kalkınmasının göz önünde tutulacağı (mad. 56)» görüşüyle endüstri burjuvazisinin, «kredi politikasını, iktisadî faaliyetlerin kalkınma hedeflerine uygun alanlara gitmeye teşvik» vasıtası sayarak «bankacılık sisteminin, kendisini devletin iştiraki ve gözetimi altında denetlemesi» ilkesiyle ticaret burjuvazisinin ihtiyaçlarına ters düşecek bir denetleme mekanizması kurmaya çalışmıştır.

Son olarak, «esnaf ve sanatkârlarımızın hızla teşkilâtlanabilmesi» ve bunlara «kredi sağlayan kurumlarla kefalet kurumlarının geliştirilmesi» için tedbirler önermekle birlikte, «hızla sanayileşme» ve «kütle halinde üretim ve tüketim merhalesine erişme» amacıyla büyük endüstriye ağırlık ve öncelik tanıyan program, küçük burjuvazinin desteğini sağlayacak bir nitelik ka-

---

gerçekleşebilir», sözleriyle Genel Başkan T. Feyzioğlu, ayrıldığı C.H.P.'nin, toprağın onu işleyene ait olduğunu ilân eden «ortanın solu» politikasını, devletleştirmenin öncel aşaması olan Marksist-sosyalist bir kışkırtıcılık olarak nitelemiş ve tarımda «özel ve hür teşebbüsün» en verimli işletmecilik şekli olduğunu ileri sürmüştür. (Büyük Tehlike Komünizm, s. 63-64)

zanmamıştır. Bu bakımlardan G.P.'nin, kurucularının sınıfsal özelliklerine uygun olarak büyük toprak sahiplerinin ve köylülüğün partisi olmak eğilimi göstermekle birlikte, bu özelliği kazanmış başka partilerin varlığı göz önüne alındığında, yöneticilerinin kişisel nüfuzlarına dayanan yerel bir etkinlik gösterebileceği ya da politik tercih kararlılığına varamamış tabakaların ara ve geçici yönelimlerinin konusu olacağı söylenebilir.

Türkiye İşçi Partisi (T.İ.P.)

1960'dan sonra hızlı bir gelişme gösteren büyük kent burjuvazisi, gerçek karşıt siyasal örgütünü, emekçi sınıfın ideolojisini savunan Türkiye İşçi Partisi'nde bulmuştur.

Türkiye tarihinde ilk defa sendikacılar tarafından 13 Şubat 1961'de kurulan Türkiye İşçi Partisi, «Türkiye'de çalışan bütün halk kütlelerini, işçi sınıfının toplumcu aydınlarla işbirliği etmesinden doğan demokratik öncülüğü etrafında toplamayı amaç bilen bir partidir» (1). T.İ.P.'in genel başkanlığına getirilen (9 Şubat 1962) Mehmet Ali Aybar'a göre «Türkiye'de bir siyasi kadronun yukarıdan aşağıya uygulayacağı kesin reformlarla ancak kurtulabileceğimizi sanmak yanlıştır» (2). Bu yüzden «Türkiye için çıkar yol, büyük emekçi yığınların Türk işçi sınıfının demokratik öncülüğünde toplanması ve T.İ.P.'in eğitici ve uyarıcı etkileriyle Anayasamız çerçevesi içinde iktidara gelmesi ve böylece ilerici ekonomi ve sosyal şartları gerçekleştirmesidir. Asıl demokratik rejim işte bu rejim olacaktır» (3).

---

(1) T.İ.P Bildirisi (8 Şubat 1962)

(2) M. Ali Aybar «Gerçek Demokrasiyi Emekçi Halk Yığınları Kuracaktır» (19 Ağustos 1962) Bağımsızlık, Demokrasi ve Sosyalizm, s. 205

(3) M. Ali Aybar A.g.y. s. 206

Gerçekten Aybar'a göre, «emekçilerin, işçi sınıfının öncülüğünde iktidara gelip T.İ.P.'in amaçlarını gerçekleştirmesi suretiyle kurtuluş yolu bulunacaktır» (1). Başka bir deyimle, «işçi sınıfının -tarım işçileri dahil- öncülük etmediği Milli Kurtuluş hareketlerinin ergeç soysuzlaştığı ve tekrar emperyalizmin ve kapitalizmin ağına düştüğü bir gerçektir. Sonra işçi sınıfına öncülük tanımak veya tanımamak kimsenin elinde değildir» (2). «Ama işçi sınıfının öncülüğü derken», «bu sınıfın, emeğiyle yaşayan bütün sınıf ve zümreleri etrafına toplaması ve toplumcu aydınlarla işbirliği yapması» (3) anlaşılmalıdır.

Çeşitli baskı ve saldırılar altında kuruluşunu tamamlamaya çalıştığı ve antidemokratik olarak nitelediği yürürlükteki bazı kanunlar karşısında varlık kavgası yaptığı bu dönemde T.İ.P., dikkatini ve mücadelesini daha çok Türkiye içi sorunlar üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Dış Politika ve Emperyalizm sorunlarının henüz ağırlık kazanmadığı bu dönemde, genel olarak partinin amacı, emekçi halkın ve aydınların uyarılmasını ve örgütlenmesini sağlayacak gerçek bir demokratik düzen noktasında düğümlenmiştir. Gerçekten Aybar'a göre, Türkiye'nin içinde bulunduğu «çıkmazı çözecek olan demokrasi, uyarılmış işçi sınıfımızın ve emekçi halk yığınlarının serbestçe teşkilatlanmasına ve toplumda sermayeci kuvvetlerin karşısında dengeleyici ve ilerleti-

(1) M. Ali Aybar «Emek Zafere Ulaşacaktır» (9 Eylül 1962) A.g.y. s. 218

(2) M. Ali Aybar «Emekçilerin İnsanca Yaşaması Gerekir» (24 Eylül 1962) A.g.y. s. 223

(3) M. Ali Aybar «Demokrasiyi Ancak Uyanık Halk Güçleri Korur» (30 Eylül 1962) A.g.y. s. 226

ci bir rol oynamasına imkân veren rejimin adıdır» (1).

Böylece 10 Şubat 1964'de T.İ.P.'in İzmir'deki 1. Büyük Kongresinde kabul edilen «program»da «Türkiye için kurtuluş, kapitalist olmayan bir kalkınma yoluna girmektir» ilkesinden hareket edilmiş ve bu kalkınmayı gerçekleştirmek için, Türk işçi sınıfının demokratik öncülüğüyle «politik demokrasiye ekonomik ve sosyal bir öz kazandırarak daha ileri bir toplum düzenine demokratik yoldan geçiş şartlarını hazırlamak» amacı güdülmüştür.

Gerçekten tarihimizde doğrudan doğruya emekçi halkın kurduğu ilk parti olan Türkiye İşçi Partisi, «tarihi bir görevi yerine getirmek» amacındadır.

T.İ.P.'in geniş ve ayrıntılı programının Girişine göre, bu görev, «halkımızın yüzyıllardır süregelen yoksulluğu, ancak emekçi halkımızın iktidara geçerek köklü reformları gerçekleştirmesi sonunda ortadan kalkacağına göre, bütün emekçilerin ve emekten yana olanların hızla teşkilâtlanarak bağımsız bir siyasi kuvvet haline gelmeleri»ni sağlamaktır.

Görüldüğü gibi, Parti, «emekçiler» adı altında bir çok sosyal kategoriyi kuşatımına alan bir kütlenin örgütlenerek siyasal eyleme girişmesinde öncülük görevini üstlenmiştir.

Gerçekten, programda dile getirildiği şekilde, «kişi olarak insanca yaşamak, toplum olarak ileri bir ülke durumuna gelmeye bağlı» olduğu gibi, özellikle geri kalmışlıktan kurtularak «toplum olarak ileri bir ülke durumuna gelmek de, kişi olarak inanla ve şevkle çalışma-

(1) M. Ali Aybar «Köklü Reformlar Yapılmadıkça» (30 Nisan 1963) A.g.y. s. 274

ya bağlıdır». Bu inanlı ve şevkli çabaysa, «halkın emeğiyle yarattığı bütün zenginlik ve değerlerin kendisine ait olduğunu bilmesinden gelir».

Bunun içindir ki, kurtuluş yolunu emekçi halk kendisi, gerçek siyasal örgütü olan T.İ.P. eliyle çizecektir.

O halde T.İ.P., «Türk işçi sınıfının ve onun tarihi, bilime dayanan demokratik öncülüğü etrafında toplanmış, onunla kader birliğinin bilinç ve mutluluğuna varmış toplumcu aydınlarla, ırgatların, topraksız ve az topraklı köylülerin zanaatkârların, küçük esnafın, aylıklı ve ücretlilerin, dar gelirli serbest meslek sahiplerinin, kısaca, emeğiyle yaşayan bütün yurttaşların kanun yolundan iktidara yürüyen siyasi teşkilâtıdır».

Görüldüğü gibi, Türk işçi sınıfının öncülüğünde emekçi olarak adlandırılan köy ve kent küçük burjuvazisinin ve küçük bürokrasinin ve yarı proleterlerin partisi olan T.İ.P., -emekçilerin ulusun büyük çoğunluğunu meydana getirmesi ve sosyal gelişmenin biricik itici gücü olması bakımından- aynı zamanda bütün Türk ulusunun hakları, özgürlükleri ve çıkarları için mücadele eden bir örgüt olduğunu ileri sürmüş ve hiç bir ayrım gözetmeden ve hangi sınıftan gelirse gelsin Parti programını benimsemiş bütün yurttaşlara saflarını açık tutmuştur.

Saflarında örgütlediği emekçi halkın vereceği oylarla iktidara gelecek olan T.İ.P., insan haklarını, ekonomik ve sosyal hakları, uygulanan kurallar durumuna getirmek ve Anayasayı eksiksiz uygulayarak sosyal adaleti, sosyal güvenliği yararlanılan kurumlar olarak gerçekleştirmek amacındadır.

«Türkiye'yi mümkün olan en büyük hızla geliştirmek» üzere tutulacak yol konusundaysa, bütün toplum-

lar için geçerli genel gelişme kanunları bulunduğu için başka ulusların kalkınma deneylerinden yararlanmakla birlikte, her toplumun kendi tarihinden gelen ve yapısında yansıyan özellikleri bulunduğu görüşüyle tek bir kalkınma yolu olmadığı görüşünden hareket eden T.İ.P., «bundan dolayı, taklitçiliğe heveslenmeden, kendi gerçeklerimize yönelerek, bilim ışığında, Türkiye'ye özgü kalkınma yolunun bulunması gerektiği» sonucuna varmıştır.

Bu nedenle Türkiye için kalkınma yolunu belirlemek üzere T.İ.P., önce yurt gerçeklerinin incelenmesine girişmiş ve «Türkiye'nin gelişmesi, herşeyden önce bir ekonomik kalkınma işi olduğuna göre de sırasiyle Türkiye'nin, tabiat kaynakları, üretim araçlarının ve emek gücünün niceliği ve niteliği, birikmiş sermaye ve donatım stoklarından» oluşan «maddi yapısı»nı, sonra «ekonomik faaliyetler sistemi içindeki yerlerine göre farklılaşan sosyal grupları, yani sınıf ve tabakaları, karşılıklı ilişkileriyle bir bütün olarak kapsayan «sosyal yapısı»nı, son olarak da «kamu gücünün sosyal sınıflar açısından kullanılma biçimi demek olan politik yapı»sını çözümlemiştir.

T.İ.P.'e göre, maddi temel yapısının incelenmesi, Türkiye'nin geri kalmış bir toplum olduğunu ortaya koymakla birlikte, köklü reformların yapılması halinde kendi olanaklarıyla kalkınabileceğini de göstermektedir.

Bundan sonra «üretim araçlarına sahip olup olmamalarına göre farklılaşan sosyal sınıf ve tabakaların meydana getirdiği sosyal yapıyı» çözümleyen T.İ.P. programına göre egemen sınıflar, a) Ekonominin temel sektörü olan tarımda Büyük Toprak Sahipleri, di-

ğer sektörlerde ise b) Tüccarlar, c) Sanayiciler, d) Mali Sermaye çevreleridir.

a) Büyük toprak sahipliği, «geçirdiği tarihi değişmeler sonucunda bugün iki ayrı işletmecilik sistemi biçiminde belirmektedir.

Bunlardan ilki, mutlaka eski derebeyi ailelerinden gelmeleri gerekmemekle birlikte işletmecilik biçimi olarak eski olan, «derebeylik kalıntısı toprak ağalığı sistemidir». Bu işletmecilik, pazara açık olduğu ve hukuksal bir ayrıcalığa dayanmadığı halde, kişisel bağımlılık doğuran «ortakçılık» gibi özel bir mülkiyet ilişkisine yol açmıştır.

Diğeriyse, «tarıma özellikle 1948'den sonra girmiş ve daha çok Trakya, Batı Güney ve kısmen Güneydoğu Anadolu'da uygulama alanı bulmuş» olan «kapitalist tarım işletmeciliği sistemidir.» Tarımda kapitalist işletmeciliğe doğru gelişme sonucunda, büyük toprak sahipleri dış pazarla, yabancı sermaye ve çıkar çevreleriyle sıkı ilişkiler geliştirmiştir.

Tüccarlar'sa, Türkiye ekonomisinde «derebeylik kalıntısı bir üretim sistemini halâ sürdüren tarım temeli üzerinde yer alan az gelişmiş bir kapitalizmin» ürünü olarak «ilk madde ve tarım ürünleri ihracatı ve mamul eşya ithalâtı yapan güçlü ve egemen bir tabakadır».

Bu kategori, «bir yandan büyük toprak sahipleriyle çıkar birliği halinde,» bir yandan da «yabancı sermayenin **aracısı ve temsilcisi» durumundadır. «İç pazarın** gerektiği kadar gelişmemiş olması yüzünden, tüccar tabakasının iç ticaretle meşgul olan kısmı, çok daha güçsüz ve onlara bağlı» bulunmaktadır.

Sanayiciler, 1948'den bu yana oldukça önemli bir gelişme göstermekle birlikte «sanayiin memleket eko-

nomisindeki yeri zayıf» olduğu için diğerlerine oranla daha güçsüz olan, genellikle «halen yabancı mamulleriyle rekabet halinde olmadığından milli bir sanayi olarak yabancı sanayie karşı belirli bir direniş göstermeyen, hatta son zamanlarda onunla işbirliği kurmak eğiliminde bulunan» bir kategoridir.

Mali sermaye çevreleriyse, egemen sınıfların, bankacılıkla «mali sermayedarlık merhalesine ulaşmış ve böylece kredi ve sigorta alanlarını da kontrolleri altına almış» olmalarının sonucudur.

Orta sınıflara gelince, T.İ.P. programına göre bunlar, a) Küçük tüccar, esnaf ve zanaatkârlar, b) Orta toprak sahipleri, c) Memurlar, ücretliler ve serbest meslek sahipleridir.

«Eski düzen ticaret ve sanayi faaliyetlerinin doğurduğu bir sınıf» olan «küçük tüccar, esnaf ve zanaatkârlar, tam bir sanayileşme gerçekleşemediğinden» bu güne kadar süregelmiş, «halâ kalabalık ve önemli olan, fakat büyük ticaret ve sanayi sermayesinin baskısını da hisseden» bir kategoridir.

Perakende ticaret yapanların küçük esnaf tabakası sıkıntılı bir durumda, küçük el sanatlarıysa, «sallantıda ve sıkışık» bir koşul altında ve «kredi ve ilkel madde bulamama ve mamûllerini gereği gibi pazarlayıp değerlendirememe sıkıntısı içinde bulunmaktadır. Bundan ötürü, ekonomik ve sosyal gelişmelere daha istekli ve eğilimli hale gelen bu tabakalar, sosyal adalet, sosyal güvenlik ve sosyal hizmet ihtiyaçlarıyla Anayasal hakların eksiksiz uygulanmasından yana ve bu yüzden de «işçi sınıfı ve öbür emekçi kitlelerle iş ve kader birliği halinde aynı politik teşkilât içinde ve etrafında toplanıp hareket ederek toplumun gelişme ve kalkınmasında ve

kendi çıkarlarını sağlamakta etkili» olabilirler.

Orta toprak sahiplerine gelince, son dönemdeki gelişmelerle bunların bir kısmı büyüme eğilimi göstermişlerse de, Türkiye tarımının belirgin niteliği, yarınına güvenle bakan, refahlı, kalabalık bir orta köylü tabakasının bulunmayışıdır.

Orta sınıfın bir başka önemli bölümü olan kamu sektörüyle özel sektörün ücretli ve maaşlı memurları ve serbest meslek mensupları -özel sektörün ve idareci kadronun üst kademelerinde bulunanlar dışında- huzursuz, hallerinden şikâyetçi, sosyal değişmelere ve gelişmelere eğilimli, sosyal adalet ve sosyal devletten yanadır. Bu tabaka içinde aydınların ve gençliğin özel bir yeri vardır.

Son olarak, Türk işçi sınıfı ve topraksız köylüyü ele alan programa göre, «Türk işçi sınıfı hareketinin oldukça zengin ve eski bir tarihi vardır».

II. Meşrutiyetin ilâniyle ve daha sonra Mütareke ve Milli Kurtuluş Savaşı günlerinde özellikle «yabancı imtiyazlı şirketlere karşı» ısrarlı grev hareketleri ve toplumcu aydınların işçi sınıfını örgütleme kalkışımları olmuştur. Bununla birlikte işçi sınıfının hakları, Cumhuriyetin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşının sonuna kadarki dönemde faşist kanunlarla bütünüyle reddedilmiş, çok partili rejimdeyse çıkarılan Sendikalar Kanunuyla son derece sınırlandırılmış ve yaratılan baskı ve terör ortamında işçi sınıfının örgütlenmesi önlenmiştir.

Bununla birlikte, «çok partili demokrasinin, sermaye kuvvetleri karşısında emeği temsil eden kuvvetlerin kurduğu bir denge rejimi» özelliği kazanamadığı 1946-1960 döneminde, «tarihi görevini yerine getirmek-

ten engellenemeyecek olan» işçi sınıfı, «ağır baskılara, aldatma, şaşırtma tedbirlerine rağmen, bilincine varmak yolunda ağır ağır da olsa durmadan ilerlemiştir».

1960 sonrası hareketler «Türk İşçi sınıfının politik bilincin eşiğine varmış olduğunu açıkça ortaya koymuş» ama tarihimizde, halktan, üstelik başka halk sınıfı ve tabaaklarından değil, işçi sınıfından gelen ilk siyasal örgütlenme örneği olan «Türkiye İşçi Partisinin kuruluşu, Türk işçi sınıfının politik bilince kavuşmakta olduğunu gösteren en önemli olay» olmuştur. «Halkın öz partisini kurmakla, işçi sınıfımız demokratik öncülüğünü fiilen ispat etmiştir».

Türk İşçi Sınıfı da kendi yapısındaki çelişik kuvvetlerin etkisi altındadır. «İşçi sınıfının ilerleyişini tabii yönünden saptırmaya çalışan faktörlerin başında, iç ve dış sermayenin emrinde olan» ve «işçi sınıfının bağımsız bir politik güç olarak teşkilâtlanmasını önleme» çabasında olan sendikacılar gelmektedir.

İkincisi, köylü işçilerin işçi sınıfı içinde azımsanmayacak sayıda olmalarıdır.

Ayrıca, çok sayıda işçinin küçük ve süreksiz işletmelerde çalışması da işçi sınıfının bilinçleşmesini geciktirmektedir.

Ama «başlıca engel, hakim çevrelerin türlü yollardan işçi sınıfımızın politik bilince kavuşmasını önlemeye çalışmasıdır».

Bununla birlikte, Türkiye'nin sosyal yapısının doğurduğu buhranlar, toplumcu aydınların uyarmaları ve sanayileşmek zorunluluğunun yarattığı objektif koşullar, işçi sınıfını bilince kavuşturacak ortamı hazırlamaktadır.

Böylece giderek bilinçlenen ve örgütlenen «işçi

sınıfı»nın «uyanık işçi liderleri» kendileri gibi, emeğiyle yaşayan bütün halk sınıf ve tabakalarının emeklerinin haklı karşılığını alamadığı gerçeğini de kavramakta ve «halkın oylarını kendi öz partisi olan T.İ.P.'e vererek iktidara gelmesinden ve Anayasa'nın öngördüğü köklü dönüşümleri halkın kendi elleriyle gerçekleştirmesinden başka çıkar yol olmadığını anlamaktadırlar».

Şu halde «işçi sınıfının son bilinç merhalesini, bütün çalışan sınıf ve tabakaların menfaatlerinin ortak olduğu ve köklü dönüşümlerle toprak ağalarının ve yabancıya aracılık eden sermayecilerin millet için zararlı olan nüfuz ve hakimiyetlerini önleyecek demokratik yaşayış düzeninin elbirliği ile kurulması teşkil eder. Demokrasiyi, sosyal adalet ve güvenliği kökleştirmek v.b. işçimizin ulaşacağı ileri sınıf bilinci noktasıdır.

Demek ki, bu merhalede sınıf bilincinin özü son derece zenginleşerek gerçek bir milli bilinç ve insanlık bilinci niteliği kazanır. İşçi sınıfının kazandığı menfaatler artık dar anlamda işçi sınıfına özgü menfaatler olmaktan çıkar ve en geniş, en yüksek anlamda milli menfaatler haline gelir».

İşte, «işçi sınıfının tarihsel ve demokratik öncülüğü» ile bunu anladığını belirten T.İ.P. Programı, «işçi sınıfının, yalnız sosyal yapısı bakımından değil, aynı zamanda getirdiği ahlâki ve politik değerler ve genel olarak toplum görüşü bakımından da bu öncülüğe hak kazanmış olması» yüzünden zorunlu olan bu öncülüğün, «işçi sınıfının öteki halk sınıf ve tabakaları karşısında herhangi bir üstünlüğü olduğu ve imtiyazlı bir duruma sahip bulunduğu» veya bulunacağı anlamına «asla» gelmediğini belirtmiştir.

b) Tarım işçileri, topraksız ve az topraklı köylüle-

re gelince, programa göre tarımda makinalaşma ve büyük işletmeciliğin ortakçılığı tasfiyesi ve küçük topraklı köylü mülkiyetini zorlayıcı etkileri, mülksüzleşme ve güç yaşama koşulları doğurduğu için, bu kategori, belirgin bir şekilde yoksullaşmaktadır.

İşte, emekçi sınıflar arasında en kalabalığı olan yoksul köylü kitlesinin «desteği ve aktif iştiraki olmadan reform yapılamayacağı için» işçi sınıfının köylü kitlesiyle sıkı bir iş birliği ve dayanışma sağlaması gerekir.

T.İ.P. programında, Türkiye'nin siyasal yapısı da çözümlenmiş, ekonomik ve sosyal yapının etkisi altındaki bu yapının özelliği olarak temel yasalarla uygulanmaları arasındaki çelişkiden hareket edilmiş ve «toplumumuzun derebeylik kalıntısı bir temel üzerine aşılanan gelişmemiş bir kapitalizm biçimindeki ekonomik ve sosyal yapısının politik yapı üzerindeki tutucu ağırlığının, Demokratik Anayasamızla tatbikat arasındaki çelişmelerde açık olarak görüldüğü» belirtilmiştir.

Bunun nedeni, egemen sınıflar ve onların temsilcileri olan politik partilerin, «ekonomik ve sosyal yapıyı değiştirecek köklü dönüşümleri yapmak» üzere «halkın bağımsız bir siyasi kuvvet durumuna gelmelerini önleyerek», «toprak ağalarıyla şehirli büyük sermayecilerin hakimiyetlerini sürdürmeye çalışmalarıdır».

Bu yüzdendir ki, Anayasa'nın getirdiği sosyal haklar verilmemiş ve statüko korunarak sürdürülmek istenmiş ve «toprak ağalığı ve aracı ticaret sistemi bugünkü haliyle devam ettikçe, Türkiyenin geri ve ekonomik bakımdan bağımlı bir ülke durumunda kalması mukadder» olduğuna göre, kalkınma başarılamamıştır.

Kısası, «hakim sınıfların Türkiye'nin bir adım bile ileri götürülmesinde hiçbir tarihi görevleri kalma-

ması» bir yana «ilerlemeye kesinlikle engel olmaları» yüzünden, kurtuluş yolu, köklü dönüşümleri yapmak üzere T.İ.P.'in iktidara gelmesidir.

T.İ.P.'in öngördüğü Kalkınma Yolu'na gelince, bu, bugün tutulmuş olan özel sektör eliyle kalkınma yani kapitalist yol değildir. Gerçekten programa göre, bunun nedeni,

a) Batının kalkınmasını sağlayan emeğin aşırı sömürülmesinin demokratik güçlerin gelişmekte olduğu günümüz Türkiye'sinde söz konusu olamaması.

b) Bugünkü Türkiye'nin Batılılar gibi sermaye biriktirmek için başka ülkeleri sömürmesinin olanaksızlığı,

c) Batılı ülkelerin, kalkınırken karşılarında kalkınmış ülkeler bulunmamasına karşılık, Türkiye'nin ilkel ekonomisiyle Batıyla rekabet edememesi,

d) Gelirlerin Batı'da tasarrufla sermaye birikimine ayrılabilmesine karşılık, günümüz Türkiye'sinde tüketim harcamalarına gitmesi.

e) Batının başka bir kalkınma yolu alternatifi olmamasına karşılık, Türkiye'nin kapitalizmin çatışkınlığından kurtulabileceği bir başka kalkınma yolu seçebilmesi,

f) Ve son olarak, Türkiye'nin Batınınkinden çok daha hızla kalkınmak zorunda oluşudur.

Üstelik, kapitalist «kalkınma yolu memleketimizde ötedenberi denenmiş» ve «tabiatına uygun olarak mutlu bir azınlığın daha da zenginleşmesi, halk kitlelerinin ise daha da yoksullaşması ve memleket kaynaklarının israf edilmesi sonucunu doğurmuştur».

Bu yüzdendir ki, T.İ.P. programına göre, «Türkiye'nin özel sektör eliyle, yani kapitalist bir düzende

kalkınması mümkün değildir. O halde kurtuluş kapitalist olmayan bir kalkınma yoluna girmektir. **Kapitalist Olmayan Kalkınma Yolu,** emekten yana ve emekçilerin yürütümüne ve denetimine katıldığı plânlı bir devletçilik olarak tanımlanabilir. Böyle bir dönemde kamu sektörü esastır ve ekonomiye hakim olacak kadar geniştir. Özel sektör plân çerçevesi içinde kamu sektörünün yardımcısı olarak çalışır ve gelişir».

Çıkarlarıyla bu yol arasında çelişme olan «Büyük arazi sahipleri, ya da büyük tüccar ve sanayiciler elbetteki memleketi kapitalist olmayan bir kalkınma yoluna götüremezler». Ülkeyi bu yola emekçiler götüreceğine göre, «kapitalist olmayan kalkınma yolu, emekçilerin iktidarını gerektirir».

T.İ.P., kapitalist olmayan yoldan kalkınmayı gerçekleştirmek için şunları amaç bilmiştir :

Bütün emekçi halk kütlelerini eğitip «bilinçli, itici kuvvet haline getirmek».

Emekçi kütlelerin söz ve karar sahibi olmasını sağlamakla «büyük toprak sahibi ve şehirli büyük sermayecilerin zararlı nüfuz ve hakimiyetlerini önlemek».

«Sanayileşmeye öncelik veren» ve «emekten yana» bir devletçiliğin «düzenleyici ve yönetici» temel kuvvet olmasını sağlamak».

«Özel sektörü, genel plâna bağlı yararlı bir kesim haline getirmek».

«Ve böylece politik demokrasiye ekonomik ve sosyal bir öz kazandırarak daha ileri bir toplum düzenine demokratik yoldan geçiş şartlarını hazırlamak».

«Bu maksatla,

a) Ulusal ekonomide kilit taşı vazifesi görenler-

den başlayarak büyük üretim ve mübadele araçlarını devletleştirmek,

b) Kurulmamış temel sanayi kollarını devlet eliyle, devlet malı olarak kurmak ve işletmek,

c) Topraksız ve az topraklı köylüyü topraklandırmak ve en verimli işletmecilik sistemi içinde çalışmasını sağlamak v.b.»

Ve böylece Türkiye'yi tam bağımsız, tam demokratik bir ülke haline getirmektir([1]).

Türkiye için önerdiği kalkınma yolunu belirledikten sonra, bunu gerçekleştirmek üzere uygulayacağı «Temel ilkeleri» saptamıştır. Bunlar :

1 — Toplumda da «insan iradesinden bağımsız, objektif nitelikte kanunlar olduğu gerçeğinden» hareketle, sosyal kanunların öğrenilmesiyle, insanların toplumun gidişine, (bu kanunlara uygun düşmesi halinde etkili ve başarılı olacak) «iradi müdahalelerde» bulunabileceği görüşüyle T.İ.P.'in bilimi biricik yol gösterici olarak tanıması» anlamında **«her alanda bilime dayanan bir politika»** ,

2 — Türkiye'nin yapısının bilimsel olarak çözümlenmesiyle varılan sonuç, «derebeylik kalıntısı toprak ağalığına» aşılanmış, «yabancılara aracılık eden şehirli büyük sermayecilerin» kalkınmayı önleyen ve demokratik hakları köstekleyen «nüfuz ve hakimiyetleri» olduğuna göre, bu engellerin kaldırılmasiyle **«halkın günlük hayatında gerçekleşen demokrasi»**, ikinci ilke olarak saptanmıştır.

3 — T.İ.P.'in üçüncü temel ilkesiyse, **«emekçi halkın, yürütümüne doğrudan doğruya katılıp denetlediği**

([1]) Türkiye İşçi Partisi Programı İkinci Bölüm.

emekten yana plânlı devletçiliktir». Bu ilkeye göre,

a) «Demokrasimizin ekonomik ve sosyal yönü olan emekten yana plânlı devletçilik» uyarınca, toplumun ve emekçi halkın maddî ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla «devlet teşekküllerinin, özel sektörün değil, emekçi halkın yararına çalışmaları sağlanacak ve ağır sanayii temeline dayandırılacaktır».

b) Karma bir ekonomiyi gerekli kılan kapitalist olmayan kalkınma yolu gereği, «devlet sektörü dışında kalan ekonomik faaliyet alanları» -kalkınma plânı ile kayıtlı olarak- «özel teşebbüsün işletmeciliğine bırakılacaktır».

c) «Üretimin hızla ve ahenkli bir biçimde geliştirilmesi, toplumun kalkınıp ilerlemesi için, ulusal ekonominin ve sosyal faaliyetlerin tümü bir genel kalkınma plânına göre yürütülecektir».

d) «Bu devletçilik sisteminin üretim temeli», «sanayileşme ve herşeyden önce sanayi kolları ve tarım için gerekli makine ve diğer araçları imal eden sanayi, yani ağır sanayii kurmak» olacaktır.

e) «Ekonomik kalkınmayla kültürel kalkınma birbirine bağlı» olduğuna göre eğitim ve kültürel çalışmalar yoğunlaştırılarak yaygınlaştırılacaktır.

4 — «İnsanı ve insan emeğini en yüce değer olarak tanıyan» T.İ.P., buna bağlı olarak «bütün zenginliklerin, bütün değerlerin biricik yaratıcısı olan emekçi halkın, politik iktidarın da kaynağı ve gerçek sahibi» olması anlamında **Halkçılık** ve halkçılığın devlet ve hükümet şekli olan ve «fert ve zümre hakimiyetine» karşı duran **Cumhuriyetçilik** ilkelerine «candan bağlıdır».

5 — Halkçılık ilkesinin zorunlu kıldığı devrimcilikse, toplumu ilerletmek için köklü reformlar yapmak

ve «gerici ve tutucu ekonomik, sosyal ve politik ilişkilerle savaşmak» şeklinde T.İ.P.'in temel ilkesindendir.

6 — «Yüzyıllardır bir yarı sömürge olarak yaşamış halkımızın yabancı boyunduruğuna, sömürgeciliğine ve sömürücülüğüne karşı tepkisinin ideolojik plânda ifadesi» olarak halkçılıktan ayrı düşünülemeyecek olan Türk milliyetçiliği, hiçbir ayrım gözetmeden Türk Devletine yurttaşlık bağıyla bağlı herkesi Türk sayan bir temel ilkedir.

7 — Türkiye'nin bağımsız yaşamasının temeli olan **her türlü sömürücülüğe ve sömürgeciliğe kesinlikle karşı olmak,** barışçılıkla birlikte T.İ.P.'in temel olarak kabul ettiği bir ilkedir.

8 — a) «Yurttaşın vicdani, dini ve felsefi inanç ve mezhep hürriyetiyle düşünce ve söz hürriyetine içtenlikle saygılı olmak ve olunmasını sağlamak.»

b) Asla din ile değil, devleti din temellerine dayandırmaya çalışan gericilikle mücadele ederek dinin, kişilerin vicdanında kutsal ve gerçek yerini bulmasını sağlamak, ve,

c) «Müslim ve gayrimüslim cemaatlerin diyanet işlerinde din ve mezhep özgürlüğüne saygı göstermek» anlamında «vicdan, din, mezhep ve düşünce hürriyetleri ve **lâiklik** ilkesi» de temel ilke sayılmıştır.

9 — T.İ.P., büyük üretim araçları dışında, kullanılması toplum yararına aykırı olmamak ve ancak kamu yararı amacıyla sınırlanabilmek koşuluyla mülkiyet ve miras hakkını tanımayı da bir ilke saymıştır.

10 — Son olarak T.İ.P., bütün bu ilkelerle gözettiği son amacı belirleyen «herşey insan için» ilkesini geliştirmiştir ve bunu en genel anlamiyle «insanın fi-

zik ve moral gelişmesini» köstekleyen ekonomik, sosyal, politik bütün engelleri kaldırmak olarak tanımlamıştır(1).

Temel ilkelerini açıkladıktan sonra T.İ.P. programı, «Vatandaşlara Neler Getireceğiz» genel başlığı altında önce «ekonomiyi» ele almış ve «milli ekonomimizin ağırlık merkezinin tarımdan sanayie kaydırılması şart» olmakla birlikte «geri kalmış bir toplum olarak toprak ve tarım reformlarını ilk ağızda ele almak zorunluluğu» yüzünden uygulamada tarıma öncelik tanımıştır. Bunun nedenlerine gelince «nüfusumuzun çok büyük bir kısmının tarım alanında toplanmış ve insanca yaşama şartlarından yoksun bulunması», «tarımın beslenme sorununu çözecek bir yeterliğe kavuşturulması», «sanayileşme programının gerçekleşmesi için gerekli yatırımların önemli kısmının tarımdan sağlanma» gereği, «sanayileşme için gereken geniş bir iç pazarın, köylü kütlelerinin satınalma gücünü arttırmaya bağlı olması», «açık ve gizli işsizliğin giderilmesi» ve «büyük toprak sahiplerinin nüfuz ve hakimiyetlerinin önlenmesi»dir.

Bu nedenler yüzünden öncelik taşıyan tarım sorununun çözümüyse, programa göre bir arada ve birbirine bağlı olarak ele alınması gereken bir toprak ve tarım reformuyla olacaktır.

Bir yandan, kalkınmanın bütünlüğü içinde tarımın en büyük bir hızla gelişmesi, bir yandan da yoksul köylü yararına olması amacını taşıyan toprak reformu, «topraksız ya da toprağı olmayan köylüyü toprak sa-

(1) T.İ.P. Programı Üçüncü Bölüm.

hibi etmek ve sömürücü toprak mülkiyetini sınırlamak» anlamındadır.

Toprak reformunun uygulanmasıysa, «teknik bir teşkilâtın plânlaması ve öncülüğü altında», köylülerden oluşan «köy kurulları» vasıtasiyle, en yükseği 500 dönüm olan, «tavan sınırı aşan büyük özel mülk topraklar, devletin hüküm ve tasarrufu altında olup da işlenmeyen veya büyük mülk sahipleri tarafından işletilmemekte olan topraklar, kamu tüzel kişilerinin mülkiyetinde olup da özel kişilere kiralanan topraklar»ın — karşılığı ödenmek üzere — kamulaştırıldıktan sonra öncelikle üzerinde çalışan veya yeteri kadar toprağı olmayan köylüye dağıtılması şeklinde olacaktır. Toprak parasız olarak belli koşullarla ama mülkiyet ve miras hakları tanınarak dağıtılacaktır.

Böylelikle tarımda şöyle bir üretim düzeni meydana gelecektir.

a[1]) Yeteri kadar toprağa sahip az çok güçlü olan ve «dağıtım sınırı altında kalan mülk ve işletmeler»:

a[2]) Tarım reformunun konusu olan ve modern teknolojiye kavuşturulması için «bölge tarım istasyonları etrafında gruplaştırılacak» küçük mülk ve işletmeler,

b) Küçük işletme sahiplerinin ortak sorunlarını çözmek ve işlerini görmek amacıyla kurulacak «tarım kooperatifleri»,

c) Korunarak örnek işletmeler haline getirilecek olan devlet üretme çiftlikleri :

d) Ülkenin, çoğrafi koşulları ve tarım üretimi çeşidine göre belirlenecek her bölgesinde, amacı küçük üreticileri kalkındırmak ve modern tarım teknolojisine kavuşturmak olan «Devlet Bölge Tarım İstasyonları».

T.İ.P. programında yer alan tarım reformuyla ilgili tedbirlere gelince, bunlar,

a) «Fakir köylünün tarım ürünlerini gerçek değeriyle sattırmak» üzere «devlet satın alma müesseseleri» ;

b) Köylüleri «özel şahıslara, murabahacılara başvurma zorunluğundan kurtarmak» üzere «kredi müesseseleri»,

c) Sulama, tarımsal mücadele ve erozyon konularında «teknik tedbirler» ve,

d) Sadece büyük mülklere özgü olmadığı için toprak reformundan sonra da ortadan kalkmayacak olan «kiracılık ve ortakçılığın» örnek sözleşmelere bağlanması ve toprak birikimine yol açmasının engellenmesi yolundaki tedbirlerdir.

Görüldüğü gibi, T.İ.P. programı, «kapitalist olmayan yol» aşamasından geçilerek sosyalizme varılacağı, yani iki evreli bir devrim görüşünü benimsemiştir. Programa göre, «ilk mücadele hedefleri» toplumun, derebeylik kalıntısı bir temel üzerine aşılanan gelişmemiş bir kapitalizm biçimindeki ekonomik ve sosyal yapısının politik yapı üzerindeki tutucu ağırlığına son verilerek kalkınma ve gerçek demokrasinin engellerinin ortadan kaldırılmasıdır. Böylelikle daha ileri bir toplum düzenine demokratik yoldan geçiş koşulları hazırlanmış olacaktır.

1964'e kadar mücadelesini daha çok bu koşulların hazırlanmasını önleyen iç engeller üzerinde yoğunlaştıran T.İ.P.'in Kıbrıs krizi üzerine dikkatini dış politika ve emperyalizm konusuna çevirdiği görülmektedir.

6 Eylül 1964 de Parti'nin «Kıbrıs Tezi» vesilesiyle dış politikayla ilgili görüşlerini sistemli bir şekilde açık-

layan Aybar, «Türkiye'mizin Amerika'ya bağlı bir devlet» olduğu(1) gerekçesiyle bütün toplumculara ve gerçek Atatürk'çülere, «bağımsız dış politika için güçlerimizi birleştirelim» çağırısında bulunmuştur. Aybar'a göre, herşey bağımsız olmamıza bağlı; plânlı kalkınma da, demokratik bir rejim de, köklü reformlar da ancak bağımsız bir dış politikaya kavuşmamızla ulaşılacak hedeflerdir(2). «Türkiye'nin kurtuluşu gerçekçilikle Türkiye'ye dönecek bir dış politikanın uygulanmasına büyük ölçüde bağlıdır»(3).

Başka bir deyimle Aybar'a göre «toprak ağalarının, kapkaççı sermaye çevrelerinin ulusal yaşayıştaki zararlı nüfuz ve hakimiyetlerine son vermenin ilk şartı, Türkiye'nin gerçekten bağımsız bir dış politikaya dönmesidir. Çünkü toprak ağaları ve kapkaççılar emperyalizme ve dış kapitalizme bağlıdırlar. Bunların çıkarları ortaktır» (4).

Burada, kalkınmayı önleyen toprak ağaları ve kapkaççı sermaye emperyalizmle çıkar birliği içinde olduğundan bağımsızlık için emperyalizme karşı savaş, programdaki terimlerle «kapitalist olmayan yol»dan kalkınma için mücadeleyle ayrılmaz bir bütün özelliği kazanmaktadır. Başka bir deyimle kalkınma ve bağımsızlık aynı amacın iki ayrı görünüşüdür.

Gerçekten, 1965 «Seçim Bildirisi»ne göre, «T.İ.P., tam bağımsızlığı bütün meselelerimizin, çözümü için

---

(1) M. Ali Aybar «Kıbrıs Tezimiz» A.g.y. s. 326
(2) M. Ali Aybar A.g.y. s. 336
(3) M. Ali Aybar : «İkili Anlaşmaların Feshi Bağımsızlığın İlk Şartıdır» (17 Ekim 1964) A.g.y. s. 343
(4) M. Ali Aybar «Güzel, Mutlu Günler Uzak Değildir. Ve de Asıl Yüreğimiz Korkusuz, İnancımız Bütündür» A.g.y. s. 350

temel şart sayar. Bundan dolayı, tam bağımsızlık, haysiyetli bir varlık halinde yaşamanın şartı olduğu kadar ekonomik kalkınmanın da temel şartıdır. T.İ.P., emperyalizmin, sömürgeciliğin kesinlikle karşısındadır.»

Kalkınma konusundaysa bildiri, bunun, «kapitalist yoldan gerçekleştirilmeyeceği» görüşünden hareketle «Türkiye'nin ekonomik hayatının uzunca bir süre karma ekonomi çerçevesi içinde yürütülmesi zorunluğunu kabul etmekle» birlikte, bu karma ekonominin, «yönetim ve denetime emekçilerin de katıldığı kamu sektörünün gittikçe büyümesi ve milli ekonominin ağırlık merkezini teşkil etmesi» bakımından şimdiki sistemden farklı olduğunu belirtmiştir.

Bildiride açıklandığına göre, bu amaçlarla T.İ.P., a) «zaten büyük ölçüde devlet sermayesiyle kurulup özel sektöre peşkeş çekilmiş olan ağır sanayii devletleştirecek», b) «Yabancı özel sermayeyi millileştirecek», c) «Dış ticareti devletleştirerek buradan sağlanan muazzam kârların halkın yararına kullanılmasını sağlayacak», d) «Bankacılığı ve sigortacılığı bütünüyle devletleştirecek» ve e) Çıkarılacak toprak kanunuyla topraksız ve toprağı yetmeyen köylüleri, «üzerinde çalıştıkları toprağa sahip kılacak» bir toprak reformu yapacaktır(1).

Kısaca özetlemek gerekirse, T.İ.P.'e göre, «geri kalmış, daha doğrusu geri bırakılmış bir ülke olan» Türkiye'nin kalkınabilmesi ve «sömürü düzeninden kurtulabilmesi, her şeyden önce ittifak halinde olan komprador (işbirlikçi) burjuvaziyle toprak ağalarından, te-

(1) T.İ.P. 1965 Seçim Bildirgesi, s. 6-13

fecilerden ve onların yabancı efendilerinden (emperyalistlerden) kurtulmasına bağlıdır».

Kalkınmayı engelleyen bu sömürü düzenine son vermenin yoluysa, «kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüslerle **temel ağır sanayi» yanında, «dış ticaret, bankacılık, sigortacılık»**ın devletleştirilmesi ve toprak ağalarının egemenliğine son verecek bir **«toprak reformu»**nun yapılmasıdır. Bu yüzden Türkiye için «kurtuluş yolu», «işçi sınıfının demokratik ve bilimsel öncülüğü etrafında toplanan tüm emekçilerin», yani T.İ.P.'in iktidara gelmesidir (1).

Bununla birlikte, bir süre sonra Aybar, «Geri kalmış toplumlarda kurtuluş savaşlarının kesin zafere ulaşması, ancak içerde toprak ağalığı ve yabancıya aracılık eden kapkaç kapitalizminin tasfiyesiyle mümkündür» görüşünden hareket ederek «Milli kurtuluş savaşıyla sosyalizm, madalyonun iki yüzü gibidir» (2) sözleriyle «kapitalist olmayan yol»la «sosyalizm» arasındaki anlam ayrımını ortadan kaldırmıştır. Başka bir deyimle, toprak ağalığı ve kapkaççı sermayeye karşı mücadele, «sosyalizm» olarak adlandırılmış ve programdaki «kapitalist olmayan yol» kavramı «sosyalizm» şeklinde tanımlanmıştır. Bu tavrın özellikle, T.İ.P. yöneticilerinin Meclise girmesinden sonra alındığı görülmektedir (3). Örneğin T.İ.P. milletvekili Ç. Altan, 8 Kasım 1965 tarihli Meclis konuşmasında «gerçek demok-

(1) Murat Sarıca - Nurkalp Devrim Türkiye İşçi Partisini Tanıyalım, s. 11-30

(2) M. Ali Aybar «Millî Kurtuluşla Sosyalizm Madalyonun İki Yüzüdür» (24 Ağustos 1966) : A.g.y. s. 473

(3) F. Naci «Antiemperyalist Mücadele ve Sosyalizm», Ant, sayı 3

rasilerde kapitalist görüş karşısında» «sosyalist görüş» ün de bulunması gerektiği teziyle partisini bu ikinci görüşün sözcüsü olarak nitelemiştir (1).

Gerçekten Aybar'a göre, «Türkiye'nin bugün birbirine bağlı iki büyük, iki hayati davası var: Milli bağımsızlığımıza tekrar kavuşmak ve sosyalizmi kurmak» (2). Antiemperyalist savaşla, antikapitalist yani sosyalist savaşı aynılaştıran Aybar'ın görüşüyle «T.İ.P., içinde bulunduğumuz milli kurtuluş hareketinin örgütlenmiş ucudur» (3). Yani T.İ.P., sosyalist bir örgüt olarak emperyalizme karşı savaşın öncüsüdür.

Kısaca Türkiye'de emperyalizme karşı verilecek «İkinci Milli Kurtuluş Savaşımızın zaferi, aynı zamanda demokratik sosyalizmin zaferi olacaktır» (4). O halde temel slogan «Tam bağımsız, demokratik sosyalist Türkiye'ye doğru» (5) olmalıdır.

«Türkiye Sosyalizmi» başlıklı incelemesinde bu görüşün genel şemasını çizen Aybar'a göre, «Türkiye'de sosyalizm için mücadele aynı zamanda emperyalizme karşı bir milli kurtuluş mücadelesi olarak yürütülmektedir. Gerçekten Amerikan emperyalizmi Ağa-Komprador-Amerikancı Bürokrat üçlüsü aracılığıyla işgördüğü için emperyalizme karşı kurtuluş mücadelesi, aynı zamanda bu üçlünün egemenliğine karşı bir mücadele biçimini alacak, yani sosyalizm için bir mücadele ola-

(1) T.İ.P. Mecliste, No. 2, s. 6 (Çetin Altan)
(2) M. Ali Aybar «Kuzu Postuna Bürünenler Ancak Koyunları Aldatabilirler» (21 Ağustos 1966) A.g.y. s. 473
(3) M. Ali Aybar «Hedef Sosyalizmdir» (13 Ağustos 1965) A.g.y. s. 390
(4) M. Ali Aybar Yön, sayı 176 (12 Ağustos 1966)
(5) M. Ali Aybar «Kuzu Postuna...» A.g.y. s. 475

caktır. Milli kurtuluş mücadelesinin sadece antiemperyalist ve antifeodal olması gerektiği hakkındaki iddialar, hiç değilse, Türkiye bakımından yanlıştır»(1).

Çünkü «Bizde tüccar sınıfı, komprador sınıf olarak doğduğu, yani milletlerarası kapitalizmin aracısı durumunda bulunduğu için, sanayici burjuvazi aşamasına ulaşamamıştır»(2). Bu yüzden Türkiye'de, «komprador burjuvaziden ayrı, Amerikan emperyalizmine karşı bir sanayici sınıf» yani «milli burjuvazi» yoktur(3).

Öte yandan «Doğu ve Güneydoğuda bugün halâ uygulanan feodal törelere rağmen, bugünkü ağalar sınıfının kökleri yenidir, 19. yüzyılda türemiştir ve Ağa ve komprador sınıfları tarımın makinalaşmasıyla tarımsal yapıda derin değişiklikler meydana getiren Amerikan emperyalizmiyle ortaklık ve işbirliği döneminde hızla gelişmişlerdir»(4). Bu bakımdan, «Milli kurtuluş mücadelesi, sosyalizm için mücadeleyle birlikte yürütülür»(5). Demokratik sosyalizmi, «emekçi halk» yani «işçiler, yoksul köylüler küçük esnaf ve zanaatkârlar, arkasız memurlar» gerçekleştirecektir(6).

T.İ.P.'in son Genel Başkanı Behice Boran da, Türkiye solunda ortaya çıkan karşı grupların sert eleştirilerine yol açan bu görüşe katılarak «T.İ.P.'in bütün antiemperyalist güçlerin dayanışma ve işbirliğinden ya-

---

(1) M. Ali Aybar «Türkiye Sosyalizmi» A.g.y. s. 659-661
(2) M. Ali Aybar A.g.y. s. 650
(3) M. Ali Aybar A.g.y. s. 652
(4) M. Ali Aybar A.g.y. s. 651
(5) M. Ali Aybar A.g.y. s. 660-661
(6) M. Ali Aybar A.g.y. s. 665

na olduğunu»(1), ama «2. Milli Kurtuluş Savaşının ancak emekçi sınıfların ve onun sosyalist partisinin öncülüğünde başarıya ulaşabileceğini»(2) öne sürmüştür. Boran, «gerek Türkiye'nin ilk milli kurtuluş savaşıyla milli burjuvazinin öncülüğünde bağımsızlık mücadelesi ve milli burjuva devleti safhalarından geçmiş olması, gerekse milli pazarı yabancı sermayeye karşı korumak isteyen anti-emperyalist bir milli burjuvazinin bulunmayışı yüzünden, milli kurtuluş hareketinin öncülüğünün milli burjuvaziye, ara sınıflara bırakılmayacağı» kanısındadır(3).

T.İ.P. içindeki yönetici grubunun dergisi olarak yayınlanan «Emek» Dergisi, ilk sayısında imzasız olarak çıkan, «Sosyalist Potansiyelden Sosyalist Güce» başlıklı yazıdaki «kapitalizmin ülkemizde hakim üretim biçimi olarak yerleşmiş olması, hem sanayide hem tarımda kapitalist sömürüye karşı ve sosyalizm için mücadelenin öncülüğünü yapabilecek bir işçi sınıfının da teşekkül etmesini sağlamıştır»(4), yargısıyla aynı tezin yayın organı olmuştur. Dergi'de ilkece milli demokratik devrim tezi reddedilerek Türkiye'de antiemperyalist ve anti feodal mücadelenin sosyalist mücadeleyle birlikte yürütülmesi gerektiği tezi savunulmuştur.

T.İ.P., özetlenen bu program doğrultusunda yoğun saldırı ve tertiplere rağmen hızla örgütlenmek ve M. Ali Aybar'ın deyimiyle «1969 da başa güreşmeyi» ummakla birlikte, emekçi sınıflardan geniş bir destek gör-

---

(1) B. Boran Dönüşüm (1 Ocak 1967)
(2) B. Boran A.g.y.
(3) B. Boran A.g.y.
(4) «Emek» Dergisi, sayı 1 (4 Mayıs 1969).

memiş ve bu yüzden emekçi halkın siyasal örgütü olamamıştır.

T.İ.P.'in bu başarısızlığı, uzun ve ayrıntılı çözümlemelere ihtiyaç göstermekle birlikte bir doktrin partisi olarak -hiç değilse öngördüğü dönemde- amacına ulaşmayışının nedenlerini genel çizgileriyle belirleyebilmek olanaklıdır.

Herşeyden önce, programıyla olmasa da, çalışma ve propagandasıyla, belli bir sınıfın yani işçi sınıfının (ve onun tarihsel görevini anlamış aydınların) ideolojisini (sosyalizmi) savunurken T.İ.P., aynı zamanda, henüz içinde bulundukları objektif ve subjektif koşullar yüzünden bu ideolojiye eğilimli olmayan küçük kır ve kent burjuvazisinin, yanı tüm emekçilerin örgütü olmak istemiştir. Başka bir deyimle, gelişmemişliğin bütün özelliklerini taşıyan bir ekonomide çok geniş bir kategori olan küçük köylü, esnaf ve sanatkârların henüz oluşmakta olan büyük burjuvaziyle ideolojik plânda ifadesini bulabilecek bir çıkar çatışkınlığına düşmediği bir dönemde, bir işçi sınıfı doktriniyle bu küçük burjuvazi tabanına oturmaya çalışmıştır.

Gerçekten, Türkiye'de burjuvazının hızlı gelişiminden, büyük toprak sahipleri, tüccarlar, sanayiciler ve mali sermaye çevreleri oranında pay alamamış olmakla birlikte, «küçük tüccar, esnaf, sanatkâr» ve küçük köylü bir mülksüzleşme ve yoksullaşma sürecine -başlamış olmakla birlikte- tam olarak girmediği ve yapısal değişiklik ortamında, bütünleşmiş olduğu büyük burjuvaziden koparak işçi sınıfının öncülüğünü benimseyecek kesin bir sınıfsal çözülme içinde bulunmadığı için

(1)ideolojisine uygun düşmeyen bir örgütlenmeyi desteklemek şöyle dursun çıkar çevrelerinin de kışkırtmasıyla onun gelişmesini önlemeye çalışmıştır.

Böylelikle, demokratik yoldan bir emekçi halk iktidarı kurmaya çalışan T.İ.P., geniş kütle desteğinden yoksun kalarak, objektif koşullarıyla doktrinini benimsemeye elverişli olan kent ve kır işçilerinden bir kısmının ve bazı aydınların oluşturduğu bir siyasal örgüt özelliği kazanmıştır.

(1) Büyük burjuvaziye karşı, köklü bir hareket niteliği taşımamakla birlikte küçük burjuvazinin maddî çıkarlarını savunmak üzere Millî Nizam Partisi'nin kurulmuş olması, bu sınıfın, henüz bizzat örgütlenerek — tarihte örneği görülmeyen — bir siyasal öncülük eğilimi içinde olduğunu göstermektedir.

Birlik Partisi (B.P.)

T.İ.P.'in 1965 genel seçimlerinde umulan başarıyı gösteremeyişi sadece, Türkiye solunda teori ve pratik konusunda köklü bölünmelere yol açmakla kalmamış, içinde bulundukları objektif koşullar gereği sosyalizme açık olan ama henüz mezhep bağlılığı gibi sınıf bilincini saptıran bir ideolojinin etkisi altında bulunan(1) bir topluluğun özellikle Doğudaki alevilerin, yeni bir parti şeklinde örgütlenmelerine fırsat vermiştir.

Gerçekten, tarihsel olarak Anadolu'ya çeşitli dönemlerde dalgalar halinde gelen alevi türkmenler, toprağa yerleşme olanaklarının kısıtlılığı yanında göçebeliğin maddi koşullarının varlığı nedeniyle uzun çağlar boyu göçebe sosyal organizasyonunu sürdürmüştür. Göçebe aleviler, önemli bir topluluk olarak yakın dönemlere kadar bu özelliği korumakla birlikte, çeşitli zorlamalar yüzünden giderek yerleşik hayata geçmek zorunda kalmıştır. Yakın çağlara rastlayan bu durum, göçebelerin, tarıma elverişli olmayan kesimlerde yarı yer-

(1) Politika sosyolojisinde yaygın bir deyimle, sınıfsal çıkarlarla din, mezhep, etnik grup gibi sınıfları düşeylemesine kesen ideolojik bağlılıkların birbirine aykırı düştüğü durumlar, siyasal kararsızlık veya sapmalarla sonuçlanan «çapraz baskılar»a yol açmaktadır.

leşik bir hayat kurmalarına yol açmıştır. Şöyle ki: Bu göçebe topluluklar 1950'lerden sonra özellikle kır kesiminde Türkiye'nin sahne olduğu yapısal değişiklikler sonucu, yoğun tarım eğilimlerinin belirmesi üzerine otlakların tarıma sokulması yüzünden kışlaklardan, orman işletmeciliğinin gelişmesiyle de yaylaklardan yoksun kalarak sadece tarımla geçinmek ve tarımsal toprakların elverişli olmayışı nedeniyle de ırgatlaşmak durumunda kalmıştır.

İşte, özellikle göçebe aşamasından gelen alevi topluluğunun içinde bulunduğu bu objektif koşullar, ona sınıfsal özellikleri bakımından toplumcu ve değişmeye yönelik bir potansiyel kazandırmıştır. Sadece içinde bulundukları sınıfsal konumun yarattığı bu potansiyel, yeni objektif yaşama koşullarına uygun bir ideolojiye henüz dönüşememiştir.

Bu yüzden, önce genel olarak T.İ.P.'e yakınlık gösteren bu topluluk, hünez sınıfsal yapıyı dikeyliğine kesen mezhep ideolojisinin çerçevesini aşamamış olduğu için, bu partinin seçim başarısızlığı üzerine, çeşitli zengin alevilerin önderliğinde yeni ve ayırıcı bir parti olarak ve uzun vadede birleştirici özelliğini kaybedecek bir ideoloji temelinde örgütlenmiştir.

17 Ekim 1966 tarihinde «ilerici, Atatürk'çü ve reformist» bir parti olduğunu ileri sürerek,(1) bazı varlıklı aleviler tarafından(2), Hazreti Ali'yi temsil eden bir aslanı çerçeveleyen ve oniki imamı sembolize eden, oniki yıldızlı bir amblemi olan **Birlik Partisi** kurulmuştur.

Birlik partisi, sınıfsal ve dinsel farklılaşmaları ta-

(1) Akşam 18 Ekim 1966
(2) Akis Sayı 669, 15 Nisan 1967

nımayan bir milliyetçilik anlayışından hareket eden ve ulusal birlik ve bütünlük içinde temsilcisi olduğu topluluğun hak ve özgürlüklerini savunan bir partidir. Gerçekten programına göre, amacı, başta «bütün vatandaşları bölünmez bir bütün halinde milli şuur ve ülküler etrafında toplamak ve milli egemenlik esasına dayanan milli, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ülkesi ve milleti ile dil, kültür ve kader birliği içinde devamını sağlamaktır (mad. 1-6). İkinci olarak da herkesin, ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşitliğini, «maddi-manevi» varlığını geliştirme hak ve özgürlüğünü, vicdan ve dinsel inanç ve kanı ve düşünce özgürlüğünü sağlayarak «kamu düzenine veya genel ahlâka ve kanunlara aykırı olmayan ibadetler, dini ayin ve törenleri serbest bırakmak, kimseyi ibadete, dini âyin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlamamak ve dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınamamak»tır (mad. 7-10).

Bu amaçları gerçekleştirmek üzere izlenecek ekonomi politikasına gelince, kamu sektörüyle özel sektörün belli etkinlik alanlarında birbirini tamamlaması öngörülmüştür. Programın diliyle Parti, «milli menfaatlerimiz gözönünde tutularak devletin ve özel sektörün iştigal (uğraşı) ve yatırım sahasının tayin ve tesbitine, ağır sanayimizin büyük enerji santrallerimizin, büyük bayındırlık işlerimizin, bilûmum madenlerin, petrolün, kamu hizmetleriyle ilgili ulaştırma ve P.T.T. işlerinin, dış ticaretin, bankacılığın ve sigortacılığın devletleştirilmesine, onun dışında kalan sahanın ise prensip itibariyle özel sektöre bırakılmasına taraftar»dır (mad. 13).

Görüldüğü gibi, devlet etkinliğinin ağırlık kazandığı bir ekonomik sistem tasarlayan program, tarım ala-

nında, «toprak reformu ve tarım reformunun en kıse zamanda gerçekleştirilmesi» ilkesini getirmekle birlikte adı geçen reformların niteliği, yöntemi ve kaynakları konusunda en küçük bir ipucu vermemiştir.

Kısası, Birlik Partisi bir sınıf partisi değil, sınıfları düşeyliğine kesen bir mezhep topluluğunun ideolojisinin sözcüsü olan bir örgüttür (1).

(1) Gerek kurucularının kimliği, gerekse anlamlı amblemi yüzünden bir mezhep partisi olarak nitelenen («Türkiye'de Bir Mezhep Bir Parti Kuruyor», Akis, 669) Birlik Partisi'nin yöneticileri (Hüseyin Balan, Abidin Özgünay), açıkça olmasa da, bu iddiayı kabul etmeyerek geçiştirmek istemişlerdir. Cem Dergisi, sayı 15 (15 Mayıs 1969).

BURJUVAZİNİN İÇ ÇELİŞMELERİ

1960 sonrası dönemin değişen ekonomi politikası sonunda, özellikle A.P. iktidarında somutlaşan büyük kent ticaret ve endüstri burjuvazisinin egemenliği, uzun süre ortak çıkarlar adına bütünleşmiş olan büyük burjuvazinin çeşitli kesimleriyle küçük burjuvazi arasında giderek çelişmelerin doğmasına yol açmıştır.

Çeşitli siyasal örgütlenmeler şeklinde beliren bu çelişmelerin ilki, işbirlikçi sermayeyle ulusal üretken küçük burjuvazi arasındakidir. Başka bir deyimle bu çelişki, büyük burjuvazinin dışa bağımlı ve işbirlikçi eğiliminin artması sonucu, ulusal burjuvazinin özellikle de küçük üretken burjuvazinin ideolojisi olarak «milliyetçiliği» temel programı yapan partilerin varlığıyla ortaya çıkmıştır.

Bu partiler, küçük burjuvazinin dinsel ve ulusal ideolojisini savunmakla birlikte buna ekonomik bir içerik kazandıramayan Millet Partisi'yle, bu ideolojiyi, objektif temellerinden koparark en aşırı bir noktaya vardıran Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi veya yeni adıyla Milliyetçi Hareket Partisi olmuştur.

Millet Partisi (M.P.) (II)

1954 yılında kapatılan M.P. 15 Haziran 1962 tarihinde, bir süre önce Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden ayrılan Osman Bölükbaşı tarafından, kendisini izleyen 29 milletvekili ve senatörün de katılmasıyla yeniden kurulmuştur.

«Siyasi mücadele hayatında faal bir rol oynamak azminde olduğunu, vatansever ruh ve davayı kendine bayrak yaptığını, samimi dava arkadaşlarını ve vatandaşları çatısı altında toplayarak **ideallerine sadık kalacağını»** bildiren M.P.,(1). 1948 yılı programında, -özünü korumakla birlikte- kapatılmasına yol açan ilkeleri yumuşatacak ve değişen koşulları gözönüne alacak bazı değişiklikler yapmıştır.

Örneğin, 1. maddede, eski programdaki «liberallik» sözü çıkarılarak bu ilke daha genel bir formüle bağlanmış ve partinin amacı «hürriyet, emniyet, müsavat ve adalet mefkurelerine, milli hakimiyet ve lâik cumhuriyet esaslarına, garp örneği demokrasi hukukuna ve milliyetçilik akidesine» bağlılık olarak saptanmıştır.

Kamu karşısında bireyin haklarını savunan maddeyle, gelenek ve töreleri devletin etki alanı dışında sa-

(1) F. H. Tökin A.g.y. s. 116

yan maddenin ve milliyetçilikle halkçılık temellerinin aynen veya özce korunduğu bu yeni programda, devrimcilik ilkesine yer verilmemesi bir yana, en önemli değişiklik, lâiklik anlayışı konusunda olmuştur.

Gerçekten eski programın 8. maddesindeki «din müesseselerine ve milli ananelere hürmetkârlık» kaydı çıkarılmış ve ayrıca lâiklikle ilgili madde köklü bir değişikliğe uğramıştır. Yeni madde, din ve devlet işlerinin ayrılması ve «vicdan ve itikat hürriyeti»nin tanınması ilkesini korumakla birlikte, «cemaatlerin dini maksatla teşkilât vücuda getirmelerini tasvip» eden tutumu bir yana bırakmış ve sadece «kifayetli din adamlarının yetiştirilmesi ve geçim imkânlarına kavuşturulmasını» zorunlu görmüştür (mad. 10).

M.P., yine eskisi gibi, mülkiyet ve işletme hakkının sınırlandığı rejimlere karşı çıkarak örneğin «amme menfaati namına yapılacak kamulaştırmaları, ancak mahkemelerde takdir edilecek değer pahası peşin verilmek (ve itiraz hakkı korunmak) şartiyle tevciz etmek (uygun görmek) (mad. 12)» le toprak aristokrasisinin çıkarlarını dile getirmiştir ve yine. «sosyal devlet kavramı içinde, ekonomi alanında milli geliri arttırmaya müteveccih (yönelmiş) hareketlerinde, şahsi teşebbüs ve şahsi mülkiyet ve serbest mübadeleye taraftar» olmakla ve «şahsi teşebbüsü önleyici her türlü tedbiri reddetmek»le ve devletin tarım, ticaret ve endüstriyle uğraşamıyacağını belirtmekle birlikte, ticaret ve endüstri burjuvazisinin çıkarlarına aykırı tedbirler önermiştir.

Gerçekten, «bilcümle (bütün) yatırımların istikrarlı (kararlı) ve muvazeneli (dengeli) bir iktisadi sistemin gerektirdiği nisbet (oran) ve ölçülerde» düzen-

lenmesi ve denetilmesini öngörmesi (mad. 16) ve «milli ekonomi kavramı içine giren bütün faaliyetlerin koordinasyonunu sağlamak» amacıyla gereğinde «bu çalışmalara tek merkezden istikamet vermeyi» düşünmesi (mad. 22) bir yana, parti olarak «hileli ticarete, sermaye haksızlıklarına ve istismarına, aşırı kâr ihtirasına» ve bunun sonuçlarına kayıtsız kalamayacağını ve «emek sermaye münasebetlerinde hakkaniyeti (doğruluk) hakim ve memleket menfaatlerini nazım kılmak emelinde (mad. 18)» olduğunu belirtmiştir(1).

Görüldüğü gibi, 1948'deki niteliği sürdüren M.P., büyük ve küçük burjuvaziye uygun düşmeyen programıyla, bir tarım burjuvazinin partisi bile olamadan ancak kişisel ve yerel etkinliğe sahip bir parti olarak kalmıştır.

(1) Millet Partisi Programı (1965)

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (C.K.M.P.)

(Milliyetçi Hareket Partisi - M.H.P.)

Bilindiği gibi başlangıçta Köylü Partisi'yle birleşen Millet Partisinin oluşturduğu C.K.M.P., önce, Cumhuriyetçi Millet Partisi'ninkine espri ve özce uygun olan ve daha sonra kendisinden koparak ayrılan ikinci M.P.-nin olduğu gibi benimsediği bir program kabul etmiş ama sözü geçen parçalanma üzerine, uzun süre C.K.-M.P., şimdi de, «Milliyetçi Hareket Partisi» olarak izlediği bir program hazırlamıştır.

Aşırı milliyetçi bir parti niteliği taşıyan ve sosyal reformcu bir burjuva sistemini «toplumculuk» adıyla savunmaya çalışan C.K.M.P., 20. yüzyılın ilk on yılında başlayarak uluslararası bir plânda mamul madde pazarları ve hammadde kaynaklarını ele geçirmek amacıyla, diğer kapitalist ülkelerle rekabete girişen ve bu nedenle ulusal sınırlar içinde kapitalizmin korunması için üretim güçlerini kontrol altına alarak ve sosyal güvenlik tedbirlerini geliştirerek uluscu ve toplumcu olduğunu ileri süren Alman ve diğer faşist sistemleri model almış olan bir partidir. Başka bir deyimle uluslararası kapitalist rekabetin gereğinde yol açtığı dünya savaşlarında kendi halkını, özellikle işçi sınıfını diğer ka-

pitalist ülkelere karşı kullanmak zorunda olan burjuvazi, milliyetçi bir ideoloji geliştirmiş ve bunu uluslararası çıkarları adına kendi işçi sınıfına verdiği sosyal haklar türünden bazı tavizlerin ifadesi olarak kullandığı toplumculuk terimiyle birleştirmiştir (1). Kısası, uluslararası plânda yerli kapitalizmin çıkarlarını savunmak üzere ulusal kaynakları kontrol altına almanın en aşırı örneği olan faşizm, özü ve temel ilkeleriyle C.K.M.P. programında ifadesini bulmuştur.

Programına göre, C.K.M.P.'nin amacı «Türkiye'de insan hak ve hürriyetlerini, **kişinin ve toplumun** refah ve huzurunu, sosyal güvenliği gerçekleştirecek ve teminata bağlayacak bir devlet düzeni ve yönetimini bütün müesseseleriyle birlikte **hızla** kurmaktır (mad. 1)» Parti, bu amaca, «milli demokratik, lâyik sosyal hukuk devleti ülküsüne ve hürriyet, **milliyet, ahlâk,** ilim, **toplumculuk,** gelişme, halkçılık köylücülük ve endüstrileşme ilkelerine bağlanmakla ulaşılacağı inancındadır (mad. 2)».

Adı geçen ülkü ve ilkeleri tanımlayan parti programında, devletin ilk özelliği, «milletin var olma ve varlığını devam ettirme, geliştirme ülküsü ve iradesinin

---

(1) Gerçekten, bilindiği gibi, klasik kapitalist ülkelerin, liberalizmin bazı temel ilkelerinin tanınmaması anlamında devlet kapitalizmine dönüşmesine, yani devletin özellikle silah endüstrisi, haberleşme ve ulaştırma gibi bazı alanlarda mülkiyeti doğrudan ele almasına ve işçi sınıfına bir takım sosyal haklar tanımasına yol açan en temel nedenlerden biri, kapitalizmin emperyalizme dönüşerek uluslararası rekabeti yürütmek için savaş endüstrisini tekelleştirmek ve kapitalist emperyalizmi savunmak üzere işçi sınıfına bazı tavizler vermek zorunda kalışıdır.

eseri (mad. 4)» olarak «milli»liktir. Türkiye Cumhuriyeti devletinin temeli olan «Türk milleti»yse «hayat, kader, kültür ve ideal birliğinin yarattığı, devamlı, tarihi ve sosyal bir kişilik» şeklinde tanımlanarak «büyük ve şerefli bir mazi ve aydın bir geleceğin» sahibi olarak nitelenmiştir (mad. 6).

Kendini Türk sayan her insanı Türk kabul ederek ırkçılığı reddettiğini ileri süren program, «milletin» sınıflaşmasını doğal ve zorunlu görerek, örnek aldığı sistemlerin en belirgin özelliği olan, devleti sınıfların dışında ve üstünde bir varlık, sınıf çatışkınlığını ortadan kaldırma ve milli bütünlüğü sağlama aracı sayan görüşü benimsemiştir.

Gerçekten programdaki ifadesiyle «milletin sosyal ve ekonomik hayatında, medeni ve mesleki iş bölümünün yarattığı uzuvlaşmayı (organlaşmayı), zümreleşmeyi ve sınıflaşmayı tabii ve zaruri» gören, «mesleki, medeni ve ekonomik işbölümünün yarattığı bu uzuvlaşmanın, zümreleşmenin, sınıflaşmanın siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatta bir istismar (sömürme) ve tahakküm (baskı) hiyerarşisi şekil ve manası almasına ve devletin böyle bir sonuca alet olmasına karşı» olan parti «sınıf devleti fikrini ve sınıflar arası savaşı reddederek», «uzuvlar, zümreler ve sınıflar menfaatlerinin adaletle ahenkleştirilmesi»ni «esas» saymıştır (mad. 8).

Sınıfların varlığını kabul etmek bir yana hattâ zorunlu bulan C.K.M.P., çeşitli sınıf ve meslek gruplarının «davalarının ve haklarının şuuruna (bilincine) ermelerini ve teşkilâtlanmalarını (örgütlenmelerini) demokrasinin tabii ve zorunlu sonucu sayarak (mad. 9)» demokratik devlet tezi geliştirmek istemiş ama yetkilileri

tarafından çeşitli vesilelerle yapılan açıklamaların gösterdiği gibi, bu örgütlerin, her sınıf için teke indirilmesiyle devletin bunlar üzerindeki etkin kontrolu sağlanmaya çalışılmıştır. C.K.M.P., devlete sıfat olarak yüklediği «adaletli olma»dan, «herkese hakkını verme hususunda sarsılmayan devamlı bir irade»yi anlayarak (mad. 15) yine toplumda devletin üstün bir organ olarak düzenleyici ve denetleyici bir varlık olacağını göstermiştir.

Devletin lâiklik özelliğiyse, yine programa göre, «din ve vicdan hürriyetini, insan hürriyetlerinin ayrılmaz bir rüknü (parçası) kabul ederek dinin, dini duyguların, dince kutsal sayılan varlıkların hor görülmesine, tecavüze uğramasına karşı olmak» (mad. 16) ama «devlete din izafe edilmemesi (yüklenmemesi), devletin sosyal, ekonomik hukuki temel düzeninin din kurallarına dayandırılmaması» (mad. 17) nı sağlamaktır.

İşte bu ülkülerin gerçekleşmesi için «idari reform, topyekün mesleki ve teknik eğitim, tarım ve toprak reformu, endüstrileşme, iş ve üretim seferberliği, yerleşme ve yaşama düzeninin tanzimi» ile «millet ve devlet» yeniden teşkilâtlandırılacaktır (mad. 19).

Bu amaca varmak üzere izlenecek ilkelere gelince, «Türk Milletine beslenen büyük sevginin ifadesi olan **Milliyetçilik,** Türk milletine, kültürüne, devletine sevgi, bağlılık ve hizmet ülküsüdür». Partinin, «kurucu, koruyucu, yaratıcı, yükseltici, ilerletici bir ruh ve şuur ve kudret kaynağı» olarak gördüğü «Türk Milliyetçiliği **anti-emperyalist,** barışçı, hürriyetçi, demokratik bir milliyetçiliktir» (mad. 21-22).

Saldırgan bir anti-emperyalizm tezine dayandırılan bu «milliyetçiliğin hedefleri» programa göre, «Milletler

arası camia (topluluk) da Türk milletinin varlık ve kişiliğini devam ettirecek Türk istiklâl ve hürriyet şuurunu canlı ve uyanık tutmak, Türkiye halkının dil, amaç ve kültür ve kader birliği içinde bölünmez bir millet olarak gelişmesini sağlamak, kalkınma davamızı çözmek için gerekli zihniyet, ruh ve heyecanı, fedakârlık ve dayanışma gücünü yaratmaktır (mad. 23)».

Ahlâk ilkesi, «insanın ahlâki bir varlık olduğu»ndan hareketle geliştirilen «sevgi, saygı ve vazife temeline dayanan» bir «ruh»tur.

«Hürriyetçilik» ilkesiyse, «kutlu» olan ve «devletin, serbestçe teşekkül ve gelişmesine yardımcı olmak zorunda» olduğu (mad. 5) kişinin ve toplumun «mutluluğuna mani bütün engelleri ortadan kaldırmaya yönelen bir sistem» olarak tanımlanmıştır. Bu yüzden «akıl ve fayda dışı kayıtlamalara, zulüm ve istibdada, her türlü sömürücülüğe, yurttaşın insanlık değerini alçaltan her fikir, hareket ve davranışa karşı» çıkarak (mad. 25) aslında «millet ve devlet» ülküsü içinde bir vasıta haline getirilmiş olan bireyin soyut özgürlük haklarını tanımak istemiştir.

Partinin diğer ilkeleri arasında yer alan «gelişmecilik», «milli şahsiyeti muhafaza ederek kesiksiz, sürekli bir olgunlaşma, ilerleme ve yücelme ülküsü» şeklinde saptanmış (mad. 26), «egemenliğin sahibi ve kaynağı olan halkın, milletin mutluluğu, kişi, zümre, sınıf, ve parti çıkarlarının **üstünde»** görülerek (mad. 28) halkçılık ilkesi, «kişinin hak ve hürriyetlerinin özü, toplum hakları ile aynı değerdedir» diyen «hürriyetçilik» ilkesine aykırı düşen ve partinin totaliter karekterine uygun bir ilke olarak temellendirilmiştir.

Bu totaliter görüş, partinin ana ilkeleri arasında

yer alan «toplumculuk ilkesinde çok daha açık bir şekilde ifadesini bulmuştur: Devletin «yurttaşa kişiliğini geliştirmede, refah ve mutluluğa ulaşmada, topluma yapıcı olarak katılmada yardımcı olması gereği» olarak (mad. 32) belirlenen toplumculuk ilkesiyle, «devlet», ayırım gözetmeksizin bütün yurttaşları refah ve mutluluk dağıtan bir yüce organ olarak anlaşılmış ve yine diğer faşist sistemler gibi, «halkın güç ve enerjisini hareketlendirebilmesi için **toplu çalışma** duygusunu ve şevkini uyandıracak tedbirler» ön görülerek (mad. 35) devletin bir bütün olarak halkı güden üstün bir organizatör olacağı belirtilmiştir.

Yine bu anlayışa uygun olarak esirgeyici ve koruyucu devletin «bütün vatandaşların sosyal adalet ilkelerine göre emek, teşebbüs, sermaye, hizmet ve başarıları ölçüsünde milli gelirden pay almalarını» sağlayacak bir «sosyal adalet» anlayışı geliştirilmiştir (mad. 36).

Buna bağlı olarak her faşist rejimin dayanağı olan burjuvazinin hakları verilerek partinin «sosyal devlet kavramının çerçevesi içinde ekonomi alanında özel teşebbüse, meşru rekabete, iş bölümüne taraftar» olduğu, «özel teşebbüsün halk ve yurt yararına ihtiyaçları karşıladığı ekonomi alanlarında, kamu sektörünün sermaye yatırımlarına girişmemesi gerektiği (mad. 37)» ve «kişinin teşebbüs ruhunun korunması, geliştirilmesi ve desteklenmesi»nin zorunluluğu ilân edilerek «sermayedarlığın» geniş kütlelere yaygınlaştırılması düşünülmüştür.

Bununla birlikte, yeni partinin totaliter özelliğinin bir sonucu olarak girişkenliğe sıkı kurallamalar konmuş, «Hileli ticaret, sermaye istismarına ve haksızlıklar yo-

lu ile aşırı kâra karşı» önleyici tedbirler alınacağı belirtilmiştir (mad. 37).

Bugün Türkiye'nin «geri ve hasta bir ekonomik bünyenin bütün belirtilerini» taşıdığı görüşünden hareket eden C.K.M.P. programı, «bugünkü Türkiye ekonomisine hakim düşünce ve zümrelerin faaliyetleri ile kitlevi sefaletin» yenilemiyeceği, «geri ve ilkel sosyal, iktisadi bünye»nin «süratle normal ölçülere ve sıhhate kavuşturalamayacağı» gerekçesiyle «Türk milleti için bir topyekûn kalkınma meselesi»nin söz konusu olduğunu öne sürmüş ve bunun için «köklü bir bünyevî inkılâba (yapısal değişmeye) yönelecek tedbirlerle» «milletin yeniden teşkilâtlandırılması» bir «çare ve ödev» olarak görülmüştür. (mad. 41-42).

«Milletin yeniden teşkilâtlandırılması, milletin bütününün katılacağı ve vatanın bütününü kaplayan, milletçe ve devletçe plânlanacak ve yürütülecek olan» «bir maddi, manevi inşa hareketidir». Bu hareketse «idari reform, eğitim seferberliği, kitlevi mesleklendirme, zirai reform, sanayi devrimi, ulaştırma şebekelerinin geliştirilmesi, iş ve üretim seferberliği, yerleşme ve yaşama düzeninin tanzimi şeklinde gerçekleştirilecektir (mad. 43-44)» (1).

Görüldüğü gibi, C.K.M.P., faşist nitelikte bir rejim anlayışıyla bütün ekonomik güçleri ve buna bağlı olarak sosyal sınıfları millet adına devletin kontrolü altına alarak, totaliter bir tutumla «topyekûn» bir kalkınmayı gerçekleştirmek amacında olan bir partidir. İtalya ve Almanya gibi ulusal ekonomisini kurarak güçlü bir yerli bir burjuvazi yaratmış olan ülkelerde, iç kapita-

(1) Müreffeh ve Kuvvetli Türkiye İçin (C.K.M.P. Programı)

lizmin uluslararası alandaki rekabetini yürütebilmek için benimsenmiş olan bu totaliter doktrin, günümüz Türkiye'sinde henüz özgür gelişme ihtiyacında bulunan ve uluslararası rekabet gücünde olmayan, ayrıca önemli bir kısmıyla işbirlikçi bir özellik taşıyan egemen güçler tarafından desteklenmediği için C.K.M.P. bir azınlık partisi olmaktan öteye gidememiştir.

Bu programıyla, burjuvazi tarafından olduğu kadar, azınlıklar ve diğer etnik grup ve topluluklar tarafından da desteklenmeyen C.K.M.P., küçük burjuvazinin önemsiz bir kesimiyle özellikle bazı gençlik gruplarınca benimsenmiştir.

Henüz genç bir subayken, 1944'lerde İstanbul'daki Turancılık akımına karışmış olan ve 1960 hareketine katılan Alpaslan Türkeş'in, genel başkanlığını Ahmet Oğuz'un yaptığı partiye girmesinden dört ay sonra, 30 Temmuz 1965 tarihli Kongrede genel başkanlığı ele geçirmesi üzerine C.K.M.P. yeni bir görünüş kazanmıştır.

Yeni Genel Başkan, programı aynı kalmakla birlikte, partinin doktrinine yeni yorumlar getiren ilkeler belirlemiştir: «Dokuz Işık» olarak nitelenen bu ilkeler, özellikle partiye yeni bir hareket ve eylem programı vermiş ve bu yüzden de bir süre sonra C.K.M.P., **«Milliyetçi Hareket Partisi»** adını almıştır.

Adı geçen «Dokuz Işık» sırasiyle şunlardır:

1) «Türk milletine karşı duyulan derin sevgi, bağlılık ve onu kuvvetli, müreffeh, mutlu ve modern uygarlıkta en ön safa geçmiş bir hale getirmek isteği» olarak **«Türk milliyetçiliği».**

2) «Türk milletinin en kısa yoldan, en kısa zamanda modern uygarlığın en üst katına yükseltilerek hür ve müstakil yaşamasını istemeyi ve Türk olan herkese

karşı ilgi ve sevgi göstermeyi, onların mutluluğunu dilemeyi ve onların mutluluğunu Türkiye'yi tehlikelere maruz bırakmadan sağlamaya çalışmayı» içine alan **«ülkücülük».**

3) «Türk milletinin ruhuna, geleneklerine, inançlarına uygun olmak ve Türk milletine yararlı olmak» anlamında **«ahlâkçılık».**

4) a) «Toplumun kalkınmasına özel teşebbüsü desteklemek, himaye etmek, ancak işverenle işçinin karşılıklı olarak haklarının korunması, münasebetlerinin milletin zararına olmayacak şekilde kontrol, tanzim ve nezaret altında bulundurulması» anlamında **«özel teşebbüsçülük»,**

b) Küçük sermayelerin birleştirilmesi ve,

c) «Sosyal yardım ve güvenlik teşkilâtı»nın kurulması olarak **«toplumculuk»,**

5) «Bütün olayların muhakeme edilmesi, hiç bir peşin hükme yer verilmeksizin yalnız ve sadece ilmin önder kabul edilmesi olarak **«ilimcilik»,**

6) «İnsanlara en iyi gelişme ve şahsiyet veren» **«hürriyetçilik»,**

7) Köy kalkınması anlamında **«köyçülük»** yani köylere sosyal hizmetleri götürebilmek için «köy üniteleri kurmak» ve «toprak reformu yahut zirai reform» yaparken «geniş toprak sahibi ve bir çok köy sahibi kimselerin» durumunu ele alıp köylüyü serflikten kurtarırken makineleşerek «toprağı gayri iktisadi işletmeciliğe sebep olacak kadar küçültmemek» ve «miras yolu ile devamlı olarak toprağın küçülmesini» önlemek,

8) Geçmişle bağlantıyı kesmeden «daha iyiyi, güzeli ve mükemmeli aramak» ve «her şeyi halk için, hal-

ka doğru ve halkla beraber» yapmak şeklinde **gelişmecilik ve halkçılık,**

9) Ve son olarak, kalkınmamız için «temel prensiplerinden biri» olarak **endüstricilik ve teknikcilik**(1).

Temel ilkeleri A. Türkeş tarafından yeniden yorumlanmakla birlikte M.H.P., C.K.M.P.'nin programını aynen benimsemiş, ancak, sayıca çok sınırlı olan bir gençlik grubuna verdiği örgütlü ve ideolojik eylem direktifiyle partiye terörcü bir özellik kazandırmıştır. Gerçekten, Alman Faşist Partisinin «Hitler Gençlik Örgütü»(2) veya Mussolini İtalya'sının «Kara Gömlekliler»i(3) gibi terörist «komando» grupları kurup eğiterek her faşist rejimin iktidara geçme ortamı olan karışıklık, yılgınlık sosyal-psikolojisini hazırlamaya çalışmıştır.

Gerçekten, programında «gençlik»e özel bir madde ayırarak gençliğin «Türkiye'yi yeniden inşa etmenin şerefli sorumluluğunu yüklenmesini ve hizmet mevkilerine gelmesini isteyen (mad. 11)» M.H.P., «Türk Gençliği İçin» hazırladığı özel programda gençliği, kurmak istediği düzeninin ana hazırlayıcısı saymıştır :

Türkiye'de «yorgun ve yıpranmış, yetişkinliklerin baskı ve istismarına hedef kabul edilmiş» olmasına rağmen «yaşlı kuşaklardan ileri bir formasyona» sahip olduğu görüşüyle **gençliği** «yeni bir davranış ve gelişecek toplum yapısının temel güç, enerji ve ümit kaynağı» olarak nitelemiştir.

---

(1) Alpaslan Türkeş Dokuz Işık, 1965

(2) William L. Shirer Nazi İmparatorluğu, c. I s. 400-401

(3) Bunlar, İtalya'da bolşevizmi ortadan kaldırmak üzere kurulan «fasci di combattimento»nun kuvvetleridir. L. Wasserman Modern Political Philosophies, s. 182

Bu nedenle Türk gençliğini, «sosyal, kültürel, ekonomik kalkınma davamızın çözümcüleri, milli varlığı ayakta tutan, yücelten, bölünmezliğini sağlayan güçlü bir temel aksiyon (hareket) varlığı» olarak kabul etmiş ve «Türk gençliğinin gaye»sini, «Türkiye Cumhuriyetinin inşa ve gelişmesinde aksiyoner kitle haline gelmek» şeklinde belirlemiştir(1).

Bu görüşle, M.H.P. Gençlik Kolları ve buna bağlı olan kuruluşlar, özel komando eğitimlerinden geçirildikten sonra, her türlü demokratik eylemi baltalayacak çeşitli tertiplerle terör yaratarak kendisine çizilen aksiyon programını uygulamaya başlamıştır.

(1) C.K.M.P. Hizmet Plânı Türk Gençliği İçin, s. 46

Yeni Türkiye Partisi (Y.T.P.)

Öte yandan 1960 sonrası gelişmelerden yeterince pay alamadığı gibi, öngörülen tarımsal gelirleri kısıtlayıcı tedbirlerle etkinliği kısıtlanmak istenen geleneksel büyük toprak sahipleri ve büyük tarım burjuvazisi, A.P.'-ye karşı örgütlenmek ihtiyacını duymuştur. Bu görevi üstlenmeye çalışan ilk siyasal parti, daha çok geleneksel büyük toprak sahipleri, toprak ağalarının öncülüğündeki **Yeni Türkiye Partisi** olmuştur.

1960 Devrimi'nden sonra, siyasi çalışmaları yasaklayıcı hükümlerin kaldırılması ve siyasal partilerin kurulması ve işlemesine izin verilmesi üzerine 12 Şubat 1961 de kurulan(1) Yeni Türkiye Partisi, diğer partiler gibi eski D.P. oylarından kendi payına düşeni almak, yani D.P. mirasını paylaşmak istemiştir.

Gerçekten, programının «Giriş» bölümünde, devrimle birlikte başlayan yeni koşullar altında, İkinci Cumhuriyetin eşiğinde, önce, o zamana kadar yaşanan demokrasi tecrübesinin bir genel eleştirisi yapılarak, her demokratik kalkışımın soysuzlaşmasına yol açan nedenler arasında «programların bir formalite olarak an-

(1) Yeni Türkiye Partisi'nin kurucuları arasında Ekrem Alican, Aydın Yalçın vb. bulunmaktadır.

laşılması, bazı politikacı ve politik kuruluşların eski alışkanlıklardan kurtulamamaları, iktidar tutkusu ve kişisel çekişmeler» sayıldıktan sonra, 27 Mayıs hareketinin Demokrat Partili yurttaşlara karşı değil bu tür politikacılara karşı yapıldığı gerekçesiyle partinin safları eski Demokrat Partililere açılmıştır.

Böylelikle D.P.'li seçmenleri yeniden bir parti şeklinde örgütlemek çabasına girişen Y.T.P., seçmenine sahip çıkmak istediği partiyle ayni doğrultuda, liberalizmin klâsik ilkelerinden hareket ederek «insan şahsiyeti ve fert hürriyetinin kutsallığı» inancıyla, «insanı bir alet ve vasıta olarak gören totaliter siyasi felsefeyi reddetmiş ve hür cemiyet düzeninin ayrılmaz unsurları olarak, yaşama ve çalışma hürriyetini, ırk, cinsiyet, kültür ve sınıf farkları tanımayan siyasi ve içtimai eşitliği demokratik hayatın temel şartlarından saymıştır (mad.1)».

Y.T.P., yine D.P. gibi bir yandan kişisel özgürlükleri kutsal ve dokunulmaz sayarak sosyal denetimden bağımsızlaştırırken, «iktisadi düzen ve ahengi bozmadan ferdi teşebbüs ve mülkiyet sistemine dayanan içtimai bünye içinde, güven ve istikrarı sarsmadan içtimai ahenk ve muvazenin (dengenin) gerçekleştirileceği» ve «aşırı servet ve gelir farklarından» doğacak kutuplaşmaların giderileceği kanısındadır (mad. 7)».

Bu yüzdendir ki, «vatandaşların amme (kamu) haklarını, ferdi hürriyetlerini zedelemeden milletimizin istikrar (kararlılık) içinde süratli bir iktisadi gelişmeyi başarabileceğine inanmış» ve devletçiliği «iktisadi kalkınmamızın süratle gerçekleştirilmesi işinde hususi teşebbüsü esas ve temel tutan ve bu esas temele devletin yardımcı olma sorumluluğunu tanıyan bir görüş» olarak tanımlamıştır. (mad. 9).

«Ferdi teşebbüslerin başarı ile çalışabilecekleri sahalarda rakip olmak şöyle dursun, para, maliye ve yatırım politikalariyle ona yardımcı olmak mecburiyetinde olan» devletin görevleri, «sosyal sabit sermayenin teşekkülünde, gerekli amme hizmetlerinin meydana getirilmesinde hususi teşebbüsün rağbet etmediği veya kârlı bulmadığı teşebbüslerin kurulmasında ve memlekette hususi teşebbüsün ticarî, sınaî ve zirai karakterdeki kredi ihtiyaçlarının karşılanmasında rol oynamaktadır (mad. 9-12)».

Bu türlü bir ekonomik sistem ve kalkınma modeli öneren parti programı, yine D.P. gibi kalkınmada çeşitli sektörlerden tarıma öncelik tanımıştır.

Gerçekten, genel başkanı bir büyük toprak sahibi olan Y.T.P.'nin programındaki ifadeye göre, «memleketimizin büyük bir kısmının geçim kaynağı olan ziraat sektöründe istihsal tekniğinin modernleştirilmesi, insan ve toprak ünitesine göre verimin yükseltilmesi için gereken tedbirler», ekonomik gelişme politikasının temelleri arasında yer almıştır.

Ekonomik gelişmede tarıma önemli bir yer ayıran program, bu alandaki başarıyı, «tabiat kaynakları, insan gücü ve teknik vasıtalar ve bilgi bakımından gereken bütün tedbirleri almak» şeklinde nitelediği «tarım reformu»na bağlamış, toprak reformunu, «zirai istihsali daraltmadan, bilhassa boş devlet topraklarından topraksız çiftçiye toprak temini, diğer taraftan zirai işletmelerin iktisadi üniteler halinde muhafazası» olarak anlamıştır.

Görüldüğü gibi, Y.T.P. programının toprak ve tarımla ilgili önerileri, 1960'lara kadar hızlı bir gelişme gösteren ve her türlü tarımsal teknoloji ve tarımsal gir-

di olanaklarından yararlanan toprak aritokrasisinin temel ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte olmuştur.

Aynı program; gerçi, «sanayileşme hareketinin hususi sektörle birlikte başarılabilmesi için, hususi teşebbüsün, ucuz kredi temini, iş eğitimi, vergi ve gümrük muafiyetleri, ucuz arsa ve işyeri temini, fiat ve piyasa istikrarına yardım» gibi tedbirlerle devlet tarafından desteklenmesini öngörmüşse de (mad. 21) çeşitli kurallamalardan kurtularak özgür gelişme çabasında olan endüstri ve ticaret burjuvazisine uygun düşmeyen bir plânlı kalkınma tasarısı getirmiştir.

Gerçekten, 1960'dan sonra plânlı ekonomi doğrultusundaki adımlar, çeşitli nedenlerle tam bir gelişme hızı kazanamamış olan iş çevreleri tarafından kaygıyle izlenmiş ve kuşkuyla değerlendirilmiştir.

Bu bakımdan, her ne kadar «sıkı bir merkezi idare kontrolu olarak değil»de «istihsal ünitelerinin faaliyetleri arasında bir ahenk ve koordinasyon temini» amacıyla da olsa, «kalkınmanın hızlı, istikrarlı ve kesintisiz devam edebilmesi, kıt olan milli kaynakların iyi kullanılabilmesi için genel bir **iktisadi plân**»ı «şart» sayan (mad. 10) Y.T.P. programı, örneğin «sistemsiz ve plânsız olarak yürütülen sanayileşme ve şehirleşme hareketinin meydana getirdiği içtimai muvazenesizlikler (dengesizlikler»in «plânlı bir politikayla önlenmesi» yolundaki önerileri, küçük ve büyük kent burjuvazisinin güvensizliğini doğurmuştur. Gerçekten, plânlı kalkınmayla, 1930'ların, özel girişkenliğe sıkı kısıtlamalar koyan kurallamalarını anlayan kent burjuvazisi, Y.T.P.'yi desteklememiş, «iktisadi plânlama tekniğinden istifade etmek» istemekle birlikte güdüleyici plân kavramına yatkın olmayan ve genel başkanı tecrübeli bir iş

adamı olan A.P.'yi tercih etmiştir. Bu yüzdendir ki Y.T.P., özellikle 1961 seçimlerinde çoğunluk Doğuda büyük toprak sahipleri, ağalar ve tarım burjuvazisinin politik alternatifi olmuştur.

Y.T.P. ilk seçimde kazandığı başarıyı geniş ölçüde toprak aristokrasisine borçlu olduğunu anlayarak giderek bu kategorinin partisi olma yoluna girmişse de, kır kesiminde özellikle 1950 den sonra başlayarak hızla gelişen teknolojik ve buna bağlı olarak mülkiyet ilişkilerindeki değişiklikler yani kapitalistleşme, bu kategorinin etkinliğini giderek azalttığı için parti, sınıfsal temelinden yoksun kalmıştır.

Gerçekten, tarımsal işletmecilikte toprak sahibiyle toprağı işleyenler arasında, -politik alana da uzanan-bir takım kişisel bağımlılık ve etkinlik ilişkilerine yol açan ortakçılık, yarıcılık vb. gibi toprak işletme biçimlerinin, tarımsal makinalaşmayla giderek çözülmesi yüzünden, desteğini bu ilişkilerin etkinliğinden alan bir politik parti de çözülme ve politik hayattan silinme sürecine girmiştir.

Milli Nizam Partisi (M.N.P.)

1960 sonrası gelişmelerle giderek beliren burjuvazi içindeki çıkar çatışkınlığı, etkin olmasa da, en somut ifadesini, büyük kent burjuvazisinin partisi olan A.P.'den kopmalarla «Milli Nizam Partisi» ve «Demokratik Parti»nin kurulmasında bulmuştur.

Gerçekten, özellikle A.P. iktidarı sırasında endüstri ve ticaret burjuvazisinin ekonomik hayattaki ağırlığını giderek arttıran gelişmelerden, büyük ve küçük burjuvazi dengeli bir şekilde yararlanamamıştır. Şöyle ki,

Önce imalât endüstrisinde büyük işyerleri olarak nitelenen 10 ve daha fazla kişi çalıştıran özel kesim işletmelerinin imalât endüstrisi geliri içindeki payları giderek artmış, örneğin 1963'de oransal olarak bu pay 0,38 ken, 1967'de, 0,49'a yükselmiştir.

İkinci olarak, büyük işyerleri içinde de daha büyük olanlarının katkısında artış görülmüştür.

Son olarak, işyeri başına imalât sonucu yaratılan değer ya da katma değerler büyüklüğü ölçü alındığında yine büyük firmaların imalât endüstrisi içindeki katkılarının arttığı anlaşılmaktadır(1).

(1) Tuncer Bulutay «Türk Toplumsal Hayatında İktisadi ve Siyasal Gelişmeler», S.B.F.D. XXV, sayı 3. s. 85-86

Böylece, bir yandan küçük imalâtçının aynı alanda üretimde bulunan ama olağanüstü olanaklarla desteklenmiş ve modern üretim teknik ve organizasyonundan yararlanan büyük endüstriyle rekabet edemeyişi, öte yandan esnaf, aracı, komisyoncu gibi, küçük burjuvazinin üretken olmayan kesiminin, kredi, kota vb. uygulamalarıyla geniş çapta korunan ticaret burjuvazi karşısında ezilmesi, A.P. içinde çıkarları çatışan kategorilerin belirmesine yol açmıştır.

İlk olarak, eski Odalar Birliği Başkanı Necmettin Erbakan'ın dile getirdiği şekilde, «ekonomik mekanizma büyük kent tüccarlarından yana işlemekte, Anadolu tüccarı, kendilerini üvey evlât olarak bilmektedir. İthalât kotalarından aslan payı üç dört kentin tüccarına ayrılmakta, Odalar Birliğini bunlar yönetmektedir». Yine Erbakan'ın ifade ettiği gibi, «Anadolu bankalarında toplanan mevduatı, Anadolu halkı yatırmakta, ama bu para kredi şeklinde büyük kent tüccarına verilmektedir».

Küçük kent (kasaba) burjuvazinin çıkarlarının sözcülüğünü yapan N. Erbakan'ın kendi ifadelerine göre «kısa zamanda anlaşılmıştır ki Odalar Birliği, tümüyle komprador-mason bir azınlığın vasıtası halinde çalışmaktadır. Koca teşkilât, komprador ticaret ve sanayiin mutlak bir kontrolu altındadır». «O halde önce idare heyetine girmeye» ve «Odalar Birliğini Anadolu tüccar ve sanayicisinin de hizmetine yarar bir hale getirmeye» çalışmışlarsa da, görülmüştür ki, «bunlar Anadolu tüccarının gelişmesini istemezler. Dizginleri hep ellerinde tutmak isterler. Yirminci fabrikalarına yirmibirincisini eklemek isterler. Yaptıkları montaj kamyonu hiç içleri sızlamadan 140 bin liraya satarlar,vb.»(1).

---

(1) İsmail Cem Türkiye Üzerine, s. 68-57

A.P. iktidarı sırasında sağlanan ekonomik büyümeden çok az pay alan küçük burjuvazinin sözcüsü olan eski Odalar Birliği Başkanıyla büyük burjuvazinin temsilcisi olan Hükümet arasındaki «ihtilâf»ın (1) gelişme biçimi Türkiye'de sınıf içi çıkar çatışkınlığının somut ifadesi olmuştur.

Görüşleri, büyük burjuvazinin etkin olduğu İstanbul ve İzmir Ticaret Odalarının tepkisiyle karşılaşan N. Erbakan, Ticaret Bakanı tarafından başkan olarak tanınmamış, A.P.'den Konya aday adaylığı da veto edilince «milliyetçi ve mukaddesatçı bir Türkiye yaratmak» sloganiyle bağımsız aday olarak 1969 seçimlerine katılmıştır (2). Konyadan milletvekili seçildikten sonra, «mukaddesatçı» ve temsil ettiği sınıfsal kategorinin sözcüsü olacak bir parti kurmaya girişmiştir (3).

İdeolojik plânda kuracağı partinin tamamen sağ cepheyi teşkil edeceğini» belirten Erbakan'ın grubu, İstanbul Ticaret Odası seçimini kaybetmesine karşılık Ankara'da (taşrada) kini kazanmışsa (4) da sonunda, Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ile Borsalar Birliği se-

---

(1) A.P. iktidarı süresince beliren bu çatışmanın temeli, özellikle imalât kesiminde sağlanan ekonomik gelişmenin, büyük endüstri burjuvazisiyle küçük üretken burjuvaziye düşen payları arasındaki dengesizliktir. Gerçekten, 1963-1967 döneminde, imalât endüstrisi geliri Türkiye toplamı olarak 100'den 169.36'ya çıkarken, aynı dönemde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran özel kesim imalât işyerlerinde katma değerin 100'den 220.04'e yükselmesi, büyük imalât endüstrisinde gelişme hızının çok daha büyük olduğunu ortaya koymaktadır. T. Bulutay A.g.y. s. 89

(2) Milliyet (4 Temmuz 9 Ekim 1969)

(3) Akşam (13-31 Ekim 1969)

(4) Cumhuriyet (30 Kasım 1969 - 4 Aralık 1970)

çiminde Medeni Berk'in listesine karşı yenilgiye uğramıştır (1).

Bunun üzerine, Erbakan hareketi, özellikle dayandığı sosyal kategorinin ideolojisi olan dine büyük bir bağlılık ifade eden bir programla, «Nizamülmülk»den Sultan Hamid'e kadar birçok sultanın kurucu olarak önderliği altında ve «işaret parmağı öne uzatılarak havaya kalkmış bir yumruk» amblemiyle 26 Ocak 1970 de bir siyasal parti halinde örgütlenmiştir (2).

Kısası, A.P.'nin kent kesiminde büyük endüstri ve ticaret, kır kesiminde ise tarım burjuvazisini destekleyen ve güçlendiren ve kredi ve diğer olanaklardan sadece büyük kentlerdeki büyük burjuvazinin yararlanmasını sağlayan ekonomi politikası, kendi içinde ilk tepkisini, yeterince korunmayan küçük taşra burjuvazisinden, küçük imalâtçı ve esnaftan görmüştür.

Bu nedenle, N. Erbakan'ın önderliğinde bir siyasal parti olarak örgütlenmek ihtiyacını duyan küçük burjuvazi, A.P. taşra örgütünden kopmalarla Milli Nizam Partisini kurmuştur. A.P.'yi, yabancı sermayeyle işbirliği yapmış «milli olmayan bir kuruluş» olarak niteleyen, M.N.P., programının «Esas Gaye» bölümünde de belirttiği gibi «milletimizin, geçirdiği büyük tarihi tecrübeler ve kazandığı olgunluk sayesinde, milli ve manevi değerlerimize halel getirmeden demokratik hukuk nizamı içerisinde manevi ve maddi kalkınma hareketlerinin basiretli ve isabetli bir sentezini yapacağını ve bu suretle beşeriyete ışık tutacak, refah ve saadet getirecek, yeniden dünyaya örnek, üstün bir medeniyet kura-

(1) Cumhuriyet (6 Ocak 1970)
(2) Cumhuriyet (9 Şubat 1970)

cağını (mad. 3)» kabul ederek «bu büyük gayeye erişmek» çabasındadır.

Kalkınmanın «manevî» yönüne, maddi yönü kadar ağırlık tanıyan parti, bunun «taklitçilik»e başvurmadan ve «milli ve manevi» değerlerimize zarar vermeden yapılmasını isterken, üretim ilişkilerinin değişmesiyle gelişen burjuvazinin ideolojisine karşı çıkmıştır.

Başka bir deyimle M.N.P., A.P.'nin temsil ettiği ve bireyci ve milli olmayan burjuvazinin yarattığı çıkarcı ideolojiyi tanımamakta ve «Demokrasinin tekâmülü, fertlerin fazilet yolunda erişecekleri tekâmülün muhassalası (bileşkesi) olarak anlaşılmalı ve nefsani (çıkarcı), başıboş hürriyet temayüllerinin hedefi olmamalıdır», (mad. 4) ilkesini savunmaktadır. Partiye göre «ahlâk ve fazilet» gibi «temel haslet»lerin bozulduğu bir toplumda demokrasi «dejenere olarak insan haysiyetine aykırı rejimlerden birine inkılâp edecek (dönüşecek) tir (mad. 4)».

M.N.P., büyük burjuvazinin kişisel çıkar gözeten ideolojisine olduğu kadar, toplumcu görüşlere de karşı çıkmış «mutlak olarak cemiyeti gözetip ferdi ihmal eden veya ferdi gözetip cemiyeti ihmal eden sistemlerin içtimai (sosyal) adalet anlayışını ve tatbikatını yeterli» bulmamış, «sıhhatli ve normal bir cemiyette aslolan içtimai adalet ve huzurun fertlerin içten gelerek hakka riayet etmesiyle kendiliğinden doğacağına (mad. 5)» inanmıştır.

Her türlü sistemin başarısının temelinde faziletli insanın bulunduğu şeklindeki bu teze göre «gerek geçmiş ve gerek yeni iktidarlar» kültür alanında «gayrı milli bir yol takip etmiş, zihinler ve kalpleri mefkûresiz (ülküsüz) bırakmaya çalışmıştır. Bu kısır politika mem-

leketimizi manevî istilaya hevesli olan beynelmilel kültür emperyalistlerinin cesaretini ve faaliyetini arttırmıştır.» «Bu sebepten maddi ve iktisadi kaynaklarla kendisini destekleyen manevi istilâ hareketini önlemeyi ve yeni nesilleri milletimize kazandırmayı», «istiklâl mücadelesi kadar ehemmiyet vereceği», «mukaddes bir vazife» saymıştır (mad. 8).

Bu amaçla, bir «maarif kalkınması» plânlayan M.N.P., «az gelişmiş olmaktan kurtuluncaya kadar bir kültür milli mücadele hareketinin başarılması (mad. 18)» nı gerekli görmüştür.

Bu mücadeleyi gerçekleştirecek olan «Maarif Politikası»na gelince, bunun «ana hedefi, yeni nesillere, milletimizin fıtratında (yapısında) mevcut yüksek ahlâk ve fazilet gibi hasletlerin bir hayat düsturu (ilkesi) olarak intikal ettirilmesidir (mad. 19)».

Bu amaçla «ailenin veya maarif teşkilâtının yapıcı gayretleri», «sırf ticari gayelerle hareket eden» basın yayın araçlarının kontrolü ve «sefahatın kaldırılması» ile desteklenecektir (mad. 20).

İşte «ferdin gerçek şahsiyetini kazanmasına yarayacak» «manevi» kalkınmayı, «iktisadi hayatta» «istikrar ve içtimai adaletin» temeli sayan bu programa göre «insan unsurunun sağlam olduğu cemiyetlerde, fertlerden azami randıman sağlandığından» «rejimlerin ve iktisadi sistemlerin rolü ikinci plânda kalır. «Bu bakımdan M.N.P. bir yandan, «iktisadi nizamın» temelinin «ahlâki nizam» olduğu gerçeğini tanımayan ve «iktisadi hak ve hürriyetleri ferdin elinden alarak devletleştiren» sosyalist ve komünist felsefeye, öte yandan da «sermaye hareketlerini insanlığın maddi ve manevi gelişmesine zarar verecek şekilde başıboş bırakan, sermayeye ve sermayenin ne-

malanmasını (gelişmesini) mücerret (soyut) gaye sayıp insanlığı vasıta addeden ve bir kısım kimselere meşru esaslar dışında çalışmadan tufeyli (asalak) şekilde istismar imkânları sağlayan materyalist-kapitalist görüşlerin» de karşısındadır. Kendi «temel iktisadi felsefesi», «helal kazancın teşvikçisi, mülkiyet hakkına hürmetkâr olmak esaslarını ihtiva» etmektedir (mad. 49).

Bu yüzden M.N.P., «özel teşebbüsü geliştirmeye, teşvik etmeye yol gösterici olmaya çalışacaktır (mad. 50)». Ama ekonomi politikasında devlete de görevler yüklemektedir. Bunlar, alt yapı hizmetlerini yerine getirmek, özel girişkenliğin kuramadığı ekonomik ve endüstriyel kuruluşları kurup verimliliğini sağladıktan sonra özel girişkenliğe aktarmak amacıyla çalışmak, diğer ekonomik tedbirleri almak ve «halen tatbik edilmekte olan mahdut (sınırlı) zümre özel sektörcülüğü yerine kalkınmayı bütün yurt sathına (yüzeyine) yayıp bir yaygın özel sektör politikası yürütmektir» (mad. 51).

Görüldüğü gibi, işbirlikçi ve çıkarcı özel girişkenliğe ve sermaye potansiyelinin çok belli merkezlerde toplanmasına karşı olan M.N.P. devletin destekleme ve yardımlarının taşraya da yaygınlaştırılmasını sağlamak amacındadır.

«Siyasi ve iktisadi bağımsızlığın teminatını ağır sanayii» kurmakta gören bu parti, endüstrileşmeyi köstekleyen en büyük engelin «mevcut mevzuattaki yıpratıcı ve yorucu tatbikat güçlükleri» olduğu görüşüyle yeni bir «Sanayii Teşvik Kanunu»nun çıkarılması (mad. 58) ve «sermayenin teşekkülü ve sanayileşme hareketlerine tahsisi için teşvik edici ve kolaylık gösterici usullerin tat-

bik edilmesi» (mad. 64) ve «sınai kuruluşların bütün yurt sathına dağılması»nı (mad. 60) öngörmüştür.

M.N.P.'nin ticaret politikasına gelince, bu alanda «ticari ahlâk»ın korunması ve «tüccar derneklerinin ve odaların daha tesirli bir murakabe (denetim) yapmasını temin ile spekülâtif piyasa oyunlarının önlenmesi» yolunda tedbirler almak ve «kökü dışarda olan yabancı ideolojilere hizmet maksadıyla yapılan ticari faaliyetlere» engel olmak kararındadır.

Değer yaratmayan aracı işlerin yani büyük ticari burjuvazinin kazancını sınırlama amacında olan M.N.P., iç piyasada, «ihtikârın ve istismarın önlenmesi»ni ve «kredilerin yurt sathında âdilane bir şekilde dağılmasını» önererek (mad. 72-74) üretken olmayan büyük ticaret uğraşılarını denetlemek istemektedir.

Tarıma, kalkınmada öncelik tanımayan program, tarımsal reformu, önce köylünün eğitilmesi, sonra da toprağın ve diğer üretim araçlarının ıslahı olarak anlamakta (mad. 80-81) ve «verimli olarak işletilmeyen veya ihmal olunan büyük arazileri satın alarak dağıtılması mümkün devlet arazisi ile birlikte verimli ünitelere ayırarak topraksız çiftçiye tevzi» (mad. 81) etmekten söz etmekteyse de büyük tarım burjuvazisine karşı olmadığı açıkça görülmektedir(1).

Görüldüğü gibi, çıkarları çatışkın sosyal kategorileri, içinde barındıran A.P.'den, ekonomik gelişme kanunsallığı gereği büyük burjuvazinin kontrolsüz gelişmesi üzerine, gelişmeden pay alamayan küçük kent burjuvazisinin tepkisi olarak doğan M.N.P., küçük üreticiliğin

(1) Millî Nizam Partisi Programı (F. Bozbeyli Parti Programları)

ideolojisi olan dinin, veya islâmlığın aşırı savunucusu olarak görünmüş ve ekonomik bir içerik kazandırdığı bu ideoloji ile bir islâm partisi özelliği kazanmıştır. Gerçekten, yöneticilerinin yaptığı çeşitli konuşmalarda, partinin kurucuları arasında ilk islâm halifelerinden, II. Sultan Abdülhamid'e kadar birçok islâm büyüğünün bulunduğu, partiye girenlerin cennetlik olacağı ve parti iktidara gelince B.M.M.'nin Ayasofyada toplanacağı vb. söylenmiş ve son parti kongresine Atatürk'ün adı ve resmi sokulmamıştır([1]).

([1]) Ş. S. Aydemir «Parlamentodaki Partiler» (Cumhuriyet, 15 Şubat 1971)

Demokratik Parti (D.P.)

Milli Nizam Partisi, gerek köylülüğü, özellikle de tarım burjuvazisini ihmali bakımından, gerekse savunduğu din ideolojisinin büyük burjuvazi için aşırı olması yüzünden, Türkiye'nin objektif koşullarının gelişmesine paralel olarak oluşurken A.P.'nin içinde barındırdığı çıkar çatışkınlığının bir alternatifi olamamıştır. Bu yüzdendir ki A.P. içinde, hükümetin genel politikasıyla çatışan çıkarların daha başlangıçtan beri temsilcisi olan bir grup, «Bilgiççiler» grubu, Erbakan hareketinden kendisini titizlikle ayırmıştır. Bu gruba adını veren S. Bilgiç, «yeni kurulacak parti desteklenmeyecek» sözleriyle(1) bu tutumunu açıkça göstermiştir.

1969 seçimlerine kadar parti ve hükümet içinde bir koalisyon yapmış olan ve Demirelci «yeminliler» ve «Bilgiççiler» olarak adlandırılan iki çıkar grubundan yeminlilerin seçimden sonra da üstünlük sağlamaları üzerine çatışkınlık artmış ve «muhalif hizip», eski D.P.'liler veya onların yakınlarının öncülük ve etkinliği altında «41 ler» olarak adlandırılan bir gruba dönüşmüştür(2).

Gerçekten adı geçen seçim sırasında Y.T.P.'yi des-

(1) Akşam (28 Kasım 1969)
(2) Milliyet (7 Eylül 1969 - 3 Şubat 1970)

tekleyerek -dolaylı veya dolaysız- politik hayatta yeniden etkin olmaya çalışan eski D.P.'liler tarım burjuvazisine dayanan bir partinin tek başına seçim kazanma şansı kalmadığını anlayınca, tekrar A.P. üzerinde işlemeye başmışlardır. Daha kuruluşundan beri A.P. içinde yer alan ve çıkarları A.P.'nin «büyük kent burjuvazisi»nden yana politikasıyla çatışan tarım burjuvazisi ve küçük kasaba ve köy burjuvazisi temsilcileri, ideolojilerine uygun düşen bir iktidarın kalıntılarıyla, yani eski D.P. lilerle uzlaşmakta güçlük çekmemiştir (1).

İşte bu işbirliğinin sonucu, A.P. içinden yeni bir politik örgütün doğması olmuştur.

A.P. içinde M.N.P.'den sonra, taşra örgütünde olduğu kadar Meclis Grubunda beliren çözülme, yeni bir politik partinin, **Demokratik Partinin** kurulmasına yol açımıştır.

18 Aralık 1970 tarihinde A.P.'den ayrılmış bulunan ve«41'ler» olarak adlandırılan gruptan oluşmuş olan «26»lar tarafından (2) ve eski B.M.M. Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin Genel Başkanlığında kurulan bu partinin (3) doğuşunu hazırlayan anlaşmazlığın temelinde kısmen M.N.P.'nin oluşumuna neden olan sınıfsal çatışkınlık yer almıştır. Başka bir deyimle Türkiye'de özellikle 1960'dan sonra burjuvazinin gelişmesinde, büyük endüstriel kuruluşlar ve bankacılık, sigortacılık, dış ticaret işlerini yürüten şirket veya firma sahiplerine, yani büyük endüstri ve ticaret burjuvazisine düşen payla, küçük imalâtçı,

(1) Milliyet (27 Mart 1970)

(2) Partinin kurucuları arasında bulunan parlamenterlerin sayısı 35'i milletvekili, 5'i senatör olmak üzere 40'dır. (Cumhuriyet, 20 Aralık 1970).

(3) Cumhuriyet (18 Aralık 1970)

sanatkâr ve esnafın payı arasındaki dengesizlik, bir çıkar ayrılığının ve bu da, A.P. içinde kopmalara varan gruplaşmaların kaynağı olmuştur.

Bu kopmanın ilk belirtisi, bilindiği gibi, bağımsız milletvekili adayı Necmeddin Erbakan'ın 1969 seçimlerinde Konya'da kazandığı başarı ve başkanlığını yaptığı M.N.P. dir. Bununla birlikte adı geçen eski Odalar Birliği Başkanı ve kurduğu politik parti, çıkarları A.P.'nin ekonomi politikasıyla çatışan bir başka grubun temsilciliğini yapamadığı ve bu yüzden kır kesiminde seçim şansı olmadığı için A.P. içinde -aslında daha geniş olan- muhalefetin örgütleyicisi olamamıştır. Değişik bir ifadeyle, sadece kasaba imalâtçı ve tüccarının çıkarlarını temsil eden Erbakan hareketi, tek başına iktidar partisi içindeki muhalefeti bir cephe halinde toplayamamıştır.

Bu nedenle, yine aynı doğrultuda yerel taşra örgütlerinin baskısı altında bulunan ve özellikle Konya vb. gibi küçük burjuvazinin geliştiği ve egemen olduğu taşra illerinin temsilcisi olan milletvekilleri, muhalefeti parti içinde yürütme yolunu seçmişlerdir. Bununla birlikte, A.P. kongrelerinde, büyük kent ve orta ve küçük köylü kesimleri delege çoğunluğu karşısında etkinlik kazanamayan bu grup, Parti Meclis Grubunda muhalefet yapmak ve yeni bir parti şeklinde örgütlenmek için bir güçbirliği fırsatını beklemek zorunda kalmıştır.

Öte yandan, D.P. döneminde izlenen tarım politikasıyla kır kesiminde yapısal değişikliklere paralel olarak (özellikle) gelişen tarım burjuvazisi de, büyük kent burjuvazisine öncelik tanıyan ve örneğin tarımsal gelirleri vergilendirme eğilimine girerek üstelik çıkarlarını kısıtlamaya kalkışan Demirel yönetimine karşı bir tepki göstermeye başlamıştır. Bu tepki, ifadesini, Yüksel Mende-

res, Adnan Akarca gibi eski D.P. yöneticilerinin yakınları veya toprak burjuvazisi tarafından yürütülen bir hizipleşmede bulmuştur.

Bu grup, bir yandan A.P. içinde mücadelesini sürdürürken, bir yandan da A.P. yöneticileri üzerinde kontrol kurmayan eski D.P. liderleri aracılığıyla Yeni Türkiye Partisi'ni yeniden örgütlemeye çalışmıştır.

Gerçekten, 1969 seçimlerinde toprak ağaları ve büyük toprak sahiplerinin partisi olmaya çalışan ama Türkiye'nin tarım kesiminde hızla değişen mülkiyet ilişkilerine bağlı olarak siyasal etkinlik sağlayamayan Yeni Türkiye Partisini destekleme yoluna giden eski D.P.'liler, ülkenin yeni koşullarından, büyük burjuvazinin etkinleşmesinden ötürü, tarım devrimine dayanan «D.P. mirası»nın veya toprak ağalarının tek başına Demirel yönetimiyle mücadele edemeyeceğini anlayarak, çıkarları aynı yönetimle çatışan diğer kategoriyle, küçük burjuvaziyle birleşmek zorunda kalmıştır.

Bu bakımdan, özellikle 1960 sonrası gelişmeden kent burjuvazisi ölçüsünde yararlanamayan ve Demirel politikasının çıkarlarını sınırladığı kır burjuvazisi, yani toprak ağaları ve zengin köylülerin küçük kent burjuvazisiyle güç birliği yapması gerekmiştir. İşte böylece, «eski D.P.'liler» olarak adlandırılan, gücünü kır burjuvazisinden ve onun Meclisteki toprak sahibi, serbest meslekli ve bürokrat temsilcilerinden alan bir grubun önderliğinde gelişmeye başlayan eşraf (büyük toprak sahibi ve taşra tüccarı) hareketi önce A.P. için de «41'ler» olarak tanınan ortak bir hizip oluşturmuştur.

Bu grubun temsil ettiği maddi çıkarlarla Demirel ve A.P. iktidarının ekonomi politikası arasındaki çatışkınlık, 41'lerin sosyal-ekonomik dokusunda ifadesini bul-

muştur. Gerçekten, A.P. ve 41'ler kesimlerinde, bizzat kendisi bir çıkar grubu olmamakla birlikte, temsil ettiği kategorinin ideolojisini dile getiren serbest meslek sahipleri ve memurlar aşağı yukarı eşit bir şekilde dağılmakta ama, iş adamları (endüstri ve ticaret burjuvazisi)nin oranı A.P. de yüzde 20 iken, 41'lerde yüzde 7'ye düşmekte, buna karşılık toprak sahiplerinin oranı A.P. de yüzde 7 kadarken, 41'lerde yüzde 10 oranında temsilci bulmaktadır(1).

İşte bu ortak muhalefet cephesine karşı, A.P. Genel Başkanının «Yeminliler» adını taşıyan grupla yöneldiği baskı politikası, sonunda parti içinde tek kişi ve «zümre» ayrıcalığına son vermek sloganıyla partiden istifalara ve **Demokratik Parti**'nin kurulmasına yol açmıştır.

Gerçekten, Demokratik Parti, programının 1. maddesinde, kuruluşunun görünür gerekçesi olarak «Devlet idaresinde millet iradesini hakim kılma mücadelesinde» «milletin sadece kendi gücüne inanma ve bir şahsın veya bir zümrenin değil, kendi eseri olan devletin vatandaşı olma gayesinin» bulunduğu ve bu nedenledir ki «bugün içinde bulunduğumuz Demokratik Anayasa nizamı»nın «hiçbir şahsın, hiçbir zümrenin izni, müsaadesi, himmeti ve özellikle şahsında mündemiç (bulunan) kabiliyetlerinin neticesi» olmadığı görüşünden hareket etmiştir (mad. 1).

İşte bu «Anayasa Nizamı'nda herhangi bir şahıs veya zümre bir imtiyaza sahip olamayacağına» göre «geçmişte vuku bulan siyasi olaylar dolayısıyle bu olayların içinde bulunmuş şahısların, seçilme hakkı gibi bazı haklardan mahrum bırakılmalarını modern hukuk devleti-

(1) İsmail Cem A.g.y. s. 70-71

nin genel prensiplerine ve kanun karşısında eşitlik prensibine aykırı» bularak «mevzuatımızda mevcut, bu istikametteki hükümlerin kaldırılması zarureti» inancıyla (mad. 4) Demokratik Parti, kurucuları arasında bulunan ve daha çok tarım burjuvazisinin temsilcisi olan eski Demokrat Partililerin politik haklarının geri verilmesini öngörmüştür.

Sözcülüğünü yaptığı ulusal liberal düzeninin ideolojisini dile getiren, soyut bir «insan fikri» ve «milletimize vücut veren değerlerin muhafaza ve tekâmülüne hizmet etmek, her türlü ayrıcılığı reddetmek, (mad. 8)» olarak tanımladığı milliyetçilik ve bunu, kalkınmanın ayrılmaz bir yönü sayan «manevi kalkınma» (mad. 11) gibi temel ilkeleri savunan D.P., «lâikliği din âleyhtarlığı, dine saygısızlık ve dinsizlik şeklinde anlamadığını (mad. 7)» belirtmekle birlikte, «manevi» kalkınmada dine M.N.P kadar büyük bir ağırlık tanımayarak daha liberal bir anlayış geliştirmiştir.

«Demokratik düzene uygun ve ferdi teşebbüsü esas alan bir ekonomik politikayı benimsemiş» olan D.P., «ekonomik hayatın refah seviyesine ulaşmasının, ancak ferdin kâr arzusu, teşebbüs gücü ve mülk edinme gayreti ile mümkün olacağı (mad. 14)» gerekçesiyle «ekonomik kalkınmanın hürriyet içinde, demokratik bir nizamda ve bir plân disiplini altında» gerçekleştirilmesi gerektiği (mad. 15) inancındadır.

Liberal, ekonomi ilkelerinin savunucusu olan parti programı, devletin ekonomik hayattaki varlığını, alt yapı ve yurt savunması için gerekli olan veya özel girişkenliğin harekete geçmediği alanlardaki tesisleri kurmak ve tekelleşmeleri önlemek vb. gibi fonksiyonlar içinde sınırlandırmış (mad. 16) ve «kalkınmaya katılarak elde

edilen kâr ve kazançların, kurulan tesis ve işletmelerin, çalışan bütün vatandaşların ve devletin faydasına olduğu» görüşüyle (mad. 18) klâsik liberalizmin tezini formüllemiştir.

Bununla birlikte bu program, çıkarlarını dile getirdiği sosyal kategorilerden biri olan küçük kent imalâtçı ve tüccarının talebine uygun olarak, büyük burjuvazinin gelişimini kısıtlayacak bazı önerilerde bulunmuş, örneğin «bölgeler arasındaki gelişme farklarını azaltmak ve dengeli gelişmeyi sağlamak» üzere (mad. 20) büyük kent burjuvazisine ters düşen tedbirler almak istemiş ve gerek vergi sisteminde getireceği çeşitli kolaylık ve teşviklerle (mad. 26) gerek kredi mekanizmasında «tasarrufların yatırımlara intikal etmesini (mad. 27)» sağlayacak düzenlemelerle, gerekse «fiat istikrarı, para ve kredi sistemiyle faiz strüktürünün rasyonelleştirilmesine» bağlı olarak kurulacak sermaye piyasasıyla «halka açık» şirketlerin yayılmasını (mad. 29) öngörmüş ve böylelikle sermaye piyasasını tekelden kontrol eden ticaret burjuvazisinin çıkarlarını kısıtlamaya çalışmıştır.

Yabancı sermaye ve Ortak Pazara karşı olmamakla birlikte (mad. 33-35) D.P., programında, «esnaf ve sanatkârlar» genel başlığı altında küçük ve orta girişkenlere özel bir yer vermiştir.

Programına göre, «geçimini şahsi çalışma gücü ile sağlayan küçük ve orta teşebbüs erbabı ekonomik güçlerin büyük itici güçlerinden biri ve toplumun en sağlam unsurlarındandır. Bu bakımdan, küçük ve orta sanayinin muhafaza edilmesi, genişletilmesi, modernleştirilmesi ve yenilerinin kurulmasına çalışılacaktır (mad. 46)».

Öte yandan, esnaf ve sanatkârların güçlendirilmesi için, de, sosyal güvenlik ve üretim ve pazarlama alan-

larında yeni tedbirler alınacak, verilen krediler «ıslah» edilerek uzun ve orta vadeli kredilerden yararlanmaları sağlanacak ve vergi yöntemlerinde kolaylıklar getirilecektir vb. (mad. 47).

Küçük kent burjuvazisi için tasarladığı bu yararlara paralel olarak söz konusu program, yine temel dayanağı olacak tarım burjuvazisinin çıkarlarına uygun maddeler getirmiştir.

Demokrat Parti gibi, Demokratik Parti programı da «ekonomimizde tarımın önemi»nden hareket ederek, «zirai potansiyelimizi harekete getirip milli ekonomimize yeni mali güçler katmadan, sınai gelişmemizi istenilen ölçüde hızlandırmanın güç olduğu» inancıyla «birim alandan azami verim ve gelir sağlamayı, ürünü muhafaza, işleme ve pazarlamaya tabi tutarak en iyi şekilde değerlendirmeyi temel prensip olarak kabul etmiştir. (mad. 109)».

«Memleketimiz tarımını, teknik ve teknolojik icaplara uygun bir seviyeye çıkartabilmek ve tarım gelirini arttırabilmek için gerekli tedbirlerin alınması» yani tarımsal girdiler ve tekniğin geliştirilerek ürünün değerlendirilmesi ve ilgili «mevzuatın ıslahı» anlamında bir tarım reformu öngörmüş ve böylelikle bir yandan tarım kesiminde geniş ölçüde kır burjuvazisinin yararlandığı olanakları geliştirirken, öte yandan tarımsal kredileri arttıracak tedbirlerle adı geçen kategorinin ihtiyacını karşılamayı tasarlamıştır.

Gerçekten, «tarım potansiyelini harekete geçirmenin ve tarım alanında gelişmeyi» gerçekleştirmenin yolu olarak «kredi hacminin arttırılmasını, faiz nisbetlerinin makul ölçüler içinde kalmasını lüzumlu» görmüş (mad. 123) ve «çiftçinin kredi kurumları dışında kredi

aramasına mani olmak için kredilerin yeter miktarlarda, zamanında ve kolaylıkla temin edilmesi yollarını aramak isteyerek» tefeciliği sınırlamaya çalışmıştır.

Aynı program, «topraksız ve yeter toprağı olmayan köylünün toprak sahibi kılınmasını» öngörmekle birlikte adı geçen sınıfın görüşüne uygun olarak, «ziraat arazimizin ne şekilde hesaplanırsa hesaplansın bugünkü çiftçi ve köylü nüfusumuza yetecek ölçüde olmadığı» gerekçesiyle «mülkiyet haklarına sadık» bir parti olarak, «özel teşebbüsü engellemeyecek ve düzenli işletmelere dokunmayacak bir toprak reformu»na taraftar olduğunu ve bunun «devlete ait araziden» bir kısmının dağıtılması anlamına geldiğini ilân etmiştir (mad. 111) (1).

(1) Demokratik Parti Program ve Tüzük.

SONUÇ

Görüldüğü gibi, Türk siyasal tarihi, az çok kısa bir geçmişi bulunmakla birlikte farklı ve çatışkın ideolojilerin sonucu olarak çeşitli aşamalardan geçmiş ve çok sayıda kuruluşa sahne olmuştur.

Gerçekten, açıklandığı üzere, sosyal sınıf ve kategorilerin ideolojilerinin maddi ifadesi olarak siyasal örgütlenme ve hareketler, Osmanlı imparatorluğunda, ancak 19. yüzyılda, toplum yapısında belirginleşen değişmelerin ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Geleneksel yapısı içinde evrime ve sosyal değişmeye dirençli olma özelliği taşıyan bu toplumda, 16. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak gittikçe yoğunlaşan Batı Kapitalizminin çözücü etkilerinin ürünü olan değişmeler, Endüstri Devrim'inden sonra somutlaşmıştır. Klasik sosyal yapıda köklü farklılaşmalara yol açan bu değişmeler, karşılığını ilk olarak tarımda miri toprak sisteminin tasfiyesiyle mütegallibe, âyan ve büyük toprak sahiplerinde v.b., kentlerdeyse lonca organizasyonu içindeki imalâtçılığı yıkan dış kapitalizmin yarattığı ve bunun aracısı ve temsilcisi durumunda olan yerli ve yabancı ticaret burjuvazisinde bulmuştur.

Bu durumda, bir yandan, genel olarak prekapitalist üretim ilişkisi içinde bulunmakla birlikte ayanın,

toprak üzerinde özel mülkiyet haklarını garantiye bağlayıcı yönüyle Batı Liberal hukukuna yandaş olması bir yana, azınlık ve yabancılardan oluşan ticaret burjuvazisinin, hıristiyan halka eşitlik ve güvenlik sağlayıcı özelliğiyle aynı hukuka duyduğu büyük ihtiyaç, Batı ülkelerinin de baskısıyla Osmanlı imparatorluğunda Batılılaşma hareketlerini başlatmıştır.

Tanzimat'la, İslâm ve diğer uluslar arasında eşit olarak uygulanacak yeni bir hukukun temelleri atılmakla birlikte, adı geçen sınıfların monarşiye karşı muhalefet hareketi, Batının üstünlüğünü maddi yapı farklılığında değil, ayrı bir gelişme aşamasının ideolojik görünüşü olan bir siyasal rejimde, yani meşruti monarşide bulan Osmanlı küçük bürokratlarının öncülüğünde ve ittifak halinde sürdürülmüştür.

İşte Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk siyasal örgütlenme ve mücadele süreci, liberal Batı hukuku ve siyasal rejiminin sözcülüğünü yapan aydın bürokratlar tarafından başlıca azınlık ve yabancı ticaret burjuvazisinin desteğiyle Yeni Osmanlılar Cemiyetiyle başlatılmıştır.

Kişisel hak ve özgürlükleri hukuksal bir temele bağlayan 1876 Kanunu Esasi'sinin askıya alınmasından sonra, bu kez Jön Türkler adıyla ayrı siyasal eylemi devam ettiren Osmanlı bürokratlarıyla bu yeni sınıfsal kategori arasındaki işbirliği 1902 ye kadar sürmüş ve adı geçen tarihle Paris'te toplanan bir kongre'de bu iki grup arasında beliren ayrılık, II. Meşrutiyet'ten başlayarak günümüze kadar değişik politik kuruluşlar şeklinde varlığını sürdüren ana siyasal mücadelenin kökeni olmuştur. İlkece, Liberal Batı düzenini model almakla birlikte, bu iki temel siyasal çizgiden ilki, sivil bürok-

ratların orduyla işbirliğine dayanan ve ulusal ve merkezci bir rejimi amaçlayan, diğeriyse yerli azınlık ve yabancı burjuvazide kaynaklanan ve bu sınıfın sözcüsü olarak ulusal ve merkezi yönetime karşı ve işbirlikçi olan harekettir.

İlk grup, 1908'den sonra, bürokratların öncülüğünden başta eşraf olmak üzere çeşitli güçlerce desteklenerek imparatorluğun yönetimini ele geçiren İttihat ve Terakki örgütünü oluşturmuş ve giderek milliyetçilik ideolojisinin sözcüsü olan bu Fırka'nın politikası, bağımlı uluslar ve azınlıklar üzerinde merkezi bir denetimin kurulması, kır kesiminde yeni mülkiyet ilişkilerinin pekiştirilmesi yanında, bir ulusal burjuvazinin yaratılarak korunması şeklinde belirmiştir.

Adı geçen 1902 Kongresinde ortaya çıkan Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyeti İdari Cemiyetinden kaynaklanarak İttihat ve Terakki Fırka'sının politikasına karşı yerli işbirlikçi ve yabancı ticaret burjuvazinin örgütlü tepkisini ifade eden **İkinci kanat**sa, II. Meşrutiyet'in yoğun politik ortamında birbiri ardınca kurulan Ahrar, Mutedil Hürriyetperveran, Ahali ve özellikle de Hürriyet ve İtilâf Fırkalarıyla temsil edilmiştir.

Bu arada, dış görünüşüyle Batılılaşma ve yenilik hareketleri şeklinde beliren üretim ilişkilerindeki değişiklikler sonucu, giderek yoksullaşan küçük üreticiliğin, bu yenilikleri hedef alan ve kendi ideolojisi olan dinsel tavırda sözcüsünü bulan karşı devrim hareketleri yoğunlaşmış ve liberal sistem doğrultusundaki gelişme ve uygulamalara paralel olarak süregelmiştir.

Mütareke dönemi boyunca, işgal kuvvetlerinin kontrolu altındaki İstanbul hükümetinin politikasına Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın etkili olmasına karşılık,

İttihat ve Terakki, hukukça dağılmışsa da, şube ve kulüpler şeklinde Anadolu'da bıraktığı örgüt çekirdeklerinin Müdafaai Hukuk kuruluşlarına dönüşmesiyle Kurtuluş veya Bağımsızlık savaşının başlamasında önayak olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde doğan Türk Milliyetçiliğini benimsemiş asker ve sivil bürokratların öncülüğünde taşra eşrafı tarafından örgütlenen bu **Cemiyetler**ce yürütülen ve başarılan bağımsızlık mücadelesi - ve bu mücadelede temelini bulan yeni rejim-, kaçınılmaz bir şekilde bu sınıfsal kategorinin kontrolu altında ve ideolojisi doğrultusunda gelişmiştir.

Bununla birlikte, adı geçen kuruluşların merkezi bir birlik kazanmasıyla gerçekleşen Erzurum ve Sivas kongrelerinde ilkeleri saptanan Bağımsızlık Savaşı'nın amacı,-başlangıçta- emperyalizme karşı ortak bir cephenin kurulabilmesi için ulusal bağımsızlık yanında, onunla çelişik olan hilâfet ve saltanatın korunması olarak öngörülmüştür. Böylelikle, Kurtuluş Savaşı'nda, milliyetçi asker ve sivil zümre, desteğinden yararlanmak üzere geleneksel toprak ağaları, aşiret reisleri, şeyhler, hocalar gibi, eşrafın - hilâfet ve saltanatın dayanağı olan - prekapitalist kesimiyle ittifak yapmıştır.

Öte yandan, işçi sınıfı, elverişli bir nitel ve nicel büyüklükte olmayışı yanında, büyük bir çoğunlukla işgal altındaki kesimlerde toplanmış olması yüzünden, bu mücadele üzerinde ve daha sonra, ideolojisiyle etkin olamamış ve bu yüzden dışa dönük yönüyle antiemperyalist nitelikteki bu savaş, içe yönelik karakteriyle- eşrafın çeşitli kesimleriyle işbirliği halinde verildiği için - antikapitalist olmamıştır.

Ancak, eşrafın çeşitli kategorileri arasında, em-

peryalizmle savaşın başarıya ulaşmasına kadar süren bu işbirliği, B.M.M. Hükümeti'nin kurulmasından sonra yeni rejimin niteliği söz konusu olduğunda çözülmüş ve Meclisi, egemenliğin kaynağı olan ulusun temsilcisi sayan ve ulusal mücadelenin öncülüğünü elinde bulunduran «inkılâpcı» bürokratlar, eşrafın, - toprak yoğunlaşması sürecini hukuksal bir dayanağa bağlayacak liberal hukuk talebindeki - büyük toprak sahipleri ve tüccar kesiminin desteğiyle saltanatçı ve hilafetçi kesimini tasfiye etmiştir.

Kısası, eşrafın işbirliğiyle sürdürülen ve başarılan bu hareket, sonunda, bir yandan adı geçen kategorinin ağırlığı, bir yandan da geleneksel ilişkilerin tasfiyesinde işbirliği yapılacak ana güç olması yüzünden, aşamalı bir şekilde gerçekleştirilen bir **ilk demokratik devrim** hareketi olmuştur.

İşte, kendisini oluşturan koşullar gereği, «bir sınıfın değil bütün bir ulusun temsilcisi» olmak amacıyla kurulan (Cumhuriyet) Halk Fırkası, programında, yeni rejimin bir oluş süreci içinde biçimlenen ilkelerini formüllemiştir.

Çeşitli muhalefet ve karşı devrim hareketlerine rağmen, saltanatçılığa karşı **cumhuriyetçilik** ve hilâfetçiliğe karşı **lâikliği** iki temel ilke olarak belirleyen bu program, dayandığı sosyal güçlerin ideolojisi olarak **milliyetçilik** ve **halkçılık** ilkeleri yanında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan geleneksel yapıda özlü sosyo-ekonomik değişikliklerin **inkılâpçı** bir tutumla gerçekleştirilmesini öngören **devletçilik** ekonomi politikasını benimsemiştir.

1945'lere kadar süregelen bu politika sonunda, tarım kesiminde, imparatorluğun son dönemlerinde izle-

nen ve toprak birikimine yol açan sürecin değiştirilmesi bir yana, bu yeni mülkiyet ilişkileri hukuksal bir temele bağlanmıştır. Endüstride, müdahaleci ve koruyucu bir sistem ve ulusal endüstrinin gelişmesini sağlayan dış ticaret politikasıyla olağanüstü ayrıcalıklar sağlayan yerli endüstri burjuvazisi oluşmaya başlamış, öte yandan, özellikle savaş döneminin özel koşullarından yararlanarak en hızlı gelişme gösteren kategori, ticaret burjuvazisi olmuştur.

Ancak, C.H.P. içinde öncülüğü elinde bulunduran asker ve sivil bürokratların, sınıfsal yapının ve çatışkınlığın belirginleşmesi üzerine, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar sürdürdüğü bu politikaya reformcu bir davranışla son vermesi ve Varlık Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu v.b. gibi uygulamalarla burjuvazinin gelişmesini sınırlandırmaya çalışmasıyla ittifak bozulmuş ve böylelikle çok partili siyasal dönemin maddi koşulları hazırlanmıştır.

C.H.P. ne karşı büyük toprak sahiplerinin öncülüğünde burjuvazinin giriştiği ve küçük burjuvazi tarafından da desteklenen bu muhalefet, 1950 yılındaki Demokrat Parti iktidarının kaynağı olmuştur.

1950 - 1960 döneminde siyasal iktidarı kontrol eden sosyal kategorinin çıkarları gereği, yeni kaynaklarla artan yatırım potansiyeli öncelikle ve büyük bir ağırlıkla tarıma yönelmiş ve bunun sonucu olarak bir yandan, toprak birikimiyle ve geleneksel üretim ilişkilerinin tasfiye edilmeye başlaması üzerine tarım burjuvazisi gelişerek güçlenmiş, bir yandan da henüz varlığını koruyan küçük tarım işletmeleri geçimlik olmaktan çıkarak pazara açılmıştır.

Köylülük alanında D.P.'nin gördüğü desteğin kay-

nağı olmakla birlikte bu yolla, bütün yatırımlara rağmen gerçek bir tarımsal kalkınmanın sağlanamayışı bir yana, izlenen enflasyonist politika yüzünden fiat artışları ve tüketim maddeleri sıkıntısı, başta sabit gelirli bürokrat kategorileri etkilemiş, öte yandan, özellikle gelişmeden yeterince pay alamadığı gibi uygulanan politikayla güç duruma düşen bir kategori de büyük kent burjuvazisi olmuştur. Bu yüzdendir ki adı geçen dönem, çıkarları D.P. politikasıyla çatışan sosyal kategorilerin bir hükümet darbesi yaparak iktidarı ele geçirmeleriyle son bulmuştur.

Bu bakımdan, 1960 sonrası plânlı ekonomi döneminin en belirgin özelliği, öncelikle, doğrudan kontrol mekanizmasından kurtulmuş ve çeşitli özendirici tedbirlerle donatılmış kent endüstri ve ticaret burjuvazisinin hızlı gelişmesi olmuş ve bu gelişme politik ifadesini, tecrübeli bir iş adamının genel başkanlığında ve büyük özel girişkenliğe öncelik ve ağırlık tanıyacak bir partinin, Adalet Partisi'nin iktidarında bulmuştur.

Büyük bürokrasinin de ulusal gelirdeki payının arttığı 1960'dan sonraki dönemde önemli gelişmeler gösteren büyük ticaret ve endüstri burjuvazisi, objektif bakımdan olduğu kadar sübjektif bakımdan da, yani siyasal ideoloji ve örgütlenme alanında karşıtını bulmuştur. Böylelikle, bir yandan kır kesiminde giderek güçleşen maddi koşullar altında ve her türlü sosyal güvenlikten yoksun olan küçük ve yoksul köylü ve tarım işçilerinin, bir yandan da kentlerde demokratik haklar ihtiyacı içinde bulunan işçilerin sözcülüğünü yapmak üzere ortanın solundaki C.H.P. ve Türkiye İşçi Partisi gibi sosyal reformcu ve sosyalist kuruluşlar doğmuştur.

Öte yandan, bu ekonomi politikasıyla, A.P. iktidarında somutlaşan büyük kent ticaret ve endüstri burjuvazisinin egemenliği, bir süre ortak ve yakın çıkarlar adına bütünleşmiş olan burjuvazinin çeşitli kesimleriyle küçük burjuvazi arasında giderek çelişmelerin doğmasına yol açmıştır. Gerçekten, en aşırı şekliyle Milli Nizam Partisi tarafından temsil edilen ve ideolojik ifadesi dincilik şeklinde beliren kasaba burjuvazisinin muhalefeti yanında, A.P. iktidarı daha güçlü bir siyasal tepkiyi, bu kez büyük tarım burjuvazisinin öncülüğünde yine küçük kent burjuvazisinin hareketi olan Demokratik Parti'den görmüştür.

Ancak, sınıfsal bir muhalefetle karşılaşmaya başlayan büyük kent burjuvazisi, gerçek siyasal karşıtlarını, kapitalist gelişmeyi engelleyen prekapitalist ilişki ve ideolojiyi savunan, yani küçük üreticiliğin temsilcisi ve dinci M.N.P. ile antikapitalist bir program ve sosyalist bir ideolojiyi savunan T.İ.P.'nde bulmuş ve bu nedenle politik değişmelere yol açacak temel çatışkınlık bu alanda belirmiştir.

Genel çizgileriyle kısaca özetlenen bu tarihsel sürecin, günümüz Türkiye'sinde sosyal kategorilerin olduğu kadar, bu kategorileri oluşturan tek tek kişilerin de siyasal tercih ve davranışlarında belirleyici bir rol oynadığı ileri sürülebilir. Bu çıkarımın geçerliğini, doğrudan doğruya seçmeler üzerinde yapılan bir alan araştırmasının sonuçlarına dayanarak sınayacak olan bir inceleme, bu çalışmayı tamamlayan ikinci kitabın konusu olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Abadan, Nermin Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından **1965 Seçimlerinin Tahlili**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No : 202-184. Ankara, 1966.

Abdülhamit'in Hatıra Defteri Selek Yayınları. İstanbul, 1960.

Adnan Menderes'in Konuşmaları (Haz. Mustafa Doğan) Ekicigil Yayınları. İstanbul, 1957.

Ağaoğlu, Ahmet Serbest Fırka Hatıraları. Nebioğlu Yayınevi, İstanbul.

Ağaoğlu, Samet : Kuvayi Milliye Ruhu. Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul.

Ahmet Cevdet Paşa Tezakir 1-12. (Yayınlayan Cavit Baysun) Türk Tarih Kurumu. Ankara, 1953.

Arıburnu, Kemal Millî Mücadele ve İnkılâplarımızla İlgili Kanunlar c. I. Ankara, 1957.

Aşkun, Vehbi Cem : Sivas Kongresi. (2. Baskı) İnkılâp ve Aka Kitapevleri. İstanbul, 1963.

Atatürk Nutuk c. I-II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü. İstanbul, 1960-1961.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri : c. I-II (2. Baskı) Türk Tarih Kurumu. Ankara, 1959.

Atatürk'ün Tamim, Tebliğ ve Beyannameleri : IV. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları. I. Ankara, 1964.

Atay, Falih Rıfkı : Başveren İnkılâpçı. Dünya Yayınları No : 4. İstanbul, 1951.

Aybar, Mehmet Ali Bağımsızlık Demokrasi ve Sosyalizm. Gerçek Yayınları. İstanbul, 1968.

Aydemir, Şevket Süreyya İnkılâp ve Kadro. İstanbul, 1932.

Aydemir, Şevket Süreyya Suyu Arayan Adam. Öz yayınları. Ankara, 1959.

Aydemir, Şevket Süreyya Tek Adam-Mustafa Kemal c. II. Remzi Kitabevi. İstanbul, 1964.

Aydemir, Şevket Süreyya İkinci Adam-İsmet İnönü. c. I. Remzi Kitabevi. İstanbul, 1966.

Aydemir, Şevket Süreyya Menderes'in Dramı. Remzi Kitabevi. İstanbul, 1969.

Başar, Ahmet Hamdi İktisadi Devletçilik I. İstanbul, 1931.

Bayar, Celâl : Başvekilim Adnan Menderes. Baha Matbaası. İstanbul.

Boratav, Korkut : 100 Soruda Gelir Dağılımı. Gerçek Yayınevi. İstanbul, 1969.

Bozkurt, Celâl Siyasi Tarihimizde C.H.P. Garanti Matbaası.

Bozkurt, Mehmet Esat Atatürk İhtilâli. Altın Kitaplar Yayınevi, 1967.

Bulutay, Tuncer «Türk Toplumsal Hayatında İktisadi ve Siyasal Gelişmeler» S.B.F.D. c. XXIV, sayı 3. Ankara, 1970.

Cebesoy, Ali Fuat Milli Mücadele Hatıraları. İstanbul, 1953.

Cem, İsmail Türkiye Üzerine. Cem Yayınevi, İstanbul, 1970.

Cemal, Behçet Şeyh Sait İsyanı. (Atatürk Kütüphanesi) Sel Yayınları. İstanbul, 1955.

Cerrahoğlu, A. Türkiye'de Sosyalizm. İstanbul, 1968.
Cumhuriyet Halk Partisi 1958'de İnönü. C.H.P. Araştırma Bürosu Yayın No. 6. Ankara, 1959.
Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü, Programı, Yönetmelikleri. İstanbul, 1958.
Cumhuriyet Halk Partisi 1965 Milletvekili Genel Seçimleri - Seçim Bildirgesi.
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Müreffeh ve Kuvvetli Türkiye İçin-CKMP Programı, Ankara.
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Hizmet Plânı: Türk Gençliği İçin. Ankara, 1965.
Cumhuriyetçi Millet Partisi «Ana Nizamname ve Program», Ankara.
Çapanoğlu, Süleyman M. Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi. Pınar Yayınevi, İstanbul, 1964.
Demokrat Parti Program ve Tüzük.
Demokrat Parti Kalkınan Türkiye. Ankara, 1954.
Demokratik Parti Program ve Tüzük, Ankara.
Derin, Haldun Türkiye'de Devletçilik. İstanbul, 1940.
Doğan, Avni Kurtuluş, Kurtuluş ve Sonrası. Dünya Yayınları, İstanbul, 1964.
Ecevit, Bülent: Ortanın Solu. Kim Yayınları, İstanbul, 1966.
Ecevit, Bülent: Bu Düzen Değişmelidir. Tekin Yayınevi, Ankara, 1968.
Esmer, Ahmet Şükrü: «Türk Diplomasisi». Yeni Türkiye, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1959.
Feyzioğlu, Turhan Büyük Tehlike Komünizm. Ankara, 1969.
Fındıkoğlu, Ziyaettin Fahri İş Dergisi. sayı 3-4, 1934.
Güneş, Turan «Kurultaydan Sonra C.H.P.». Milliyet, 11 Kasım 1966.

Hürriyet Partisi Meclis Grubu Görüşümüz. Ankara, 1957.
İleri, Rasih Nuri Atatürk ve Komünizm. Anadolu Yayınları, İstanbul, 1970.
İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I. TBMM de ve C.H.P. kurultaylarında, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları 2. İstanbul, 1946.
İpekçi, Abdi İnönü Atatürk'ü Anlatıyor. Cem Yayınevi, İstanbul, 1968.
İpekçi, A. Coşar, Ö. S. İhtilâlin İçyüzü c. I. Milliyet Yayınları. İstanbul, 1962.
Kandemir, Feridun F. Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi. Yakın Tarihimiz Yayınları. İstanbul.
Kandemir, Feridun F. Siyasi Dargınlıklar c. I-II Ekicigil Tarih Yayınları. İstanbul, 1955.
Kandemir, Feridun F. Serbest Fırka Nasıl Kuruldu, Nasıl Kapatıldı. Ekicigil Tarih Yayınları No. 9. İstanbul, 1955.
Kapani, Münci : «Solun Gelişim Çizgisi ve C.H.P.» Milliyet, 4 Ekim 1965.
Karabekir, Kâzım İstiklâl Harbimizin Esasları. Sinan Matbaası Neşriyatevi, 1933-1951.
Karal, Enver Ziya Atatürk'den Düşünceler. İş Bankası Yayınları. Ankara.
Karpat, Kemal Turkey's Politics. Princton University Press, USA, 1953.
Kaynar, Reşat Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat. Türk Tarih Kurumu, VII. Seri No. 19 Ankara. 1954.
Kili, Suna Kemalism-School of Business Administration and Economics - Robert College. İstanbul, 1969.
Kop, Kadri Kemal Milli Şef'in Söylev, Demeç ve Me-

sajları. Akay Kitabevi, İstanbul, 1945.
Kubalı, Hüseyin Naili «Cumhuriyet Anayasası» Yeni Türkiye. Nebioğlu Yayınevi. İstanbul, 1959.
Kuntay, Mithat Cemal Sarıklı İhtilâlci Ali Suavi. Ahmet Halit Kitabevi. İstanbul, 1946.
Kuran, Ahmet Bedevi İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki. İstanbul, 1948.
Kuran, Ahmet Bedevi : İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, Tan Matbaası. İstanbul, 1945.
Kuran, Ahmet Bedevi Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele. İstanbul, 1956.
Kutay, Cemal Meşrutiyetten Demokrat Partiye Kadar Siyasi Cinayetler. Tarih Kütüphanesi Yayınları No 2. İstanbul, 1955.
Lewis, Bernard The Emergence of Modern Turkey. Oxford University Press, London, 1962.
Mardin, Şerif Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara, 1964.
Mardin, Şerif «Osmanlılar, C.H.P. ve Ortanın Solu», Milliyet, 26 Eylül 1960.
Milli Nizam Partisi Programı Ferruh Bozbeyli : Parti Programları. Ak Yayınları.
Millet Partisi Program, Tüzük İstanbul, 1952.
Millet Partisi Program, 1965.
Nadi, Yunus Çerkes Etem Kuvvetlerinin İhaneti. Sel Yayınları, 1955.
Okandan, Recai Amme Hukukumuzun Ana Hatları I. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul, 1957.
Okyar, Osman «Türkiye'de Siyasi Kanatlar» Milliyet, 29 Eylül 1966.
Özek, Çetin Türkiye'de Gerici Akımlar ve Nurculuğun İçyüzü. Varlık Yayınları. İstanbul, 1964.

Öztrak, Orhan Bugünkü C.H.P. Milliyet. 8 Kasım 1966.
Prens, Sabahattin Türkiye Nasıl Kurtarılabilir. Elif Yayınları. İstanbul, 1965.
Rozaliyev, Y Şnurov, A.: Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları. Ant Yayınları. İstanbul, 1970.
Satır, Kemal: «Ortanın Solu ve C.H.P.». Milliyet, 9 Kasım 1966.
Savcı, Bahri «Güven Partisi, Bir Yeni Burjuva Liberalizmi». Milliyet, 29 Mayıs 1967.
Selek, Sabahattin Milli Mücadele c. I. Anadolu İhtilâli, İstanbul, 1963.
Selek, Sabahattin Milli Mücadele c. II. Yeni Türk Devletinin Kuruluşu, Anadolu İhtilâli. İstanbul, 1965.
Sencer, Muzaffer «Seçimler Üzerine» Akşam, 20 Ekim 1965.
Sencer, Muzaffer Osmanlı Toplum Yapısı. Ant Yayınları. İstanbul, 1969.
Sencer, Muzaffer Türkiye'de Köylülüğün Maddi Temelleri. Ant Yayınları. İstanbul, 1971.
Sencer, Muzaffer Dinin Türk Toplumuna Etkileri. Ant Yayınları. 2. Baskı. İstanbul, 1971.
Sencer, Muzaffer Önsöz - Prens Sabahattin Türkiye Nasıl Kurtarılabilir.
Serin, Necdet Türkiye'nin Sanayileşmesi. S.B.F. Yayınları No. 167-149. Ankara, 1963.
Sertel, Yıldız Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız. Ant Yayınları, 1969.
Sevgen, Nazmi Celâl Bayar Diyor ki, İstanbul, 1951.
Shirer, Williams L. Nazi İmparatorluğu I. Ağaoğlu Yayınevi. İstanbul, 1968.
Şakir, Ziya Celâl Bayar, Hayatı ve Eserleri. İstanbul, 1957.
Talas, Cahit : «G.P. Yeni Ne Getiriyor» Milliyet. 30 Mayıs

1967.
Teşkilâtı Esasiye Kanunu 7 Şubat 1337.
Togay, Muharrem Feyzi Yusuf Akçura, Hayatı ve Eserleri. İstanbul, 1944.
Tökin, F. Hüsrev Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi. Elif Yayınları. İstanbul, 1965.
Tökin, İ. Hüsrev İktisadî ve İçtimaî Türkiye - Rakkamlarla - c. III. Türkiye'de Sanayi İstatistik Genel Müdürlüğü Yayın No 251. Ankara, 1946.
Tökin İ. Hüsrev Rakkamlarla Türkiye c. II. Yayın No: 302. İ.G.M. Ankara, 1949.
Türkeş, Alpaslan Dokuz Işık. 9 Işık Yayınları. İstanbul, 1965.
Türkiye İşçi Partisi Programı: İstanbul 1964.
Türkiye İşçi Partisi 1965 Seçim Bildirisi.
Türkiye İşçi Partisi Mecliste (Çetin (Altan).
Türkiye Köylü Partisi Tüzük-Program-Beyanname. İstanbul.
Türkiye'de Siyasi Dernekler c. II. : T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, Ankara, 1950.
Tunaya, Tarık Zafer Türkiye'de Siyasi Partiler. İstanbul, 1952.
Tunaya, Tarık Zafer Hürriyetin İlânı. Siyaset İlmi Serisi; 1. İstanbul, 1959.
Tunaya, Tarık Zafer Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri. Siyaset İlmi Serisi 8. İstanbul, 1960.
Tunaya, Tarık Zafer İslâmcılık Cereyanı. Siyaset İlmi Serisi 3. İstanbul, 1962.
Ülken, Hilmi Ziya Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi c. I-II. Selçuk Yayınları. Konya, 1966.
Velidedeoğlu, H.V. Kanunlaştırma Hareketleri, Tanzimat (Yüzüncü Yılı).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 5

GİRİŞ 7

Osmanlı İmparatorluğunda Siyasal Örgütlenme 7

TANZİMAT DÖNEMİ 15

I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ 20

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ 36

İttihat ve Terakki (Birlik ve İlerleme) Fırkası 39

Diğer Fırkalar 45

Hürriyet ve İtilâf Fırkası 61

MÜTAREKE DÖNEMİ 68

Müdafaai Hukuk Cemiyetleri 77

Erzurum ve Sivas Kongreleri 81

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ DÖNEMİ 91

CUMHURİYET DÖNEMİ 119

Cumhuriyetçilik 119

Lâiklik 124

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 129

Serbest Cumhuriyet Fırkası 142

Milliyetçilik 154

Halkçılık 158

Devletçilik 161

İnkılâpçılık (Devrimcilik) 182

Devletçiliğin Sonuçları 185

ÇOK PARTİLİ DÖNEM 194

Liberal Partiler 200
Diğer Liberal Partiler 203
Millet Partisi 207
Sosyal Demokrat ve Sosyalist Partiler 213
Demokrat Parti 221

1950 - 1960 DÖNEMİ 232
1950 Sonrası Siyasal Gelişmeler 240
Cumhuriyetçi Millet Partisi 243
Hürriyet Partisi 249

1960 DEVRİMİ ve SONRASI 256
1960 Sonrası Siyasal Gelişmeler 256
1960 Sonrası Siyasal Partiler 266
1960 Sonrası Dönemin Genel Nitelikleri 269
Adalet Partisi 271

BURJUVAZİNİN SİYASAL KARŞITLARI 280
Ortanın Solu 280
Güven Partisi (G.P.) (Milli Güven Partisi) 304
Türkiye İşçi Partisi (T.İ.P.) 313
Birlik Partisi 340

BURJUVAZİNİN İÇ ÇELİŞMELERİ 344
Millet Partisi (II) 345
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (Milliyetçi Hareket Partisi) 348
Yeni Türkiye Partisi 359
Milli Nizam Partisi 364
Demokratik Parti 373

SONUÇ 382

BİBLİYOGRAFYA 390

Dr. Muzaffer Sencer'in Diğer Çalışmaları

KİTAPLAR

1. Türkiye'de Toprak Mülkiyeti Sorunu (Oya Sencer'le birlikte) Milliyet Yayınları, 1965.
2. Vakıflı Köyü: (Ortak Çalışma) İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi. İstanbul, 1966.
3. Sosyal Sınıf Kriterleri Üzerine Eleştirmeli Bir Deneme: (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1967.
4. Dinin Türk Toplumuna Etkileri: Garanti Matbaası İstanbul, 1968.
5. Osmanlı Toplum Yapısı: Ant Yayınları. İstanbul, 1969.
6. Türkiye'de Köylülüğün Maddi Temelleri: Ant Yayınları. İstanbul, 1970.
7. Dinin Türk Toplumuna Etkileri: (II. Baskı) Ant Yayınları. İstanbul, 1971.

BİLİMSEL İNCELEME VE MAKALELER

1. Türkiye'de Köye Yönelme Hareketleri: Sosyoloji Dergisi, Sayı 17-18.
2. Sosyal Sınıf Kriterleri Üzerine Eleştirmeli bir Deneme: (Özet) Sosyoloji Dergisi, Sayı 19-20.
3. Bir Sosyal Sınıf Göstergesi Olarak Oturma Kesimi ve Konut: Sosyoloji Dergisi, Sayı 21-22.
4. Konut Tasarlamalarında Sosyal Sınıflar Açısından Temel Alınacak Bazı İlkeler: Sosyoloji Dergisi, Sayı 21-22.
5. Sosyolojik Açıdan Türkiye'de İlköğretim: Sosyoloji Dergisi, Sayı 21-22.

ÇEVİRİ ve ESKİ HARFLERDEN ve ESKİ DİLDEN GÜNÜMÜZ TÜRKİYE'SİNE AKTARMALAR

1. Sorokin'e Yeniden Duyulan İlgi ve Taşıdığı Anlam: (C. C. Zimmerman) Sosyoloji Dergisi. Sayı. 21-22.
2. Prens Sabahattin Türkiye Nasıl Kurtarılabilir. Elif Yayınları. İstanbul, 1966.
3. M. Ali Şevki: Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması. Elif Yayınları. İstanbul, 1968.

Bu çalışma, «Siyasal Davranışların **Sosyal Temelleri**» genel başlığıyla hazırlanmış ve **1971 Martında** tamamlanmış olan bir incelemenin birinci **bölümüdür.**

Burada, Osmanlı İmparatorluğundan günümüze kadar siyasal partiler, toplumun ekonomik ve sosyal gelişim süreci içinde oluşan yeni üretim güçlerine göre belirmiş sosyal sınıf ve kategorilerin siyasal ideolojilerinin temsilcisi olarak çözümlenmiştir.

Böylelikle, adı geçen incelemenin son amacı olan, siyasal davranışların sosyo-ekonomik nesnel karakteristiklere göre biçimlendiği varsayımına genel ve tarihsel bir dayanak sağlanmıştır.

Bu tarihsel temel çerçevesi içinde ve bir alan araştırmasının verileri üzerinde varılan sonuçlar, bu çalışmayı tamamlayan ikinci bir kitabın konusu olacaktır.

«Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri»nin, **Azgelişmişliğin Yapısı** başlığı altında yayınlanmasının nedeniyse, Türkiye'deki siyasal gelişmelerin genel çizgileriyle diğer azgelişmiş ülkelerde daha önce gözlenmiş ve aynı doğrultuyu izlemiş olmasıdır.

geçiş yayınları

22.5 lira